

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10>

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Серія «Історичні науки»

Випуск 10, 2020

УДК 316.77+002.1] (09)(082)
С69

The collection publishes scientific articles on topical issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of scientific discipline of documentation, library and publishing affairs, social communications and socio-humanitarian at the national and international levels) theory and practice of research in the field of modern educational and methodical technologies of specialists training are presented. Messages, opinions, reviews, information about scientific life are placed separately.

For researchers, teachers, postgraduate students, students.

Editorial Board: **Svitlana Orlyk**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*); **Viktor Kuibida**, Doctor in Historical Sciences, Professor (*Managing Editor*); **Olena Isaikina**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*); **Alla Ovsiienko** (*technical secretary*).

Responsible Editors: **Ivan Kutsyi**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Mykola Nikolaiev**, Doctor in Historical Sciences, Independent researcher; **Natalia Pasichnyk** Doctor in Historical Sciences, Professor; **Renat Rizhniak**, Doctor in Historical Sciences, Professor; **Halyna Sichkarenko**, Doctor in Historical Sciences, Associate Professor; **Andrii Boiko-Gagarin**, Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor; **Alla Zlenko** Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board: **Jelena Kazimianec**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Dileta Jatautaitė**, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania); **Volodymyr Menshikov**, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

Recommended for printing by Scientific Council of SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (protocol № 5 of December 16, 2020).

Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine a collection of scientific works «Society. Document. Communication» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of the Editorial Board: 08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohoho Str., office 312.

e-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Corrector: Maryna Navalna.

English accompaniment: Valentyna Krykun.

Founder and issuer: Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohoho Str.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register: series KB, № 21860-11760 P dated 21.12.2015 p.; series KB, № 23991-13831 P dated 19.06.2019 p.

International information and scientometric data base: Google Scholar, Academic Resource Index - ResearchBib, ULRICHSWEB, National Library of Ukraine after V.I Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

У збірнику публікуються наукові статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), представлена теорія і практика досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців. Особливо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Редакційна колегія: **Світлана Орлик**, доктор історичних наук, професор (*головний редактор*); **Віктор Куйбіда**, доктор історичних наук, професор (*заступник головного редактора*); **Олена Ісайкіна**, кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*); **Алла Овсієнко** (*технічний секретар*).

Відповідальні редактори: **Іван Куций**, доктор історичних наук, доцент; **Микола Ніколаєв**, доктор історичних наук, академік; **Наталія Пасічник**, доктор історичних наук, професор; **Ренат Ріжняк**, доктор історичних наук, професор; **Галина Січкаренко**, доктор історичних наук, доцент; **Андрій Бойко-Гагарін**, кандидат історичних наук, доцент; **Алла Зленко**, кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада: **Єлена Казимянец**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Дилета Ятаутайте**, доктор гуманітарних наук, доцент (Литва); **Володимир Меньшиков**, доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 5 від 16 грудня 2020 р.).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р. збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація». зареєстрований як наукове фахове видання України («Історичні науки»).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії: 08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 312.
e-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Коректор: Марина Навальна.

Англомовний супровід: Валентина Крикун.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB, № 21860-11760 Р від 21.12.2015 р.; серія KB, № 23991-13831 Р від 19.06.2019 р.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHSWEB, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

В сборнике публикуются научные статьи по актуальным вопросам исторической науки, археологии, историографии, источниковедения и специальных исторических дисциплин (оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях), представлена теория и практика исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов. Отдельно размещаются сообщения, рецензии, обзоры, информация о научной жизни.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

Редакционная коллегия: Светлана Орлик, доктор исторических наук, профессор (*главный редактор*); Виктор Куйбида, доктор исторических наук, профессор (*заместитель главного редактора*); Елена Исайкина, кандидат исторических наук, доцент (*ответственный секретарь*); Алла Овсиенко (*технический секретарь*)

Ответственные редактора: Иван Куций, доктор исторических наук, доцент; Николай Николаев, доктор исторических наук, академик; Наталия Пасичник, доктор исторических наук, профессор; Ренат Рижняк, доктор исторических наук, профессор; Галина Сичкаренко, доктор исторических наук, доцент; Андрей Бойко-Гагарин, кандидат исторических наук, доцент; Алла Зленко, кандидат исторических наук, доцент.

Международный научно-редакционный совет: Елена Казимянец, доктор гуманитарных наук, доцент (Литва); Дилета Ятаутайте, доктор гуманитарных наук, доцент (Литва); Володимир Меньшиков, доктор социологических наук, профессор (Латвия).

Рекомендовано к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (протокол № 5 от 16 декабря 2020 г.).

Приказом Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г. сборник научных трудов «Социум. Документ. Коммуникация» зарегистрирован как научное профильное издание Украины («Исторические науки»).

Приказом Министерства образования и науки Украины № 886 от 02.07.2020 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины сборник научных трудов «Социум. Документ. Коммуникация» внесен в Перечень профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Адрес редакционной коллегии: 08400, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30, к. 312.

e-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Корректор Марина Навальная.

Англоязычное сопровождение Валентина Крикун.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

08400, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации: серия КВ, № 21860-11760 Р от 21.12.2015 г.; серия КВ, № 23991-13831 Р от 19.06.2019 г.

Международные информационные и наукометрические базы данных: Google Scholar, Academic Resource Index - ResearchBib, ULRICHSWEB, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

CONTENT

HISTORICAL STUDIES

Berezovska Viktoriia

IZMAIL ARCHIVES' INFORMATION RESOURCES OF
THE RUSSIAN EMPIRE PERIOD.....14

Boiko-Gagarin Andrii, Kuleshov Serhii

RUSSIAN FINANCIAL POLICY AND THE MONEY
CIRCULATION OF OVER DNIPRO UKRAINE IN THE
COLUMNS OF THE PRE-SOVIET PERIODICAL
NEWSPAPERS: THE SOURCES STUDYING ASPECT.....37

Bondarenko Oleksandr

GRANT CHARTER TO THE CITIES AND CITY
CHARTERS OF 1870 AND 1892 IN MODERN NATIONAL
HISTORIOGRAPHY.....57

Pasichnyk Natalia, Rizhniak Renat

SYSTEMATIZATION OF LEGISLATION OF THE RUSSIAN
EMPIRE AND THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL
AND LEGAL EDUCATION IN THE DNIEPER REGION
IN THE 30S AND 40S OF THE XIX CENTURY.....84

Sustrietov Anatolii

FALSE ASSIGNATIONS OF THE NAPOLEON WARS:
MODERN HISTORIOGRAPHY.....105

Tymchenko Ruslana, Ovsiienko Alla

STANDARDIZATION: HISTORICAL STAGES OF
FORMATION IN UKRAINE.....128

Faizulin Yaroslav, Yablonskyi Vasyl

MEASURES OF SOVIET STATE SECURITY
AUTHORITIES TO DISCRIME SYMON PETLIURA, THE
HEAD OF THE UPR'S SC (UKRAINIAN PEOPLE'S
REPUBLIC'S STATE CENTER).....149

Kholodenko Vasyl

ACTIVITY OF ARCHAEOLOGICAL EXPEDITIONS OF
SCIENTIFIC INSTITUTIONS ON THE PAGES
OF PUBLICATIONS OF PEREIASLAV
DISTRICT (1945-1991).....182

**METHODOLOGY. SOCIOHUMANITARIANS. SOURCE
SCIENCE**

Barabash Viktoria, Glebova Lyudmila, Mekheda Alina

RESEARCH ACTIVITY IN THE PROCESS OF FORMATION
OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS-
INFORMATORS.....216

Dovbnia Ljudmila, Tovkaylo Tamara

THE FIGURE OF IVAN FRANCO IN THE HISTORY OF
UKRAINIAN LINGUISTIC SCIENCE.....240

Zham Elena

CHARACTERISTICS OF SOURCES OF STUDYING
THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE
MUSEUM OF THE FOLK ARCHITECTURE AND
WAY LIFE OF THE MIDDLE DNEIPER AREA.....261

Isaikina Olena, Zlenko Alla

SOCIO-COMMUNICATIVE AND INFORMATION
ASPECTS OF TRAINING OF DOCUMENTARIES IN
THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING.....281

Kolomiets Olena, Holovata Oksana

FORMATION OF INFORMATION CULTURE OF THE
FUTURE SPECIALIST IN THE CONTEXT OF MODERN
EDUCATIONAL TASKS.....310

Lytvynska Svitlana, Sibruk Anastasiia

PROFESSIONAL TRAINING OF DOCUMENTARIES IN
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE.....334

Magomedov Andriy

ESTABLISHMENT OF UKRAINE-NATO RELATIONS
IN THE CONDITIONS OF FOREIGN POLICY
CHALLENGES OF UKRAINE'S SECURITY: 1990s.....360

Orlyk Vasyl, Orlyk Svitlana, Luzanova Anna

THE INFORMATION POTENTIAL OF THE OFFICIAL
MUSEUM SITES IN NUMISMATIC RESEARCHES AND
POPULARIZATION OF MUSEUM INSTITUTIONS.....392

Shevchuk Oleksiy, Boiko-Gagarin Andrii

NEWS WEB-SITES AS THE SOURCE FOR STUDY OF
COUNTERFEITING IN UKRAINE.....423

Shimchenko Ljudmila

CIVIL CONTEXT OF UKRAINIAN SOCIETY
CONSOLIDATION.....440

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Березовська Вікторія ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО АРХІВУ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....	14
Бойко-Гагарін Андрій, Кулешов Сергій РОСІЙСЬКА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ГРОШОВИЙ ОБИГ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ШПАЛЬТАХ ДОРАДЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ.....	37
Бондаренко Олександр ЖАЛУВАНА ГРАМОТА МІСТАМ ТА МІСЬКІ ПОЛОЖЕННЯ 1870 ТА 1892 РР. У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	57
Пасічник Наталя, Ріжняк Ренат СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НАДДНІПРЯНЩИНИ В 30-40 РР. ХІХ СТОЛІТТЯ.....	84
Сустрєтов Анатолій ФАЛЬШИВІ АСИГНАЦІЇ ДОБИ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ.....	105
Тимченко Руслана, Овсієнко Алла СТАНДАРТИЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	128
Файзулін Ярослав, Яблонський Василь ЗАХОДИ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ІЗ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ОЧІЛЬНИКА ДЦ УНР СИМОНА ПЕТЛЮРИ.....	149

Холоденко Василь

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХЕОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ
НАУКОВИХ УСТАНОВ НА СТОРІНКАХ ВИДАННЯ
ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ (1945-1991).....182

**МЕТОДОЛОГІЯ. СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА.
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**

Барабаш Вікторія, Глебова Людмила, Мехеда Аліна
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТУДЕНТІВ-ІНФОРМАЦІЙНИКІВ.....216

Довбня Людмила, Товкайло Тамара
ПОСТАТЬ ІВАНА ФРАНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ.....240

Жам Олена
ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ
ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ.....261

Ісайкіна Олена, Зленко Алла
СОЦІОКОМУНІКАТИВНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ
АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ В
УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....281

Коломієць Олена, Головата Оксана
ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ОСВІТНІХ ЗАВДАНЬ.....310

Литвинська Світлана, Сібрук Анастасія
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ У
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....334

Магомедов Андрій
СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА-НАТО В
УМОВАХ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ
БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: 1990 –І РР.....360

Орлик Василь, Орлик Світлана, Лузанова Анна
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОФІЦІЙНИХ САЙТІВ
МУЗЕЇВ У НУМІЗМАТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ТА
ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ.392

Шевчук Олексій, Бойко-Гагарін Андрій
САЙТИ НОВИН ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА В УКРАЇНІ.....423

Шимченко Людмила
ГРОМАДЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ КОНСОЛІДАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ.....440

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ СТУДИИ

Березовская Виктория

ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ИЗМАИЛЬСКОГО
АРХИВА ПЕРИОДА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....14

Бойко-Гагарин Андрей, Кулешов Сергей

РОССИЙСКАЯ ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА И
ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ НАДДНЕПРЯНСКОЙ
УКРАИНЫ НА СТРАНИЦАХ ДОСОВЕТСКОЙ
ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЫ:
ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....37

Бондаренко Александр

ЖАЛОВАННАЯ ГРАМОТА ГОРОДАМ И ГОРОДСКИЕ
ПОЛОЖЕНИЯ 1870 И 1892 ГГ. В СОВРЕМЕННОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....57

Пасичник Наталия, Рижняк Ренат

СИТЕМАТИЗАЦИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И РАЗВИТИЕ
ФИНАНСОВО-ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ПРИДНЕПРОВЬЯ В 30-40 ГГ. XIX ВЕКА.....84

Сустретов Анатолий

ФАЛЬШИВЫЕ АССИГНАЦИИ ВРЕМЕН
НАПОЛЕОНОВСКИХ ВОЙН: СОВРЕМЕННАЯ
ИСТОРИОГРАФИЯ.....105

Тимченко Руслана, Овсиенко Алла

СТАНДАРТИЗАЦИЯ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ
СТАНОВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ.....128

Файзулин Ярослав, Яблонский Василий

МЕРОПРИЯТИЯ СОВЕТСКИХ ОРГАНОВ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПО ДИСКРЕДИТАЦИИ
РУКОВОДИТЕЛЯ ДЦ УНР СИМОНА ПЕТЛЮРЫ.....149

Холоденко Василий

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕДИЦИЙ
НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА СТРАНИЦАХ ИЗДАНИЙ
ПЕРЕЯСЛАВЩИНЫ (1945-1991).....182

**МЕТОДОЛОГИЯ. СОЦИОГУМАНИТАРИСТИКА.
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ**

Барабаш Виктория, Глебова Людмила, Мехеда Алина
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В
ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-
ИНФОРМАЦИОНЩИКОВ.....216

Довбня Людмила, Товкайло Тамара
ЛИЧНОСТЬ ИВАНА ФРАНКО В ИСТОРИИ
УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВЕДЧЕСКОЙ НАУКИ.....240

Жам Елена
ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ
ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ МУЗЕЯ НАРОДНОЙ
АРХИТЕКТУРЫ И БЫТА СРЕДНЕГО ПРИДНЕПРОВЬЯ..261

Исайкина Елена, Зленко Алла
СОЦИОКОММУНИКАТИВНЫЕ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ
АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ ДОКУМЕНТОВЕДЫ В
УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ.....281

Коломиец Елена, Головата Оксана
ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ
БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В КОНТЕКСТЕ
СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ.....310

Литвинская Светлана, Сибрук Анастасия
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА
ДОКУМЕНТОВОДОВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ.....334

Магомедов Андрей СТАНОВЛЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНА-НАТО В УСЛОВИЯХ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ: 1990 – I ГГ.....	360
Орлик Василий, Орлик Светлана, Лузанова Анна ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ОФИЦИАЛЬНЫХ САЙТОВ МУЗЕЕВ В НУМИЗМАТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУЗЕЙНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ.....	392
Шевчук Алексей, Бойко-Гагарин Андрей САЙТЫ НОВОСТЕЙ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЧЕСТВА В УКРАИНЕ.....	423
Шимченко Людмила ГРАЖДАНСКИЙ КОНТЕКСТ КОНСОЛИДАЦИИ УКРАИНСКОГО СОЦИУМА.....	440

**HISTORICAL STUDIES
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ
ИСТОРИЧЕСКИЕ СТУДИИ**

УДК 930+94

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-14-36>

**IZMAIL ARCHIVES' INFORMATION RESOURCES
OF THE RUSSIAN EMPIRE PERIOD**

**ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО АРХІВУ
ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ РЕСУРСЫ ИЗМАЙЛЬСКОГО
АРХИВА ПЕРИОДА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ**

Вікторія Березовська,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних
дисциплін

matcik2@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9854-7594

Дунайський інститут

Національного університету

«Одеська морська академія»

вул. Фаногорійська, 9

м. Ізмаїл, Україна,

68600

Viktoriia Berezovska,

candidate of historical sciences,
associate professor department
of humanities

matcik2@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9854-7594

Danube Institute of the

National University «Odessa

Maritime Academy»

Fanahoriiska street, 9,

Izmail, Odessa region, Ukraine,

68600

ABSTRACT

The article evaluates the information resources of the Public Institution «Izmail Archive» related to the pre-Soviet period of 1812 – 1940. Izmail archive, as an official institution for the preservation of documentary data, was established in 1940. The archive has undergone many transformations during its history:

initially it was the Akerman regional state archive of the People's Commissariat of Internal Affairs, nowadays it is the Branch of the State Archive of the Odessa region in Izmail city. The current status of the archive is active and the staff has successfully been carrying out scientific popularization and research activities since 1997. Today the Public institution «Izmail archive» possesses a unique collection of the memory of previous generations and the history of the Danube region. The archives' funds (which are the part of the National Archives Fund of Ukraine) contain 280,641 files.

The archival funds of the Public institution «Izmail Archive» are conventionally divided into two periods: pre-Soviet and Soviet ones. 995 funds belong to the pre-Soviet period, in which there are 111 096 cases related to the period of 1812 – 1940. In the research, only the part of the funds from the so-called pre-Soviet period, namely, materials related to the period of the Russian Empire (from 1812 to 1917) has been analyzed.

The author has distinguished 6 large subgroups in the structure of the Public institution «Izmail Archive» of the period before 1917. These are funds of administrative institutions; the institutions of city, estate and zemstvo (land) of self-administration; police, gendarmerie and judicial institutions; military institutions; customs and quarantine institutions; educational institutions.

A significant part of the documents that are stored in the Public institution «Izmail Archive» are unique in its nature and of vital importance for historical researches. These are real documents signed by the Governor-General of Novorossiysk and Bessarabia Mikhail Vorontsov; the founder of Izmail and its first mayor Sergei Tuchkov; The chief trustee of the trans-Danube settlers in the Southern of Russia Ivan Inzov. In addition to historical and statistical importance, the materials of the archive funds are valuable for the study of sphragistics, metrology, diplomacy, paleography, etc.

Modern methods of studying, preserving and processing archival materials allow the researchers reconstructing the history of this region better and more accurate as well as learning the

lessons of history in relation to the content of the social functions of science in society.

Keywords: *Southern Bessarabia, Izmail, Public institution «Izmail Archive», funds, files, storage units.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Розвиток архівної справи є сьогодні одним з пріоритетних напрямів гуманітаристики. Архів – це установа, яка здійснює приймання, опис та зберігання документів з метою використання ретроспективної документної інформації (Калакура, 2002:8), а використання і популяризація архівних документів є важливою складовою всього комплексу архівної роботи (Білоусова, 2017:124). Тому організація процесу використання архівних документів, їх популяризація відносяться до пріоритетних напрямів в роботі архівних установ. Фонди центральних архівних установ нашої держави неодноразово ставали предметом дослідження сучасних істориків. Регіональним архівам «пощастило» в цьому напрямку набагато менше. Необхідність познайомити наукову спільноту з фондами одного з таких архівів – Комунальної установи «Ізмаїльський архів», робить обрану проблематику актуальною.

До того ж, проблема популяризації архівної спадщини України виглядає актуальною з огляду на програму ЮНЕСКО «Пам'ять світу» – міжнародна ініціатива, спрямована на захист документальної спадщини людства, збереження архівних фондів і бібліотечних колекцій тощо. Тому дуже важливою є тема популяризації архівних документів та досвіду їх збереження, забезпечення доступу до них.

Аналіз останніх досліджень. До питань оглядів архівних фондів та їх оцінки сучасні українські дослідники зверталися неодноразово. Так автори І. Довжук і А. Грищенко проаналізували основні напрями використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України, навели класифікацію його форм (Довжук, 2009). Л. Даневич

розглянула питання про створення галузевого державного архіву Служби безпеки України та його участь у державних і міжнародних проектах (Даневич, 2014). Аналізу архівних та рукописних фондів вітчизняних вчених присвячена наукова розробка С. Водотики (Водотика, 2006). До питань використання архівних ресурсів у суспільстві зверталися львівські науковці Н. Вовк, Х. Демків, О. Даниляк (Вовк, 2016). Як слушно зазначав К. Новохатський, потрібно розрізняти «... фізичний та інтелектуальний доступ до архівних документів» (Новохатський, 2008:76), що диктує певну специфіку в організації роботи архівних установ.

Останнім часом суттєво збільшилась кількість наукових статей присвячених питанням інформатизації архівної справи та особливостям надання інформаційно-консультативних послуг. В цій площині працюють дослідники В. Білоусова, А. Влас, Ю. Гунза, В. Кудлай та інші. Серед значного розмаїття наукових статей та оглядів щодо архівних фондів держави, є незначна група досліджень регіонального спрямування. Нам вдалося знайти кілька статей, безпосередньо написаних на матеріалах Ізмаїльського архіву. Це роботи Л. Циганенко (Циганенко, 2017; Циганенко, 2020), Є. Бутакової (Бутова, 2010), С. Березіна (Березін, 2017) та інших.

Метою статті є розгляд основних можливостей інформаційних ресурсів Ізмаїльського архіву періоду існування Російської імперії, визначення унікальних та науково-перспективних напрямів для подальших дослідницьких пошуків.

Виклад основного матеріалу. Спочатку невеличкий історичний екскурс в історію становлення архівної справи в регіоні. У 1812 році територія Бессарабії, в тому числі її південні райони, офіційно увійшла до складу Російської імперії. Столицею краю стало місто Кишинів. Однак специфіка та значимість придунайських земель, а також наявність свого адміністративного центру – місто Тучков (Ізмаїл) сприяло тому, що місто (і регіон) мали свій особливий статус та управління.

Таким чином частина офіційних документів, майже до середини XIX ст., зосереджувалася в Канцелярії градоначальника краю. Наступний часовий проміжок призвів до змін в політичному статусі регіону – з середини XIX ст. ці території відійшли у підпорядкування до Румунського королівства. Чергова зміна влади відбулася вже в 70-х роках XIX ст.: придунайські землі знову були включені до складу Російської імперії, де перебували до 1917 р. Період 1918-1940 рр. територія краю в складі Румунської держави.

Наприкінці червня 1940 р. територію Південної Бессарабії було включено до складу Української РСР. Спочатку столицею області було в визнано місто Акерман (Білгород-Дністровський), де й розпочав свою роботу Акерманський обласний державний архів Управління Народного комісаріату Внутрішніх справ. Це відбулося 30 вересня 1940 р. Відповідна постанова облвиконкому (№53 від 30.09.1940 р.) визначала місце розташування архіву – спочатку в посаді Шабо, а з наступного (1941 р.) – в Акермані.

Однак наприкінці 1940 р. область була перейменована в Ізмаїльську, а столицю краю перенесено до Ізмаїла (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 07.12.1940 р.). Відтак розпочався процес перевезення архівних справ до міста Ізмаїл. В перший рік існування архіву тут було сконцентровано багато документів установ колишньої царської Росії та румунських органів влади – всього 547 фондів (458 тис. справ). З початком війни архів не змогли евакуювати, що негативно позначилося на збереженні його фондів, які практично були знищені, або вивезені за кордон. У вересні 1944 року архів продовжив свою роботу по перевезенню та науково-технічній обробці наявних документальних джерел.

До 1954 року архів існував як Ізмаїльський обласний, однак у зв'язку з ліквідацією Ізмаїльської області (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 15.02.1954 р.) архів отримав нову назву – Філія Одеського обласного державного архіву в місті Ізмаїл. У такому, майже незмінному вигляді (1980 року

відбулась видозміна назви – Філія Державного архіву Одеської області в місті Ізмаїлі), архів існував до 1997 року.

На виконання розпорядження Одеської облдержадміністрації № 29/А-97 від 23 січня 1997 року «Про ліквідацію Філіалу Державного архіву Одеської області» була створена ліквідаційна комісія, яка склала акт про ліквідацію 01 лютого 1997 року філіалу та створення на його базі багатофункціонального відділу Державного архіву Одеської області. Відповідно до розпорядження голови Одеської облдержадміністрації № 717/А-2003 від 02 вересня 2003 року «Про ліквідацію відділу Держархіву у м. Ізмаїл», на підставі наказу Державного архіву № 31 від 04 вересня 2003 року була створена чергова ліквідаційна комісія. Рішенням 12-ої сесії Ізмаїльської міської ради від 12 листопада 2003 року було затверджено рішення виконавчого комітету Ізмаїльської міської ради № 1370 від 09 жовтня 2003 року про створення з 12 листопада 2003 р. Комунальної установи «Ізмаїльський архів».

На сьогодні КУ «Ізмаїльський архів» – унікальне сховище пам'яті попередніх поколінь, історії придунайського регіону. У фондах архіву (що є частиною Національного архівного фонду України) зберігається 280 641 справа. Архівні фонди умовно поділяються на два періоди: дорадянський та радянський.

В свою чергу, фонди дорадянського періоду поділені на дві частини: це документи, що відносяться до періоду існування Російської імперії (з 1812 до 1917 рр.) та матеріали румунського періоду (1918-1940 рр.). До дорадянського періоду відносяться 995 фондів 111 096 справ за 1812-1940 роки. В нашій статті ми докладно зупинимось саме на документах періоду Російської імперії.

У структурі КУ «Ізмаїльський архів» поважне місце займають фонди адміністративних установ періоду царської Росії. У фонді «Канцелярія Ізмаїльського градоначальника» зберігається понад 600 справ, що відносяться до періоду 1830-1835 рр. Нагадаємо, що посада Ізмаїльського градоначальника була встановлена на підставі Указу від 26 вересня 1830 р.

Створення градоначальства було обумовлено прикордонним станом придунайських міст (Ізмаїл, Кілія, Рені), їх значенням як портів і фортець. Градоначальник мав надзвичайно широкі повноваження. Йому підпорядковувалися коменданти фортець Кілія та Ізмаїл, Дунайська флотилія, прикордонні та карантинні загони. Це обумовлювало й специфіку документів, що збереглися в фонді: укази, циркуляри МВС, департаменту поліції, приписи Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора щодо питань нагляду за іноземцями, організації судноплавства по Дунаю, боротьби з епідеміями в регіоні тощо. Найвні в матеріалах фонду відомості про будівництво в градоначальстві (КУІА. Ф. 56. Оп.1. Спр. 70), про розмежування землі між некрасівцями, що переселилися до Росії (КУІА. Ф. 56. Оп.1. Спр. 81), про створення цеху вільних матросів (КУІА. Ф. 56. Оп.1. Спр. 85) тощо. Окрім суто історико-статистичних відомостей, матеріали фонду багаті джерелами по вивченню сфрагістики, метрології, дипломатики, філігранології, палеографії тощо.

До цієї ж категорії відносяться справи з фондів «Канцелярія Бессарабського військового губернатора» (1831-1856 рр.), «Акерманська повітова по селянським справам присутність» (1878-1892 рр.), «Сільське управління Акерманського повіту» (1872-1919 рр.), п'ять фондів комунальних управлінь Ізмаїльського повіту (1878-1914 рр.), «Повітові землевпорядні комісії (1907-1917 рр.) тощо.

На особливу увагу в розрізі адміністративних установ краю заслуговують документи з фонду «Сільський приказ колонії Болград» (1823-1862 рр.). Це один з найзатребуваніших фондів, особливо серед болгарських колег-істориків. В фонді зберігаються документи Болградського сільського приказу, який було створено на підставі Указу Сенату 29 грудня 1819 року про надання задунайським переселенцям Бессарабії прав іноземних колоністів. Місто Болград стало центром болгарських колоністів. Колонією управляли сільський приказ і сільська расправа, члени якої (найбільш добропорядні літні

колоністи) обиралися на мировому сході та мали право вершити суд (расправу). Сільський приказ відав господарчими, фінансовими, будівельними справами; займався збором податків; експлуатацією сільського нерухомого майна. У веденні приказу були питання благоустрою колонії, будівництва та ремонту доріг, мостів, переправ тощо. Найвні в фонді списки колоністів (КУІА. Ф. 93. Оп.1. Спр.31), ревізька сказка (КУІА. Ф. 56. Оп.1. Спр. 33), реєстри народжених та померлих колоністів, списки болгарських колоністів дозволяють чітко ідентифікувати населення колонії за національними, становими та релігійними ознаками. Документи фонду дають уяву й про стан освіти в колонії. Це справа 64 «Припис Ізмаїльського окружного приказу щодо перевірки звітів про використання фінансів на утримання училища», справа 142 «Відомість про кількість учнів, що навчаються в школах колоній Верхньобуджацького та Ізмаїльського округів», справа 257 «Відомості про стан ланкастерського училища» та інші. Документи, що зберігаються в фонді, є унікальними за своїм характером і значенням: вони єдині, що збереглися із всіх сільських приказів трьох округів: Ізмаїльського, Верхньобуджацького, Нижньобуджацького, та являють значний інтерес при дослідженні історії адміністративно-територіального поділу та історії державних установ болгарських колоністів.

Справжні поклади унікальних документів містять фонди установ міського, станового та земського самоуправління, серед яких «Акерманська міська дума» (1819-1882 рр.), «Болградська, Вилковська, Ізмаїльська, Ренійська міські та посадські управи» (1879-1918 рр.), «Вилковська, Кілійська, Ренійська міські та посадські ратуші» (1840-1859 рр.), «Папушойська і Шабська міщанські посадські управи» (1871-1874 рр.). «Акерманський повітовий предводитель дворянства» (1893-1916 рр.), «Акерманська повітова земська управа» (1869-1921 рр.) та інші. Зупинимося більш докладно на фонді 47, у якому зберігаються справи Акерманської повітової земської

управи. Сама управа була створена в 1869 році на підставі «Положення про земські губернські та повітові установи» (01.01.1864 р.). Управа відала справами місцевого значення по сільському господарству, торгівлі, промисловості, ремонту та утриманню шляхів сполучення, збору податків. До юрисдикції цього органу земського самоврядування входили також питання охорони здоров'я та освіти, утримання поштової служби та збір різноманітних статистичних відомостей. До складу фонду входять майже 500 справ, серед яких «Відомості про населенні пункти та чоловіче населення повіту» (КУІА. Ф. 47. Оп.1. Спр. 9), «Річний звіт про стан охорони здоров'я в повіті за 1887 р.» (КУІА. Ф. 47. Оп.1. Спр. 29), «Про діяльність кредитних товариств» (КУІА. Ф. 47. Оп.1. Спр. 38), «Про вибори до Державної думи» (КУІА. Ф. 47. Оп.1. Спр. 54), «Формулярні списки службовців земської управи» (КУІА. Ф. 47. Оп.1. Спр. 93) тощо.

Чималий обсяг цікавих, а іноді й унікальних справ зберігається у фондах поліцейських, жандармських та судових установ краю. Поряд із справами фондів повітових судів, що містять майже 2 тис. одиниць зберігання, чільне місце належить фонду «Ізмаїльського міського поліцейського управління». Саме в цьому фонді зберігаються справи, датовані 1809-1811 роками. Це формулярні описи мешканців фортеці Ізмаїл із зазначенням їх національності, сімейного стану, попереднього місця перебування, роду діяльності тощо (КУІА. Ф. 514. Оп.1. Спр. 1). В матеріалах цього фонду зберігається багато статистичних відомостей, які відображають стан розвитку промисловості та сільського господарства, кількість населення та чисельність військових частин, кількість приватних та громадських будівель, відомості про ціни на продукти харчування, робочу силу, будівельні матеріали тощо. Ну і звісно, як будь-який правоохоронний орган, поліція займалася пошуками злочинців та різних «підозрілих елементів»: про пошук біглих селян (КУІА. Ф. 514. Оп.1. Спр.

35), про пограбування та вбивство 5 колоністів (КУІА. Ф. 514. Оп.1. Спр. 54), про заходи щодо запобіганню контрабанди (КУІА. Ф. 514. Оп.1. Спр. 66), про розшук ватажка загону гайдуків та польських емісарів (КУІА. Ф. 514. Оп.1. Спр. 75) тощо.

Заслуговує на увагу фонд Військового правління Новоросійського козачого війська (1825 – 1869 рр.). Ще в 1807 р. із задунайських переселенців та місцевого українського населення на території Придунав'я було сформовано Усть-Дунайське буджакське козацьке військо (указ Олександра I від 20.02.1807 р.). Козацькі загони брали активну участь у російсько-турецькій війні 1806 – 1812 рр., після закінчення якої козаки отримали земельні ділянки в селах Акерманського повіту. Під час наступної російсько-турецької війни 1828 – 1829 рр. з козаків було сформовано два полки, які й склали кістяк Дунайського козацького війська. До складу війська були приписані з десятків населених пунктів Південної Бессарабії, як-то Акмангіт, Михайлівка, Костянтинівка, Каїра, Фараонівка тощо. Офіційно «Положення про Дунайське козацьке військо» було затверджено лише в грудні 1844 р., а у 1856 р. військове правління переїхало (разом з полками) до Миколаївки-Новоросійської, військо відповідно змінило назву на Новоросійське козацьке. Саме про ці та інші події з життя козацького війська ми дізнаємося з документів КУ «Ізмаїльський архів».

Дослідникам, які цікавляться різними аспектами економічного розвитку нашої держави, стануть в нагоді фонди митних та карантинних установ, що зберігаються в КУ «Ізмаїльський архів». Це два основних фонди, які включають понад 600 справ – «Канцелярія начальника митних округів» (1835-1892 рр.) та «Ізмаїльський центральний карантин» (1816-1866 р.). Розглянемо інформаційний потенціал фонду центрального карантину.

Правління Ізмаїльського центрального портового карантину було створено в 1833 році на базі ліквідованих

Ізмаїльської портової карантинної контори та карантинної застави, які функціонували з 1816 року. Головним завданням Ізмаїльського портового карантину було керівництво діяльністю карантинних установ в Ізмаїлі, Акермані та інших дунайських містах. Підпорядковувалась установа Медичному департаменту МВС. Документальні матеріали фонду збереглися не повністю. У складі фонду зберігаються Укази царя та приписи Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора та Бессарабського військового губернатора (КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 13), справи про втечі селян з Молдавського князівства (КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 29), списки переселенців з балканських та європейських країн до Російської імперії внаслідок утисків з боку турецької влади (КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 20), списки суден, товарів, пасажирів, які прибули із-за кордону та проходять обсервацію в карантині (КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 221), річні звіти та інша звітна фінансова документація.

Зберігаються в КУ «Ізмаїльський архів» й справи, які дозволяють проаналізувати та дослідити рівень розвитку освіти в регіоні. Це фонди пов'язані з діяльністю державних і приватних навчальних закладів. Серед іншого тут міститься інформація про єврейську приватну школу в Ізмаїлі, жіночу приватну прогімназію Кілії. Всього фонди цього напрямку зберігають майже 300 справ.

Висновки. Підсумовуючи наголосимо, що комплекс архівних документів і матеріалів, що зберігаються у Комунальній установі «Ізмаїльський архів» є інформаційно-різноплановим і вартими уваги дослідників; він дозволяє відчутти причетність до далекого минулого нашої держави. Структурно фонди об'єднуються в шість великих підгруп, які дозволяють проводити науково-дослідну та пошукову роботу в економічному, політичному, соціальному, етнічному напрямках. Частина справ архіву є унікальним джерелом з історії Бессарабії та Південної України в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Березин С. Документы учебных заведений Бессарабии (XIX - нач. XX ст.) в архивах Одессы, Измаила и Кишинева. *Наука, образование, культура*. Материалы Международной научно-практической конференции. URL: ibn.idsi.md > author_articles С. 236-238.

2. Білоусова В. Популяризація архівних документів як напрям діяльності архівних установ. *Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства* : зб. матеріалів Міжнар. Інтернет-конференції, м. Маріуполь, 15 листоп. 2017 р. / Маріуп. держ. ун-т ; за заг. ред. Г. І. Батичко. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 124-125.

3. Бутакова Є. Документи комунального підприємства «Ізмаїльський архів», Державного архіву Одеської області, Національного архіву Республіки Молдова з вивчення торгівельного судноплавства Дунаєм у XIX ст. *Волинські історичні записки*. 2010. Т. 4. С. 112-122.

4. Вовк Н., Демків Х., Даниляк О. Використання архівних ресурсів у суспільстві: інформаційно-аналітичне дослідження. *Інформація, комунікація, суспільство 2016*: матеріали 5-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2016, 19-21 травня 2016 року, Україна, Львів, Славське / Національний університет «Львівська політехніка», Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. С. 328-329.

5. Водотика С.Г. Архівні та рукописні фонди вітчизняних вчених: склад, інформативні можливості, специфіка використання. *Південний архів. Історичні науки*: зб. наук. праць. Херсон, 2006. Вип. 22. С. 147-151.

6. Даневич Л. Галузевому державному архіву СБ України – 20 років. *Архіви України*. 2014. № 2. С. 106-118.

7. Довжук І., Грищенко А. Використання архівних ресурсів НАФ України. *Історичні записки*. Збірник наукових праць. Вип. 21. Луганськ. 009. С. 65-70.

8. Калакура Я. Архівознавство. К.: КМ Академія, 2002. 356 с.

9. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА) Ф. 47. Акерманська повітова земська управа (1869-1919). Оп.1. Спр. 9. Відомості про населенні пункти та чоловіче населення повіту (1877-1878 рр.). 128 арк.

10. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа (1869-1919). Оп.1. Спр. 29. Річний звіт про стан охорони здоров'я в повіті за 1887 р. 67 арк.

11. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа (1869-1919). Оп.1. Спр. 38. Про діяльність кредитних товариств (1902 р.). 769 арк.

12. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа (1869-1919). Оп.1. Спр. 54. Про вибори о Державної думи (1906 р.). 131 арк.

13. КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа (1869-1919). Оп.1. Спр. 93. Формулярні списки службовців земської управи (1915 р.). 252 арк.

14. КУІА. Ф. 56. Канцелярія Ізмаїльського градоначальства (1828-1856). Оп.1. Спр. 70. Відомості про будівництво в градоначальстві у 1831-1832 рр. 25 арк.

15. КУІА. Ф. 56. Канцелярія Ізмаїльського градоначальства (1828-1856). Оп.1. Спр. 81. Справа про розмежування землі некрасівцям, що повернулися до Росії в 1811-1830 рр. 138 арк.

16. КУІА. Ф. 56. Канцелярія Ізмаїльського градоначальства (1828-1856). Оп.1. Спр. 85. Справа про заснування цеху вільних матросів (1831-1832 рр.). 62 арк.

17. КУІА. Ф. 93. Болградський сільський приказ (1828-1862). Оп. 1. Спр. 31. Списки колоністів (1833 р.). 35 арк.

18. КУІА. Ф. 93. Болградський сільський приказ (1828-1862). Оп. 1. Спр. 33. Ревізька сказка (1835 р.).

19. КУІА. Ф. 136. Правління Ізмаїльського центрального портового карантину (1816-1866 рр.). Оп. 1. Спр. 13. Листування з Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором, начальником Бессарабської кордонної лінії та іншими установами про затримання охороною осіб, що незаконно переткнули кордон (1833). 35 арк.

20. КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 20. Відомості про іноземців, що прибули із-за кордону та пройшли обсервація в Ізмаїльському центральному карантині (1833). 12 арк.

21. КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 29. Справа про масові втечі селян з Молдавського князівства в Бессарабію у зв'язку з утисками поміщиків, орендаторів, посесорів (1834). 117 арк.

22. КУІА. Ф. 136. Оп. 1. Спр. 221. Книга реєстрації суден, що прибули із-за кордону до карантинного порту із зазначенням товару (1843). 21 арк.

23. КУІА. Ф. 514. Ізмаїльська міська поліція, з 1879 р. Ізмаїльське міське поліцейське управління (1830-1854, 1883-1914). Оп.1. Спр. 1. Формулярний опис мешканців фортеці Ізмаїл із зазначенням національного складу та попереднього місця проживання (1810 р.). 141 арк.

24. КУІА. Ф. 514. Ізмаїльська міська поліція, з 1879 р. Ізмаїльське міське поліцейське управління (1830-1854, 1883-1914). Оп.1. Спр. 35. Листування з Бессарабським обласним урядом щодо біглих селян поміщика Давидова (1821-1824 рр.). 54 арк.

25. КУІА. Ф. 514. Ізмаїльська міська поліція, з 1879 р. Ізмаїльське міське поліцейське управління (1830-1854, 1883-1914). Оп.1. Спр. 54. Справа про пограбування та вбивство п'яти колоністів (1826-1827 рр.). 111 арк.

26. КУІА. Ф. 514. Ізмаїльська міська поліція, з 1879 р. Ізмаїльське міське поліцейське управління (1830-1854, 1883-1914). Оп.1. Спр. 66. Припис Бессарабського цивільного губернатора щодо прийняття заходів боротьби з контрабандою (1829 р.). 17 арк.

27. КУІА. Ф. 514. Ізмаїльська міська поліція, з 1879 р. Ізмаїльське міське поліцейське управління (1830-1854, 1883-1914). Оп.1. Спр. 75. Листування з Бессарабським цивільним губернатором, правлінням Ізмаїльського градоначальника про розшук ватажка загону гайдуків Т. Тобултока, польських емісарів (1831-1837 рр.). 46 арк.

28. Новохатський К. Організація доступу до документів Національного архівного фонду України та використання архівної інформації. *Архіви України*. 2008. № 3-4. С. 75-83.

29. Циганенко Л. Невідомі сторінки з історії виборів Ізмаїльського міського голови в 1917 році (за матеріалами регіонального архіву). *Проблеми становлення української державності*. Зб. наук. праць. Ізмаїл, РВВ ІДГУ. 2016. С.141-146.

30. Циганенко Л. Румунські фонди Ізмаїльського архіву як джерело з вивчення питань примусової депортації населення Південної Бессарабії (1940-1941 рр.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти*. Тези доповідей I Міжнародної наукової конференції (13 травня 2020 р.). Кропивницький: ЦНТУ, 2020. 184 с.

REFERENCES

1. Berezyn, S. (2016). Dokumentu uchebnukh zavedenyi Bessarabiy (XIX - nach. XX st.) v arkhivakh Odessy, Izmayla i Kyshyneva [Documents of educational institutions of Bessarabia (XIX - early XX centuries) in the archives of Odessa, Izmail and Chisinau]. *Nauka, obrazovanie, kultura. Materialu Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsiy*. [Science, education, culture. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference]. Retrieved from [http://www. ibn.idsi.md/author_articles](http://www.ibn.idsi.md/author_articles). 236-238 [in Ukrainian].

2. Bilousova, V. (2018). Populiarizatsiia arkhivnikh dokumentiv yak napriam diialnosti arkhivnikh ustanov [Popularization of archival documents as a direction of activity of archival institutions]. *Informatsiia ta kultura v zabezpechenni staloho rozvytku ludstva* : zb. materialiv Mizhnar. Internet-konferentsii, m. Mariupol, 15 listop. 2017 r. [Information and culture in ensuring the sustainable development of mankind: Coll. materials International. Internet conferences, Mariupol, November 15.2017]. Mariup. derzh. un-t ; za zah. red. H. I. Batychko. Mariupol: MDU.

124-125 [in Ukrainian].

3. Butakova, Y. (2010). Dokumenty komunalnoho pidpriemstva «Izmail'skyi arkhiv», Derzhavnoho arkhivu Odeskoi oblasti, Natsionalnoho arkhivu Respubliky Moldova z vivchennia torhivelnoho sudnoplavstva Dunaiem u XIX st. [Documents of the public institution «Izmail Archive», the State Archives of Odessa region, the National Archives of the Republic of Moldova to study merchant shipping on the Danube in the XIX century]. *Volynski istorychni zapysky* [Volynski historical notes]. 4. 112-122 [in Ukrainian].

4. Danevych, L. (2014). Haluzevomu derzhavnomu arkhivu SB Ukrainy – 20 rokiv [The branch state archive of the Security Service of Ukraine is 20 years old]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine]. 2. 106-118 [in Ukrainian].

5. Dovzhuk, I., Hryshchenko, A. (2009). Vykorystannia arkhivnikh resursiv NAF Ukrainy [Use of archival resources of NAF of Ukraine]. *Istorychni zapysky*. Zbirnyk naukovykh prats [Historical notes. Collection of scientific works]. 21. Luhansk. 65-70 [in Ukrainian].

6. Kalakura, Ya. (2002). Arkhivoznavstvo [Archival science]. Kyiv: KM Akademiia. 356 [in Ukrainian].

7. Komunalna ustanova «Izmail'skyi arkhiv» (dali KUIA). F. 47. Akermanska povitova zemska uprava (1869-1919) [Ackerman County Zemstvo]. Op.1. Spr. 9. Vidomosti pro naseleenni punkty ta choloviche naseleattia povitu (1873-1878 rr.) [Information on settlements and male population of the count]. 128 ark [in Ukrainian].

8. KUIA. F. 47. Akermanska povitova zemska uprava (1869-1919) [Ackerman County Zemstvo]. Op.1. Spr. 29. Richnyi zvit pro stan okhorony zdorovia v poviti za 1887 r. [Annual report on the state of health care in the county for 1887]. 67 ark [in Ukrainian].

9. KUIA. F. 47. Akermanska povitova zemska uprava (1869-1919) [Ackerman County Zemstvo]. Op.1. Spr. 38. Pro diialnist kredytnykh tovarystv (1902 r.) [On the activities of credit societies (1902)]. 769 ark [in Ukrainian].

10. KUIA. F. 47. Akermanska povitova zemska uprava (1869-

1919) [Ackerman County Zemstvo]. Op.1. Spr. 54. Pro vybory do Derzhavnoi dumy [On elections to the State Duma] (1906 r.). 131 ark [in Ukrainian].

11. KUIA. F. 47. Akermanska povitova zemska uprava [Ackerman County Zemstvo] (1869-1919). Op.1. Spr. 93. Formularni spysky sluzhbovtziv zemskoi upravu [Formulary lists of employees of the Zemstvo] (1915 r.). 252 ark [in Ukrainian].

12. KUIA. F. 56. Kantseliariia Izmailskoho hradonachalstva [Chancellery of the Izmail governorate] (1828-1856). Op.1. Spr. 70. Vidomosti pro budivnytstvo v hradonachalstvi u 1831-1832 rr. [Information on governorate development in 1831-1832]. 25 ark [in Ukrainian].

13. KUIA. F. 56. Kantseliariia Izmailskoho hradonachalstva [Chancellery of the Izmail governorate] (1828-1856). Op.1. Spr. 81. Sprava pro rozmezhuvannia zemli nekrasivtsiam, shcho povernulysia do Rosii v 1811-1830 rr. [The case of the land demarcation to Nekrasovka people, who returned to Russia in 1811-1830]. 138 ark [in Ukrainian].

14. KUIA. F. 56. Kantseliariia Izmailskoho hradonachalstva [Chancellery of the Izmail governorate] (1828-1856). Op.1. Spr. 85. Sprava pro zasnuvannia tsekhu vilnykh matrosiv [The case of the founding of free sailors workshop] (1831-1832 rr.). 62 ark [in Ukrainian].

15. KUIA. F. 93. Bolhradskiy silskiy prykaz [Bolgrad village order] (1828-1862). Op. 1. Spr. 31. Spysky kolonistiv [Lists of colonists] (1833 r.). 35 ark [in Ukrainian].

16. KUIA. F. 93. Bolhradskiy silskiy prykaz [Bolgrad village order] (1828-1862). Op. 1. Spr. 33. Revizska skazka [Audit Tale](1835 r.) [in Ukrainian].

17. KUIA. F. 136. Pravlinnia Izmailskoho tsentralnoho portovoho karantynu [Board of the Izmail Central Port Quarantine] (1816-1866 rr.). Op. 1. Spr. 13 Lystuvannia z Novorosiiskym i Bessarabskym heneral-hubernatorom, nachalnykom Bessarabskoi kordonnoi linii ta inshymy ustanovamy pro zatrymannia okhoroioiu osib, shcho nezakonno peretknuly kordon [Correspondence with the Governor-General of Novorossiysk and Bessarabia, the head of

the Bessarabian border line and other institutions about the detention by guards of persons who crossed the border illegally] (1833). 35 ark [in Ukrainian].

18. KUIA. F. 136. Pravlinnia Izmailskoho tsentralnoho portovoho karantynu [Board of the Izmail Central Port Quarantine] (1816-1866 rr.). Op. 1. Spr. 20. Vidomosti pro inozemtsiv, shcho prybuli iz-za kordonu ta proishly observatsiia v Izmailskomu tsentralnomu karantyni [Information about foreigners who arrived from abroad and were observed in the Izmail Central Quarantine] (1833). 12 ark [in Ukrainian].

19. KUIA. F. 136. Pravlinnia Izmailskoho tsentralnoho portovoho karantynu [Board of the Izmail Central Port Quarantine] (1816-1866 rr.). Op. 1. Spr. 29. Sprava pro masovi vtechi selian z Moldavskoho kniazivstva v Bessarabiiu u zviazku z utyskamy pomishchykiv, orendatoriv, posesoriv [The case of mass escapes of peasants from the Principality of Moldavia to Bessarabia due to oppression from landlords, tenants, possessors] (1834). 117 ark [in Ukrainian].

20. KUIA. F. 136. Pravlinnia Izmailskoho tsentralnoho portovoho karantynu [Board of the Izmail Central Port Quarantine] (1816-1866 rr.). Op. 1. Spr. 221. Knyha reiestratsii suden, shcho prybuli iz-za kordonu do karantynnoho portu iz zaznachenniam tovaru [The book of the restratsiï of ships, scho arrived from beyond the cordon to the quarantine port from the designated goods] (1843). 21 ark [in Ukrainian].

21. KUIA. F. 514. Izmailska miska politsiia, z 1879 r. Izmailske miske politseiske upravlinnia [Izmail City Police, since 1879. Izmail City Police Department] (1830-1854, 1883-1914). Op.1. Spr. 1. Formulirnyi opys meshkantsiv fortetsi Izmail iz zaznachenniam natsionalnoho skladu ta poperednoho mistsia prozhyvannia [Formular description of the inhabitants of the Izmail fortress with the indication of the national composition and previous place of residence] (1810 r.). 141 ark [in Ukrainian].

22. KUIA. F. 514. Izmailska miska politsiia, z 1879 r. Izmailske miske politseiske upravlinnia [Izmail City Police, since 1879. Izmail

City Police Department] (1830-1854, 1883-1914). Op.1. Spr. 35. Lystuvannia z Bessarabskym oblasnym uriadom shchodo bihlykh selian pomishchyka Davydova [Correspondence with the Bessarabian regional government regarding the fugitive peasants of the landowner Davydov] (1821-1824 rr.). 54 ark [in Ukrainian].

23. KUIA. F. 514. Izmailska miska politsiia, z 1879 r. Izmailske miske politseiske upravlinnia [Izmail City Police, since 1879. Izmail City Police Department] (1830-1854, 1883-1914). Op.1. Spr. 54. Sprava pro pohrabuvannia ta vbyvstvo piaty kolonistiv [The case of the robbery and murder of five colonists] (1826-1827 rr.). 111 ark [in Ukrainian].

24. KUIA. F. 514. Izmailska miska politsiia, z 1879 r. Izmailske miske politseiske upravlinnia [Izmail City Police, since 1879. Izmail City Police Department] (1830-1854, 1883-1914). Op.1. Spr. 66. Prypys Bessarabskoho tsyvilnoho hubernatora shchodo pryiniattia zakhodiv borotby z kontrabandoiu [Order of the Bessarabian Civil Governor to take measures for anti-smuggling] (1829 r.). 17 ark [in Ukrainian].

25. KUIA. F. 514. Izmailska miska politsiia, z 1879 r. Izmailske miske politseiske upravlinnia [Izmail City Police, since 1879. Izmail City Police Department] (1830-1854, 1883-1914). Op.1. Spr. 75. Lystuvannia z Bessarabskym tsyvilnym hubernatorom, pravlinniam Izmailskoho hradonachalnyka pro rozshuk vatazhka zahonu haidukiv T. Tobultoka, polskykh emisariv [Correspondence with the Bessarabian civilian governor, the board of the Izmail mayor about the search of the haidouk squad leader T. Tobultok, Polish emissaries] (1831-1837 rr.). 46 ark [in Ukrainian].

26. Novokhatskyi, K. (2008). Orhanizatsiia dostupu do dokumentiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu Ukrainy ta vykorystannia arkhivnoi informatsii [Organization of access to documents of the National Archival Fund of Ukraine and use of archival information]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine]. 3-4. 75-83 [in Ukrainian].

27. Tsyhanenko, L. (2016). Nevidomi storinky z istorii vyboriv Izmailskoho miskoho holovy v 1917 rotsi (za materialamy

rehionalnoho arkhivu) [Unknown pages on the history of the Izmail mayor election in 1917 (according to the regional archives)]. *Problemy stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti*. Zb. nauk. Prats [Problems of formation of Ukrainian statehood. Coll. Science works]. Izmail, RVV IDHU. 141-146 [in Ukrainian].

28. Tsyhanenko, L. (2020). Rumunski fondy Izmailskoho arkhivu yak dzherelo z vuvchennia pytan prymusovoi deportatsii naseleння Pivdennoi Bessarabii [Romanian funds of the Izmail archive as a source for studying the issues of forced deportation of the population of Southern Bessarabia] (1940-1941 rr.). *Istoriia, arkheolohiia, informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity* [History, archeology, information, library and archival affairs: current problems of science and education]. Tezy dopovidei I Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (13 travnia 2020 r.). Kropyvnytskyi: TsNTU. 184 [in Ukrainian].

29. Vodotyka, S.H. (2006). Arkhivni ta rukopysni fondy vitchyznianskykh vchenykh: sklad, informatyvni mozhlyvosti, spetsyfika vykorystannia [Archival and manuscript funds of domestic scientists: composition, informative possibilities, specifics of use]. *Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky: zb. nauk. Prats* [Southern archive. Historical Sciences: Coll. science works]. Kherson, 22. 147-151 [in Ukrainian].

30. Vovk, N., Demkiv, Kh. & Danyliak, O. (2016). Vykorystannia arkhivnykh resursiv u suspilstvi: informatsiino-analitychne doslidzhennia. Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo 2016 [The use of archival resources in society: information-analytical research. Information, communication, society 2016]: materialy 5-oi Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii IKS-2016, 19-21 travnia 2016 roku, Ukraina, Lviv, Slavske / Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnik», Kafedra sotsialnykh komunikatsii ta informatsiinoi diialnosti. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 328-329 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В статті оцінюються інформаційні ресурси Комунальної установи «Ізмаїльський архів», що відносяться до

дорадянського періоду 1812-1940 рр. Ізмаїльський архів, як офіційна установа зі збереження документальної інформації, розпочав свою діяльність у 1940 р. В історії установи було чимало трансформацій: від Акерманського обласного державного архіву Управління Народного комісаріату Внутрішніх справ до Філії державного архіву Одеської області в місті Ізмаїл. У своєму теперішньому статусі архів існує та успішно здійснює науково-популяризаторську та пошукову діяльність з 1997 р. Сьогодні КУ «Ізмаїльський архів» – унікальне зібрання пам'яті попередніх поколінь, історії придунайського регіону. У фондах архіву (які є частиною Національного архівного фонду України) зберігаються 280 641 справа.

Умовно архівні фонди КУ «Ізмаїльський архів» розділені на два періоди: дорадянський і радянський. До дорадянського періоду відносяться 995 фондів, в яких налічується 111 096 справ періоду 1812-1940 років. У статті ми проаналізуємо лише частину фондів з так званого дорадянського періоду, а саме: матеріали, що відносяться до періоду існування Російської імперії (з 1812 до 1917 рр.).

У структурі КУ «Ізмаїльський архів» періоду до 1917 року можна виділити 6 великих підгруп. Це фонди адміністративних установ; установ міського, станового і земського самоврядування; поліцейські, жандармські і судові установи; військові установи; митні та карантинні установи; навчальні установи.

Значна частина документів, які зберігаються в КУ «Ізмаїльський архів» є унікальними за своїм характером і важливістю. Це справжні документи, підписані Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором М. Воронцовим; засновником Ізмаїла і градоначальником С. Тучковим; головним попечителем задунайських переселенців Півдня Росії І. Інзовим. Крім історичних та статистичних відомостей, матеріали фондів архіву багаті джерелами для

вивчення сфрагістики, метрології, дипломатики, палеографії та т.д.

Сучасні методи вивчення, збереження та обробки архівних матеріалів дозволяють нам не лише точніше і краще уявити історію нашого регіону, а й засвоїти уроки історії щодо змісту соціальних функцій науки в суспільстві.

Ключові слова: Південна Бессарабія, Ізмаїл, Комунальна установа «Ізмаїльський архів», фонди, справи, одиниці зберігання.

АННОТАЦІЯ

В статтє оцениваются информационные ресурсы Коммунального учреждения «Измаильский архив», относящиеся к досоветскому периоду 1812-1940 годов. Измаильский архив, как официальное учреждение по сохранению документальной информации, был создан в 1940 году. В истории архива было немало трансформаций: от Акерманского областного государственного архива Управления Народного комиссариата Внутренних дел до Филиала государственного архива Одесской области в городе Измаиле. В нынешнем своем статусе архив существует и успешно осуществляет научно-популяризаторскую и поисковую деятельность с 1997 года. Сегодня КУ «Измаильский архив» – уникальное собрание памяти предыдущих поколений, истории придунайского региона. В фондах архива (которые являются частью Национального архивного фонда Украины) сохраняются 280 641 дело.

Условно архивные фонды КУ «Измаильский архив» разделены на два периода: досоветский и советский. К досоветскому периоду относятся 995 фондов, в которых насчитывается 111 096 дел относящихся к периоду 1812-1940 годов. В статтє мы проанализируем только часть фондов из так называемого досоветского периода, а именно материалы, относящиеся к периоду существования Российской империи (с 1812 до 1917 гг.).

В структуре КУ «Измаильский архив» периода до 1917 года можно выделить 6 больших подгрупп. Это фонды административных учреждений; учреждений городского, сословного и земского самоуправления; полицейские, жандармские и судебные учреждения; военные учреждения; таможенные и карантинные учреждения; учебные учреждения.

Значительная часть документов, которые хранятся в КУ «Измаильский архив» являются уникальными по своему характеру и значимости. Это оригинальные документы, подписанные Новороссийским и Бессарабским генерал-губернатором М. Воронцовым; основателем Измаила и градоначальником С. Тучковым; главным попечителем задунайских переселенцев Юга России И. Инзовым. Кроме историко-статистических ведомостей, материалы фондов архива богаты источниками для изучения сфрагистики, метрологии, дипломатики, палеографии и т.д.

Современные методы изучения, сохранения и обработки архивных материалов позволяют нам не только точнее и лучше представить историю нашего региона, а и усвоить уроки истории в отношении содержания социальных функций науки в обществе.

Ключевые слова: *Южная Бессарабия, Измаил, Коммунальное учреждение «Измаильский архив», фонды, дела, единицы хранения.*

УДК: 930=161.2(043)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-37-56>

**RUSSIAN FINANCIAL POLICY AND THE MONEY
CIRCULATION OF OVER DNIPRO UKRAINE IN THE
COLUMNS OF THE PRE-SOVIET PERIODICAL
NEWSPAPERS: THE SOURCES STUDYING ASPECT**

**РОСІЙСЬКА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ГРОШОВИЙ
ОБИГ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ШПАЛЬТАХ
ДОРАДЯНСЬКОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

**РОССИЙСКАЯ ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА И
ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ НАДДНЕПРЯНСКОЙ
УКРАИНЫ НА СТРАНИЦАХ ДОСОВЕТСКОЙ
ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЫ:
ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Андрій Бойко-Гагарін,

кандидат історичних наук,
завідувач сектору проблем
фондової роботи
e-mail:

boiko.gagarin@gmail.com

ORCID 0000-0003-4610-3665

Національний музей історії
України. вул. Володимирська,
2, м. Київ, 01001, Україна

Andrii Boiko-Gagarin,

Ph.D. in historical science, head
of the sector of the treasury
problems

e-mail:

boiko.gagarin@gmail.com

ORCID 0000-0003-4610-3665

National Museum of History of
Ukraine. Volodymyrska str. 2,
Kyiv, 01001, Ukraine

Сергій Кулешов,

доктор історичних наук,
професор кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи

e-mail: posena@ukr.net

Serhii G. Kuleshov,

Doctor of History, (Dr. habil.)
Professor of the Department of
Historica, Archeological,
Information and Archival Affairs

e-mail: posena@ukr.net

ORCID 0000-0003-1950-9651

Центральноукраїнський
національний технічний
університет. пр.
Університетський, 8,
м. Кропивницький, 25006,
Україна

ORCID 0000-0003-1950-9651

Central Ukrainian National
Technical University.
Universytetski av. 8,
Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine

ABSTRACT

The article analyzes the publications of the pages of the pre-Soviet newspapers periodicals of the different cities of Ukraine in order to establish the value of the newspaper notes as a source of study and to determine the effectiveness of their use in the studies of the history of money circulation and Russian imperian financial policy in Ukraine during the second half of XIX century until the collapse of the Russian Empire in 1917. During their existence, the newspapers were in fact the most only effective and widespread sources of achieving of the information, were serving as a communication tool between government and the public, providing an important information on a various priblems.

We have analyzed and given the most interesting examples from the newspaper publications related to various aspects of the money circulation. Examining the notes from the newspapers that were published on a regular basis in Ukrainian cities in the second half of XIX and the beginning of the XX centuries, we were able to establish the following main types of the newspaper press messages: the publications on the introduction of a new coins and banknotes; the notification of the exchange rates of Russian and foreign coins; the features of the circulation and the situation in the money market; the prices for goods and services on markets; the money laundering reports; the government measures to overcome financial difficulties: the «coin hunger» and speculation with money, etc .; on the purchase of antique coins, as well as collecting and deceiving collectors with antique coins; the professional scientific numismatic researches and formation about the museum numismatic

collections; the procedure for exchanging non-payment banknotes and signs of their suitability; the money counterfeitings and other testimonies designed to evoke a variety of emotions in the reader. All of the introduced into scientific circulation newspaper messages and notes are significantly expanding our understanding of the peculiarities of the development of money circulation in Ukraine during the imperial period. The wide variety of testimonies concerning the money circulation placed in a newspaper reports allows us to determine the high efficiency of the use of newspaper periodical information in the study of the chosen topic, defining the newspapers as an effective and informative scientific source.

Keywords: *Russian Empire, Over Dnipro part of Ukraine, money circulation, newspapers edition, sources of the study, financial policy.*

Постановка проблеми. Використання ефективних джерел є головною запорукою ефективного наукового дослідження та досягнення вагомого результату. Із розсекреченням архівних фондів та полегшенням доступу дослідників до історичних джерел все більшої актуальності набирає вивчення, аналіз та введення у науковий обіг вирішення проблем в історії України. Активного розвитку набуває також нумізMATика, історія грошового обігу та інші спеціальні історичні дисципліни. Дослідниками високо оцінено монети та паперові грошові знаки як найбільш ефективні речові джерела вивчення історії грошового обігу, доповнюючи аналіз монет даними із архівів, законів тощо. Ступінь ефективності використання газет в дослідженні історії грошового обігу досі була досліджена спорадично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Високу актуальність дослідження історії фінансів Російської імперії та України на той час в її складі, якісно обґрунтовано в дослідженнях професора В. Орлика, визначивши стан і перспективи вивчення історії фінансів першої половини ХІХ ст. (Орлик В., 2011-а: 96-108), приділяючи увагу також і окремим

її складовим: фіскальній (Орлик В., 2006: 97-110) та податковій (Орлик В., 2004: 224-239) політиці, використовуючи архівні матеріали (Орлик В., 2011-б: 98-110) та фінансово-правову літературу (Орлик В., 2010), визначаючи ефективну методологію досліджень (Орлик В., 2011-с: 59-64; Орлик В., Орлик С. 2019).

Метою статті є визначення наукового потенціалу та значення матеріалів із газетних публікацій у фокусі дослідження історії та особливостей грошового обігу в Наддніпрянській Україні в другій пол. XIX – пер. чв. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Газети досліджуваного періоду є надзвичайно цінним джерелом у науковому вивченні найрізноманітніших аспектів в історичних дослідженнях. Академіком В. Коцуром інформація зі шпальт газет введено до наукового обігу раніше невіомі знахідки монетних скарбів (Коцур, 2017: 15-32), наведено ціни із газетних джерел Чернігівщини поч. XIX ст. (Kotsur, Voiko-Gagarin, 2019: 66-77). Дослідником А. Бойко-Гагаріним широко використано матеріали дорадянських газет у фокусі досліджень окремих аспектів нумізматики та історії грошового обігу: введено до наукового обігу раніше неопубліковані свідчення фальшування грошей в Російській (Бойко-Гагарин, 2016-а: 103-109; Бойко-Гагарін, 2018: 132-149) та Австро-Угорській імперії (Бойко-Гагарін, 2019: 55-75), (високо оцінюючи також цінність газет як джерела), описуючи також надходження монет до музейних колекції (Бойко-Гагарін, 2016-б: 134-145).

В статті ми проводимо аналіз матеріалів з періодичної преси, що видавалась в різних містах Російської імперії для встановлення цінності газетних заміток та ефективності їх використання у вивченні історії грошового обігу в Наддніпрянській Україні з другої пол. XX ст. до часу розвалу Російської імперії.

У час свого побутування газети були практично єдиним ефективним та популярним джерелом отримання інформації, слугуючи комунікативним інструментом між населенням

регіонів та місцевої та імперської влади, надаючи населенню важливу інформацію з найрізноманітніших аспектів.

Наведемо та проаналізуємо найцікавіші приклади із вказаних напрямків інформування газетами про ті чи інші особливості грошового обігу. В першу чергу слід вказати на такий важливий вид повідомлень як інформування про введення нових грошей, що відбувалось із наведенням їх опису та особливостей захисту від підробок. Відповідно, окрім ввдення нових монет, газети також інформували і про припинення обміну чи обігу грошей. Так газета «Южанин», що видавалась у Миколаїві, від 17 грудня 1898 р. повідомляє про емісію нових кредитних білетів 500 руб. номіналу із портретом імператора Петра I, вказуючи на значний обсяг емісії цих знаків (200.000 екземплярів), а також очікування їх в грошовому обігу в березні наступного 1899 р. (Южанин, 1898: 2). В газетах також можна зустріти інформацію про введення нових грошей за межами Російської імперії – так, київська «Вечерняя Газета» повідомляє 17 травня 1916 р. про введення нових грошей у таборах військовополонених у ворогуючій Австро-Угорщині: «У Австрії, в таборах для військовополонених, введено особливу монету із заліза для дрібних одиниць та із олова – для більш значимих сум. Така монета має платіжну здатність лише для кожного окремого табору» (Вечерняя Газета, 1916-а: 4). Із погіршенням фінансового стану Російської імперії внаслідок надзвичайних витрат на війну, з грошового обігу зникає дрібна ромінна монета, будучи тезаврованою населенням (Орлик, 2015: 114-133), що викликає занепокоєння та необхідність вирішення питання з виникненням «монетного голоду» з боку влади (Орлик, 2017: 141-148). Ледь не найбільш актуальну проблему для населення в часи Першої Світової війни не могли лишити поза увагою тогочасні газети. Відповідно до ситуації, що виникла на грошовому ринку, газета «Вечерние Газета» цитує офіційний коментар Д.І. Нікіфоровим щодо планів введення міністерством Фінансів монет із дорогоцінних металів: «...Міністерство фінанів застосує подібний захід лише

тоді, коли буде впевненим в тому, що наявних запасів монети вистачить надовго та до випуску паперових знаків повертатись не прийдеться..» (Вечерняя Газета, 1916-b: 2). Також із коментаря в замітці згадано про численні негативні соціальні настрої через нестачу монети, спекуляції, махінації та введення в оману, непідтверджених чуток тощо. Дані щодо введення нових грошей інколи супроводжуються графічними зображеннями, так «Одесские Новости» публікує абрис нових банкнот Франції, введених замість обігових монет у 1914 р. (Одесские новости, 1914: 2) (Рис. 1).

Газетні колонки також висвітлюють і інші особливості, що складались навколо застосування в процесі роздрібної торгівлі та угод з використанням готівкових грошей. Із настанням «монетного голоду» виникали махінації навколо викупу золотих монет, так «Вечерняя Газета» повідомляє про спроби вимінювання в віддалених від крупних населених пунктів у довірливого населення – золотих монет, поширюючи неправдиві свідчення про їх заборону після війни та потенційні покарання тих, хто нею володіє (Вечерняя Газета, 1916-c: 4). Складнощі відчувались і з дрібною розмінною монетою та нестачею її для видачі решти. Так у 1916 році в Одесі набула відчутною нестача розмінних монет номіналом пів копійки, коли із подорожчанням спирту на 1½ коп. і при його новій ціні в 24½ коп. стала відчутною незручність у поверненні ½ коп. решти (Маленькие Одесские новости, 1916-a: 4).

Із введенням в обіг раніше мало характерного явища як пам'ятні, або коммеморативні обігові монети номіналом в 1 та 1½ руб. (Екатеринославский листок, 1883: 3), попит на бажання їх оримати зростав. Це викликало застосування деякими торговими фірмами своєрідного маркетингового ходу як закликання покупців до вибору саме конкретного магазину, обіцяючи надання в решту новими рублями, карбованих в честь коронації Миколи II (Новороссийский Телеграф, 1886: 4).

Повідомлення на шпальтах газет також відображають свідчення і про загальний стан фінансів в тій чи іншій місцевості,

характеризуючи ситуацію з грошовим ринком, станом торгівлі, а також публікуючи актуальні ціни на ринках регіону для запобігання невинуватим дорожнечі.

Для сприяння розвитку торгівлі та підвищення цікавості і користі від купівлі газет багатьма друкованими виданнями публікуються обмінні курси іноземних обігових монет по відношенню до російських. 22 березня 1891 р. газета «Елисаветградский Вестник» публікує актуальні курси золотих півімперіалів старого зразка до нових срібних рублів а також співвідношення щодо них французьких наполеондорів, британських фунтів стерлінгів, турецької ліри та золотих та срібних флоринів Австро-Угорщини (Елисаветградский Вестник, 1891: 4).

17 травня 1870 р. київська газета «Друг Народа» наводить дані про актуальні ціни та товари на ринках міста, оцінюючи пуд ржаного борошна у 55 коп., пшона – 75 коп., печеного хліба – 50 коп., коров'ячого масла – 14 коп. за фунт, олії – 30 коп. за фунт, свине сало – 15 коп. за фунт, курка 35 коп., гуска 1 руб., качка 30 коп., поросля 1 руб., яловичина першого гатунку по 7 коп. за фунт, а також сіно по 23 коп за пуд (Друг Народа, 1870: 320). Перша Світова війна призвела до продовольчої кризи, введенню продуктових карток та непомірної дорожнечі. 25 травня 1915 р., на другий рік війни, проскурівська газета «Земская Мысль» повідомляє про фіксовані ціни, встановлені земством, визначаючи: овес – 1,20 руб. за пуд; сіно – 40 коп. за пуд; борошно пшеничне – 2,60 руб. за пуд; борошно кукурудзяне – 1,20 руб. за пуд; крупа гречнева – 2,30 руб. за пуд; рис – 13 коп. за фунт; горох – 3 коп. за фунт; квасоля – 1,60 руб. за пуд, або 4 коп. за фунт; сіль столова – 90 коп. за пуд; масло коров'яче – 40 коп. за фунт; цибуля – 2,50 руб. за пуд; картопя – 20 коп. за пуд; капуста свіжа – 40 коп. за пуд; цукор пісок – 11 коп. за фунт; міло для білизни – 6 руб. за пуд; яйця – 1,5 руб. за 100 од.; дрова пиляні – 15 коп. за пуд; вугілля антрицат – 40 коп. за пуд; м'ясо яловиче – 13 коп. за фунт, керосин – 2,25 руб. за пуд., при цьому сама досліджена газета коштувала 3 коп. (Земская Мысль, 1915: 4).

Тогочасні газети не рідко повідомляють і про колекційну складову нумізматики. Так 28 березня 1906 р. газета «Киевская Заря» публікує повідомлення магазину антиквара із Тули – І.В. Мігунова, що тимчасово на термін в 1 місяць відкрив крамницю антикваріату в Києві на вул. Хрещатик (Рис. 2) (Кивеская Заря, 1906: 6). Бажання придбати старовинні монетні рідкості супроводжувалось і спробами шахрайства: газета «Житомирская минута» у цілих двох повідомленнях розповідає про обман власника бакалійної крамниці на прізвище Грідін невідомими особами що запропонували йому сфабрикований давній скарб золотих монет, що виявились старими мідними обіговими монетами, зістареними під золото (Житомирская минута, 1908-а: 2). Після викриття обману новий власник зі злоби зпалив разом із дерев'яною скринею, в якій їх ніби то було найдено (Житомирская минута, 1908-б: 2). У 1915 р. газета «Черниговское Слово» повідомляє про випадок із колекціонером поміщиком М.Є. Карповським, в якого під час його від'їзду було викрадено із столу скриньку із колекцією монет (Черниговское Слово, 1915: 3).

Інформують замітки в періодиці і про формування музейних колекцій та наукові дослідження професійними нумізматами в Російській імперії. Газета «Киевский Телеграф» надає розгорнуті коментарі щодо діяльності головного хранителя нумізматичної колекції Університету Св. Володимира – Якова Волошинського, підводячи підсумки за минулий 1861 р., повідомляючи про дослідження хранителем колекції київської палати державного майна (московська та іноземна монета XVII ст.), поміщика Д.А. Трощинського (більше 3000 античних монет Риму та Греції) та чиновника Дергимана (5000 монет різного часу), детально описуючи склад їх зібрань (Киевский Телеграф, 1862: 569).

Із часом будь-які знаки грошової оплати зношуються, псуються, піддаються забрудненню та пошкодженням, після чого виводяться із грошової маси. Так київська газета «Труд» публікує найвищу постанову російської влади про порядок

обміну кредитних білетів із пошкодженнями, деально описуючи щодо платіжної спроможності грошей. Так, при збереженні більше 2/3 поля банкнот 25 руб. номіналу, натомість розірваний навпіл кредитний білет може бути прийнятий державним банком при повній відповідності номерів та серій з обох його сторін та чіткому спів падінні місця його розриву по зображенню малюнку (Труд, 1881: 3). Пошкоджені від вогню кредитні білети можуть бути прийняті банком в обмін в разі надіслання окремого клопотання про їх обмін в відділення Державного Банку у Петербург (Маленькие Одесские новости, 1916-b: 5).

В газетних повідомленнях часів Російської імперії можна зустріти і досить незвичні повідомлення, поява яких викликана, скоріше за все, бажанням редакторів газет привабити увагу пересічного читача, вчиняючи спроби його здивування чи викликання емоцій від незвичної інформації.

29 листопада 1883 р. газета «Николаевский Листок» повідомляє про накопичення в державних казначействах такої велетенської кількості обігових монет старого зразка, що лише для доставлення всієї їх маси до монетного двору для переплавлення необхідно витратити близько 65000 руб. (Николаевский Листок, 1883: 472-473). Інформування населення про сильну забрудненість засобів платежу та наявність численної кількості бактерій на монетах були на стільки популярними, що нам вдалось відшукати декілька таких повідомлень в двох різних газетах. У 1884 р. в газеті «Николаевский вестник» повідомлялось про випадкові досліді професора на прізвище Рейнш, що досліджуючи обігову 50 пфенігову монету під мікроскопом при 200 та 500 кратному збільшенні, виявив велику кількість шкідливих мікроорганізмів (Николаевский Вестник, 1884: 3). Через більше ніж два десятиліття газета «Киевские новости» публікує позицію американського лікаря Томаса Дерлінгтона у необхідності оновлювати грошову масу паперових знаків що два роки, спираючись на життєздатність бактерій (Киевские новости, 1905: 4).

Висновки. Дослідивши повідомлення із газет, що видавались на постійній регулярній основі в українських містах в другій пол. XIX – пер. чв. XX ст., ми змогла встановити такі основні типи повідомлень на шпальтах газетної преси:

- публікації про введення нових грошових знаків;
- повідомлення про курси обміну російських монет на іноземні;
- особливості обігу та ситуації на грошовому ринку;
- ціни на товари на ринках;
- повідомлення про підробки грошей;
- заходи влади щодо подолання фінансових складнощів: «монетного голоду», спекуляцій з грошима, тощо;
- про скупку старовинних монет, а також колекціонування та обман колекціонерів із старовинними монетами;
- професійні наукові нумізматичні дослідження та формування музейних нумізматичних зібрань;
- порядок обміну неплатіжних банкнот та ознаки їх придатності;
- інші свідчення, створені для викличення у читача різноманітних емоцій.

Широка різноманітність свідчень, що стосуються грошового обігу, поміщеної в газетних повідомленнях, дає підстави визначити високу ефективність використання інформації газетної періодики у вивченні обраної теми, визначаючи газети як ефективне та інформативне джерело.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Література

1. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). East European historical bulletin. Issue 11. Drohobych, 2019. p. 66-77.
2. Бойко-Гагарин А.С. Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. № 1. Bialystok, 2016. S. 103-109.

3. Бойко-Гагарін А.С. Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет та банкнот в кінці XIX – початку XX століття. Український нумізматичний щорічник. № 2. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 132-149.

4. Бойко-Гагарін А.С. Дореволюційні газети як джерело вивчення історії музейної справи в Україні. Науковий журнал «Краєзнавство». 2016. № 3/4 (96/97). Київ, 2016. С. 134-145.

5. Бойко-Гагарін А.С. Характеристика джерел вивчення фальшивих монет та банкнот в грошовому обігу України в імперську добу (1795-1917). Соціум. Документ. Комунікація. № 8. Серія: Історичні науки. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М. 2019. С. 55-75.

6. Коцур В.П. Історіографія українського скарбознавства. Український Нумізматичний Щорічник. № 1. Київ, 2017. С. 15-32.

7. Орлик В.М. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Вип. 30. Ізмаїл, 2011. С. 96-108.

8. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. 2011. Вип. 18. Київ, 2011. С. 59-64.

9. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. Історія науки і біографістика. 2010. № 2.

10. Орлик В.М. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2006. № 13. С. 97-110.

11. Орлик В.М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в «аграрній» історіографії. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Випуск 27. Київ: Інститут історії НАН України, 2004. С. 224-239.

12. Орлик В.М. Фонди міністерства фінансів у Російському державному історичному архіві. Студії з документознавства, архівознавства та спеціальних галузей історичної науки. Вип.1. Кіровоград: КНТУ, 2011. С. 98-110.

13. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. Універсум історії та археології. 2019. Том. 2 (27) Вип 2. Дніпро. С. 5-27.

14. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. Число 26-27. С. 141-148.

15. Орлик С.В. Українське повітове місто і велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. Проблеми української історії. Вип. 23. Київ, 2015. С. 114-133.

Газети

16. А. Данилевскаго и Ко. Новороссийский Телеграф. № 3409. 7 июля. Одесса, 1886. С. 4.

17. Бон французского правительственного банка ценою в 5 франков. Одесские новости. № 9523. 17 ноября. Одесса, 1914. С. 2.

18. В «Правит. Вестнике» напечатано Высочайшее повеление. Труд. № 112. 16 ноября. Киев, 1881. С. 3.

19. В Государственном Банке продаются по курсу серебряные рубли, изготовленные в память коронации. Екатеринославский исток. № 69. 24 июня. Екатеринослав, 1883. С. 3.

20. Жизнеспособность бактерий на монетах. Киевские новости. № 104. 13 мая. Киев, 1905. С. 4.

21. Исследование нумизматической коллекции и киевских курганов. Киевский Телеграф. № 90. 22 ноября. Киев, 1862. С. 569.

22. К заметке о кладе. Житомирская минута. № 2. 27 декабря. Житомир, 1908. С. 2.

23. Клад. Житомирская минута. № 1. 2 декабря. Житомир, 1908. С. 2.
24. Кража старинных денег. Черниговское Слово. № 2472. 17 июля. Чернигов, 1915. С. 3.
25. Кто имеет старинные русские монеты. Кивеская Заря. № 7. 28 марта. Киев, 1906. С. 6.
26. Мелкая раменная монета. Вечерняя Газета. № 1057. 6 мая, Киев, 1916. С. 2.
27. Меняла. Вечерняя Газета. 28 марта. Киев, 1916. С. 4.
28. Многие губернские и уездные казначейства обратились недавно в министерство финансов. Николаевский Листок. № 133. 29 ноября. Николаев, 1883. С. 472-473.
29. Монетные бактерии. Николаевский Вестник. № 360. 24 ноября. Николаев, 1884. С. 3.
30. Монеты из железа и олова. Вечерняя Газета. № 1068. 17 мая. Киев, 1916. С. 4.
31. Монеты. Фонды, акции и облигации. Елисаветградский Вестник. № 65. 22 марта. Елисаветград, 1891. С. 4.
32. Новые пятисотрублевые кредитные билеты. Южанин. № 277. 17 декабря. Николаев, 1898. С. 2.
33. Обмен сгоревших денег. Маленькие Одесские новости. № 1005. 1 июня. Одесса, 1916. С. 5.
34. Полукопейки. Маленькие Одесские новости. № 1072. 10 августа. Одесса, 1916. С. 4.
35. Такса на предметы первой необходимости, установленная Проскуровской Уездной Земскоц Управой. Земская Мысль. № 97. 25 апреля. Проскуров, 1915. С. 4.
36. Цены на продукты киевских рынков. Друг Народа. № 20. 17 мая. Киев, 1870. С. 320.

REFERENCES

1. Boiko-Naharin, A. S. (2018) *Hazetna periodyka yak dzherelo vuvchennia protsesiv falshuvannia monet ta banknot v kintsi XIX – pochatku XX stolittia*. [The newspapers periodicals as the source of study of the process of counterfeiting coins and banknotes during

the late XIX – the early XX centuries]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*. 2. 132-149 [in Ukrainian].

2. Boiko-Haharin, A. S. (2019) *Kharakterystyka dzherel vyvchennia falshyvykh monet ta banknot v hroshovomu obihu Ukrainy v impersku dobu (1795-1917)*. [The characteristics of the sources of study of the counterfeit coins and banknotes in the monetary circulation of Ukraine during the imperial era (1795-1917)]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Seriia: Istorychni nauky*. 8. 55-75. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-55-75 [in Ukrainian].

3. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Fal'sifikacija monet i banknot v Pol'she do 1917 goda po materialam ukrainskoj gazetnoj periodiki* [Falsification of coins and banknotes in Poland until 1917 according to the materials of the Ukrainian newspaper periodicals]. Abstract of papers: *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice* [The numismatic forum, money and mints]. (pp. 103-109). Bialystok [in Russian].

4. Bojko-Haharin, A. S. (2016) *Dorevoliutsijni hazety iak dzherelo vyvchennia istorii muzejnoi spravy v Ukraini* [Pre-revolution newspapers as the source of study of history of museology in Ukraine]. *Kraieznavstvo*, 3/4 (96/97), 134-145 [in Ukrainian].

5. Kotsur, V. P. & Boiko-Gagarin, A. S. (2019) Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. (11). 66-77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701 [in English].

6. Kotsur, V. P. (2017) *Istoriografija ukrainskoho skarboznavstva* [The historiography of the Ukrainian treasureology]. *Ukrainskyi Numizmatychnyi Shchorichnyk*. 1. 15-33 [in Ukrainian].

7. Orlyk, S. V. (2015) *Ukrains'ke povitove misto i velyka vijna: prodovol'chi problemy ta rist tsin* [Ukrainian county town and the great war: the food problems and the rise of prices]. *Problemy ukrains'koi istorii*. (23), 114-133. Kyiv [in Ukrainian].

8. Orlyk, S. V. (2017) *Rozminni marky ta kaznacheiski znaky u hroshovomu obihu v Ukraini v period Pershoi svitovoi viiny*.

[Currency Stamps and Treasury Marks in Ukraine during the First World War]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. (26-27). 141-148 [in Ukrainian].

9. Orlyk, V. M. & Orlyk, S. V. (2019) *Teoretyko-metodolohichni ta dzhereleoznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy*. [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkeolohii*. [Universum of history and archeology]. Vol. 2 (27). Ed. 2. Dnipro. 5-27 [in Ukrainian].

10. Orlyk, V. M. (2004) *Problemy istorii podatkovoi polityky Rosiiskoi imperii v ukrainskomu seli kintsia XVIII – pochatku XX st. v «ahrarynii» istoriohrafii*. [The problems of the history of the tax policy of the Russian empire in the Ukrainian suburb in the end of the XVIII – the beginning of the XX cent in the «agricultural» historiography]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. [The history of Ukraine. Unknown names, events and facts]. (27). 224239 [in Ukrainian].

11. Orlyk, V. M. (2006). *Yehor Kankrin i fiskalna polityka Rosiiskoi imperii v Pravoberezhnii Ukraini v druhii chverti XIX st.* [Yegor Kankrin and the fiscal policy of the Russian Empire in Right-Bank Ukraine in the second quarter of the nineteenth century]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky* [Special Historical Disciplines: Theory and Methodology]. 13. Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. 97-110 [in Ukrainian].

12. Orlyk, V. M. (2011) *Fondy ministerstva finansiv u Rosiiskomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi*. [The funds of the Ministry of Finance in the Russian state historical archives]. *Studii z dokumentoznavstva, arkhivoznavstva ta spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky*. [The documentological, archival studies and the special branches of the historian science]. (1). 98-110 [in Ukrainian].

13. Orlyk, V. M. (2011). *Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii* [On the question of the methodology of research on the problems of the economic

history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX pochatku XX st.* [The problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries]. 18. 59-64 [in Ukrainian].

14. Orlyk, V. M. (2010). *Dozhovtneva finansovo-pravova literatura yak dzherelo do vyvchennia problem finansovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii kintsia XVIII pochatku XX st.* [The Prerevolutionary financial and legal literature as the source of studying of the problems of the financial policy of the government of Russian Empire in the late 18th and early 20th century]. *Istoriia nauky i biohrafistyka* [History of Science and Biography studies]. (2) [in Ukrainian].

15. Orlyk, V. M. (2011). *Derzhavni finansy Rosiiskoi imperii pershoi polovyny XIX st.: stan ta osnovni tendentsii.* [The state finances of the Russian Empire in the first half of the XIX century: the condition and main tendencies]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu.* [The science bulletin of the Izmail state university of humanities]. (30), 96-108 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз публікацій зі сторінок дорадянської періодичної преси різних міст України з метою встановлення цінності газетних заміток як джерела та визначення ефективності їх використання у дослідженнях історії грошового обігу та фінансової політики російського царату в Україні з другої пол. XIX ст. до часу розвалу Російської імперії. У часи свого побутування газети були фактично єдиним ефективним та поширеним джерелом отримання актуальної інформації, слугували комунікативним інструментом між владою та населенням, надавали важливу інформацію з найрізноманітніших аспектів.

Нами проаналізовано та наведено найцікавіші приклади із публікацій газет, що стосуються різних аспектів грошового обігу. Дослідивши повідомлення із газет, що видавались на постійній регулярній основі в українських містах в другій пол.

XIX – пер. чв. XX ст., ми змогла встановити такі основні типи повідомлень на шпальтах газетної преси: публікації про введення нових грошових знаків; повідомлення про курси обміну російських монет на іноземні; особливості обігу та ситуації на грошовому ринку; ціни на товари на ринках; повідомлення про підробки грошей; заходи влади щодо подолання фінансових складнощів: «монетного голоду», спекуляцій з грошима, тощо; про скупку старовинних монет, а також колекціонування та обман колекціонерів із старовинними монетами; професійні наукові нумізматичні дослідження та формування музейних нумізматичних зібрань; порядок обміну неплатіжних банкнот та ознаки їх придатності; інші свідчення, створені для впливу на різноманітні емоції читача. Всі введені в науковий обіг газетні замітки суттєво розширюють наше уявлення про стан та особливості розвитку грошового обігу в Україні в імперську добу. Широка різноманітність свідчень, що стосуються грошового обігу, поміщеної в газетних повідомленнях, дає підстави визначити високу ефективність використання інформації газетної періодики у вивченні обраної теми, визначаючи газети як ефективне та інформативне джерело.

Ключові слова: *Російська імперія, Наддніпрянська Україна, грошовий обіг, газетні видання, джерела вивчення, фінансова політика.*

АННОТАЦІЯ

В статтє приведен анализ публикаций со страниц досоветской периодической прессы разных городов Украины с целью определения ценности газетных заметок в качестве источника и оценки эффективности их использования в исследованиях истории денежного обращения и российской финансовой политики в Украине со второй половины XIX века до времени развала Российской империи. Во время своего бытования газеты были фактически единственным эффективным и распространенным источником получения

актуальної інформації, служили комунікативним інструментом між органами влади та населенням, надавали важливу інформацію про найрізноманітніші аспекти.

Нами проаналізовані та представлені найцікавіші приклади з публікацій газет, стосуються різних аспектів грошового обігу. Дослідивши повідомлення з газет, які виходили в період з другої половини XIX по першу чверть XX століття, ми змогли встановити такі основні типи повідомлень: публікації про введення в обіг нових грошових знаків; про курси обміну російських грошей на іноземні; особливості грошового обігу та ситуації на грошовому ринку; ціни на товари та послуги на ринках; повідомлення про появу підробок; прийняті владою заходи для подолання грошових складнощів в час «грошового голоду» спекуляції грошима тощо; про купівлю старовинних грошей, а також колекціонування та обман колекціонерів старовинними монетами; професійні нумізматичні дослідження та формування музейних колекцій; інші дані, опубліковані для виклику в читача різноманітних емоцій. Усе введене в науковий обіг матеріали газетних заміток суттєво розширюють наше уявлення про стан та особливості розвитку грошового обігу в Україні в імпералістичну епоху. Широке різноманітне розміщення в газетах відомостей дає можливість визначити газети як ефективний джерело в дослідженні історії грошового обігу в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття.

Ключові слова: Російська імперія, Наддніпрянська Україна, грошовий обіг, газетні публікації, джерела дослідження, грошова політика.

Ілюстрації

Рис. 1. Абрис нової французької банкноти номіналом 5 франків з повідомлення газети «Одесские Новости» за 17 листопада 1914 р.

Рис. 2. Повідомлення магазину І.В. Мігунова про скупку старовинних монет. Газета «Киевская Заря», 1906 р.

УДК 930.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-57-83>

**GRANT CHARTER TO THE CITIES AND CITY
CHARTERS OF 1870 AND 1892 IN MODERN NATIONAL
HISTORIOGRAPHY**

**ЖАЛУВАНА ГРАМОТА МІСТАМ ТА МІСЬКІ
ПОЛОЖЕННЯ 1870 ТА 1892 РР. У СУЧАСНІЙ
ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ**

**ЖАЛОВАННАЯ ГРАМОТА ГОРОДАМ И ГОРОДСКИЕ
ПОЛОЖЕНИЯ 1870 И 1892 ГГ. В СОВРЕМЕННОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

Олександр Бондаренко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи
bondarenkoov@bigmir.net
ORCID: 0000-0001-8582-513X
Researcher ID: ABD-2888-2020

Центральноукраїнський
національний технічний
університет, пр.

Університетський, 8, м.

Кропивницький,

Кіровоградська область,

Україна, 25006

Oleksandr Bondarenko,

candidate of historical sciences,
associate professor of the
department of history,
archeology, information and
archival affairs
bondarenkoov@bigmir.net
ORCID: 0000-0001-8582-
513X

Researcher ID: ABD-2888-
2020

Central Ukrainian National
Technical University, 8,

University Ave, Kropyvnytskyi
city,

Kirovograd region, Ukraine,
25006

ABSTRACT

The article presents the analysis of the state of modern research on the history of genesis and evolution of urban self-

government institutions of Dnipro Ukraine in 1785-1917. It is proved that despite the lack of generalizing historiographical works, the topic of genesis and development of urban public administration is the most developed among all the problems of urban history.

It has been found that the history of self-government acquired an interdisciplinary character and was closely connected with the regional peculiarities of the development of Ukrainian cities within the Russian monarchy.

There are three groups of studies of the problem were allocated as a result of the analysis of thematic achievements of the scientists. The first group includes works on the creation and functioning of municipal self-government bodies under the Charter of Cities in 1785 which lasted almost until 1870. The second group consists of studies on the analysis of theories of local public administration, including public and state ones. The third group consists of scientific works, which study various aspects of the genesis and evolution of urban government in accordance with the City Regulations of 1870 and 1892.

It is established that in their studies of the mechanism of genesis and development of city self-government and its state regulation, scientists pay attention to the peculiarities of the introduction of public administration bodies related to the long-term preservation of the traditions of Magdeburg law in Ukrainian lands. At the same time, researchers emphasize that the then self-government tried to overcome identical problems with the current ones such as corruption, lack of managerial staff, strict control of state authorities over its activities.

The conclusions identify main trends, outline the achievements and the range of insufficiently studied issues, identify main areas of further study of the genesis and functioning of urban self-government in the imperial period.

Keywords: *city self-government, historiography, Dnipro Ukraine, The Russian Empire, reforms, imperial era.*

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування є однією з підвалин сучасного українського державотворення. Ключова роль у сьгоднішньому урбанізованому суспільстві безсумнівно належить органам міського самоврядування як самостійним суб'єктам місцевого самоврядування й зумовлена такими чинниками: по-перше, саме в містах зосереджені основні економічні, соціальні та електоральні ресурси влади; по-друге, містам належить провідна роль центрів адміністративної й політичної влади та державного управління; по-третє, якраз на міському рівні відбувається найінтенсивніший розвиток та становлення демократичних інституцій, постають реальні передумови для ефективного громадського контролю за владними структурами; по-четверте, міське самоврядування чи не найповніше віддзеркалює природу місцевого самоврядування. Цим, врешті, й пояснюється посилення наукового інтересу сучасних вчених-гуманітаріїв до історії формування, становлення та функціонування міських самоврядних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з середини 1990-х рр. в Україні відроджується наукове зацікавлення до інституту самоврядування і ця тема зайняла належне місце в сучасному історіографічному дискурсі. Вона знайшла відображення у різнобічних як за проблематикою так і глибиною з'ясування різноманітних аспектів, формою та жанром наукових публікацій.

Предметом вивчення історія міського врядування стала для багатьох вітчизняних науковців: О. Бондаренка (Бондаренко, 2010; Бондаренко, 2011; Бондаренко, 2012), Ю. Глизь (Глизь, 2016; Глизь, 2019), О. Двуреченської (Двуреченська, 2006; Двуреченська, 2007), А. Істоміної (Істоміна, 2019), В. Константиної (Константинова, 2004; Константинова, 2010), В. Коробки (Коробка, 2010; Коробка, 2011), О. Марченка (Марченко, 1997), Ю. Нікітіна (Нікітін, 2011; Нікітін, 2016), В. Орлика (Орлик, 2006; Орлик, 2007; Орлик, 2019), С. Орлик (Орлик, 2012; Орлик, 2014; Орлик,

2018; Орлик, 2020), О. Прищепи (Прищеп, 2010), О. Черемісіна (Черемісін, 2006; Черемісін, 2017; Черемісін, 2018), В. Шандри (Шандра, 2019а; Шандра, 2019б), Т. Щерби (Щерба, 2001) та інших. У їхніх працях досліджуються різні питання історії формування, становлення та функціонування міського самоврядування Наддніпрянської України 1785-1917 рр.

Однак, необхідно підкреслити, що спеціальні узагальнюючі історіографічні дослідження порушеної проблеми практично відсутні. Щоправда, в історіографічних вступках до монографічних та дисертаційних праць автори певною мірою звертаються до аналізу сучасної наукової літератури, присвяченої міському самоврядуванню зазначеного періоду.

Методологія дослідження ґрунтується на засадах історизму й об'єктивності поруч із комплексним застосуванням загальнонаукових методів – аналізу, синтезу та абстрагування; історіографічних – конкретно-історіографічного аналізу і синтезу та історичних – порівняльно-історичного, хронологічного й типологічного.

Мета статті. З огляду на актуальність порушеної проблеми та відсутність відповідного дослідження, метою розвідки є аналіз сучасної вітчизняної наукової літератури, присвяченої вивченню Жалуваної грамоти містам та Міських положень 1870 та 1892 рр., з'ясування ступеня розроблення теми та підходів сучасних вітчизняних авторів до її опрацювання, визначення малодосліджених аспектів та напрямів подальших наукових студій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Крах радянської тоталітарної системи спричинив корінну перебудову всіх сторін суспільного життя, внаслідок чого вперше після 1917 р. виникла така історична ситуація, яка не лише не перешкоджала, а навпаки, сприяла поступальному розвитку історіографічного процесу. Стала можливою відмова науковців від панівної марксистсько-ленінської методології та її догматів

в оцінці історичного минулого. Історична наука позбулася політичної цензури та ідеологічного диктату, виникли умови для об'єктивного висвітлення історичних подій. Внаслідок трансформації історичної науки поступово відбувалося переосмислення ключових концептів радянської історіографічної традиції та розширення предметного і методологічного поля досліджень. Зміна наукової парадигми суттєво позначилася на оцінках характеру економічного, суспільно-політичного, духовно-культурного процесу в Наддніпрянській Україні, що, зокрема, дало змогу науковцям виробити об'єктивну і незалежну оцінку міських самоврядних інституцій.

Всі ці процеси спонукали до сплеску наукового зацікавлення історією міського самоврядування Наддніпрянської України в 1785–1917 рр. Тому не можемо не погодитися з думкою В. Шандри, що саме цей аспект з усіх проблем міської історії є найбільш розробленим (Шандра, 2019b: 18). Предметом вивчення історія міського громадського управління стала для багатьох вітчизняних науковців. Проте переважна кількість праць присвячені аналізу міського самоврядування певних регіонів або окремих міст Наддніпрянщини за Міськими положеннями 1870 та 1892 рр.

Перша група праць репрезентована відносно незначною кількістю публікацій, в яких висвітлюються різні аспекти становлення та функціонування міських самоврядних інституцій відповідно до Жалуваної грамоти містам 1785 р.

Однією з небагатьох у сучасній українській історіографії праць, в якій досліджується міське самоврядування Херсона, Миколаєва, Одеси дореформеної доби, є дисертація О. Черемісіна (Черемісін, 2006). Розглядаючи основні положення грамоти, автор цілком аргументовано підкреслює, що наслідком реформ Катерини II стала ліквідація політичної автономії українських територій та перетворення їх на провінції імперської Росії. Саме для швидкої інтеграції міст Північного Причорномор'я до адміністративної структури

імперії на них була поширена чинність Жалуваної грамоти містам. Тому для дослідника є очевидною схожість українського міського громадського управління з російським, що спостерігалось і в ідеології, і у практичній діяльності (Черемісін, 2006: 176). Проаналізувавши соціально-правовий статус міських самоврядних інституцій як представницьких структур та їхню діяльність як виконавчих самоврядних громадських установ, О. Черемісін звернув увагу ще на один суттєвий момент, що попри певні обмеження повноважень, органи міського самоврядування управління Миколаєва, Одеси та Херсона саме через виконання своїх безпосередніх, передбачених Міським положенням 1785 р. обов'язків, стали важливим чинником їхнього розвитку (Черемісін, 2006: 179). На його думку, стан розвитку міського самоврядування в середині ХІХ ст. залежав від таких факторів: 1) «невідповідність між соціально-політичними та економічними реаліями розвитку країни, яка загострювалася у міру зростання громадянської самосвідомості населення; 2) розвиток міст ставив перед думами більш складні завдання, невідкладність виконання яких підкреслювала без того очевидну недосконалість діючого законоположення», а виходом із цієї ситуації могло стати збільшення самостійності, прав та засобів для діяльності громадського управління (Черемісін, 2006: 180).

Значним кроком у дослідженні міських самоврядних інституцій південних українських губерній – Катеринославської, Таврійської та Херсонської впродовж значного історичного періоду – 1785–1917 рр., є ґрунтовна монографія цього ж автора (Черемісін, 2017). Її особливість полягає в тому, що О. Черемісін з сучасних методологічних підходів намагається пояснити сутність модернізаційних та урбанізаційних процесів, що відбувалися на Півдні України, поділивши їх на два великі періоди: 1) кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст. – «колонізаційний»; 2) друга половина ХІХ – початок ХХ ст. – «індустріальний» (Черемісін, 2017: 10). До того ж, науковець запропонував оригінальну, щоправда, не

бездискусійну, регіонально-індивідуальну концепцію самоврядування, що ґрунтується на дослідженні процесів індивідуального регіоналізму, «нового життя», модернізації й фронтиру в діяльності міського самоврядування. (Черемісін, 2017: 10). Авторська концепція впровадження та функціонування у містах Півдня України громадського управління за Жалуваною грамотою містам полягає у тому, що попри задекларованість урядом політики щодо посилення участі саме міських верств у міському врядуванні й перетворення їх на повновладних господарів міст, державній владі так і не вдалося повністю виконати це завдання. О. Черемісін акцентував на демократичності Жалуваної грамоти, що давало змогу чималій кількості містян брати участь у виборах міських самоврядних органів, «однак це не перетворило міські стани на міських господарів» (Черемісін, 2017: 173). Цілком слушною є теза автора, що імперська політика подвійних стандартів не тільки не зруйнувала становість, а навіть більше, зміни міського законодавства впродовж дореформеної доби суттєво зменшили права міського самоврядування та відповідно збільшили повноваження державних установ, «перетворивши самоврядні одиниці на найнижчу інстанцію державної виконавчої влади» (Черемісін, 2017: 173). Така оцінка стану міського громадського управління на Півдні України збігається з позицією, яку виклав раніше в дисертаційній праці, присвяченій історико-правовому дослідженню місцевого самоврядування Одеси в середині XIX ст., правник С. Стременовський (Стременовський, 2000: 17).

С. Стременовський, попри заявлені хронологічні межі дослідження, другий розділ присвятив історії та практиці дореформеного міського громадського управління, створеного за Жалуваною грамотою містам. Він звернув увагу на особливості одеського самоврядування, зокрема на те, що певний час міська дума, створена в 1795 р. знаходилася під безпосереднім підпорядкуванням магістрату та була фактично його допоміжною ланкою (Стременовський, 2000: 10). Автор

також указує на існування наприкінці XVIII ст. водночас двох магістратів – російського та іноземного (грецького), перший з яких, проте, невдовзі був ліквідований, а другий перебрав на себе представницьку, виконавчу та судову функції (Стременовський, 2000: 11). Крім того, дослідник акцентує ще на одній характерній рисі громадського управління в Одесі – відсутності майже 35 років Загальної міської думи, пояснюючи це тим, що вона була залежною від інших органів влади та збайдужінням містян до громадських справ, які «бачили у виборній службі лише тягар і намагалися від неї ухилитися» (Стременовський, 2000: 12). Все це спонукало С. Стременовського зробити висновок, що в Одесі діяла лише Шестигласна дума, яка називалася міською, насправді представляючи тільки одну соціальну верству – купців, які намагалися уникнути громадської роботи. Значення міської думи уже з перших років існування було зведено до мінімуму й це сталося «насамперед через діяльність Магістрату, який існував паралельно з Думою і виконував практично ті ж функції» (Стременовський, 2000: 12).

Не можемо не звернути увагу на фактологічні та граматичні помилки, якими рясніє автореферет дисертації. Приміром, автор зазначає, що «у 1799 році іноземні громадяни добиваються утворення в м. Одесі Іноземного Магістрату. Тому існують два Магістрати: Російський і Іноземний (Грецький), а їх діяльність служила мотивом для постійних нарікань і непорозумінь. Цікавий той факт, що незабаром (28 січня 1798 р.) представники Іноземного Магістрату добиваються ліквідації Російського Магістрату, а російські купці і міщани були зачислені до відомства Іноземного Магістрату» (Стременовський, 2000: 11). На сторінці 10-ій читаємо: «Основні положення «Жалуваної грамоти містам Російської імперії» 1785 року торкнули і м. Одесу» (Стременовський, 2000: 10). І не зрозуміло, про що йдеться, коли автор стверджує: «...онука Петра I Катерина II» (Стременовський, 2000: 16).

У ґрунтовній колективній монографії «Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)», вміщено нарис В. Шандри, в якому розглядаються проблеми становлення та розвитку міського самоврядування впродовж дореформеної доби. Авторка наголосила, що російському царату знадобилося більше 75-ти років для забезпечення імперської уніфікації міського громадського управління тих територій, які були приєднані наприкінці XVIII ст. Вона підкреслила, що, незважаючи на намагання самодержавства створювати подібні за формою європейським зразкам міські громадські органи влади, участь містян в управлінні містами різко відрізнялась від європейських міст, оскільки «для міст Російської імперії характерним було централізоване управління з незначною долею участі виборних посадовців» (Шандра, 2019: 77).

До другої групи належать праці, насамперед представників історичної, історико-правової науки, в яких аналізуються теорії місцевого громадського управління. К. Тиганій, приміром, розглянув одеське Міське положення 1863 р. через призму концепцій міського самоврядування. (Тиганій, 2006). На його думку, вони «певною мірою позначились на процесі реформування міського самоврядування в Російській імперії у 70 – 90-х рр. XIX ст.» (Тиганій, 2006: 237). До такого висновку автора спонукала теза, що влада обирала ту теорію самоврядування, яка буде найбільше захищати її політичні інтереси. Громадська теорія передбачала більшу самостійність в діяльності самоврядних органів, залишаючи за урядовою адміністрацією право розв'язувати тільки державні справи. Така ситуація спостерігалася в 1860-1870-і рр. Проте, на переконання дослідника, реформи активізували суспільно-політичне життя в імперії, збільшення повноважень і значення органів самоврядування спричинили загрозу самому існуванню самодержавства. Саме через те, щоб запобігти руйнації монархічного устрою, царизм змінив громадську теорію

самоврядування на державну, яка у місцевому самоврядуванні вбачала тільки одну з ланок всієї системи державного управління, а її політична складова повністю відповідала інтересам збереження монархії. Державна концепція міського самоврядування була втілена з прийняттям міського положення 1892 р. (Тиганій, 2006: 238-239).

Іншої думки щодо теорій самоврядування дотримується О. Черемісін, стверджуючи, що «на початку 60-х років XIX століття поширилися ідеї про можливість гармонійного поєднання інтересів влади та суспільства. Вони вилилися у громадську та державну теорії самоврядування». Проте ці теорії, на його думку, «були нормативно-умоглядними конструкціями, що більш призначені виправити існуючий стан справ, ніж відбити його», «вони тільки уточнювали ідеальні вимоги до дійсності, а не пояснювали її. Нормативно-умоглядне розуміння науки сполучалося з її оціночно-політичним аспектом» (Черемісін, 2006: 13).

Представниця сучасної правової науки Н. Кондрацька зауважує, що ключова різниця між основними концепціями місцевого самоврядування має не тільки доктринальне, а й філософсько-методологічне підґрунтя: вона зумовлена різним розумінням не лише юридичної природи держави і місцевого самоврядування, але й структури і функцій кожної з цих підсистем. (Кондрацька, 2017: 10-11) На думку дослідниці, у світі не існує жодної теорії самоврядування, яку можна було б визнати ідеальною, і такою прийняти її за основу. З іншого боку, авторка зауважує, що жоден різновид місцевого громадського врядування не виник на порожньому місці, оскільки усі вони були породжені соціальними і політичними умовами свого часу. Тому кожне суспільство, кожна держава, зазвичай, розробляє ту концепцію і застосовує ту модель місцевого самоврядування, яка достатньою мірою враховує його історичний досвід, традиції та правову культуру населення (Кондрацька, 2015: 83-84).

Третя група праць сучасних учених, котра є найчисленнішою, присвячена вивченню різноманітних аспектів формування, еволюції та реалізації міського самоврядування за міськими положеннями 1870 та 1892 рр. Саме тоді відбулися наймасштабніші зміни щодо принципів формування та становлення громадського управління, характерною рисою якого стала строкатість форм впровадження та різний ступінь їхньої компетенції. Через те логічним виглядає сталий інтерес сучасних науковців до причин прийняття та наслідків названих міських реформ.

Одним з перших до цієї проблематики звернувся представник історико-правової науки О. Горбачов (Горбачов, 1995). Він проаналізував правові аспекти міських реформ, становлення та організацію діяльності міських самоврядних органів, взаємини міського самоврядування з державною владою. Позитивним, на наше переконання, є те, що автор здійснив порівняння структур систем міського громадського управління в дореформену та пореформену добу, широко використовуючи при цьому архівні матеріали. Попри це, приєднуємося до оцінки Л. Цибуленко щодо певних безпідставних тверджень О. Горбачова з приводу того, що самоврядування в більшості випадків було фікцією, принаймні в економічній сфері, а також з твердженням про те, що при енергійному міському голові колегіальність в управі перетворювалася на «чисту формальність» (Цибуленко, 2003:13-14).

У дисертації О. Головка аналізується формування, становлення, розвиток, повноваження, соціальний склад органів громадського управління Харкова, створених за Міським положенням 1892 р (Головка, 1997).

На думку О. Марченка (Марченко, 1997) громадське управління є важливим чинником формування громадянського суспільства. Проаналізувавши міське самоврядування Півдня України впродовж другої половини ХІХ ст., автор дійшов висновку, що міські думи регіону переважно склалися з

представників торговельно-промислових кіл, попри те, що 40% гласних належали до дворян та міських чиновників (Марченко, 1997: 12). Загалом дослідник позитивно оцінив діяльність міських громадських інституцій щодо розвитку благоустрою міст, медичного обслуговування, поширення освіти (Марченко, 1997: 13-14).

Суттєвий внесок у дослідження міських органів самоврядування зробила В. Константінова. Один з розділів ґрунтовної монографії вона присвятила безпосередньо розбудові міських органів самоврядування в Південній Україні впродовж 1861-1904 рр. (Константінова, 2010). Аналіз архівних та опублікованих джерел спонукав дослідницю зауважити, що впродовж зазначеного періоду міське громадське управління зазнало еволюції, яку доцільно вивчати через контекст змін системи міського самоврядування імперської Росії загалом. Особливу роль Одеси вчена вбачає у певній специфіці реформування її самоврядних інституцій, що було пов'язане із підготовкою та впровадженням Положення про громадське управління Одеси 1863 р., яке великою мірою стало зразком для розробки Міського положення 1870 р. (Константінова, 2010: 195)

Історії міського самоврядування та особливостям практичної діяльності в Полтавській, Харківській та Чернігівській губерніях у другій половині XIX ст. присвячена монографія Ю Нікітіна (Нікітін, 2016). Автор проаналізував в контексті протистояння консервативного і ліберально-демократичного таборів тогочасного суспільства пропозиції щодо змін міського громадського управління, дійшовши логічного висновку, що Міське положення 1870 р., стало пошуком нової моделі міського самоврядування, яке мало поєднати «ліберальні ідеї і принципи самостійності з централізмом державного апарату» (Нікітін, 2016: 242). У цьому законі, підкреслив автор, «були зафіксовані принципи розподілу гілок влади, всестановості, майнового цензу. Одночасно недемократичний характер виборчої системи не

допускав до формування представницьких органів влади значну частину міського населення» (Нікітін, 2016: 242).

Вперше в історіографії ґрунтовне дослідження історії Київської міської думи в 1871-1914 рр. здійснив Ю. Глизь (Глизь, 2016; 2019). Вивчення цієї проблеми спонукало автора до застосування міждисциплінарного підходу та методик дослідження соціальної історії. Акцентуючи на демократичних принципах самоврядування, вчений, проте, зауважує, що далеко не всі вони працювали на місцевому ґрунті. Причину такого стану Ю. Глизь вбачає у тривалій монополії самодержавної влади, що спричинила пасивність міської спільноти, котра, «отримавши виборче право, не скористалася ним через брак досвіду, освіти і політичної зрілості» (Глизь, 2017: 166-167). Крім того, дослідник підкреслив, що більшість киян, насамперед малоосвічених та незаможних, була усунута від участі у виборах, а заможні не відзначалися активністю. Про це переконливо свідчать наведені автором факти: за законом 1870 р. лише 4064 осіб отримали виборче право, що становило 3,5% від усього населення Києва, з яких проголосувало тільки 819 осіб, тобто 21% від тих, хто мав право голосувати. На важливий факт, що й дотепер є актуальним, звернув увагу Ю. Глизь – отримавши владу, гласні, переважно домовласники й купці, «використовували її не завжди за призначенням, а й для власного збагачення» (Глизь, 2017: 166).

Висновки. Отже, аналіз стану дослідження історії міських самоврядних інституцій Наддніпрянської України в 1785-1917 рр. за Жалуваною Грамотою містам 1785 р. та Міськими положеннями 1870 та 1892 рр. у сучасній українській науці засвідчив відсутність узагальнюючої історіографічної праці з названої проблеми. Водночас можемо констатувати, що в сучасній історіографії нагромаджено чимало досліджень різноманітних аспектів історії створення та функціонування міського громадського управління. Ця тема знайшла відображення у різнобічних за проблематикою та глибиною

з'ясування тих чи інших аспектів, формою й жанром наукових публікаціях, зокрема в узагальнюючих працях і спеціальних монографічних дослідженнях, довідковій, науково-популярній та навчальній літературі, зайнявши належне місце в сучасному історіографічному дискурсі. Проблема міського самоврядування в історіографії набула міждисциплінарного характеру та тісно пов'язана з регіональними особливостями розвитку українських міст у складі самодержавної Росії. Науковці, досліджуючи механізм становлення й розвитку самоврядування та його державного регулювання, звертають увагу на особливості впровадження органів громадського управління, пов'язаних з тривалим існуванням традицій магдебурзького права. Крім того, дослідники акцентують увагу на тому, що тогочасне самоврядування намагалося долати ідентичні з теперішніми проблеми – корупцію, відсутність підготовлених *управлінських* кадрів, жорсткий контроль державних органів влади за його діяльністю. Серед найменш розроблених у сучасній українській історіографії аспектів становлення та розвитку міського самоврядування, і які, на нашу думку, потребують подальшого дослідження, такі: повсякдення чиновників громадського управління, історія міських самоврядних установ у контексті дослідження всієї системи міських державних інституцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконь М.В. Органи державного управління та місцеве самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 20 с.
2. Бондаренко О.В. Взаємини міського самоврядування з органами державної влади в Російській імперії в 1775-1870 рр.: дорадянська історіографія. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Випуск 16. Кіровоград, 2012. С. 163-172.

3. Бондаренко О.В. Дорадянська історіографія фінансової діяльності міського самоврядування Новоросії (1785–1870 рр.). *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Випуск 32. Київ: УНІСЕРВ, 2010. С.74-84.

4. Бондаренко О.В. Самоврядування міст Російської імперії (1785-1870 рр.) у дорадянській історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Збірник наукових праць. Випуск 18. Київ: НАН України. Інститут історії України, 2011. С.33-37.

5. Глизь Ю.І. Київська міська дума: структура, склад гласних, діяльність (1871-1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2016. 20 с.

6. Глизь Юрій. Київська міська дума: розбудова модерного міста. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 328 с.

7. Головка О.М. Харківське міське самоврядування у 1893-1917 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1997. 18 с.

8. Горбачов В.П. Міське самоврядування в Україні (за реформою 1870 року): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 1995. 19 с.

9. Двуреченська О.С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрямки діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.). Дніпропетровськ, 2006. 169 с.

10. Двуреченська О.С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.

11. Істоміна А. Сучасні історіографічні джерела як складова наукової комунікації з проблем державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у наддніпрянській Україні в пореформений період. *Соціум. Документ. Комунікація Серія «Історичні науки»*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 8. С. 156-185.

12. Кондрацька Н.М. Концепції місцевого самоврядування: системно-структурний аспект. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. Серія: Юридичні науки. Вип. 5(1). Херсон, 2015. С. 80-84.

13. Кондрацька Н. М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2017. 20 с.

14. Константінова В.М. Джерела з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII – 1853 р.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Запоріжжя, 2004. 281 с.

15. Константінова В.М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки). Запоріжжя, 2010. 596 с.

16. Коробка В.М. Громадське управління у містах Катеринославської губернії (1870-1914 рр.): автор. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2010. 20 с.

17. Коробка В.М. Наукова розробка проблеми міського самоврядування у Катеринославській губернії останньої третини XIX – початку XX ст. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Вип. 1. Маріуполь, 2011. С. 54-61.

18. Марченко О.М. Міське самоврядування на півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 1997. 17 с.

19. Нікітін Ю.О. Міська реформа 1892 р. у сучасній історіографії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 19. Вінниця, 2011. С. 287-291.

20. Нікітін Ю.О. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування: монографія. Суми, 2016. с. 324.

21. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.

22. Орлик В.М. Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2006. 11. С. 85-95.

23. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. Дніпро, 2019. Т. 2(27). Вип. 2. С. 5-26.

24. Орлик С.В. Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII – початку ХХ ст. (на матеріалах українських губерній). : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Кіровоград, 2012. 248 с.

25. Орлик С.В. Пропаганда облігацій військових позик в Російській імперії на шпальтах газети «Киевлянин» (1916 р.). *Соціум. Документ. Комунікація Серія «Історичні науки»*. Переяслав, 2020. Вип. 9. С. 180-199.

26. Орлик С.В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. пр.* Київ, 2014. Вип. 23. С. 114-133.

27. Орлик С.В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.

28. Плаксієв Т.М. Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині ХІХ – на поч. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Кременчук, 2001. 19 с.

29. Прищеп О.П. Міста Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Рівне, 2010. 287 с.

30. Стременовський С.М. Місцеве самоврядування м. Одеси в середині ХІХ століття: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2000. 20 с.

31. Тиганій К. А. Одеське міське положення 1863 року в контексті теорій муніципального права ХІХ ст. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. Одеса, 2006. Вип. 6. С. 232-240.

32. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці ХІХ – на початку ХХ століття: монографія. Херсон, 2003. 159 с.

33. Черемісін О.В. Діяльність органів міського громадського управління Херсона, Миколаєва, Одеси в 1785–1870 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Херсон, 2006. 215 с.

34. Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785-1917 рр. Херсон, 2017. 582 с.

35. Черемісін О.В. Міське самоврядування Херсона, Миколаєва, Одеси 1785-1870 рр.: монографія. Херсон, 2018. 184 с.

36. Шандра В. Від ліквідації залишків магдебурзького права до самоврядування за російським зразком (остання чверть XVIII – початок 1860-х років). Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Відп. ред. О. П. Реєнт. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 28-77.

37. Шандра В. Українське місто у складі Російської імперії XIX ст.: огляд сучасної вітчизняної історіографії. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Відп. ред. О. П. Реєнт. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 10-27.

38. Шкільнюк Н. М. Міста Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна структура, адміністративний та економічний аспекти: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2017. 19 с.

39. Щерба Т.О. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2001. 20 с.

REFERENCES

1. Bilokon, M.V. (2002). *Orhany derzhavnoho upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia v Rosiiskii imperii u druhii polovyni XIX st. (na materialakh Livoberezhnoi Ukrainy): istoryko-pravove doslidzhennia* [Public administration and local government in the Russian Empire in the second half of the XIX century. (on the materials of the Left Bank of Ukraine): historical and legal research]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv, 20 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, O.V. (2012). Vzaiemyny miskoho samovriaduvannia z orhanamy derzhavnoi vlady v Rosiiskii imperii v 1775-1870 rr.: doradianska istoriohrafia. [Relations of city self-government with public authorities in the Russian Empire in 1775-1870: pre-Soviet historiography]. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*. Vypusk 16. Kirovohrad, 163-172 [in Ukrainian].

3. Bondarenko, O.V. (2010). Doradianska istoriohrafia finansovoi diialnosti miskoho samovriaduvannia Novorosii (1785-1870 rr.). [Pre-Soviet historiography of the financial activity of the city self-government of Novorossia (1785–1870)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. (32) 74-84 [in Ukrainian].

4. Bondarenko, O.V. (2011). Samovriaduvannia mist Rosiiskoi imperii (1785–1870 rr.) u doradianskii istoriohrafii. [Self-government of the cities of the Russian Empire (1785-1870) in pre-Soviet historiography]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. Zbirka naukovykh prats*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv. (18). 33-37 [in Ukrainian].

5. Hlyz, Yu.I. (2016). *Kyivska miska дума: struktura, sklad hlasnykh, diialnist (1871-1914 rr.)*. [Kyiv City Duma: structure, composition of vowels, activity (1871-1914)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv. 20 [in Ukrainian].

6. Hlyz, Yurii. (2019). *Kyivska miska дума: rozbudova modernoho mista*. [Kyiv City Duma: building a modern city]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 328 [in Ukrainian].

7. Holovko, O.M. (1997). *Kharkivske miske samovriaduvannia u 1893-1917 rokakh*. [Kharkiv city self-government in 1893-1917]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv. 18 [in Ukrainian].

8. Horbachov, V.P. (1995). *Miske samovriaduvannia v Ukraini (za reformoiu 1870 roku)*. [City self-government in Ukraine (according to the reform of 1870)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv 19 [in Ukrainian].

9. Dvurechenska, O.S. (2006). *Orhany miskoho samovriaduvannia Katerynoslava: formuvannia, struktura ta napriamky diialnosti (kinets XVIII – pochatok XX st.)*.

[Katerynoslav city self-government bodies: formation, structure and directions of activity (end of the 18th – beginning of the 20th century)]. Dnipropetrovsk. 169 [in Ukrainian].

10. Dvurechenska, O.S. (2007). *Orhany miskoho samovriaduvannia Katerynoslava: formuvannia, struktura ta napriamy diialnosti (kinets XVIII – pochatok XX st.)*. [Katerynoslav city self-government bodies: formation, structure and directions of activity (end of XVIII - beginning of XX century)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovsk. 20 [in Ukrainian].

11. Istomina, A.O (2019). Suchasni istoriohrafichni dzherela yak skladova naukovoї komunikatsii z problem derzhavnoho rehuliuвання hroshovoho obihu ta diialnosti finansovo-kredytnykh ustanov u naddnyprianskii ukraini v poreformenyi period.[Modern historiographical sources as a component of scientific communication on the problems of state regulation of money circulation and the activities of financial institutions in the Dnieper Ukraine in the post-reform period] *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia Seriia «Istorychni nauky»*. Pereiaslav-Khmelnyskyi. 8. 156-185 [in Ukrainian].

12. Kondratska, N.M. (2015). Kontseptsii mistsevoho samovriaduvannia: systemno-strukturnyi aspekt. [Concepts of local self-government: system-structural aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Yurydychni nauky*. 5(1). 80-84 [in Ukrainian].

13. Kondratska, N. M. (2017). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: konstytutsiina model systemno-strukturnoi orhanizatsii*. [Local self-government in Ukraine: a constitutional model of system-structural organization]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kharkiv. 20 [in Ukrainian].

14. Konstantinova, V.M. (2004). *Dzherela z sotsialno-ekonomichnoi istorii mist Pivdennoi Ukrainy ostannoї chverti XVIII – 1853 r.* [Sources on the socio-economic history of the cities of Southern Ukraine in the last quarter of XVIII – 1853]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. Zaporizhzhia. 281 [in Ukrainian].

15. Konstantinova, V.M. (2010). *Urbanizatsiia: pivdennoukrainskyi vymir (1861–1904 roky)*. [Urbanization: the South Ukrainian Dimension (1861-1904)]. Zaporizhzhia. 596 [in Ukrainian].

16. Korobka V.M. (2010). *Hromadske upravlinnia u mistakh Katerynoslavskoi hubernii (1870-1914 rr.)*. [Public administration in the cities of Ekaterinoslav province (1870-1914)]: avtor. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Donetsk. 20 [in Ukrainian].

17. Korobka, V.M. (2011). Naukova rozrobka problemy miskoho samovriaduvannia u Katerynoslavskii hubernii ostannoii tretyni XIX – pochatku XX st. [Scientific development of the problem of urban self-government in the Ekaterinoslav province of the last third of the XIX – early XX centuries]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia*. Vyp. 1. 54-61 [in Ukrainian].

18. Marchenko, O.M. (1997). *Miske samovriaduvannia na pivdni Ukrainy u druii polovyni XIX st.* [City self-government in the south of Ukraine in the second half of the XIX century]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa. 17 [in Ukrainian].

19. Nikitin, Yu.O. (2011). Miska reforma 1892 r. u suchasni istoriohrafii. [City reform of 1892 in modern historiography]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii*. 19. 287-291 [in Ukrainian].

20. Nikitin, Yu.O. (2016). *Poreformeni mista Poltavskoi, Kharkivskoi ta Chernihivskoi hubernii u druii polovyni XIX st.: istorychnyi aspekt samovriaduvannia*. [Post-reform cities of Poltava, Kharkiv and Chernihiv provinces in the second half of the XIX century: the historical aspect of self-government]: monohrafiia. Sumy, 324 [in Ukrainian].

21. Orlyk, V.M. (2007). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeni period* [Tax policy of the Russian Empire in Ukraine in the pre-reform period]: Monohrafiia Kirovohrad: Imeks-LTD, 631 [in Ukrainian].

22. Orlyk, V.M. (2006). Finansova polityka Rosiiskoi imperii v ukrainskykh huberniiakh u XIX st. (istoriografiiia problemy) [Financial policy of the Russian Empire in the Ukrainian provinces in the XIX century. (historiography of the problem)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* (11). 85-95 [in Ukrainian].

23. Orlyk, V.M. & Orlyk S.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy. [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkheolohii*. Dnipro. 2(27). 5-26 [in Ukrainian].

24. Orlyk, S.V. (2012). *Evoliutsiia systemy opodatkuvannia nerukhomoho maina v Rosiiskii imperii naprykintsi XVIII – pochatku XX st. (na materialakh ukrainskykh hubernii)*. [The evolution of the real estate tax system in the Russian Empire in the late XVIII - early XX centuries. (on the materials of the Ukrainian provinces)]: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01. Kirovohrad, 248 [in Ukrainian].

25. Orlyk, S.V. (2014). Ukrainske povitove misto i Velyka viina: prodovolchi problemy ta rist tsin. [Ukrainian county town and the Great War: food problems and rising prices]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr.* 23. 114-133 [in Ukrainian].

26. Orlyk, S.V. (2020). Propahanda oblihotsii viiskovykh pozyk v Rosiiskii imperii na shpaltakh hazety «Kyevliany» (1916 r.). [Propaganda of military bonds in the Russian Empire on the pages of the newspaper «Kievlyanin» (1916).] *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia Seriia «Istorychni nauky»*. Pereiaslav. 9. 180-199 [in Ukrainian].

27. Orlyk, S.V. (2018). *Finansova polityka rosiiskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny (1914-1917 rr.)* [Financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)]: monografiia. Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskyi O. V. 716 [in Ukrainian].

28. Plaksii, T.M. (2001). *Miske samovriaduvannia Serednoi Naddniprianshchyny v druhii polovyni XIX – na poch. XX st.* [City self-government of the Middle Dnieper region in the second half of the XIX – early XX century]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kremenchuh. 19 [in Ukrainian].

29. Pryshchepa, O.P. (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Volyn in the second half of the XIX – early XX centuries]. Rivne. 287 [in Ukrainian].

30. Stremenovskyi, S.M. (2000). *Mistseve samovriaduvannia m. Odesy v seredyni XIX stolittia: istoryko-pravove doslidzhennia.* [Local self-government of Odessa in the middle of the XIX century: historical and legal research]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Nats. un-t «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. 20 [in Ukrainian].

31. Tyhanii, K.A. (2006). Odeske miske polozhennia 1863 roku v konteksti teorii munitsypalnoho prava XIX st. [Odessa city regulations of 1863 in the context of theories of municipal law of the XIX century]. *Intelihentsiia i vlada. Seriia: Istoriiia.* 6. 232-240 [in Ukrainian].

32. Tsybulenko, L.O. (2003). *Orhany samovriaduvannia Odesy, Mykolaieva, Khersona u rozbudovi munitsypalnoi zemelnoi ta vyrobnychoi vlasnosti v kintsi XIX – na pochatku XX stolittia* [Self-government bodies of Odessa, Nikolaev, Kherson in development of municipal land and industrial property in the end of XIX - the beginning of XX century]: monohrafiia. Kherson. 159 [in Ukrainian].

33. Cheremisin, O.V. (2006). *Diialnist orhaniv miskoho hromadskoho upravlinnia Khersona, Mykolaieva, Odesy v 1785-1870 rr.* [Activity of bodies of city public administration of Kherson, Nikolaev, Odessa in 1785-1870]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kherson. 215 [in Ukrainian].

34. Cheremisin, O.V. (2017). *Miske samovriaduvannia na Pivdni Ukrainy v 1785–1917 rr.* [City self-government in the South of Ukraine in 1785-1917]. Kherson. 582 [in Ukrainian].

35. Cheremisin, O.V. (2018). *Miske samovriaduvannia Khersona, Mykolaieva, Odesy 1785-1870 rr.* [City self-government of Kherson, Mykolayiv, Odessa in 1785–1870]: monohrafiia. Kherson. 184 [in Ukrainian].

36. Shandra, V. (2019a). *Vid likvidatsii zalyshkiv mahdeburzkooho prava do samovriaduvannia za rosiiskym zrazkom (ostannia chvert KhVIII – pochatok 1860-kh rokiv).* [From the liquidation of the remnants of Magdeburg law to Russian-style self-government (last quarter of the 18th - early 1860s)]. Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.). Vidp. red. O. P. Reient. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 28-77 [in Ukrainian].

37. Shandra, V. (2019b). *Ukrainske misto u skladi Rosiiskoi imperii XIX st.: ohliad suchasnoi vitchyznianoï istoriografii.* [Ukrainian city as part of the Russian Empire of the XIX century: a review of modern domestic historiography]. Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.). Vidp. red. O. P. Reient. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 10-27 [in Ukrainian].

38. Shkilniuk, N.M. (2017). *Mista Volynskoi hubernii u druii polovyni XIX – na pochatku XX st.: sotsialna struktura, administratyvnyi ta ekonomichnyi aspekty.* [Cities of Volyn province in the second half of the XIX - early XX centuries: social structure, administrative and economic aspects]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Ternopil. 19 [in Ukrainian].

39. Shcherba, T.O. (2001). *Miske samovriaduvannia na Pivdni Ukrainy u druii polovyni XIX st.* [City self-government in the South of Ukraine in the second half of the XIX century]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00. 01. Donetsk. 20 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано стан сучасних досліджень історії становлення та еволюції міських самоврядних інституцій Наддніпрянської України в 1785–1917 рр.

Доведено, що попри відсутність узагальнювальних історіографічних праць, тема створення та розвитку міського громадського управління є найбільш розробленою серед усіх проблем міської історії.

З'ясовано, що історія самоврядування набула міждисциплінарного характеру та тісно пов'язана з регіональними особливостями розвитку українських міст у складі російської монархії.

Унаслідок аналізу тематичного доробку науковців виокремлено три групи досліджень порушеної проблеми. До першої належать праці, у яких розглядаються питання створення та функціонування міських самоврядних органів за Жалуваною грамотою містам 1785 р. і які діяли практично до 1870 р. Другу групу складають дослідження, що присвячені аналізу теорії місцевого громадського управління, зокрема громадської та державної. Третю групу становлять наукові праці, в яких вивчаються різноманітні аспекти формування та еволюції міських органів управління відповідно до Міських положень 1870 та 1892 рр.

Установлено, що досліджуючи механізм становлення та розвитку міського самоврядування та його державного регулювання, науковці звертають увагу на особливості впровадження органів громадського управління, пов'язаних з тривалим збереженням на українських землях традицій магдебурзького права. Водночас дослідники акцентують на тому, що тогочасне самоврядування намагалося долати ідентичні з теперішніми проблеми – корупцію, брак управлінських кадрів, жорсткий контроль державних органів влади за його діяльністю.

У висновках встановлено основні тенденції, окреслено здобутки та коло недостатньо досліджених проблем, визначено основні напрями подальшого вивчення становлення та функціонування міського самоврядування в імперський період.

Ключові слова: міське самоврядування, історіографія, Наддніпрянська Україна, Російська імперія, реформи, імперська доба.

АННОТАЦІЯ

В статтє проанализировано состояние современных исследований истории становления и эволюции городских самоуправляющихся институций Приднепровской Украине в 1785–1917 гг.

Доказано, что несмотря на отсутствие обобщающих историографических работ, тема создания и развития городского самоуправления является наиболее разработанной из всех проблем городской истории.

Выяснено, что история самоуправления приобрела междисциплинарный характер и тесно связана с региональными особенностями развития украинских городов в составе российской монархии.

Вследствие анализа тематического наследия ученых выделены три группы исследований затронутой проблемы. К первой относятся работы, в которых рассматриваются вопросы создания и функционирования городских органов самоуправления по Жалованной грамотой городам 1785 г. и действовавших практически до 1870 г. Вторую группу составляют исследования, посвященные анализу теорий местного публичного управления, в том числе общественной и государственной. Третью группу составляют научные труды, в которых изучаются различные аспекты формирования и эволюции городских органов управления в соответствии с Городских положений 1870 и 1892 гг.

Установлено, что исследуя механизм становления и развития городского самоуправления и его государственного регулирования, ученые обращают внимание на особенности внедрения органов общественного управления, связанных с длительным сохранением на украинских землях традиций магдебургского права. В то же время исследователи

акцентируют внимание на том, что тогдашнее самоуправление пыталось преодолеть идентичные с нынешними проблемы – коррупцию, отсутствие управленческих кадров, жесткий контроль государственных органов власти за его деятельностью.

В выводах установлены основные тенденции, обозначены достижения и круг недостаточно исследованных проблем, определены основные направления дальнейшего изучения становления и функционирования городского самоуправления в имперский период.

***Ключевые слова:** городское самоуправление, историография, Надднепрянская Украина, Российская империя, реформы, имперский период.*

УДК 93/94:336.114/338.001.36/311.218

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-84-104>

**SYSTEMATIZATION OF LEGISLATION OF THE
RUSSIAN EMPIRE AND THE DEVELOPMENT OF
FINANCIAL AND LEGAL EDUCATION IN THE DNIEPER
REGION IN THE 30'S AND 40'S OF THE 19th CENTURY**

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ
ОСВІТИ НАДДНІПРЯНЩИНИ В 30-40 РР. ХІХ
СТОЛІТТЯ**

**СИТЕМАТИЗАЦИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И РАЗВИТИЕ
ФИНАНСОВО-ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ПРИДНЕПРОВЬЯ В 30-40 ГГ. ХІХ ВЕКА**

Наталя Пасічник,

доктор історичних наук,
професор кафедри прикладної
математики, статистики та
економіки

pasichnyk1809@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0923-9486

ID: Q-8394-2019

Центральноукраїнський
державний педагогічний
університет імені Володимира
Винниченка,
вул. Шевченка, 1,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Natalia Pasichnyk,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of
Applied Mathematics, Statistics
and Economics

pasichnyk1809@gmail.com

ORCID:0000-0002-0923-9486

ID: Q-8394-2019

The Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State
Pedagogical University
Street Shevchenko, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

Ренат Різзняк,

доктор історичних наук,
професор кафедри математики
rizhniak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1977-9048
ID: Q-3371-2019

Центральноукраїнський
державний педагогічний
університет імені Володимира
Винниченка,
вул. Шевченка, 1,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Renat Rizhniak,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of
Mathematics

rizhniak@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1977-
9048

ID: Q-3371-2019
The Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State
Pedagogical University
Street Shevchenko, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The article analyzes a unique act of systematization of the legislative array of the Russian Empire, that was implemented during the 30-40's of the 19th century under the leadership of prominent statesmen M. Speranskyi and M. Baludyanskyi. The systematization of legislative acts at that time was extremely important because it provided state structures and subjects with official legal information that allowed to avoid difficulties of management and judicial proceedings; increased the effectiveness of the legal practice and case management and contributed to the improvement of laws; stimulated research in the legal field and training of professional legal experts.

The conceptual theoretical approaches and technological base of systematization of legislative acts developed by M. Speranskyi are characterized. It is determined that the systematization of the legislative array was implemented by stages, according to the developed systematization program that included: accounting of legislative acts, chronological systematization of Russian legislative acts (chronological incorporation), thematic systematization of legislation (systematic incorporation) and codification of industry legislation. The results of these stages were

the creation of the Complete Collection of Laws of the Russian Empire, the Body of Laws, the development of comments on existing laws and educational literature for the teaching of legal disciplines in higher educational institutions of the empire.

The complete collection of laws and the Body of Laws of the Russian Empire created the basis for the development of legal science and education in general and financial and legal in particular. Based on them, the Laws on state duties and finances are being studied at the Law faculties of Kharkiv and Kyiv universities in Dnieper Ukraine. The students of the Nizhyn Law Lyceum gained financial and legal knowledge while studying the laws on state duties and finances according to the Body of Laws of the Russian Empire (Volumes IV-VIII). Instead of a general course in law, the students of the Richelieu Lyceum were studying the state economy and Russian law in 1841, also using the Complete Collection and the Body of Laws of the Russian Empire.

Keywords: *financial economy, legislation, systematization of legislation, chronological incorporation, systematic incorporation, positive law, Financial Law.*

Постановка проблеми. На початку XIX ст. в Російській імперії була реструктуризована система управління фінансовим господарством, яке являло собою складний об'єкт економіко-правового регулювання з розгалуженою системою. Характерною рисою управління фінансовою діяльністю було надання економічним рішенням правової форми, а регулювання фінансової діяльності в межах тогочасного імперського фінансового господарства ускладнювалося через існування значної кількості суперечливих, застарілих законів і підзаконних нормативних актів, що формували розбіжну та недостовірну інформаційну базу для юрисдикційної діяльності й унеможлилювали фінансово-правову підготовку фахівців на основі російського законодавства. Тому актуальною була проблема упорядкування й систематизації законодавчого масиву, що регламентував функціонування фінансового

господарства й зазнав багато невдалих спроб хронологічної і систематичної інкорпорації (діяльність 10-ти попередніх Комісій для укладання узаконень – 1700 р., 1714 р., 1720 р., 1728 р., 1730 р., 1754 р., 1760 р., 1767 р., 1797 р., 1804 р.). Така масштабна систематизація законодавчої бази потребувала розробленої програми упорядкування, значних фінансових ресурсів та фахівців, здатних реалізувати організаційні програмні заходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти проблеми систематизації законодавства в юридичній політиці Російської імперії, визначення параметрів правового регулювання тогочасних суспільних відносин в цілому та фінансово-економічних зокрема, взаємозв'язок реформування законодавчого масиву та системи університетської освіти, внесок М. Сперанського та М. Балудянського у розвиток законодавчої бази управління державним господарством виступали предметом наукових розвідок сучасних українських та зарубіжних учених – представників юридичних, економічних та історичних наук. У межах цих досліджень вважаємо за необхідне відзначити наукові пошуки К. Бельського (Бельский, 1995), С. Голубки (Голубка, 2012: 89-95), О. Грачової (Грачева, 2015: 28-45), О. Василика (Василик, 2000), А. Васильєва (Васильев, 2004), Ф. Дударєва (Дударев, 2009: 7-10), В. Кас'янова (Касьянов, 2016: 75-77), С. Кодана (Кодан, 2007: 178-191), (Кодан, 2015: 317-326), (Кодан, 2014), В. Небрат (Небрат, 2013), Т. Латковської (Латковська, 2010: 289-291), Л. Міхневич (Міхневич, 2013: 18-26), В. Томсінова (Томсинов, 2015), В. Хохуляка (Хохуляк, 2015) та ін. Проте вплив масштабної систематизації імперського законодавства на розвиток фінансово-правової освіти Наддніпрянської України, на наш погляд, потребує додаткового вивчення й узагальнення.

Мета статті – проаналізувати концептуальні підходи та поетапну реалізацію систематизації законодавчого масиву Російської імперії та визначити вплив Повного зібрання законів

та Зводу законів на розвиток фінансово-правової освіти Наддніпрянщини.

Виклад основного матеріалу. Упорядкування законодавчої бази Російської імперії залишалося актуальною проблемою з початку XVIII ст. Спроби систематизації узаконень на основі галузевих кодексів першої чверті XIX ст. також виявилися безуспішними, що було пов'язано з відсутністю чіткої концепції робіт, нестачею фахівців, здатних виконувати відповідну діяльність, і планами кодифікації правових актів без систематизації законодавчого масиву (Кодан, 2015: 318). Тому наступна спроба систематизації імперського законодавства розпочалася з розробки теоретичної концепції, визначення загальної схеми й основних етапів систематизації законодавства та створення структури, що буде реалізовувати ці плани. Унікальний акт систематизації законодавства був здійснений на основі розробок та під керівництвом М. Сперанського та М. Балудянського – видатних державних діячів першої половини XIX ст. Їхня життєдіяльність, теоретичні ідеї та практика управлінської діяльності неодноразово виступали предметом наших наукових розвідок (Пасічник, 2018a), (Пасічник, 2018b: 186–194), (Пасічник, 2018c: 22–33), (Пасічник, 2018d: 144–150), тому в межах цієї статті ми зупинимося лише на їхніх напрацюваннях, безпосередньо пов'язаних із унікальним актом систематизації імперського законодавства.

У січні 1826 року М. Сперанський представив Миколі I дві записки – «Стислий історичний огляд комісії укладання законів», де він пояснив невдачі попередніх спроб систематизації законів за 126 років, і «Пропозиції щодо остаточного укладання законів» з конкретними заходами поетапної систематизації російського законодавства (Сперанский, 1826: 433–441). У квітні 1826 року замість комісії з укладання законів (1796–1826 рр.) було створено друге відділення імператорської канцелярії, котре прирівнювалося за значенням до міністерства. Основним її завданням було

наведення порядку у діючому законодавстві через кодифікацію законодавчої бази Російської імперії з 1649 року. Керуючим другим відділенням було призначено М. Балудянського. У відділенні були сконцентровані найкращі законознавці того часу – К. Асен'єв, В. Клоков, М. Корф, О. Куніцин, М. Плісов, К. Репинський, також залучалися до практичної діяльності з пошуку й опису укладань студенти, серед яких були майбутні відомі правознавці – Н. Крилов, К. Неволін, С. Баршев, Я. Баршев, П. Калмиков, П. Редкин та ін. (Корф, 1861).

«Structuration nova veterum legume» («Нова структура старого закону») – саме це висловлювання видатного англійського філософа, історика, державного діяча Ф. Бекона було вибрано М. Сперанським епіграфом до праці «Стислий історичний огляд комісії укладання законів». Воно відображало сутність діяльності зі створення хронологічної і тематичної інкорпорації законодавства без зміни їхньої сутності. Окремі ідеї Ф. Бекона були покладені в основу концепції укладання зводу законів, а саме: 1) виключити закони, що вийшли з використання; 2) виключити повторення; 3) зберегти слова закону; 4) скоротити багатослівні закони; 5) прибрати закони, що суперечать один одному; 6) під видом старих законів не повинні закрастися нові; 7) об'єднати в одному зводі закони імперські та місцеві; 8) закони охоплюють лише минуле і не визначають майбутнє (Сперанский, 1833: 102-113). Таким чином, при розробці концепції систематизації законодавчого масиву, М. Сперанський використав авторитет Ф. Бекона для того, щоб творчо переосмислити й розробити власний підхід з урахуванням особливостей законодавчого матеріалу, на основі яких він створювався та з урахуванням тогочасних соціально-економічних та політичних умов в країні (Тараборин, 2015: 194-199), а умовиводи Ф. Бекона було успішно трансформовано в правила юридичної техніки (Кодан, 2007: 178-191).

За М. Сперанським систематизація законодавчого масиву: по-перше, забезпечить державні структури та підданих офіційною правовою інформацією, що сприятиме реалізації

правових приписів та дозволить уникнути труднощів управління й судочинства; по-друге, упорядкування законів підвищить ефективність функціонування правової практики й діловодства та допомагатиме удосконаленню законів; по-третє, пожвавить проведення наукових правових досліджень і підготовку фахівців, пов'язаних у своїй діяльності з правом. (Сперанский, 1833: 87-105). З виданням Зводу законів «можно будет помышлять об учебных и ученых книгах и твердом образовании нашего юношества в отечественных законах» (Сперанский, 1833: 105). Актуальність зібрання й систематизації законів також зумовлена тим, що закони віддзеркалюють внутрішньодержавні процеси, зміни законодавства відображають зміни соціально-економічних і політичних процесів. Як наслідок, їхнє систематизоване збереження необхідне з позицій вивчення і збереження історичної спадщини держави. М. Сперанський відзначає: «история государства без познания законов, не может иметь ни ясности, ни достоверности, так как, с другой стороны законы без истории часто бывают невразумительны. Посему, чем благовременнее законы приводятся в известность, тем источники истории для современников становятся удобнее, для потомков достовернее» (Сперанский, 1833: 157).

На думку М. Сперанського, систематизацію законодавчого масиву варто здійснювати поетапно. Спочатку необхідно хронологічно систематизувати російські законодавчі акти (хронологічна інкорпорація). Результатом цього етапу буде створення Повного зібрання законів Російської імперії. На наступному етапі – здійснити тематичну систематизацію (систематична інкорпорація) законодавства на рівні Зводу законів, котрий М. Сперанський трактував як поєднання законів, існуючих з будь-якої частини, розташованих в певному порядку. Тобто М. Сперанський чітко розмежував місце і роль Зводу законів і Повного зібрання законів, розглядаючи Повне зібрання законів як законодавчу базу для відбору правового матеріалу, необхідного для укладання Зводу законів. Цей поділ

був логічним, оскільки: аналізувати події минулого необхідно на основі законів, що діяли у той період; тексти законів потрібні для уточнення і деталізації статей Зводу законів; у законотворчій діяльності пояснювати і доповнювати закон слід з урахуванням попередніх трактувань. На останньому, третьому, етапі систематизації здійснювалася кодифікація галузевого законодавства, розроблялися коментарі до діючих законів та «навчальні книги» для викладання юридичних дисциплін (Сперанский, 1826: 435-436).

Підготовка Повного зібрання законів Російської імперії являла собою титанічну працю, що потребувала значної кількості кваліфікованих фахівців. Ця підготовка реалізовувалася поетапно. На першому етапі склалися реєстри узаконень (кількість законів за реєстрами – 53 239). Укладачі систематизували закони та інші нормативні правові акти Вотчинного архіву, архіву Колегії іноземних справ, Сенату, Синоду, Головного Штабу та інших державних установ Санкт-Петербургу й Москви. Оскільки повних реєстрів в архівах не було, потрібно було переглядати справи з узаконеннями. На другому етапі збиралися тексти законів (було опрацьовано 3 596 книг, а також значна кількість справ з указами за департаментами й міністерством внутрішніх справ). Окремі узаконення звірялися з реєстрами. На третьому етапі тексти законів перевірялися укладачами окремих частин, а потім укладачами окремих томів Повного зібрання й після цього видавалися. У результаті таким чином організованої роботи виявилось, що значна кількість законодавчих актів або відмінена, або замінена/обмежена більш пізніми актами, або являла собою повторення. Відповідно табеля кількості законодавчих актів прийнятих з 29 січня 1649 року по 1 січня 1832 року було 35 993, а діюче законодавство Російської імперії складалося з 35 000 актів (Сперанский, 1833: 198–200). Інформація по специфікації систематизованих законів деталізована в таблиці 1.

Таблиця 1.

Назва зібрання	Кількість статутів, установ указів	Кількість дарованих грамот	Кількість маніфестів і указів	Кількість трактатів	Всього
Зібрання перше (з 29.01.1649 по 12.12.1825)	819	241	29 488	372	30 920
Зібрання друге (з 12.12.1825 по 01.01.1832)	207	9	4 845	12	5 073
Всього	1 026	250	34 333	384	35 993

Перше видання Повного зібрання законів Російської імперії було надруковано 1 квітня 1830 року (друкування розпочато 21 травня 1828 року в спеціально створеній типографії при II-му відділенні імператорської канцелярії), воно містило 30 920 законодавчих актів, розміщених в 45 томах (40 томів – законодавчі акти, 41-й том – хронологічний вказівники, 42-й том – алфавітно-предметний вказівник, 43 і 44-й томи – штати військових, військово-морських і цивільних чинів, 45-й том – книга тарифів (Энциклопедический словарь, 1898: 349-359).

Після упорядкування законодавчого масиву, результатом якого було створення Повного зібрання законів Російської імперії та складання історичних зводів, імператорська канцелярія розпочала укладати тексти статей Зводу законів як офіційного джерела позитивного права. В основу структурування Зводу законів, як акту систематизованого нормативно-правового матеріалу, була покладена концептуальна ідея М. Сперанського – зручність використання в судочинстві та навчанні. Структурування Зводу законів здійснювалося за головними розрядами законів (з використанням сучасної термінології – за галузями законодавства), що позначали «книги», які в свою чергу ділилися на томи, а останні – на окремі зводи (Сперанский, 1833: 114). Також Звід законів розподіляв законодавство за сферами управління та економіки держави. Структура Зводу

законів, що складався з 8 книг і 15 томів, була такою: 1) основні державні закони, установи державні, губернські, міські, уїзні, волосні та про порядок державної служби (т. I–III); 2) статuti про повинності (т. IV), 3) закони казенного управління (т. V–VIII); 4) закони про стани (т. IX); 5) закони цивільні та межові з законами про цивільне та межове судочинство (т. X); 6) статuti державного благоустрою або державного господарства (т. XI–XII); 7) статuti благочиння (т. XIII–XIV); 8) карні та карно-процесуальні закони (т. XV). Видання тексту «Зводу законів Російської імперії» було здійснено 1832 року. Маніфестом від 31 січня 1833 року «Про видання Зводу законів Російської імперії» відзначалося, що вітчизняні закони упорядковані, об'єднані в правильний одноманітний Звід, як того потребувало державне судочинство та порядок державного управління (ПСЗ, Собр.2: 68–69). Згідно маніфесту Звід законів набував юридичної сили з 1 січня 1835 року. Протягом 1832–1840 рр. вийшло шість Продовжень до Зводу законів. Всі томи Зводу законів перевидавалися 1842 і 1857 року, до судової реформи 1864 року він перевидавався в 15 томах. В окремому 16-му томі, виданому 1885 року, містилися судові статuti.

Звід законів виступив комплексним, системоутворюючим актом, який: а) ліквідував основні недоліки загальнодержавного законодавчого масиву; б) заклав основи юридичної техніки (уніфікував термінологію, вибудував юридичні конструкції, відпрацював прийоми систематизації законодавчих актів); в) сприяв подальшому розвитку законодавства; г) виступив засобом забезпечення законності в державі; д) надав усім суб'єктам необхідну для використання нормативно-правову базу з хронологічної і тематичною пошуковою системами; е) створив базу для розвитку юридичної науки і освіти (Кодан, 2007: 189–190). Також Звід законів задав основні параметри навчальної програми юридичних факультетів та розподіл діючого законодавства, а, відповідно, і наукової юриспруденції на галузі (Томсинов, 2015: 16). За університетським статutom 1835 року (ПСЗ, Собр.2: 841-

855), фінансова та фінансово-правова сфери починають відокремлюватися від політичної економії та вивчається разом із законами про державні повинності, а також містить складову з історії фінансів.

У цей період на юридичних факультетах університетів Наддніпрянської України – Харківського та Київського (за тимчасовим статутом університету св. Володимира 1833 року) – починають вивчатися закони про державні повинності та фінанси, викладання яких здійснюється на основі Зводу законів (а саме законів казенного управління – т. IV–VIII), історичних пояснень до Повного зібрання законів і теоретичних праць відомих на той час фінансистів. У Ніжинському юридичному ліцеї, який також вважався вищим навчальним закладом, студенти здобували фінансово-правові знання при вивченні дисципліни з назвою «закони казенного управління» (Журнал Міністерства народного просвещения, 1840: 152-153). Студенти Рішельєвського ліцею з 1841 року замість загального курсу законодавства почали вивчати на фізико-математичному відділенні огляд російських законів, на камеральному відділенні – предмети «державне господарство» і «торгівля», а також огляд російських законів, на юридичному відділенні – державне господарство та російське законодавство (ПСЗ, Собр.2: 37-38). При викладанні законів про державні повинності та фінанси приписано було використовувати IV–VIII томи Зводу законів Російської імперії (Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, 1852: 6). Змістовно зазначені томи Зводу законів містили: статут про земські повинності; статут про прямі податки, мита, акцизні збори; митний статут і митні тарифи; монетний статут і гірничий; статут про казенні оброчні статті, управління казенним майном та лісовий статут. Навіть в цьому стислому переліку прослідковується правознавча та економічна складову курсу «закони про державні повинності і фінанси».

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, результатом системної

колективної праці під керівництвом М. Сперанського та М. Балудянського була підготовка Повного зібрання законів Російської імперії і Зводу законів Російської імперії, які являли собою акти систематизації діючих законів. Формування кодифікованої законодавчої бази сприяло розвитку правознавства та виокремленню різних напрямів правознавчої науки, у тому числі й фінансово-правового. В плані продовження дослідження було б доцільно вивчити, як безпосередньо вплинула зазначена систематизація законодавства на реформування освітньої галузі Наддніпрянської України, яка проводилася у 60-х роках XIX століття у контексті Великих реформ Російської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бельский К.С. Финансовое право: наука, история, библиография. Монография. М.: Юрист, 1995. 208 с.
2. Василик О.Д. Теорія фінансів. К.: НІОС, 2000. 416 с.
3. Васильев А.В. Законодательство и правовая система дореволюционной России. СПб.: Питер, 2004. 224 с.
4. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Опис 1. Справа 100 (1852 р.). 52 арк.
5. Голубка С.М. Балудянський – реформатор і теоретик основних засад фінансово-економічної науки. *Економіка України*. 2012. № 7. С. 89–95
6. Грачева Е.Ю. История финансового права. История юридических наук в России. *Вестник университета О.Е. Кутафина (МГЮА)*. 2015. № 3. С. 28-45.
7. Дудырев Ф.Ф. Систематизация законодательства и развитие юридического образования в Российской империи (1825–1840 гг.). *Муниципальное образование: инновации и эксперимент*. 2009. № 6. С. 7–10.
8. Журнал Министерства народного просвещения. Часть XXVI. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1840. С. 152-153.

9. Касьянов В.В. Влияние идей исторической школы права на кодификацию законов Российской империи. *Историческая и социальнo-образовательная мысль*. Том 8. 2016. № 4/1. С. 75-77.

10. Кодан С.В. Свод законов Российской империи. Место и роль в развитии юридической техники и систематизации законодательства в России в XIX – начале XX века. *Юридическая техника*. 2007. № 1. С. 178-191.

11. Кодан С.В. Совершенствование законодательства в юридической политике Российского государства в первой половине XIX века: стратегические направления и общие результаты. *Юридическая техника*. 2015. № 9. С. 317-326.

12. Кодан С.В., Февралёв С.А. Местное право национальных регионов в Российской империи (вторая половина XVII – начало XX в.). Москва: Юрлитинформ, 2014. 288 с.

13. Корф М.А. Жизнь графа Сперанского. Т. 2. (Части 3, 4 и 5). СПб.: Издание императорской публичной библиотеки, 1861. 388 с.

14. Латковська Т.А. Історія та сьогодення української науки фінансового права. Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наук. конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (21-22 травня 2010 року м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2010. С. 289-291.

15. Міхневич Л.В. Рішельєвський ліцей витоки вищої юридичної освіти в Одесі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч.3. С. 18-26.

16. Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні. Монографія. К.: НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2013. 584 с.

17. Пасічник Н. Теоретичні ідеї та практична діяльність державних діячів Російської імперії початку XIX століття у сфері фінансового управління. *Східноєвропейський історичний вісник* [головний редактор В. Ільницький]. Дрогобич: Посвіт, 2018. Вип. 6. С. 22-33.

18. Пасічник Н.О. Вклад М.А. Балудянського у розвиток фінансово-правової науки і практики управління державним господарством. *Переяславський літопис: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 13. С. 186-194.

19. Пасічник Н.О. Вклад М.М. Сперанського у розвиток фінансово-правової науки. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 2. С. 144-150.

20. Пасічник Н.О. Фінансова і фінансово-правова наука і освіта в Наддніпрянській Україні в ХІХ – на початку ХХ століття [монографія]. Кропивницький: Видавництво «Код», 2018. 434 с.

21. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. 1832. Т. VIII. № 5947. С. 68-69.

22. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. 1832. Т. X. № 8337. С. 841-855.

23. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. Т. XVI. № 15010. С. 37-38.

24. Сперанский М.М. Краткое историческое обозрение комиссии составления законов. Предложения к окончательному составлению законов. *Русская старина*. Т. XV. СПб: Печатня В.И. Головина. 1826. С. 433-441.

25. Сперанский М.М. Обозрение исторических сведений о своде законов. СПб.: Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1833. 206 с.

26. Тараборин Р.С. Свод законов гражданских Российской империи 1832 г.: генезис законодательной конструкции. *Вопросы управления*. 2015. № 2 (14). С. 194-199.

27. Томсинов В.А. Юридическое образование и юриспруденция в России во второй трети ХІХ века: Учебное пособие. 2-е издание. Москва: Зерцало-М, 2015. 352 с.

28. Хошуляк В.В. Наука фінансового права: проблеми становлення та розвитку: дис...д-ра. юр. наук: 12.00.07,

12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 545 с.

29. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона. Т. XXIV. С.-Пб.: Брокгауз-Эфрон, 1898. 474 с.

REFERENCES

1. Bel'skiy, K.S. (1995) *Finansovoe pravo: nauka, istoriya, bibliografiya. Monografiya [The Financial law: science, history, bibliography. A Monograph]*. Moskva: Yurist [in Russian].

2. Vasylyk, O.D. (2000) *Teoriia finansiv [Finance Theory]*. Kyiv: NIOS [in Ukrainian].

3. Vasil'yev, A.V. (2004) *Zakonodatel'stvo i pravovaya sistema dorevolutsionnoy Rossii [Law and legal system of pre-revolutionary Russia]*. SPb.: Piter [in Russian].

4. *Viddil derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni [The Department of the State Archives of the Chernihiv region in Nizhyn]*. F. 1359. Opys 1. Sprava 100 (1852 r.). 52 ark. [in Ukrainian].

5. Holubka, S.M. (2012) Baludianskyi reformator i teoretyk osnovnykh zasad finansovo-ekonomichnoi nauky [Baludyansky – a reformer and theorist of the basic principles of financial and economic science]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*. 7. 89-95 [in Ukrainian].

6. Gracheva, E.Yu. (2015) Istoriya finansovogo prava. Istoriya yuridicheskikh nauk v Rossii [History of Financial Law. History of the Legal Sciences in Russia]. *Vestnik universiteta O.E. Kutafina – The bulletin of the O.E. Kutafin University*. 3. 28.45 [in Russian].

7. Dudyrev, F.F. (2009) Sistematzatsiya zakonodatel'stva i razvitie yuridicheskogo obrazovaniya v Rossiyskoy imperii (1825–1840 gg.) [The systematization of legislation and the development of Law education in the Russian Empire (1825–1840)]. *Munitsipal'noe obrazovanie: innovatsii i eksperiment – Municipal education: innovation and experiment*. 6. 7-10 [in Russian].

8. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (1840) [Municipal education: innovation and experiment]* Chast' XXVI.

SPb.: Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk. 152-153 [in Russian].

9. Kas'yanov, V.V. (2016) Vliyanie idey istoricheskoy shkoly prava na kodifikatsiyu zakonov Rossiyskoy imperii [The influence of the ideas of the historical School of Law on the codification of the laws of the Russian Empire]. *Istoricheskaya i sotsial'no-obrazovatel'naya mysl' – Historical and socio-educational thought*. 8. 4/1. 75-77 [in Russian].

10. Kodan, S.V. (2007) Svod zakonov Rossiyskoy imperii. Mesto i rol' v razvitii yuridicheskoy tekhniki i sistematzatsii zakonodatel'stva v Rossii v XIX – nachale XX veka [The set of laws of the Russian Empire. The place and role in the development of legal technology and systematization of legislation in Russia in the 19th – early 20th centuries]. *Yuridicheskaya tekhnika – Legal technique*. 1. 178-191 [in Russian].

11. Kodan, S.V. (2015) Sovershenstvovanie zakonodatel'stva v yuridicheskoy politike Rossiyskogo gosudarstva v pervuy polovine XIX veka: strategicheskie napravleniya i obshchie rezul'taty [An improvement of legislation in the legal policy of the Russian state in the first half of the 19th century: the strategic directions and overall results]. *Yuridicheskaya tekhnika – Legal technique*. 9. 317-326 [in Russian].

12. Kodan, S.V. & Fevralev, S.A. (2014) *Mestnoe pravo natsional'nykh regionov v Rossiyskoy imperii (vtoraya polovina XVII – nachalo XX v.)* [The local law of national regions in the Russian Empire (second half of the 17th – early 20th centuries)]. Moskva: Yurlitinform [in Russian].

13. Korf, M.A. (1861) *Zhizn' grafa Speranskogo* [The life of Count Speransky]. T. 2. (Chasti 3, 4 i 5). SPb.: Izdanie imperatorskoy publichnoy biblioteki [in Russian].

14. Latkovska, T.A. (2010) Istoriia ta sohodennia ukrainskoi nauky finansovoho prava. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy [History and present of Ukrainian science of Financial Law. Legal life of modern Ukraine] Proceedings from MIIM '10: *Mizhnarodna nauk. konferentsia profesorsko-vykladatskoho i aspirantskoho*

skladu – *The conference of the teaching stuff and graduate students* (pp. 289–291). Odesa: Feniks [in Ukrainian].

15. Mikhnevych, L.V. (2013) Rishelievskiy litsei vytoky vyshchoi yurydychnoi osvity v Odesi [Richelieu Lyceum as the source of higher legal education in Odessa]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy – The scientific bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. 182. 3. 18-26 [in Ukrainian]

16. Nebrat, V.V. (2013) *Evoliutsiia teorii derzhavnykh finansiv v Ukraini. Monohrafiia [Evolution of the theory of public finances in Ukraine. Monograph]*. K.: NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv [in Ukrainian].

17. Pasichnyk, N. (2018c) Teoretychni idei ta praktychna diialnist derzhavnykh diiachiv Rosiiskoi imperii pochatku XIX stolittia u sferi finansovoho upravlinnia [Theoretical ideas and practical activities of statesmen of the Russian Empire in the field of financial management in the early XIX th century]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – The Eastern European Historical Bulletin*. 6. 22-33 [in Ukrainian].

18. Pasichnyk, N.O. (2018b) Vklad M.A. Baludianskoho u rozvytok finansovo-pravovoi nauky i praktyky upravlinnia derzhavnym hospodarstvom [The contribution of M.A. Baludyansky in the development of financial and legal science and management practices of the state economy]. *Pereiaslavskyi litopys: Zbirnyk naukovykh statei – Pereyaslav Chronicle: a collection of scientific articles*. 13. 186-194 [in Ukrainian].

19. Pasichnyk, N.O. (2018d) Vklad M.M. Speranskoho u rozvytok finansovo-pravovoi nauky [The contribution of M.M. Speransky in the development of financial and legal science]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia – Scientific notes of the Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: History*. 1. 2. 144150 [in Ukrainian].

20. Pasichnyk, N. O. (2018a). *Finansova i finansovo-pravova nauka i osvita v Naddniprianskii Ukraini v XIX – na pochatku XX stolittia (monohrafiia) [Financial and legal science and education in the Dnieper Ukraine in the nineteenth and early twentieth centuries (monograph)]*. Kropyvnytskyi: Vydavnytstvo «Kod» [in Ukrainian].

21. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [A complete collection of laws of the Russian Empire]*. Sobr. 2. 1832. VIII. 5947. 68-69 [in Russian].

22. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [A complete collection of laws of the Russian Empire]*. Sobr. 2. 1832. X. 8337. 841-855 [in Russian].

23. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [A complete collection of laws of the Russian Empire]*. Sobr. 2. XVI. 15010. 37-38 [in Russian].

24. Speranskiy, M.M. (1826) *Kratkoe istoricheskoe obozrenie komissii sostavleniya zakonov. Predlozheniya k okonchatel'nomu sostavleniyu zakonov [A brief historical review of the Law Drafting Commission. The suggestions for the final drafting of laws]*. *Russkaya starina – Russian antiquity*. XV. SPb: Pechatnya V.I. Golovina. 433-441 [in Russian].

25. Speranskiy, M.M. (1833) *Obozrenie istoricheskikh svedeniy o svode zakonov [A review of historical information about the set of laws]*. SPb.: Tip. II otdeleniya sobstvennoy ego imperatorskogo velichestva kantselyarii [in Russian].

26. Taraborin, R.S. (2015) *Svod zakonov grazhdanskikh Rossiyskoy imperii 1832 g.: genezis zakonodatel'noy konstruksii [The Code of Civil Laws of the Russian Empire of 1832: Genesis of the Legislative Structure]*. *Voprosy upravleniya – Management issues*. 2 (14). 194-199 [in Russian].

27. Tomsinov, V.A. (2015) *Yuridicheskoe obrazovanie i yurisprudentsiya v Rossii vo vtoroy treti XIX veka: Uchebnoe posobie [Legal education and jurisprudence in Russia in the second third of the 19th century: Textbook]*. Moskva: Zertsalo-M [in Russian].

28. Khokhuliak, V.V. (2015) *Nauka finansovoho prava: problemy stanovlennia ta rozvytku* [The science of Financial Law: the problems of formation and development] *Doctor's thesis*. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].

29. *Entsiklopedicheskiy slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona. (1898)* [Encyclopedic Dictionary of F.A. Brockhaus and I.A. Efron] T. XXIV. S.-Pb.: Brokgauz-Efron [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується унікальний акт систематизації законодавчого масиву Російської імперії, який реалізовувався протягом 30–40-х років XIX століття під керівництвом видатних державних діячів М. Сперанського та М. Балудянського. Тогочасна систематизація законодавчих актів мала надзвичайно важливе значення, оскільки: забезпечувала державні структури та підданих офіційною правовою інформацією, що дозволяло уникнути труднощів управління й судочинства; підвищувала ефективність правової практики й діловодства та сприяла удосконаленню законів; стимулювала наукові дослідження в правовій сфері та підготовку фахівців-правознавців.

Охарактеризовано концептуальні теоретичні підходи та технологічні основи здійснення систематизації законодавчих актів, розроблені М. Сперанським. Визначено, що систематизація законодавчого масиву здійснювалася поетапно, відповідно розробленої програми систематизації, котра охоплювала: облік законодавчих актів, хронологічну систематизацію російських законодавчих актів (хронологічна інкорпорація), тематичну систематизацію законодавства (систематична інкорпорація) та кодифікацію галузевого законодавства. Результатами реалізації цих етапів було створення Повного зібрання законів Російської імперії, Зводу законів, розробка коментарів до діючих законів та навчальної літератури для викладання юридичних дисциплін у вищих навчальних закладах імперії.

Повне зібрання законів і Звід законів Російської імперії створили базу для розвитку юридичної науки й освіти в цілому та фінансово-правової зокрема. На їхній основі на юридичних факультетах Харківського та Київського університетів Наддніпрянської України починають вивчатися закони про державні повинності та фінанси. Студенти Ніжинського юридичного ліцею здобували фінансово-правові знання при вивченні законів про державні повинності та фінанси за Зводом законів Російської імперії (IV–VIII томи). Студенти Рішельєвського ліцею з 1841 року замість загального курсу законознавства почали вивчати державне господарство та російське законознавство, також використовуючи Повне зібрання та Звід законів Російської імперії.

Ключові слова: *фінансове господарство, законодавство, систематизація законодавства, хронологічна інкорпорація, систематична інкорпорація, позитивне право, фінансове право.*

АННОТАЦІЯ

В статье анализируется уникальный акт систематизации законодательного массива Российской империи, реализовывався в течение 30-40-х годов XIX века под руководством выдающихся государственных деятелей М. Сперанского и Н. Балудянского. Тогдашняя систематизация законодательных актов имела чрезвычайно важное значение, поскольку: обеспечивала государственные структуры и подданных официальной правовой информации, что позволяло избежать трудностей управления и судопроизводства; повышала эффективность правовой практики и делопроизводства и способствовала совершенствованию законов; стимулировала научные исследования в правовой сфере и подготовку специалистов-правоведов.

Охарактеризованы концептуальные теоретические подходы и технологические основы осуществления систематизации законодательных актов, разработанные

М. Сперанским. Определено, что систематизация законодательного массива осуществлялась поэтапно, согласно разработанной программы систематизации, которая охватывала: учет законодательных актов, хронологическую систематизацию российских законодательных актов (хронологическая инкорпорация), тематическую систематизацию законодательства (систематическая инкорпорация) и кодификацию отраслевого законодательства. Результатами реализации этих этапов было создание Полного собрания законов Российской империи, Свода законов, разработка комментариев к действующим законам и учебной литературы для преподавания юридических дисциплин в высших учебных заведениях империи.

Полное собрание законов и Свод законов Российской империи создали базу для развития юридической науки и образования в целом и финансово-правовой в частности. На их основе на юридических факультетах Харьковского и Киевского университетов Приднепровской Украины начинают изучаться законы о государственных повинностях и финансах. Студенты Нежинского юридического лицея получали финансово-правовые знания при изучении законов о государственных повинностях и финансах за Сводом законов Российской империи (IV-VIII тома). Студенты Ришельевского лицея с 1841 года взамен общего курса законовения начали изучать государственное хозяйство и российское законоведение, также используя Полное собрание и Свод законов Российской империи.

Ключевые слова: *финансовое хозяйство, законодательство, систематизация законодательства, хронологическая инкорпорация, систематическая инкорпорация, позитивное право, финансовое право.*

УДК 94+930+336.74 (477.4) «1812»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-105-127>

**FALSE ASSIGNATIONS OF THE NAPOLEON WARS:
MODERN HISTORIOGRAPHY**

**ФАЛЬШИВИ АСИГНАЦІЇ ДОБИ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ
ВІЙН: СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ**

**ФАЛЬШИВЫЕ АССИГНАЦИИ ВРЕМЕН
НАПОЛЕОНОВСКИХ ВОЙН: СОВРЕМЕННАЯ
ИСТОРИОГРАФИЯ**

Анатолій Сустретов,
аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
Sustretov73@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6313-7803
Центральноукраїнський
національний технічний
університет, пр.
Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Anatolii Sustrietov,
postgraduate of the Department
of Social Sciences,
Informational and Archival
Affairs
Sustretov73@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6313-7803
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The article examines the historiography of the spread of counterfeits in the circulation of money, which brought Napoleon's troops to Ukrainian lands as part of the Russian Empire. The aim of the article is to analyze the modern scientific achievements on the outlined issues. Coverage of the views of researchers will establish the existing ideas about the goals and objectives set by Napoleon on the campaign to make fake Russian banknotes, the place of printing counterfeits, time and geography of their

appearance in the Russian Empire, denominations of such notes, methods to prevent the spread of counterfeits, differences real banknotes, the total amount of such banknotes, as well as to outline the issues that need further study. The study highlights that among modern Ukrainian studies are particularly valuable those that introduce to the scientific achievements of archival materials on the history of money circulation in the territory of Dnieper Ukraine as part of the Russian Empire.

During the study, methods of synthesis and analysis, comparison, generalization were used, which led to a number of conclusions, found that there are differences in the views of researchers on the purpose of the French government during the Napoleonic Wars, as some authors consider the task of undermining the economy of the Russian Empire in this way. The scientific achievements of the history of money circulation of researchers A. Alekhov, O. Bayura, A. Bugrov, A. Boyko-Gagarin, A. Denisov, V. Kotsur, L. Muravyova, P. Nikolsky, V. Orlyk, S. Orlyk, I. Ryazantseva, O. Hitalsky, R. Shust, K. Yakovlev and J. Yakovleva are analyzed. The authors call the various centers for production of such notes, as well as the time when counterfeits came to the territory of the Russian Empire. Differences in modern scientific work also differ on the denominations that the French used to print fakes. In general, modern historiography requires further involvement of archival documents on the outlined issues, the study of regional features of the history of circulation of counterfeit notes, which were made by the French during the Napoleonic Wars.

Keywords: *money circulation, Napoleonic wars, paper banknotes, banknotes, counterfeiting.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Нажаль, проблема розповсюдження фальшивих грошей є достатньо актуальною в будь-який час та епоху, разом із тим, в сучасних умовах Українська державність має загрозу проникнення до нашого грошового обігу підробок з боку тимчасово невідконтрольних нашої владі територій. Тому

питання дослідження історії використання фальшивих грошей наполеонівською владою є важливим для висвітлення.

Аналіз останніх досліджень. Таким питанням історії грошового обігу, як фальшивомонетництво, займаються сучасні українські вчені та науковці С. Орлик, А. Бойко-Гагарін (Орлик, Бойко-Гагарін 2017), І. М. Рязанцева (Рязанцева, 2011). Проблематику наполеонівських фальшивих грошових знаків висвітлюють у власних наукових доробках дослідники А. Алехов (Алехов, 1998), О. Баюра (Баюра, 2012) А. Бугров (Бугров, 2015), А. Бойко-Гагарін та В. Коцур (Kotsur, Voiko-Gagarin, 2019), А. Денісов (Денисов, 2002), Л. Муравйова (Муравьева, 2011), П. Никольський (Никольский, 2012), В. Орлик (2012), О. Хитальський (Хитальский, 2012), Р. Шуст (Шуст, 2007), К. Яковлев, О. Яковлева (Яковлев, Яковлева, 2016; Яковлев, Яковлева, 2013) та інші. Деякими іншими питаннями проблем грошового обігу даного періоду займається А. Сустретов (Сустретов, 2019-а; Сустретов, 2019-б).

Метою статті постає аналіз сучасного наукового доробку з проблематики висвітлення проблем функціонування фальшивих асигнацій доби наполеонівських війн на українських землях, які входили до складу Російської імперії.

Постановка проблеми. А.В. Алехов 1998 року в «Нумізматичному альманасі» видав працю «Фальшивые деньги Наполеона» (Алехов, 1998). Загалом автор вказує, що фальшиві асигнації стають «соціальною епідемією» в багатьох містах імперії задовго до наполеонівських війн (зокрема, подробиці зустрічаються й в українських містах Києві та Миколаєві). Водночас, зауважує, що не розібравшись з проблемою в перші роки 1800-х, імперська влада вже через десять років зіштовхнулась вже не з представниками «доморощенных подделывателей ассигнаций», а з запланованою завчасно кампанією французької влади щодо масового насичення фальшивими асигнаціями грошового ринку імперії (Алехов, 1998).

Про факт розповсюдження фальшивок, А.В. Алехов зазначає, писали також й французькі військові історики. Водночас деякі дослідники заперечували ймовірність такої сторінки історії грошового обігу. Автор наводив твердження професора Богдановича, яке той висловив в статі «История Отечественной войны 1812 года» (*Історія Вітчизняної війни 1812 року*) (світ побачила в Санкт-Петербурзі 1859 р.), про відсутність будь-яких свідочств використання значної маси підроблених асигнацій Наполеоном заради нанесення економічної та фінансової шкоди Російській імперії.

А.В. Алехов вказує, що існували різні центри, звідки підроблені паперові грошові знаки доправлялись на землі імперії. Наприклад, одним з таких центрів могло слугувати м. Броди, звідки асигнації завозились в Одесу. Герцог де Рішельє 1814 р. наголошував на випадках, коли фальшивки направлялися поштою на ім'я місцевих торговців, який йшли з міст Могильова, Бердичева. До речі, А.В. Алехов наводив цікавий факт, що в Російській імперії кампанія з розповсюдження фальшивих грошей набагато раніше вже «пройшла апробацію». Подібні заходи мали місце щодо англійських фунтів стерлінгів а також білети Вінського банку (Алехов, 1998: 27-30).

А.Е. Денісов приділяв увагу питанням розповсюдження наполеонівських підробок на землях Російської імперії. Фальшиві асигнації використовувались на думку даного автора задля закупки армією французів фуражу, провіанту й в якості жалування власним офіцерам (Денісов, 2002). Навіщо французам виплачувати зарплату офіцерам своєї армії автор не пояснював.

Місцями друку паперових грошових знаків А.Е. Денісов називає Варшаву, Дрезден, Париж, також наводить ймовірність подібного процесу в Москві за часів, коли вона була окупована (Денісов, 2002: 93). Серед номіналів т. зв. «наполеонівок» зустрічаються 25, 50 та 100 рублів. Автор припускає, що підроблялись разом із тим номінали в 5 та 10 руб., хоча й такі

фальшивки «до настоящего времени неизвестны» (*до нашого часу невідомі*) (Денисов, 2002: 93). Наводячи інформацію про відсоткове співвідношення випущених асигнацій зразка 1786 року дослідник вказує, що: «встречаемость различных номиналов «наполеоновок» точно соответствует соотношению в обращении разных номиналов подлинных ассигнаций» (кількість різних номіналів «наполеонівок», які зустрічаються, повністю співпадає співвідношенню в обігу різних номіналів справжніх асигнацій) (Денисов, 2002: 93) (кількість фальшивок номіналом 25 рублів надруковано було в найбільшому обсязі, менше 50 руб. й зовсім незначна емісія 100 руб.).

А.Е. Денісов вказував, що на відміну від урядових інституцій, звичайне населення за умов високої якості підробок не відрізняли їх від справжніх. Тому завдяки секретному розпорядженню в 1813–1818 роках фальшиві асигнації вилучались без сплати компенсації. В цей час, автор зауважує, влада не мала змоги визначити масштаб розповсюдження «наполеонівок». З часом, протягом 1819-1821 років встановлювались правила обміну таких підробок. Заходи влади автор називає такими, що зупинили масштабне розповсюдження фальшивих асигнацій (Денисов, 2002: 94). Окрім усього, автор наводив основні зовнішні відмінності фальшивих «наполеонівок» від справжніх асигнацій. Наприклад, серед другорядних ознак зазначалася заміна літер «д» на «л» у словах «Государственный» та «Ходячею».

Р. Шуст звернув увагу на проблему підробок російських асигнацій. Він також вказував, що фальшиві асигнації були завезені разом із наполеонівськими військами. Автор пише про підготовку ще в 1810 році друку подібних асигнацій, коли на гравера французької армії Лалу було покладено завдання виготовити мідні кліше, щоб в подальшому виготовляти російські асигнації. Друкарня створювалась саме в Парижі «... якою керував брат особистого секретаря Наполеона Фен» (Шуст, 2007: 199).

Серед відмінностей у порівнянні зі «справжніми» фальшивки відрізнялись, як зазначає автор, тільки допущеними граматичними помилками, а також підписами, оскільки вони були надруковані, в той час як вони вписувались власноручно. Дослідник зазначає, що підроблялись «переважно» номінали 25, 50 та 100 руб., таким чином допускаючи ймовірність підробок інших номіналів. Щодо загальної суми підробок автор наводить цифру в 5614380 рублів, які були протягом 1813-1817 років виявлені Державним асигнаційним банком, й саме задля припинення поширення в грошовому обігу фальшивих асигнацій влада заборонила їх ввезення з закордону (Шуст, 2007: 200).

Авторський колектив у складі О.В. Колесникова, Д.І. Бойко, О.О. Коковіхіна у навчальному посібнику з історії грошей та фінансів не обійшли увагою проблематику історії фальшивомонетництва на теренах України загалом та, зокрема, підробок за часів Наполеона. Автор вказує, що засновані в Парижі потужності для виготовлення фальшивих грошових знаків спочатку призначалися проти Австрії. Дослідник наголошує, що через одруження Наполеона з Марією-Луїзою, донькою австрійського імператора, друк фальшивих державних казначейських білетів Віденського банку зупинили, водночас він вказує: «Фабрика буде без роботи дуже не довго. Перед війною 1812 р. почалось масове виробництво російських асигнацій номіналом 25 та 50 рублів» (Колесникова, Бойко, Коковіхіна, 2008: 88). Авторський колектив, таким чином, не згадує про інші номінали, щодо загального обсягу підробок також наводить суму в 70 млн. руб. Окрім того, автори наголошують на обмежену кількість купюр, які мали граматичні помилки (замість «д» літера «л») (Колесникова, Бойко & Коковіхіна, 2008: 88)

В дослідженні 2011 р. про грошовий обіг в Російській імперії в першій половині ХІХ ст. Л. Муравйова лише частково згадує й про фальшиві французькі асигнації. Автор говорить про наслідки такого впровадження фальшивок в грошовий обіг

імперії, а саме що це сприяло значному розбалансуванню фінансової системи. Серед способів проникнення підробок до ринку Російської імперії наводиться досить специфічний, французькі війська розплачувались фальшивками з місцевим населенням задля купівлі провіанту та фуражу, особливо із сільським населенням (варто зауважити, досить цікавий спосіб поведження окупаційних військ на теренах бойових дій). Л. Муравйова наголошує на значній кількості асигнацій, які були французькими підробками, й потрапили до селянства Російської імперії, оскільки їх вилучення спричинило би банкрутство домогосподарств та голод для населення (Муравьева, 2011:73).

Питаннями фінансового протистояння Російської імперії проти французів висвітлює П. Нікольський. В праці «Финансовая составляющая войны России против наполеоновского нашествия в 1812-1815 годы» (*Фінансова складова війни Росії проти наполеонівської навали в 1812-1815 роках*) наводить основні аргументи, які на думку Наполеона дозволили б виграти війну проти Російської імперії («во-первых, деньги; во-вторых, больше денег; в-третьих, еще больше денег» *по-перше:гроші; по-друге, більше грошей, по-третьє, ще більше грошей*) (Никольский, 2012: 76-83). Основним місцем друку грошей на території Франції П. Нікольський називає друкарню в м. Мало, й наводить дані про кількість верстатів тощо. Автор вказує, що заздалегідь французи намагались «зістарити» асигнації, щоб ті не викликали підозр й надання їм правдивого вигляду. П. Нікольський наводить різні варіанти й методи, завдяки яким французькі підробки російських паперових грошових знаків потрапляли до грошового обігу Російської імперії (зокрема й на землі Наддніпрянщини). Серед таких засобів називає досить малоефективний чи сумнівний, зокрема умисно в мішках для походів та чемоданах залишати фальшиві асигнації, щоб їх знайшли козаки або партизани, та, відповідно, в подальшому така знахідка потрапляла до фінансового обігу Російської імперії (Никольский, 2012: 77).

Т. Махрова в 2013 р. опублікувала працю, в якій висвітлювала проблематику підробок Наполеона. Впровадження підробок в грошовий обіг Російської імперії, на думку автора, почало відбуватись ще до вторгнення французьких військ на терени Російської імперії. Т. Махрова використовує термін економічна диверсія. Вона визначає номінали асигнацій, виготовлялись саме у Франції, а саме 100, 50 та 25 руб., й датовані вони були 1805–1811 роками (Махрова, 2013: 117).

В питаннях обсягів фальшивих асигнацій, які потрапили до фінансової грошової системи Російської імперії, вона спирається на військового історика І. Лапранді, сучасника війни, й вказує, що на початку війни таких асигнацій було 25 млн. руб. Зазначає, що в подальшому друк підробок віддувався у відповідності до військових успіхів французької армії, як приклад, автор вказує, немов, у битві при Березині до козаків потрапила французька карета, де знайшли гравірувальні дошки для підробок асигнацій номіналом 100 руб. Окрім того, вчена припускає друк фальшивих асигнацій у Москві, коли її зайняли французи (Махрова, 2013: 117), а також вказує, що вони могли бути високої якості, й асигнаційний банк мав значні складнощі із виявленням таких асигнацій.

Т. Махрова розкриває у власній праці іконографічні ознаки підробок. Зазначає, що літери в словах основного тексту розташовувались рівно, мало місце глибоке рельєфне тиснення, чіткий водяний знак, фарба була більш насичена, використовувалась якісний папір. Не оминула увагою автор недолік із гравіюванням підпису, уточнюючи, що з часом такий підпис не вицвітав й не набував коричневого відтінку. Вчена згадує й про орфографічні помилки літер «д» та «л» (у словах «государственная», «ходячий»), разом з тим, на відміну від інших дослідників, зауважує про іншу помилку – у літері «д» ліва нижня ніжка могла бути меншого розміру за праву. Окрім того, дослідниця вказує на «зайву уважність» французів до справи підробки асигнацій а саме що факсиміле російського

чиновника, який ставив печатку на справжні асигнації, тріснуло й залишало на купюрах дефект, однак французи скопіювали підпис без дефектів (Махрова, 2013:117).

Т. Махрова розділяє думку деяких інших дослідників, що французька влада платила власним солдатам фальшивими асигнаціями їхнє жалування (ймовірно, щоб солдати також використовували такі гроші підчас грошових операцій із місцевим населенням), а також що окупаційні війська розплачувались із селянами та містянами за фураж підробками. Хоча такі явища, на її думку, не мали системного характеру та були поодинокими. Вона називає причину цього, оскільки асигнації мали низьку реальну вартість, й населення (якщо враховувати, до речі, проблеми із асигнаціями, які почались задовго до війни з Наполеоном) надавало перевагу дзвінкій монеті асигнаціям, також французькі офіцери були незадоволені та чинили спротив таким операціям, коли їх жалування було у вигляді російських асигнацій (Махрова, 2013: 118).

Т. Махрова вважає, що майже неможливо встановити реальну суму фальшивих французьких паперових грошових знаків, які потрапили до грошового обігу Російської імперії. Окрім цифри 5614380 руб. за 1813-1817 рр., дослідниця вказує про 6794520 руб., які були виявлені у вигляді підробок протягом 1819-1821 рр. Фальшивки знаходили де завгодно, навіть в полкових касах (в 1814 році із 1,5 млн. руб. 300 тисяч були фальшивими). Здебільшого підробки ідентифікували у процесі сплати податей, в шинках, коли люди вимінювали асигнації на мідні монети в повітових казначействах, в асигнаційному банку, куди направлялись усі гроші у вигляді сплачених населенням податків від місцевих казначейств. Населення, яке розраховувалась підробками, як вказує Т. Махрова, не мали жодного відношення до виробництва таких асигнацій. Також вчена акцентує увагу на факті значного розповсюдження «наполеонівок», оскільки протягом усієї I половини XIX ст. місцевою владою у листуванні чи документах

згадуються факти виявлення фальшивих асигнацій, які були виготовлені французами (Махрова, 2013: 118).

Значної уваги підробкам російських паперових грошових знаків приділив у власному науковому доробку Н. Трошин, опублікувавши в 2013 році статтю: «Русские ассигнации французской подделки: мифы и факты» (*Російські асигнації французької підробки: міфи та факти*) (Трошин, 2013). Він окрім викладення суто фактологічного матеріалу, наводить ряд висновків щодо стану історіографії даного питання. Автор вказує, що майже увесь науковий доробок з проблематики іноземних авторів перекладено російською, відсутнім є критичний аналіз такої літератури. Натомість в російській історіографії сторінки історії грошового обігу французьких підробок майже не висвітленні, водночас архівні матеріали практично не залучалися. Чи не єдиною науковою роботою, присвяченою суто даному питанню він називає статтю М. Маршак (1986 року) (Трошин, 2013: 544).

Цікавим є твердження Н. Трошина, що фальшування російських асигнацій французькою владою є одними з найбільш міфологізованих сторінок історії війни з Наполеоном, й стосується це мети емісії фальшивок, кількості та центрів виробництва.

Н. Трошин вказує, що в популярній чи науково-популярній літературі метою фальшування постає намагання нанести шкоди російським фінансам. Однак, як зазначає автор, підробка грошей «ipso facto», тобто вже через факт існування наносить шкоду фінансовій системі, й не важливо хто саме цією справою займається. Той, хто підробляє гроші, ставить мету набагато банальнішу – власна нажива. Тому мета, на думку автора, могла бути більш прагматичною – утримання власного війська на ворожій території тощо (Трошин, 2013: 544-545).

Далі автор наводить аргумент про безпідставність думки про намагання Наполеона розладнати російську імперську фінансову систему, оскільки в такому разі він намагався би

впорнути в грошовий обіг фальшиві гроші набагато раніше до військових дій. Такого не відбулось: «и одна ассигнация французской подделки до самого начала войны в июне 1812 г. не пересекла границы» (Трошин, 2013: 545). Н. Трошин наводить факти, які говорять про намагання Наполеона навпаки підтримати курс асигнацій задля здешевшення військової кампанії.

Підає критичному аналізу Н. Трошин й з приводу місця друку підробок. Він наводить свідoctва самих французів-сучасників подій, що дана операція відбувалася в Парижі. Дослідник називає міфом твердження про емісії фальшивих асигнацій в Дрездені, а також Варшаві. Щодо друку фальшивок у Москві, автор вказує, що М. Маршак у власній праці вже наводила факти значних труднощів для налагодження подібної процедури в умовах походу армії (Трошин, 2013: 546-551). Н. Трошин розвінчує правдивість свідoctв сучасників, які вказували: «о каком-то станке, на котором якобы печатались деньги» (Трошин, 2013: 551). Устаткування для друку грошей в ті часи не відрізнялося від типографського устаткування, й, відповідно, скоріше використовувався для друку наказів тощо. Також емісія фальшивих асигнацій повинна була проводитись в режимі секретності.

Н. Трошин пише про те, що найбільше міфів виникло про кількість фальшивих асигнацій. Сучасники називали станом на 1812 рік суми до 400 млн. руб. Згодом ствердилися дві цифри – 70 та 20 млн. руб. М. Сперанський називав називав першу цифру. Автор наводить думку, звідки відомий державний діяч взяв подібну цифру. Через політичну опалу, що відбувалась зі М. Сперанським після 1812 року він до фінансової статистики доступу ймовірно вже не мав й навів в «Записках о монетном обращении» оцінював кількість випущених асигнацій в період з 1812 по 1815 роки в 184 млн. руб. Разом із 577 млн. руб. (станом на 1811 рік сума асигнацій) він отримав 761 млн. руб. Водночас. Реально у 1816 році в обігу знаходилось 831 млн. Саме цю різницю в 70 млн.

М. Сперанський охарактеризував як суму фальшивих асигнацій (Трошин, 2013: 553-554). Однак насправді в 1812-1815 роках емітована сума асигнацій була значно вищою.

Натомість, як говорить Н.Н. Трошин, автором цифри в 20 млн. є Д. Гур'єв завдяки його записках щодо стану фінансів. На основі доповіді міністра «О фальшивых ассигнациях» (*Про фальшиві асигнації*) відбулось слідство, опубліковані результати якого, на думку автора, рідко зустрічаються в літературі, оскільки французьким урядом передано до герцогства Варшавського фальшивок лише 2 млн. руб., й серед них до обігу серед населення потрапило лише 389370 руб. Бабільше, майже уся сума, окрім 25730 руб. була повернена. Натомість 474270 руб. направлені в Краків, а 1.5. млн. руб. до Дрездена (Трошин, 2013: 555).

До-речі, на відміну від А.Н. Денісова, який лише припускав ймовірність друку фальшивих асигнацій номіналами 5 та 10 руб., зазначаючи, що (станом на 2002 рік) науці такі випадки ще невідомі, Н.Н. Трошин у власній праці зазначає, що: «знакомство с секретными журналами Московского отделения Ассигнационного банка не оставляет никаких сомнений в том, что французами подделывались не только 100-, 50- и 25-рублёвые ассигнации, но также 5- и 10-рублёвые» (Трошин, 2013: 555). Дослідник вказує, що у розісланих циркулярах російської влади про фальшиві асигнації зазначалося про факт помилки на асигнаціях в 5 рублів – замість «пять» друкувалося «чать».

Загалом, аналізуючи статистику обміну фальшивих асигнацій на нового зразку протягом 1813-1821 рр., також 2 млн. фальшивок, які були передані міністром фінансів Франції Ю. Маре герцогству Варшавському й не значну кількість взагалі не виявлених фальшивок, Н. Трошін вказує на загальну суму фальшивих асигнацій – 6-6.5 млн. руб. (Трошин, 2013:556-558).

В підсумку, Н. Трошин говорить, що майже відсутніми є дослідження обігу наполеонівських фальшивок в окремих

регіонах. Також необхідно додати слушне твердження автора про неопрацьований величезний пласт архівних матеріалів, який містить цінну інформацію про відповідну проблематику.

А. Бугров в 2015 році в журналі «Деньги и кредит» (*гроші та кредит*) опублікував працю «Русская армия и ассигнации в 1813-1815 годы: малоизвестная страница антинаполеоновских войн» (*Російська армія та асигнації в 1813-1815 роках: маловідома сторінка анти наполеонівських війн*) (Бугров, 2015), де також приділив значної уваги питанням обігу фальшивих асигнацій, які були створені наполеонівською адміністрацією. До речі, автор також вказує на той факт, що французи платили власним військам фальшивками: «В отличие от наполеоновских войск, где практиковались выплаты фальшивками, русскую армию решено было снабдить бумажными российскими рублями» (Бугров, 2015: 66).

Автор вказує, що очікуючи спроби підробок асигнацій на місцях перебування імперської російської армії запроваджувалась смертна кара за подібні діяння. Далі автор наводить приклад, що на Волині в 1813 році фальшиві асигнації виявили на Волині: «В Бродах, за австрийской границей, в руки купца Пирхи попала 25-рублевая фальшивка, а затем похожие стали находить на российской стороне. Как удалось установить, «французы выпустили в Варшаве через посредство дюка де Бассано и какого-то банкира Френкеля до 20 млн руб. ассигнациями, разослав их в разные места» (*В Бродах, за австрійським кордоном, до рук купця Пирхи потрапила 25-руб. фальшивка, й згодом схожі стали знаходити на російському боці. Як вдалось встановити, «французи випустили в Варшаві через посередництво дюка де Бассано й якогось банкира Френкеля до 20 млн. руб. асигнаціями, й направив їх до різних місць*) (Бугров, 2015: 67). А. Бугров вже наводить відомості, що окрім підробок номіналами 25, 50 та 100 руб. були знайдені підробки у 5 руб.

Дослідник зазначає про ідеї боротьби із фальшуванням асигнацій (наводив ідею міністра фінансів «переменить

формати асигнацій», (змінити *формати асигнацій*) однак подібну методичку відкинули через брак часу) (Бугров, 2015: 68). Окрім територій, на яких знаходились війська, підробки стали надходити до самої імперії з сусідніх країн. Автор наводить приклад, що в надісланому до Риги з Кенігсбергу грошовому пакеті з 50 тис. рублів 10 тис. виявились фальшивими. Окрім того, А. Бугров наводить твердження про факти видачі плати військовим офіцерам не справжніми асигнаціями (Бугров, 2015: 68).

З точки зору історії держави та права, К. Яковлев та О. Яковлева визначали деякі аспекти боротьби органів центрального галузевого управління в боротьбі із фальшивомонетниками, разом із тим згадували й про підробки часів наполеонівських війн. 1807 р., як зазначають автори, саме через загрозу зі сторони французів, було створено комітет загальної безпеки, який серед завдань також мав боротися з підробками грошей (Яковлев, Яковлева, 2013: 89). Автори також наводять спосіб за якого підробки потрапляли до обігу, коли найманці залишали валізи з речами, й поруч із ними знаходились фальшиві асигнації. Дослідники вважають, що фальшиві асигнації досягнули широкого розповсюдження, особливо номінали 25 та 50 руб. Хоча, як зазначається, французи й допускали орфографічні помилки на купюрах, це не сповільнювало їх впровадження до обігу, оскільки майже все населення Російської імперії не вміло читати, й звертало увагу лише на цифри, які ображались на паперових грошових знаках, разом із тим серед причин розповсюдження вказується їх висока якість. Загальна сума зазначається в 70 млн. руб (Яковлев, Яковлева, 2013: 90)

І. Рязанцева досліджувала історію боротьби з підробкою грошових знаків на території України за часів Російської імперії. Однак здебільшого вона торкається процесуальної тематики санкцій за підробку грошей або технологічних аспектів протидії такому явищу (Рязанцева, 2011). І. Скоморових у власній дисертації обмежилась згадкою про

ситуацію в грошовому обігу після війни з Наполеоном, зазначивши: «Становище ускладнювало ввезення великої кількості великої кількості фальшивих рублів наполеонівськими військами. Уряд мусив втрутитися у ситуацію і в 1816 р. встановив офіційний курс, який становив 25 коп. сріблом за один асигнаційний рубль» (Скоморович, 2017:197).

2019 р. фундаментальне дослідження щодо підробок паперових грошових знаків в часи війни з Наполеоном опублікували В. Коцур та А. Бойко-Гагарін (Коцур & Бойко-Гагарін, 2019). Особливу цінність публікації складають матеріали з архівних джерел фондів історичних музеїв та архівів України про французьку фінансову диверсію, як автори називають історію із французькими підробками. Разом із тим, дослідники визначили суттєво доповнили наявні на сьогодні типи підробок російських імперських асигнацій, які містили помилки в написах й надали повний список таких паперових грошових знаків.

Висновки. Таким чином, існують відмінності в поглядах дослідників щодо мети, цілей та завдань використання французькою владою під час наполеонівських війн фальшивих асигнацій, оскільки окремі автори вважають міфом завдання підірвати економіку Російської імперії таким чином. Авторами називаються різні центри виготовлення подібних асигнацій а також час, коли підробки потрапили до терен Російської імперії. Різняться в сучасному науковому доробку також щодо номіналів, які французи використовували для друку підробок, деякі дослідники стверджують факт існування підробок номіналами 5 та 10 руб, інші роблять лише припущення. Загалом, сучасна історіографія потребує подальшого залучення архівних документів з окресленої проблематики, вивчення регіональних особливостей історії обігу фальшивих асигнацій, котрі були виготовлені французами під час наполеонівських війн.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алехов А.В. Фальшивые ассигнации Наполеона. *Нумизматический альманах*, 1998, №3. С.27-40.
2. Баюра А. Наполеоновские выпуски фальшивых российских ассигнаций. *Банкаўскі веснік*. 2012. С. 62–65
3. Бугров А.В. Русская армия и ассигнации в 1813–1815 годы: малоизвестная страница антинаполеоновских войн. *Деньги и кредит*. 2015. №7. С. 66-71.
4. Денисов А.Е. Государственные бумажные знаки России, которые использовались в денежном обращении с 1798 по 1917. Часть 1. Государственные бумажные денежные знаки 1769-1843 годов. Москва: 2002. 139 с.
5. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів. 2-ге видання виправлене та доповнене: Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 140 с.
6. Никольский П.С. Финансовая составляющая войны России против наполеоновского нашествия в 1812–1815 годы. *Гуманитарные науки*. №3, 2012. С. 76-83.
7. Махрова Т. К. Из истории денежного обращения России в период наполеоновского вторжения. *Правоворядок: История, теория, практика. Научно-практический журнал*. Челябинск: ООО «Эскуэла», 2013. №1. С. 116-123.
8. Муравьева Л.А. Деньги и денежное обращение в России в первой половине XIX в. *Финансы и кредит*. №21. 2011. С.71-80. С.73.
9. Орлик В.М. До питання фінансової складової війни 1812 р. *Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: погляд крізь віки: тези доповідей міжнар. наук.метод. конф.*, Київ, 5 грудня 2012 р. Київ, 2012. С.34-36.
10. Орлик С.В., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумизматичний щорічник*. 2017. №1. С. 143-164.
11. Рязанцева І. М. Боротьба з фальшивомонетництвом на українських землях у складі Російської імперії в середині XVIII – кінці XIX ст. *Право і безпека*. Х. :Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. С.35-38.

12. Скоморович І.Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

13. Сустретов А. Інформаційний потенціал історіографічних джерел з проблем реформ грошового обігу М. Сперанського. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2019. № 8. С. 264–283. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-265-283

14. Сустретов А. Паперові грошові знаки Російської Імперії на українських землях в дореформений період: історіографія ХІХ – початку ХХ ст. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2019, № 7. С. 187–215. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-7-197-215

15. Трошин Н.Н. Русские ассигнации французской подделки: мифы и факты. *Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Материалы Международной научной конференции, 2-4 сентября 2013 г.* С. 544-559.

16. Хитальский О. «Наполеоновки»: знаменитые фальшивки Отечественной войны. *Водяной знак*. 2012. 6 (98). С. 10-11.

17. Шуст Р.М. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Київ: Знання, 2007. 376 с.

18. Яковлев К.Л., Яковлева О.Н. К вопросу о взаимодействии Министерства внутренних дел и Министерства финансов в сфере борьбы с фальшивомонетничеством в российской империи в первой половине XIX века. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 4 (40). С. 93-95.

19. Яковлев К.Л., Яковлева О.Н. К вопросу об участии органов центрального отраслевого управления в борьбе с фальшивомонетничеством в Российской империи. *Труды Академии управления МВД России*. 2013. № 1 (23). С. 89-93.

20. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignments in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. Issue 11. Drohobych, 2019. P. 66-77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701

REFERENCES

1. Alekhov, A.V. (1998). Fal'shivye assignatsii Napoleona [Fake Napoleon's banknotes]. *Numizmaticheskiy al'manakh – Numismatic almanac*. 3. 27-40 [in Russian].

2. Bajura, A. (2012). Napoleonovskie vypuski fal'shivyh rossijskih assignacij. [Napoleonic issues of fake Russian notes]. *Bankayški vesnik – Bank Bulletin*, 19/564. 62-65 [in Russian].
3. Bugrov, A.V. (2015). Russkaya armiya i assignatsii v 1813–1815 gody: maloizvestnaya stranitsa antinapoleonovskikh voyn [Russian army and banknotes in 1813-1815: a little-known page of the anti-Napoleonic wars]. *Den'gi i kredit – Money and credit*. 7. 66-71 [in Russian].
4. Denisov, A.E. (2002). *Gosudarstvennye bumazhnye znaki Rossii, kotorye ispol'zovalis' v denezhnom obrashchenii s 1798 po 1917. Chast'1. Gosudarstvennye bumazhnye denezhnye znaki 1769-1843 godov* [State paper notes of Russia, which were used in money circulation from 1798 to 1917. Part 1. State paper money notes of 1769-1843]. Moskva [in Russian].
5. Kolesnykov, O. V., Boiko, D. I., Kokovikhina, O. O. (2008). *Istoriia hroshei ta finansiv. 2-he vydannia vypravlene ta dopovnene: Navch. Pos.* [History of money and finance. 2nd edition corrected and supplemented: Textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
6. Nikol'skiy, P.S (2012). Finansovaya sostavlyayushchaya voyny Rossii protiv napoleonovskogo nashestviya v 1812–1815 gody [The financial component of the Russian war against the Napoleonic invasion in 1812-1815]. *Gumanitarnye nauki – Humanitarian sciences*. 3. 76-83 [in Russian].
7. Makhrova, T. K.(2013). Iz istorii denezhnogo obrashcheniya Rossii v period napoleonovskogo vtorzheniya [From the history of monetary circulation in Russia during the Napoleonic invasion.]. *Pravovoryadok: Istoriya, teoriya, praktika. Nauchno-prakticheskii zhurnal – The rule of law: History, theory, practice. Scientific and practical journal*. 1. 116-123 [is Russian].
8. Murav'yeva, L.A. (2011). Den'gi i denezhnoe obrashhenie v Rossii v pervoy polovine XIX v. [Money and money circulation in Russia in the first half of the XIX century] *Finansy i kredit – Finance and credit*. 21.71-80 [in Russian].

9. Orlyk V.M. (2012) Do pytannia finansovoi skladovoi viiny 1812 r. . [To the question of the financial component of the War of 1812]. *Vitchyzniana viina 1812 r. i Ukraina: pohliad kriz viky - The Patriotic War of 1812 and Ukraine: a look through the ages*. 34-36 [in Ukrainian].

10. Orlyk, S.V., Boiko-Haharin, A. (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Counterfeiting in Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – Ukrainian Numismatic Yearbook*. 1. 143-164 [in Ukrainian].

11. Riazantseva, I. M. (2011) Borotba z falshyvomonetnytstvom na ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii v seredyni XVIII – kintsi XIX st. [The fight against counterfeiting in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire in the mid-eighteenth - late nineteenth century]. *Pravo i bezpeka – Law and security*. 3. 35-38 [in Ukrainian].

12. Skomorovych, I.H. (2017). Evoliutsiia ta funktsionuvannia hroshovoi systemy v Ukraini [Evolution and functioning of the monetary system in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv, 2017 [in Ukrainian].

13. Sustrietov, A. (2019-a). Informatsiinyi potensial istoriohrafichnykh dzherel z problem reform hroshovoho obihu M.Speranskoho [Information potential of the historiographical sources about problems of M. Speranskyi's money circulation reforms of]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia – Society. Document. Communication*. 8. 265-283. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-265-283 [in Ukrainian].

14. Sustrietov, A. (2019-b). Paperovi hroshovi znaky Rosiiskoi Imperii na ukrainskykh zemliakh v doreformeniyi period: istoriohrafiiia XIX – pochatku XX st. [Paper banknotes of the Russian Empire on Ukrainian lands in the pre-reform period: historiography of the XIXth – early XXth centuries.] *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia – Society. Document. Communication*, 7, 197-215. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-7-197-215 [in Ukrainian].

15. Troshin, N.N. (2013). Russkie assignatsii frantsuzskoy poddelki: mify i fakty [Russian bank notes of the French counterfeit: myths and facts]. *Otechestvennaya voyna 1812 goda. Istochniki. Pamyatniki. Problemy: Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii – Patriotic War of 1812. Sources. Monuments. Problems.* 544-559 [in Russian].

16. Hital'skij, O. (2002) «Napoleonovki»: znamenitye fal'shivki Otechestvennoj vojny. [«Napoleonic»: the famous forgeries of the Patriotic War]. *Vodjanoj znak – watermark.* 6 (98). 10-11 [in Russian].

17. Shust, R.M. (2007). *Numizmatyka: istoriia hroshovoho obihuta monetnoi spravy v Ukraini* [Numismatics: the history of money circulation and coinage in Ukraine.]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

18. Yakovlev K.L., Yakovleva O.N. (2016). K voprosu o vzaimodeystvii Ministerstva vnutrennikh del i Ministerstva finansov v sfere bor'by s fal'shivomonetnichestvom v rossiyskoy imperii v pervoy polovine xix veka [On the issue of interaction between the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of Finance in the field of combating counterfeiting in the Russian Empire in the first half of the 19th century]. *Trudy Akademii upravleniya MVD Rossi – Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia.* 4 (40). 93-95.

19. Yakovlev K.L., Yakovleva O.N. (2013). K voprosu ob uchastii organov tsentral'nogo otraslevogo upravleniya v bor'be s fal'shivomonetnichestvom v Rossiyskoy imperii [On the question of the participation of central sectoral administration bodies in the fight against counterfeiting in the Russian Empire]. *Trudy Akademii upravleniya MVD Rossii – Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia.* 1 (23). 89-93.

20. Kotsur, V. P. & Boiko-Gagarin, A. S. (2019). Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin.* (11). 66-77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701 [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується історіографія питання розповсюдження в грошовому обігу фальшивих асигнацій, які привносили наполеонівські війська на українські землі у складі Російської імперії. Метою статті постає аналіз сучасного наукового доробку з окресленої проблематики. Висвітлення поглядів дослідників дозволить встановити наявні уявлення про цілі та завдання, які ставились Наполеоном щодо кампанії виготовлення фальшивих російських асигнацій, місця друку підробок, час та географію їх появи на землях Російської імперії, номінали такого роду асигнацій, методи запобігання розповсюдження підробок, відмінності в порівнянні зі справжніми асигнаціями, загальну суму таких грошових паперових знаків, а також окреслити проблематику, яка потребує подальшого вивчення. У дослідженні висвітлено, що серед сучасних українських досліджень особливо цінними є такі, що вводять до наукового доробку архівні матеріали з історії грошового обігу на території Наддніпрянської України у складі Російської імперії.

Під час роботи над даним дослідженням було використано методи синтезу та аналізу, порівняння, узагальнення, завдяки яким досягнуто низки висновків, встановлено, що існують відмінності в поглядах дослідників щодо мети використання французькою владою під час наполеонівських війн фальшивих асигнацій, оскільки окремі автори вважають міфом завдання підірвати економіку Російської імперії таким чином. Проаналізовано науковий доробок з історії грошового обігу дослідників А. Алехова, О. Баяри, А. Бугрова, А. Бойко-Гагаріна, А. Денісова, В. Коцура, Л. Муравйової, П. Нікольського, В. Орлика, С. Орлик, І. Рязанцевої, О. Хітальського, Р. Шуста, К. Яковлева та Я. Яковлевої. Авторами називаються різні центри виготовлення подібних асигнацій, а також час, коли підробки потрапили до терен Російської імперії. Різняться в сучасному науковому доробку також погляди щодо номіналів, які

французи використовували для друку підробок. Загалом, сучасна історіографія потребує подальшого залучення архівних документів з окресленої проблематики, вивчення регіональних особливостей історії обігу фальшивих асигнацій, котрі були виготовлені французами під час наполеонівських війн.

Ключові слова: грошовий обіг, наполеонівські війни, паперові грошові знаки, асигнації, фальшивомонетництво.

АННОТАЦІЯ

В статье исследуется историография вопроса распространения в денежном обращении фальшивых ассигнаций, которые приносили наполеоновские войска на украинские земли в составе Российской империи. Целью статьи является анализ современного научного потенциала означенной проблематики. Освещение взглядов исследователей позволит установить существующие представления про цели и задания, которые ставились Наполеоном на счет кампании изготовления фальшивых российских ассигнаций, места изготовления подделок, времени и географии их появления на землях Российской империи, номиналы такого рода ассигнаций, методы предотвращения распространения подделок, отличия в сравнении с оригинальными ассигнациями, общую сумму таких денежных бумажных знаков, а также определить проблематику, которая требует дальнейшего изучения. В исследовании показано, что среди современных украинских исследований особенно ценными являются такие, которые вводят в научный потенциал архивные материал по истории денежного оборота на территории Надднепрянской Украины.

Во время работы над данным исследованием были использованы методы синтеза и анализа, сравнения, обобщения. Благодаря которым достигнуто ряд выводов, определено, что существуют различия во взглядах исследователей по поводу целей использования французской властью во время наполеоновских войн фальшивых ассигнаций,

поскольку некоторые авторы считают мифом задания подрыва экономики Российской империи таким образом. Проанализирован научный потенциал по истории денежного обращения исследователей А. Алехова, О. Баюры, А. Бугрова, А. Бойко-Гагарина, А. Денисова, В. Коцура, Л. Муравьевой, П. Никольского, В. Орлика, С. Орлик, И. Рязанцевой, О. Хитальского, Р. Шуста, К. Яковлева и Я. Яковлевой. Авторами называются разные центры изготовления подобных ассигнаций, а также время, когда подделки попали на территорию Российской империи. Отличаются в современном научном потенциале и взгляды насчет номиналов, которые французы использовали для производства подделок. В целом, современная историография требует дальнейшего использования архивных документов избранной проблематики, изучения региональных особенностей истории оборота фальшивых ассигнаций, которые были изготовлены французами во время наполеоновской войны.

Ключевые слова: денежный оборот, наполеоновские войны, бумажные денежные знаки, ассигнации, фальшивомонетничество.

УДК 006(477)(091)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-10-128-148>

**STANDARDIZATION: HISTORICAL STAGES OF
FORMATION IN UKRAINE**

**СТАНДАРТИЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ
СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

**СТАНДАРТИЗАЦИЯ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ
СТАНОВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ**

Руслана Тимченко,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
документознавства та
методики навчання
tumchenko.ruclana@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9077-1137
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди», вул.
Сухомлинського, 30, м.
Переяслав,
Київська обл., Україна, 08401

Ruslana Tymchenko,

PhD in Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer of Document
Sciences and Teaching
Methodology Department
tumchenko.ruclana@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9077-1137
SHEI «Pereiaslav-
Khmelnyskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University», 30,
Sukhomlynskooho str.,
Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401

Алла Овсієнко,

викладач кафедри
документознавства та
методики навчання
ovsienko_alla@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0905-9725
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний

Alla Ovsienko,

Lecturer of Document Sciences
and Teaching Methodology
Department
ovsienko_alla@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0905-9725
SHEI «Pereiaslav-
Khmelnyskyi Hryhorii

педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, м.
Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University», 30,
Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article analyzes the literature sources, examines the historical preconditions for the development of the standardization system in Ukraine and the world. Peculiarities of origin and development of standardization are considered. The centuries-old history of standardization is very interesting and useful for society, because the activities in the field of standardization can be traced back to ancient times. Elements of standardization appeared when the term did not yet exist.

The definition of the basic terminology, which reveals the essence of the problem: «standardization», «standards», etc. is given. The standard has been found to establish rules, guidelines, or characteristics for general and reusable activities that relate to activities or their results, including products, processes, or services that are optional. A standard may contain requirements for terminology, marking, packaging or labeling that apply to a particular product, process, or service. Standardization accumulates the latest advances in science and technology, easily combines basic and applied science, facilitating the rapid implementation of these scientific advances in practice, helps to identify the most promising areas of economic and technological progress and the state of the economy. Standardization is one of the most effective ways to improve production and trade relations, reduce costs, improve the quality and competitiveness of products at all stages of its life cycle. It establishes rules, general principles or characteristics for different activities or results.

Types of standardization and features of origin of international and national standardization, creation of organizations on standardization, development of standardization

in Ukraine are investigated. It was found that the first results of national and international standardization were of great practical importance for the development of productive forces and led to the creation of national standardization organizations.

Keywords: *historical origins of standardization, standard, standardization, national standardization, international standardization.*

Постановка проблеми. Об'єктивні закони розвитку інформаційного суспільства, впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, процеси глобалізації та інтернаціоналізації суспільних явищ неминуче ведуть до стандартизації, яка є запорукою самої високої якості інформаційних продуктів на надання послуг, що може бути досягнута на даному етапі. Тому важливим є питання щодо уніфікації вимог як до процесів і процедур діяльності.

Сучасне суспільство не може існувати без технічного законодавства та нормативних документів, які регламентують правила, процеси, методи виготовлення та контролю продукції, а також гарантують безпеку життя, здоров'я і майна людей та оточуючого їх середовища. Стандартизація якраз і є тією діяльністю, яка виконує ці функції. Адже стандарти відіграють важливу роль в повсякденному житті. Основна їх перевага – використання загальних для зацікавлених сторін методів, механізмів, процедур та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стандартизації розкрито в роботах таких вчених як: Ю. Палеха, І. Смолівик, М. Геращенко (Палеха, Смолівик & Геращенко, 2020), О. Храмова-Барнова (Храмова-Барнова, 2009), Г. Саранча (Саранча, 2006), Г. Філіпчук, О. Цициліано, В. Деревянко (Філіпчук, Цициліано & Деревянко, 2006), І. Голінка (Голінка, 2009).

Значна кількість сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців досліджують питання професійних стандартів, серед них: В. Дятлова, С. Вознюк (Дятлова, 2013), Л. Валага (Валага, 2014), О. Нагорна (Нагорна, 2014).

Мета статті – розгляд історичних етапів системи стандартизації на національному, регіональному й міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. У процесі діяльності фахівцю потрібно вирішувати професійні завдання, пов'язані з упорядкуванням управлінської документації, вимірюванням параметрів технологічних операцій, контролем готової продукції. Вирішення оптимального рішення і є метою стандартизації.

Раніше термін «стандартизація» називали як «нормалізація», від латинського «norma» – взірець. На сьогодні під стандартизацією розуміють діяльність з метою досягнення оптимального ступеня упорядкування в певній галузі шляхом встановлення положень для загального і багаторазового використання щодо реально існуючих чи можливих завдань. Згідно чинного стандарту стандартизація є діяльністю, що полягає в установленні положень для загального та багаторазового використання і спрямована на досягнення оптимального впорядкування в певній сфері. Тобто стандартизацію можна подати як діяльність зі встановлення та запровадження стандартів з метою упорядкування діяльності в певній сфері (Палеха, Смоліков & Геращенко, 2020).

Згідно Закону України «Про стандартизацію» стандарт є нормативним документом, що заснований та прийнятий визнаним органом та встановлює правила використання і спрямований на досягнення найбільшого ступеня впорядкування в певній сфері. (ЗУ, 2014).

Стандарт (від англ. standart), у широкому розумінні, – взірець, еталон, модель, норма, зразок, мірило. Стандарт встановлює призначені для загального та багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються певної діяльності чи їх результатів. Стандарт може містити вимоги до позначення, термінології, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги. Тож стандарт – не тільки зразок,

а й норма (він потребує правового закріплення), а також мірило (повинен вимірюватися певними одиницями, мати конкретне кількісне та якісне наповнення).

Стандартизація акумулює найсучасніші досягнення в області науки і техніки, легко поєднує в собі фундаментальну і прикладну науку, сприяючи швидкому впровадженню цих наукових досягнень в практику, допомагає визначити найбільш перспективні напрямки економічного і технічного прогресу і стан економіки. Стандартизація є одним з найбільш результативних шляхів удосконалення виробничих процесів та торговельних відносин, зниження витрат, підвищення якості продукції на усіх стадіях її життєвого циклу. Вона визначає правила, основні принципи чи характеристики відповідно до видів діяльності або її результатів (Королько, Шаповал & Юзьків, 2009: 10-18).

Сутністю стандартизації є забезпечення планової діяльності на усіх рівнях виробництва з встановлення та застосування у різних галузях народного господарства певних норм і правил, що спрямовані на прискорення технічного прогресу і досягнення високої якості продукції.

Розробляючи та приймаючи доступні всім нормативні документи, стандартизація спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості. Це стає можливим за умови, що нормативні документи ґрунтуються на досягненнях науки, техніки й практичного досвіду та створюються за участі всіх зацікавлених сторін з урахуванням потреб суспільства в цілому. Якісна і конкурентоспроможна продукція, що реалізується на внутрішньому та зовнішньому ринках України, повинна відповідати пі мінім досягненням науки, найвищим техніко-економічним, естетичним та іншим споживчим вимогам, терміни стандартизації.

Діяльність в галузі стандартизації прослідковується ще з древніх часів, оскільки вже тоді люди зрозуміли переваги обмеження, що забезпечує єдність методів і зручність виготовлення та застосування виробів.

Стандартизація з'явилися тоді, коли ще не існувало поняття про цей термін. Під час розкопок, археологи виявили, зразки забудови міст стародавніми хеттами сорок століть.

Історичні факти підтверджують гіпотезу про те, що історія стандартизації передусім розпочалася з уніфікації, нормування та контролю розмірних параметрів різних виробів. Адже, протягом тисячоліть людство не мало жодної будівлі, яка б могла порівнятися з грандіозністю пам'ятників єгипетської культури – пірамід у Гізі. Під час будівництва у Стародавньому Єгипті в III тис. до н.е. піраміди Хеопса, найвищої єгипетської піраміди, використали камені, оброблювані за суворо певними розмірами. Секрет непорушності піраміди у тому, вона зроблена із стандартних, однакових, точно підібраних блоків (розмір 410×200×30 мм). Історичне дослідження низки науковців показало, що у стародавньому Єгипті, за багато років до нашої ери, існували чиновники, завдання яких було контроль за дотриманням розмірів цегли, що виготовлялась. Завдяки тому, що єгиптяни дотримувалися стандартизованих розмірних параметрів їх вдалося побудувати надзвичайні споруди.

Розвиток модуля в Єгипті була обґрунтовано не тільки вимогою техніки, а й прагненням забезпечити відповідність частин будівлі, бажанням зафіксувати певні пропорції і забезпечити високу якість будівництва. Принцип модульності застосовувався всюди – і в теорії архітектурних ордерів, і для визначення розмірів свинцевих водопровідних труб, і в конструкції металевих зброї – балісти. Крім того, принцип модульності був теоретично зафіксований в документах датованих першим століттям до нашої ери.

Стародавні римляни також застосовували цеглу стандартних розмірів; вони встановили єдиний діаметр труб для водопроводів – п'ять, пальців (95 мм). Для вибору розмірів водяних коліс, римляни використовували метод пропорційних чисел. воїни Єгипту були озброєні однаковими, «стандартними» стрілами та луками, римські легіонери також мали уніфіковане озброєння.

Якість виробів, вироблених в античні часи, досягло небувалих висот, завдяки введенню і вдосконаленню стандартів. Два майстри могли виробляти деталі одного і того ж творіння, перебуваючи при цьому в двох різних містах і при цьому закінчений витвір було б сприйнято оточуючими, як шедевр. Саме в той час з'явилися, стали знаменитими затвердження – «нічого надміру», «золота середина», «користь, міцність і краса», які застосовувалися для оцінки якості.

У древні часи на лісових складах Японії продавали різні будівельні деталі стандартних розмірів, які були готові до використання. Як будівельний стандарт для виміру площі забудови використовували спеціальну циновку (татамі), довжина якої відповідала росту найвищого японця.

За зразкову міру довжини правив «Золотий пояс» великого князя київського Святослава Ярославича при спорудженні 1073 року на свято Успіння Пресвятої Богородиці першої кам'яної споруди Києво-Печерського монастиря – Успенського собору в Стародавній Русі (XI ст.).

У XV ст. виникла потреба у будівництві великої кількості кораблів, адже розвиток торгово-економічних взаємин між країнами зумовили по-новому організувати їх виробництво. У ті часи найбільшою морською державою була Венеція, яка займалась виготовленням дерев'яних кораблів з уніфікованих деталей. Це дало змогу кожному кораблю плавати з однаковою швидкістю і стріляти на одну і ту ж відстань. Завдяки цьому кораблі було майже неможливо перемогти. Також на складах венеційських консульств зберігалися стандартизовані вузли та деталі: однотипні вітрила, весла, щогли, керма та ін.

В середні віки стандартизація проявляється все більш виразно. Створювалися цехи, в яких працює не один майстер, а ще багато ремісників, які працюють над різними деталями одного виробу, і, звичайно, з'явилася необхідність в дотриманні єдиних для всього цеху правил. Середньовічні цехи досить ретельно стежили за якістю своїх товарів. Бути ремісником в той час вважалося дуже почесно. На початку XIV століття вже

були введені стандарти калібрів зброї, різні в різних країнах. Перші відомості про стандартизацію у східнослов'янських народів датуються 1555 р. (Філіпчук, Цициліано & Деревянко, 2006: 29-32).

Розвиток широкого спектру стандартизації набув у Новітній час з переходом від ручного до машинного виробництва. Французький інженер Леблан у 1785 р. виготовив партію із 50 шт. замків для рушниць, що дало змогу застосовувати їх до будь-якої рушниці та найголовніше, бути взаємозамінними. Це привернуло увагу військових і вже у 1793 р. американський фабрикант Є. Вітней укладає з урядом США угоду щодо постачання великої партії рушниць із взаємозамінними частинами. З того часу розпочалося масове виробництво, але при цьому виникла потреба у стандартизації основних параметрів. Тому на королівському збройному заводі «Оберндорф» в Німеччині прийняли стандарт на рушницю, відповідно до якого їх калібр повинен був становити 13,9 мм.

Тобто, можна зауважити, що ідеї, що були закладені в основу сучасної стандартизації, розпочалися ще із виникненням крупної промисловості, тобто за капіталістичного суспільного устрою. Уже у другій половині XIX ст. у Європі та США роботи зі стандартизації здійснювалися майже на всіх промислових підприємствах. Виробники не встигали погоджувати стандарти щодо виготовлення продукції і робили це ізольовано один від одного, тому що конкуренція була досить жорсткою. Головною метою, про яку дбали підприємці під час виготовлення продукції – отримання великих прибутків.

Після переходу до машинного виробництва почалася нова епоха стандартів. У цей час проблеми якості набувають масового характеру. Людство приходить до ідеї мати стандарти, що враховують умови суспільного розподілу праці, національні і навіть міжнародні інтереси: в 1842 році в Англії був встановлений стандарт на різьбу Вітворда, в 1846 році в Німеччині введено стандарт на ширину залізничної колії і залізничних пристроїв, а в 1870 р. визначено єдиний розмір

цеглин для цієї країни. У 1875 році в Парижі представники 17 держав прийняли Міжнародну метричну конвенцію і заснували Міжнародне бюро мір і ваг (Саранча, 2006).

Пошуки більш ґрунтованих одиниць вимірювань почалися давно. Так у Франції у 1791 р. була створена одиниця довжини «метр», а в 1875 р. перші 17 держав, що брали участь у Міжнародній метричній конвенції погодилися визнати «метр» як одиницю вимірювання довжини (Долина, 2007).

У кінці XIX ст. у 1875 р. в Парижі була підписана Конвенція по організації Міжнародної комісії мір і ваг, Міжнародного бюро мір і ваг, Міжнародної конференції мір і ваг, що дало початок розвитку міжнародної стандартизації. Це стало значною подією для того часу і подальшого розвитку суспільства та науково-технічного прогресу. Непостійність мір і ваг, що заважало розвитку промисловості та торгівлі призвело до подальшого створення метричної системи для більш точного вимірювання. Звідси у Німеччині у 1886 р. відбувся перший конгрес зі стандартизації, на якому обговорювалися питання міжнародної координації в галузі випробування матеріалів. До конгресу залучилися представники 10 промислово-розвинених країн світу. Завдяки конгресу було створено Міжнародну асоціацію з випробування матеріалів, що стала своєрідним форумом для обговорення завдань, які могли виникнути на національному рівні, наприклад щодо розробки міжнародних норм і правил а галузі випробувань матеріалів.

Перші результати національної і міжнародної стандартизації мали велике практичне значення для розвитку продуктивних сил і призвели до створення національних організацій зі стандартизації. Комітет технічної стандартизації став першою національною інституцією зі стандартизації був організований у Великобританії в 1901 р., завданням якого було розроблення та впровадження стандартів на сировину, промислові вироби, військову техніку. Опублікування стандартів на продукцію було спрямовано на підсилення економічної могутності Британської імперії.

Розвиток економічних зв'язків між країнами і розширення робіт із стандартизації в промислово-розвинутих країнах вимагали їх координації. В зв'язку з цим були створені перші національні організації її стандартизації у Великобританії (1911 р.), Німеччині (1917 р.), Франції, (1918 р.).

Міжнародна електротехнічна комісія (IEC) була створена у 1904 р., яка розпочала з 1946 р. проводити активну роботу із стандартизації. На початку розроблялися настанови ISO/IEC із стандартизації, наступним етапом роботи було розробка стандартів з управління якістю і сертифікації. Результатом цієї роботи стало створення в 1987 р. технічним комітетом ISO/TK 176 «Управління якістю і забезпечення якості» стандартів серії ISO 9000.

Відтак, з 1920-х рр. найбільшим авторитетом у галузі стандартизації була Німеччина, що приділяла значну увагу науковому обґрунтуванню стандартів. У Америці переважали стандарти, які закріплювали досягнутий рівень виробництва конкретних виробів. Це підхід не вимагав спеціальних наукових досліджень, а припускав лише узагальнення наявного досвіду та узгодження інтересів зацікавлених сторін. У Європі домінувала стандартизація, що була заснована на результатах наукових досліджень. Стандартизація розвивалася в напрямку вдосконалення форм, розмірів і споживчих властивостей виробів (Голінка, 2009: 11-18).

Проведення у 1921 р. першої конференції секретарів семи національних комітетів зі стандартизації стало наступним кроком щодо вдосконалення ідеї міжнародної стандартизації. На конференції впровадили організаційні принципи, на основі яких у Нью-Йорку (1926 р.) було створено Міжнародну федерацію національних асоціацій зі стандартизації (International Federation of the National Standardizing Associations – ISA), що стало прототипом майбутньої ISO (International Standardization Organization). Адже, правила і процедури сучасної ISO є модернізованими процедурами

колишньої ISA. ISA розробила більш ніж 180 міжнародних рекомендацій із стандартизації, але з початком другої світової війни припинила свою діяльність (Сукач, 2016).

Міжнародна організація зі стандартизації (International Standardization Organization - ISO) була заснована у жовтні 1946 р. у Лондоні, на базі існуючого Координаційного Комітету, до її складу увійшли 33 країни. Офіційно вступила в права ISO уже у 1947 р. У Статуті ISO, затвердженому на Генеральній Асамблеї ООН, наголошено на неурядовому статусі цієї організації. Мета створення її було сприяння успішному розвитку стандартизації у всьому світі. До європейських організацій, що займаються стандартизацією, відносяться: Європейський комітет з стандартизації – CEN, та Європейський комітет з стандартизації в електротехніці – CENELEC.

Проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, правовою державою поставило низку завдань та виявило проблеми, які виникли під час впровадження національних стандартів. Протягом перших десяти років незалежності відбулося реформування державної системи стандартизації. Прийняті закони України «Про стандартизацію» (2001) та «Про підтвердження відповідності» (2001) визначили правові та організаційні засади стандартизації, що у цілому відповідають принципам технічного регулювання, які діють у Європейському Союзі (ЄС) (Солоіденко, 2017: 21-29).

В Україні загальне керування щодо розроблення програм зі стандартизації виконує Держспоживстандарт України і Кабінет Міністрів України. Державний комітет технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт України) є національним органом державного управління, було створено у 1992 р. У його обов'язки входить реалізація державної політики в галузі стандартизації, єдність вимірювань, акредитація органів і випробувальних лабораторій. Державний нагляд створює сприятливі умови для

економічного розвитку країни, підвищення конкурентоспроможності українських виробів на світовому ринку, представляє інтереси держави в міжнародних організаціях.

Саме цей орган був призначений створювати сприятливі умови для економічного розвитку країни, підвищення конкурентоспроможності українських виробів на світовому ринку, представляти інтереси держави в міжнародних організаціях, проводити активну політику інтеграції в міжнародні та європейські структури.

Держстандарт представляв Україну в 9 міжнародних та регіональних організаціях, таких як Міждержавна Рада зі стандартизації, метрології та сертифікації країн СНД (у межах «Угоди про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології та сертифікації»), а з 1993 року – в міжнародних організаціях у сфері стандартизації як Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) та Міжнародна електротехнічна комісія (IEC).

У цей же час, за відсутності дієвого нагляду на український ринок почала надходити неякісна й фальсифікована вітчизняна та імпортна продукція, що стало однією з причин розширення переліку продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації в країні, і виникненню розгалуженої мережі органів сертифікації УкрСЕПРО. Процедура оцінювання відповідності продукції та послуг оплачувалась постачальником і збільшувала її собівартість. Перед Україною постало завдання використовуючи досвід та досягнення розвинутих країн в національній економіці, розпочати впровадження міжнародних та європейських стандартів, що сприятиме виходу українських товарів на світовий ринок. Участь в роботі міжнародних організацій дало Україні право нарівні з іншими країнами світу брати участь у діяльності більш як 1000 міжнародних стандартів.

В 1997 році Україна стає членом за підписом Європейського комітету зі стандартизації (CEN) і членом-

кореспондентом Міжнародної організації законодавчої метрології (OIML) (Храмова-Барнова, 2009: 61-65).

Указом Президента України 1 жовтня 2002 року було створено центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, який був створений з метою підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів, стандартизації, метрології, сертифікації, управління якістю. Цей комітет став на заміну Держстандарту України та змінив напрямок політики стандартизації, направивши її в русло захисту прав споживачів (Указ Президента..., 2010: №1085).

Державні стандарти включають як обов'язкові для виконання вимоги до об'єкту стандартизації, так і рекомендовані. Вимог обов'язкового характеру повинні дотримуватись державні органи управління і всі суб'єкти господарчої діяльності незалежно від форми власності.

Станом на 1 січня 2019 р. в Україні переважна більшість технічних стандартів Радянського Союзу – ГОСТів, що були розроблені до 1992 року, втратили свою чинність в Україні. Це було визначено Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, згідно з якою, у 2015 році ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ»), видав відповідні накази про скасування ГОСТів із втратою чинності протягом 2016-2018 років та з повною відмовою від них, починаючи з 1 січня 2019 року. Всього повинні бути скасовані 12090 радянських ГОСТів (Урядовий портал).

Це обумовило появу ключових проблем, які потребували термінового вирішення:

– наявність великої кількості нормативних документів колишнього СРСР, які залишаються чинними на території України та у більшій мірі не відповідають потребам економіки на сучасному етапі;

- не узгодженість або суперечливість законодавчих актів, які стосуються стандартизації;
- розпорошення дублювання ресурсів та недостатній рівень координації в цій сфері між суб'єктами стандартизації;
- недотримання вимог Кодексу добросовісної практики розроблення, затвердження і застосування стандартів Угоди ТБТ, що прийняті в Україні, суб'єктами стандартизації та надання повідомлень торговим партнерам України;
- не висока активність виробників, товариств та асоціацій у національній і міжнародній стандартизації, недостатня координація діяльності технічних комітетів стандартизації, що призводить до зниження якості НД;
- нестабільність та обмеженість фінансування, складність залучення представників торгово-промислових кіл та приватного капіталу для фінансування розроблення національних стандартів, участі у роботі міжнародних і регіональних організацій зі стандартизації (Буркєєва, Рибалко, 2019).

У зв'язку з цим почали надходити до Національного органу стандартизації надходили пропозиції щодо подовження термінів чинності деяких ГОСТів. У результаті консультацій Національний орган стандартизації ухвалив низку наказів, згідно з якими 1173 радянських ГОСТів залишаються чинними відповідно до 1 січня 2019 р.

Ці ГОСТи будуть діяти до 1 січня 2022 р. У більшості випадків, це стандарти, на заміну яких зараз проводяться або передбачаються проведення розробок проектів національних стандартів; стандартів, посилення на які є в нормативно-правових актах; стандартів Єдиної системи конструкторської документації; стандартів, що розроблені були на основі міжнародних стандартів, версії яких є актуальними в наш час (Урядовий портал).

Однак розроблення нових стандартів – це лише частина складного, багатогранного процесу, пов'язаного з їх упровадженням. З метою постійного оновлення стандартів,

встановлення потреби перегляду їх чи скасування відповідно до правил ISO, чинні стандарти мають розглядатися кожні п'ять років.

Висновки. Стандартизація є незамінний та практично єдиний засіб забезпечення взаємозамінності, сумісності, типізації, уніфікації, надійності техніки й інформаційних мереж, норм безпеки і екологічних вимог, єдності властивостей та характеристик, якості продукції тощо.

Дослідження показало, що в умовах сьогодення на практиці застосовують різні методи підтвердження відповідності продукції заданим вимогам. Стандартизація серед цих способів займає особливе місце, адже вона стала складовою будь-якої інфраструктури, що ефективно функціонує.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буркєєва О.С., Рибалко І.В. Основи стандартизації та оцінки відповідності: електронний навчальний посібник у схемах і таблицях. Харків: ХНАДУ. 2019. 76 с.
2. Валага Л.Ю. Ефективність адаптації національної системи технічного регулювання у відповідність до вимог Європейського Союзу. *Вісник КНУТД*. 2014. №1. С. 235-243.
3. Голінка І. Розвиток стандартизації на міжнародному, регіональному та національному рівнях. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2009. №1. С. 11-18.
4. Долина Л.Ф. Стандартизація та метрологія у сфері охорони довкілля: навч. посібник. Київ: Знання. 2007. 199 с.
5. Дятлова В.В. Система технічного регулювання в Україні: етапи і механізми трансформації. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2013. № 2 (31). С. 144-148.
6. Закон України «Про стандартизацію» від 05. 06. 2014 № 1315-VII. Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/ShTFT09>
7. Королько С., Шаповал В., Юзьків Я. Планування робіт з національної стандартизації. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2009. № 4. С. 10-18.

8. Нагорна О.О. Система технічного регулювання як складова інноваційного розвитку економіки України. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3145> (Дата звернення 13.11.2020).

9. Палеха Ю.І., Смоловик І.В., Геращенко М.В. ПІ 4 Стандартизація в документально-інформаційній, бібліотечній, архівній та видавничій справі: Навч. посібник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 220 с.

10. Саранча Г.А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю: підручник. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 672 с.

11. Солоіденко Г. Стандартизація у бібліотечній галузі: підсумки 26-річної діяльності. Наук. пр. Нац. б-ки України. В. І. Вернадського : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2017. Вип. 48. С. 21–29.

12. Сукач М.К. Основи стандартизації навч. посібник. 2-ге видання, перероб. і доп. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016, 324 с.

13. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085. Державна служба фінансового моніторингу України. URL: <https://cutt.ly/RhTFABm>

14. Урядовий портал URL: <https://cutt.ly/whTFFzI>.

15. Філіпчук Г, Цициліано О, Деревянко В. Історичні коріння стандартизації. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2006. № 2. С. 29-32.

16. Храмова-Барнова О.Л. Стандартизація: основні аспекти розвитку. *Наука та наукознавство*. 2009. №4. С. 61-65

REFERENCES

1. Burkieieva, O.S., & Rybalko, I.V. (2019) *Osnovy standartyzatsii ta otsinky vidpovidnosti: elektronnyi navchalnyi posibnyk u skhemakh i tablytsiakh* [Fundamentals of

standardization and conformity assessment: an electronic textbook in diagrams and tables] Kharkiv: KhNADU [in Ukrainian].

2. Valaha, L.Yu. (2014) *Efektivnist adaptatsii natsionalnoi systemy tekhnichnoho rehuliuвання u vidpovidnist do vymoh Yevropeiskoho Soiuzu* [Effectiveness of adaptation of the national system of technical regulation in accordance with the requirements of the European Union] *Visnyk KNUVD*. 1. 235-243 [in Ukrainian].

3. Holinka I., (2009) *Rozvytok standartyzatsii na mizhnarodnomu, rehionalnomu ta natsionalnomu rivniakh* [Development of standardization at the international, regional and national levels] *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist*. 1. 11-18 [in Ukrainian].

4. Dolyna, L.F. (2007) *Standartyzatsiia ta metrolohiia u sferi okhorony dovkillia: navch. posibnyk* [Standardization and metrology in the field of environmental protection: textbook. manual] Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

5. Diatlova, V.V. (2013) *Systema tekhnichnoho rehuliuвання v Ukraini: etapy i mekhanizmy transformatsii* [The system of technical regulation in Ukraine: stages and mechanisms of transformation] *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii*. 2 (31). 144-148 [in Ukrainian].

6. *Zakon Ukrainy «Pro standartyzatsiiu» vid 05. 06. 2014 № 1315-VII*. Verkhovna Rada Ukrainy [Law of Ukraine «On standardization» type 05. 06. 2014 № 1315-VII. Verkhovna Rada of Ukraine.]. *zakon.rada.gov.ua* . Retrieved from Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> [in Ukrainian].

7. Korolko, S., Shapoval, V., & Yuzkiv, Ya. (2009) *Planuvannya robit z natsionalnoi standartyzatsii* [Planning of works on national standardization] *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist*. 4. 10-18 [in Ukrainian].

8. Nahorna, O.O. (2014) *Systema tekhnichnoho rehuliuвання yak skladova innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Electronic scientific professional publication «Effective Economics»] *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektivna ekonomika»*, №6. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3145> [in Ukrainian].

9. Palekha, Yu.I., Smolovyk, I.V. & Herashchenko, M.V. (2020) *PI 4 Standartyzatsiia v dokumentalno-informatsiinii, bibliotechnii, arkhivnii ta vydavnychii spravi: Navch. posibnyk [Standardization in documentary-informational, library, archival and publishing business: Textbook. Manual]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

10. Sarancha, H.A. (2006) *Metrolohiia, standartyzatsiia, vidpovidnist, akredytatsiia ta upravlinnia yakistiu: pidruchnyk [Metrology, standardization, conformity, accreditation and quality management: a textbook]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

11. Soloidenko, H. (2017) *Standartyzatsiia u bibliotechnii haluzi: pidsumky 26-richnoi diialnosti [Standardization in the library industry: the results of 26 years of activity.]* Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainyim. V. I. Vernadskoho : zb. nauk. pr. / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Asots. b-k Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

12. Sukach, M.K. (2016) *Osnovy standartyzatsii navch. posibnyk. 2-he vydannia, pererob. i dop. [Fundamentals of standardization]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lipa-K [in Ukrainian].

13. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady» vid 09.12.2010 r. № 1085. [Decree of the President of Ukraine «On optimization of the system of central executive bodies»] Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukriny (n.d.). *fiu.gov.ua* Retrieved from <https://cutt.ly/RhTFABm> [in Ukrainian].

14. Uriadovi portal [Government portal] (n.d.). *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://cutt.ly/whTFFzI> [in Ukrainian].

15. Filipchuk, H & Tsytsyliano, O & Derevianko, V. (2006) *Istorychni korinnia standartyzatsii. [Historical roots of standardization] Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist. 2. 29-32* [in Ukrainian].

16. Khramova-Barnova, O.L. (2009) *Standartyzatsiia: osnovni aspekty rozvytku. [Standardization: main aspects of development] Nauka ta naukozhnavstvo. 4. 61-65* [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз літературних джерел, досліджено історичні передумови розвитку системи стандартизації в Україні та світі. Розглянуто особливості виникнення та розвитку стандартизації. Багатоміжова історія стандартизації дуже цікава та корисна для суспільства, адже діяльність в галузі стандартизації прослідковується ще з древніх часів. Елементи стандартизації з'явилися тоді, коли ще не існувало поняття про цей термін.

Подано визначення основної термінології, яка розкриває суть проблеми: «стандартизація», «стандарт» тощо. З'ясовано, що стандарт встановлює призначені для загального та багаторазового використання правил, інструкції або характеристики, що стосуються діяльності чи їх результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначення, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги. Стандартизація акумулює найсучасніші досягнення у сфері науки і техніки, легко поєднує в собі фундаментальну і прикладну науку, сприяючи швидкому впровадженню цих наукових досягнень в практику, допомагає визначити найбільш перспективні напрямки економічного і технічного прогресу і стан економіки. Стандартизація є одним з найбільш результативних шляхів удосконалювання виробничих і торговельних відносин, зниження витрат, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції на всіх стадіях її життєвого циклу. Вона встановлює правила, загальні принципи чи характеристики стосовно різних видів діяльності або її результатів.

Досліджено види стандартизації та особливості виникнення міжнародної та національної стандартизації, створення організацій зі стандартизації, розвиток стандартизації в Україні. З'ясовано, що перші результати національної і міжнародної стандартизації мали велике

практичне значення для розвитку продуктивних сил і призвели до створення національних організацій зі стандартизації.

Ключові слова: історичні витоки стандартизації, стандарт, стандартизація, національна стандартизація, міжнародна стандартизація.

АННОТАЦІЯ

В статті проведено аналіз літературних джерел, досліджено історичні передумови розвитку системи стандартизації в Україні та світі. Розглянуто особливості виникнення та розвитку стандартизації. Багатовікова історія стандартизації дуже цікава та корисна для суспільства, адже діяльність в галузі стандартизації прослідковується ще з давніх часів. Елементи стандартизації з'явилися тоді, коли ще не існувало поняття про цей термін.

Наведено визначення основної термінології, яка розкриває сутність проблеми: «стандартизація», «стандарты» та інші. Виявлено, що стандарт встановлює призначені для загального та багаторазового використання правила, інструкції чи характеристики, що стосуються діяльності чи її результатів, включаючи виробництво, процеси чи послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначень, упакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги. Стандартизація накопичує найкращі сучасні досягнення в галузі науки та техніки, легко поєднує в собі фундаментальну та прикладну науку, сприяючи швидкому впровадженню цих наукових досягнень на практиці, допомагає визначити найбільш перспективні напрями економічного та технічного прогресу та стан економіки. Стандартизація є одним з найефективніших шляхів удосконалення виробничих

и торговых отношений, снижение затрат, повышение качества и конкурентоспособности продукции на всех стадиях ее жизненного цикла. Она устанавливает правила, общие принципы или характеристики, касающиеся различных видов деятельности или ее результатов.

Исследованы виды стандартизации и особенности возникновения международной и национальной стандартизации, создание организаций по стандартизации, развитие стандартизации в Украине. Выяснено, что первые результаты национальной и международной стандартизации имели большое практическое значение для развития производительных сил и привели к созданию национальных организаций по стандартизации.

Ключевые слова: *исторические истоки стандартизации, стандарт, стандартизация, национальная стандартизация, международная стандартизация.*

УДК 94(477) : 343.63 : 314.156.5 ‘ 2

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-149-181>

**MEASURES OF SOVIET STATE SECURITY
AUTHORITIES TO DISCRIME SYMON PETLIURA, THE
HEAD OF THE UPR’S SC (UKRAINIAN PEOPLE’S
REPUBLIC’S STATE CENTER)**

**ЗАХОДИ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ІЗ
ДИСКРЕДИТАЦІЇ ОЧІЛЬНИКА ДЦ УНР СИМОНА
ПЕТЛЮРИ**

**МЕРОПРИЯТТЯ СОВЕТСКИХ ОРГАНОВ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПО ДИСКРЕДИТАЦИИ
РУКОВОДИТЕЛЯ ДЦ УНР СИМОНА ПЕТЛЮРЫ**

Ярослав Файзулін,

кандидат історичних наук,
начальник управління,
faizulin@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-0830-8192
Український інститут
національної пам’яті,
вул. Липська, 16, м. Київ,
Україна, 01021

Yaroslav Faizulin,

Candidate of Historical
Sciences,
Head of Department,
faizulin@ukr.net,
ORCID: 0000-0003-0830-8192
Ukrainian Institute of National
Remembrance 16, Lypska Str.,
Kyiv, Ukraine, 01021

Василь Яблонський,

кандидат історичних наук,
доцент, радник при дирекції,
vy2006@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-2998-7203
Національний інститут
стратегічних досліджень,
вул. Пирогова, 7а
м. Київ, Україна, 01030

Vasyl Yablonskyi,

Candidate of Historical
Sciences, Associate Professor,
Adviser to the Directorate
vy2006@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-2998-7203
National Institute for Strategic
Studies, 7a, Pyrohova Str.,
Kyiv, Ukraine, 01030

ABSTRACT

The article analyzes the activities of the Soviet secret services to discredit the Ukrainian emigration government — the State Center of the Ukrainian People's Republic in exile and personally its head Symon Petliura. The exile government of the Ukrainian People's Republic, which stood on the positions of anti-communism and controlled the Ukrainian army interned in Polish camps, posed a real threat to the existence of the Bolshevik regime in Ukraine. Therefore, both the central Soviet government in Moscow and the government of the USSR under its control in Kharkiv made every effort to discredit the activities of Symon Petliura.

One of the main directions of such subversive work against the Ukrainian emigration government was the activity of the Bolshevik secret services. The Chekists recruited an agency among Ukrainian servicemen and politicians close to the State Center. In particular, the GPU managed, due to the creation of a fictitious «Supreme Military Council», which allegedly operated on the territory of Ukraine, to take one of the popular military figures of the UPR army, Ataman Yurii Tiutiunyk, to the USSR.

Yurii Tiutiunyk agreed to cooperate with the Bolshevik authorities and for more than a year, under the leadership of the GPU, conducted an intelligence game to attract allies and members of the UPR general staff (primarily general Oleksandr Udovychenko), to establish Symon Petliura's connection with the Supreme Military Council. and discrediting the State Center of the Ukrainian People's Republic before the governmental factors of the Poland and the governments of other states.

Such work was not very successful, so the GPU resorted to declassifying its agent, using the fact of the transfer of the «Petliurist» general to demoralize Ukrainian politicians and the military in exile. This move was accompanied by a wide information campaign in the Soviet press and had a significant propaganda effect both in Ukraine and abroad. In the end, Yurii Tiutiunyk's betrayal became one of the factors in the return of Ukrainians to the USSR and the weakening of the anti-Bolshevik movement.

Keywords: *Symon Petliura, Yurii Tiutiunyk, GPU, Partisan-insurgent headquarters, Ukrainian emigration, discrediting.*

Постановка проблеми. Як показують події сучасної російсько-української війни, питання дискредитації російськими спецслужбами та ЗМІ української влади і Збройних сил України є одним із найважливіших напрямів гібридної агресії. Цей напрям боротьби був притаманним радянським спецслужбам практично від початку їх заснування. Промовистою також є їх боротьба з Державним центром Української Народної Республіки на еміграції у 1920-30 роках.

З нагоди 50-ліття українських радянських спецслужб – ЧК, ГПУ, НКВД, КГБ, у 1967 році, робоча група при голові КГБ УРСР взялася готувати збірник документів і мемуарів, які б розповідали про найбільш легендарні чекістські операції за увесь період існування українських радянських спецслужб. Була розроблена структура збірника, зібрані спогади заслужених ветеранів-чекістів, та після ознайомлення з ними, вирішили книгу не видавати. Частина матеріалів – могли стати шокуючими для «широкого загалу», виставляли спецслужби в негативному світлі, розкривали методи їхньої роботи, які залишалися актуальними. На матеріали до збірника, – «Обобщенные материалы и воспоминания о деятельности органов госбезопасности в период 1917-1967 гг.», із семи томів, було накладено гриф «Секретно» й відправлено їх в архів КГБ. Щойно у травні 2009 року ці матеріали розсекретили й вони стали доступними для дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологічні, інформаційні та агентурні методи радянської влади та спецслужб щодо дискредитації Симона Петлюри та еміграційного уряду УНР досліджували В. Верстюк (Тютюник, 2012), Т. Вронська (Вронська, 2018: 142-157), В. Скальський (Тютюник, 2012), Я. Файзулін (Файзулін, 2011: 383-403, Тютюник, 2012), В. Яблонський (Яблонський, 2014: 131-143)

та інші науковці. Однак в історичній літературі не аналізувалася політика компрометації лідера УНР як комплексного явища, яка переслідувала декілька цілей: зменшення загрози військової операції з боку армії УНР, повернення частини політичних та військових емігрантів до УСРР, послаблення підтримки С.Петлюри та УНР на території підрадянської України та зниження рівня підтримки екзильного Уряду українською еміграцією і владою Польщі.

Мета статті проаналізувати політику компрометації С. Петлюри радянськими спецслужбами та визначити чи були досягнуті цілі такої політики у 1921-1923 роках.

Виклад основного матеріалу. Симон Петлюра був уособленням боротьби України проти російської агресії. На чолі військового міністерства Української Центральної Ради і як Головний отаман та Голова Директорії УНР він докладав усіх зусиль, щоб протистояти більшовицькій окупації України. Навіть після поразки, він зумів на еміграції зберегти частину державного апарату, армії та політичного класу для продовження боротьби за відновлення української незалежності. Лідери більшовизму зрозуміли реальність загрози для своєї влади після Другого зимового походу армії УНР. Попри те, що він закінчився невдало, все ж показав усю слабкість і нестабільність тодішньої радянської влади в Україні: українські війська під Києвом, зростання збройного опору по усій Україні, змусили більшовиків реагувати на ситуацію.

Спецслужби отримали завдання вивчити ситуацію в оточенні Головного отамана та серед військового керівництва армії для виявлення «слабкої ланки» – людини чи групи людей невдоволених Симоном Петлюрою та станом у якому опинилася армія та уряд УНР. Серед інших вибір зупинився на отаманові (генералові) Юрію Тютюнику, відомому та досить популярному воєначальнику останніх років визвольних змагань 1917-1921 років.

Захоплення Юрія Тютюника – наслідок масштабної агентурної операції органів ГПУ під назвою «Справа №39» або

ж «Операція «Тютюн», яка проводилась упродовж 1921-1923 років під контролем одного з керівників ГПУ в Україні Юхима Євдокимова. Її мета – захоплення і використання генерала Юрія Тютюника, розклад українського визвольного руху та дискредитація його лідерів, у першу чергу голови Директорії та Головного отамана військ УНР Симона Петлюри.

Розпочалася вона 2 липня 1921 року, коли співробітники 5 прикордонного особвідділу ЧК в Проскуріві затримали Григорія Заярного, посланця від Партизансько-повстанського штабу у Львові до отамана Юліана Мордалевича. Заярний мав обійняти посаду помічника командуючого 2-ю Повстанською групою. На допиті той дає докладні свідчення про ціль свого візиту в Україну, організацію УНР за кордоном, створення повстанської мережі в Україні й зокрема про петлюрівську організацію в Києві. Чекісти проводять арешти і з'ясовують, що дані Заярного відповідають дійсності. Зважаючи на відомість заарештованого в певних колах, чекісти вирішують використати його для боротьби із націоналістичним підпіллям, так би мовити даючи можливість «искупить вину перед советским государством». Заярного відправляють за кордон, в Партизансько-повстанський штаб, і він повертається з цінними відомостями про підготовку Другого Зимового походу, маршрути повстанських груп, зв'язки Юрія Тютюника з Нестором Махном і Борисом Савінковим, участь в організації антибільшовицького повстанського руху польського та румунського Генштабів тощо.

Під час другого «відрядження» Заярного за кордон, до Румунії, він дізнається від сотника Армії УНР Петра Стахіва, що Юрій Тютюник доручив тому встановити зв'язок із повстанцями в Україні і розпочати концентрацію сил, оскільки на весну 1922-го планується масштабне повстання. Заярний пропонує Стахову разом вирушати в Україну і спільно провадити роботу із розгортання партизанського руху. Дізнавшись про активність Юрія Тютюника, чекісти розпочинають оперативну розробку із використанням

фіктивної підпільної організації «Вища Військова Рада» (далі – ВВР). В її орбіту були втягнуті ціла низка соратників Тютюника, людей, які разом з ним пройшли через горнило боротьби і яким він щиро довіряв – Григорій Заярний, брати Петро та Олександр Стахіві, Іван Кузьменко-Титаренко й інші, частину з них чекісти завербували, а частину використовували «в темну».

Зрештою під прикриттям «ВВР» чекісти налагоджують безпосередній контакт із Юрієм Тютюником, між ними зав'язується листування, а ще відбувається декілька зустрічей Заярного з Тютюником. В підсумку їм вдається переконати генерала, що «ВВР» є потужною підпільною організацією, яка має розгалужену повстанську мережу по всій Україні і в якій все готове для підняття масштабного антибільшовицького повстання. Бракує лише авторитетного лідера, якого б знала вся Україна, і на роль такого годиться Юрій Тютюник. На завершальному етапі агентурної розробки Тютюник завагався чи доцільно йому переходити на території радянської України і чи не фікцією є «ВВР», тоді її «представники» вдалися до м'якого шантажу, мовляв дорогоцінний час втрачається і вони шукатимуть іншого кандидата на «українського Наполеона». Амбіції Тютюника взяли гору над здоровим глуздом, і чим це для нього завершилося ми вже знаємо. Із віддалі майже в сто років можна звинувачувати генерала в наївності або нерозсудливості – «хлоп'яча витівка», але це виглядає так, якщо не знати, що з неменшим успіхом «представники ВВР» «водили за носа» польські й румунські спецслужби та дипломатів, яких дезінформували, забезпечуючи «розвідданими» з радянської України (Файзулін, 2011: 383-403).

Від кордону Юрія Тютюника переправляють в Київ, а далі до Харкова, де його певний час утримували в одній із місцевих в'язниць ГПУ УСРР. Залишилися спогади одного з охоронців про перебування там Ю. Тютюника. Ось, що він згадує: «Я побачив коренастого повного чоловіка, років 45, з

крупними рисами обличчя, без бороди та вусів, волосся на голові світле, підстрижене їжаком. Він безперервно ходив по кімнаті з кутка в куток і напружено щось думав. Час від часу він підходив до столу, на якому були папери, чорнила і ручка, і писав. Хоча він був в штатському костюмі, але по стрижці волосся на голові я визначив, що це військовий чоловік, але не радянського часу. [...].

Кімната знаходилася на 3-му поверсі і вікно виходило у внутрішній двір ГПУ УСРР, закритий з усіх боків і мав охорону. Розмовляти із ним було заборонено. Двері, що вели із загального коридору до нас, замикалися з того боку, де сидів я. Майже всю ніч мій підопічний не спав. Ходив, писав і знову ходив» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 450: 55). Про те, кого охороняє, чекіст тоді не здогадувався. Однак згодом в'язню і його охоронцю довелося познайомитися, оскільки стали сусідами. Юрія Тютюника селять в урядовому будинку по вул. Губернаторській (згодом – Революції), 9 в Харкові.

Захоплення Юрія Тютюника утримувалося в суворій таємниці, про факт нього знало дуже обмежене коло чекістів. Усілякі чутки про цей факт спростовувалися. Дипломат Григорій Беседовський, який був утаємничений в деталі цієї справи, говорить про те, що спочатку не було одностайного рішення чи засудити на смертну кару, чи продовжувати операцію і спробувати продовжити агентурну гру. Розстріл петлюрівського генерала, очевидно, дав би короткочасний позитивний ефект, водночас перетворюючи ще одну постать на «мученика, що поклав життя в ім'я самостійної України». Тому була здійснена спроба схилити отамана до співпраці. Поставлений перед вибором смерть або співпраця з органами ГПУ, Юрій Тютюник погодився на друге. Яким чином чекістам вдалося зламати генерала, який брав участь у сотнях боїв і не раз заглядав у вічі смерті, достеменно невідомо, можемо тільки припускати, що це міг бути цілий комплекс факторів, включно із погрозами фізичного знищення його та його родини.

Таємне захоплення Юрія Тютюника стало великим успіхом для чекістів, адже відкривало їм широкі можливості у боротьбі діячами українського визвольного руху, як в самій Україні, так і за кордоном, зокрема з Головою Директорії та Головним отаманом військ УНР Симоном Петлюрою.

«Органи» отримали змогу і надалі використовувати легенду «ВВР» як потужної організації в Україні для боротьби з більшовизмом. Наступним кроком стало затвердження керівництвом ГПУ спеціального плану із «використання» Юрія Тютюника для ліквідації загрози з боку української еміграції і тиску на уряд Польщі. Документ на п'яти машинописних аркушах, датований вереснем 1923 року, підписав особисто голова ГПУ УСРР Всеволод Балицький. Той передбачав широкий комплекс заходів, зокрема: робота з польськими дипломатами і дезінформування польської контррозвідки («двуйки»); з'ясування планів еміграційного Державного центру; встановлення контактів між підставною «ВВР» і повстанськими загонами отаманів Якова Гальчевського, Івана Трейка; розпалювання конфліктів в середовищі української еміграції і організацію «поворотства» та багато іншого (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 60).

В інструкціях одному з чекістів-учасників спецоперації, було подано далекосяжні плани щодо використання Ю. Тютюника. Кінцева мета дезорієнтувати і «розкласти» еміграцію, переконати виїхати до УСРР частину лідерів Державного центру. Дуже важливим завданням було віднайдення у Польщі архіву отамана, який би допоміг би виконати цей план ГПУ (ГДА СБУ, спр. 73862 фп.: 125).

Цей амбітний план, на даному етапі вдалося виконати лише частково. Було проведено дві нелегальні операції на території Польщі. Завдяки першій вдалося перевезти особистий архів Тютюника, місцезнаходження якого він вказав на одному із допитів. А наприкінці серпня 1923 року до України були нелегально переправлені його рідні – дружина і двоє доньок. Родина фактично стала заручниками та важелем впливу на

українського генерала. Перевезений архів чекістів розчарував, там не було нічого таємного – листування, старі накази по Київській групі та Дієвій армії за 1919-1920 роки не давали жодної інформації про таємні плани ДЦ УНР та його можливих союзників із Польщі, Румунії чи Франції.

За існуючою традицією в радянській Україні Юрій Тютюник 20 серпня 1923 року підписав листи до відомих радянських партійних і державних діячів Володимира Затонського та Олександра Шумського. Цими листами він відмовлявся від свого минулого, стверджував, в еміграції переконався у марності продовження боротьби з радянською владою, висловлював лояльність до більшовицької влади, одночасно критикуючи Симона Петлюру та інших очільників української політичної еміграції. Тютюник наголошував, що свідомо прийняв рішення повертатися на Батьківщину і працювати на благо українського народу. Також, просив з'ясувати йому позицію офіційної влади щодо реемігрантів, можливості легалізації й здобуття громадянства УСРР (Юрій Тютюник, 2012: 211-213).

Ще в червні-липні 1923 року на Захід починають надходити листи з Харкова за підписом Юрка Тютюника. Він інформував своїх колишніх соратників про перебування в УСРР і широку діяльність в рамках «ВВР», закликав їх розривати з Петлюрою і поляками й перебиратися в Україну, де є всі можливості для національної праці. А ще, Тютюник розгортає наполегливу і руйнівну агітацію проти Голови Директорії Симона Петлюри. Як свідчать опрацьовані нами документи радянських спецслужб, писалися ті під диктовку співробітників ГПУ. Для більшовицької влади Симон Петлюра залишався ворогом номер один, адже на еміграції під його керівництвом залишався державний апарат і військо, а в самій Україні мільйони українців із його ім'ям пов'язували надії на визволення з-під більшовицької окупації. Тим паче, що Симон Петлюра продовжував активну діяльність: він намагається протидіяти УСРР та СРСР на міжнародній арені, зберігає

державні органи та військо, організовує антибільшовицьку боротьбу, продовжує спроби заручитися підтримкою для УНР західних урядів, забезпечити об'єднання, культурний та освітній розвиток української еміграції.

Антипетлюрівська риторика стає головною сюжетною лінією усього тогочасного листування Юрія Тютюника, інші лінії – апологетика більшовизму і «поворотства». Приміром, 4 серпня 1923 року у листі до свого помічника полковника Йосипа Добротворського він закликав його продовжувати попередню діяльність і ставив перед ним цілу низку завдань. Зокрема, йшлося про те, щоб залишитись на території Галичини та працювати над тим, щоб віддалити Головного отамана від інтернованого війська, одночасно «перетягуючи» на шлях зради інших військових, зокрема, авторитетного генерала Удовиченка. Розуміючи, що українські контррозвідники його можуть викрити у будь-який момент, Ю.Тютюник закликав полковника до самостійного вибору методів роботи та у потрібний момент бути готовим відректися «од всякої спілки зі мною. Отже будьте готові і, коли буде потреба, лайте мене, не хитаючись» (Юрій Тютюник, 2012: 206).

Йосип Добротворський, отримувач листа, в цей час ще перебував на території Польщі і став однією з головних дієвих осіб чекістських акцій проти Симона Петлюри. В іншому листі до Й.Добротворського 14 серпня 1923 року, Юрій Тютюник намагається прозондувати ґрунт, очевидно за завданням своїх кураторів. Він стверджує, що багато людей в Україні не люблять С.Петлюру, називаючи його невдахою та зрадником, який своєю діяльністю призведе до збройної інтервенції іноземних держав проти України. «Ми, як нація повинні вести самостійну політику, а не зв'язувати свою долю з тим чи іншим сусідом. І жаль, і дивно мені, як не розуміють того провідники інтернованих військ – люди розумні і чесні? А може вони розуміють, та не знаходять виходу? Узнайте все і напишіть мені» (Юрій Тютюник, 2012: 210). Більшовицькі спецслужби,

остерігаючись нового наступу з боку Польщі намагалися узнати настрої українських вояків, які перебували на її території.

У справі ліквідації «петлюрівщини» Йосип Добротворський і сам проявляв неабияку ініціативність, погоджуючи свої тези і практичні кроки із Ю. Тютюником, а через нього – з ГПУ. Приміром, в листі до Тютюника 27 серпня 1923 р. він подавав своє бачення того як працювати з інтернованими, щоб викликати негативні настрої військових проти С.Петлюри. Він пропонував обвинувачувати Головного Отамана в авантюризмі та запродавстві, що він «висилає банди, які приносять користь тільки йому персонально», та усю свою діяльність скеровує на те, щоб бути «вірним рабом польських панів». Він просив Ю. Тютюника затвердити такі напрями критики та надати додаткові вказівки (Юрій Тютюник, 2012: 294).

У Харкові такі плани погодили, хоча із зауваженнями. 2 вересня 1923 р. Юрій Тютюник вказував Добротворському на яких тезах той має акцентувати увагу. Серед «убивчих», але бездоказових, називалася підготовка Симоном Петлюрою замаху на Тютюника, звинувачення Голови Директорії у боягузстві, руйнуванні України військовими операціями, якими він дискредитує національну ідею. Пропонувалося також наводити «підтвердження» такої позицією словами Гальчевського, Хмари, Трейка та інших отаманів, «котрі були до останнього часу вірними Петлюрі». [...] Не пошкодить пригадати, що Петлюра неудачник – містиків ще не мало є на світі» (Юрій Тютюник, 2012: 220-221).

Знайдені нами в архіві СБУ чекістські документи свідчать, що всі листи Юрія Тютюника із радянської України за кордон писалися під диктовку або ж наглядом співробітників ГПУ. Практично до кожного листа Тютюника чекістами готувалися інструкції в яких описувалася мета тих чи інших дій, подальші напрямки оперативної розробки, конкретні заходи, що мали вживатися. Приміром, в додатку до листа

Тютюника за №63 від 6 листопада 1923 р. читаємо: «Уважаемый товарищ. В деле Тютюника наша задача, во что бы то ни стало, его во всех отношениях использовать, а также незаметно перед всеми скомпрометировать. Надо, во что бы то ни стало, вручить письма Хорошко и получить от него ответ, а также застаться большим материалом для компроментации его, в случае отказа, идти вместе с Юрко.

Это же можно проделать с Морозовским и другими. Нам во что бы то ни стало нужна связь с кемнибудь из этой публики, чтобы мы их могли использовать» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 18).

Загалом на вимогу органів ГПУ Юрій Тютюник підготував 500 листів-відозв до українських вояків, що перебували в польських таборах інтернованих. Тексти багатьох із них були попередньо погоджені з ЦК КП(б)У, а «органи» сприяли тому, щоб всі вони «найкоротшим шляхом» потрапили до адресатів. Крім того, за підписом Тютюника були надіслані листи в редакції українських газет, що виходили в Польщі й Чехословаччині, в кількості 9 екземплярів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 21).

Для зменшення ролі й впливу Симона Петлюри на українських військових чекісти намагалися використати іншого відомого українського діяча генерал-хорунжого Олександра Удовиченка, командира легендарної Третьої Залізної дивізії. Для цієї мети його обрали не випадково. Через активну участь у війсьній кампанії 1920 року, він мав авторитет у польській владі і серед українства. Крім того, радянські спецслужби взяли до уваги чутки про певні тертя між ним та Симоном Петлюрою, що теж не залишилося непоміченим. Каталізатором у поглибленні розколу між ними мали відіграти симулякр у вигляді «ВВР» та Юрій Тютюник. Через співробітників польського посольства, дипломатичним зв'язком, керівники «ВВР» звернулися з листом до Удовиченка, про співпрацю. (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 90).

22 серпня 1923 року Юрій Тютюник написав листа до

Олександра Удовиченка, в якому повідомляв про свою участь у роботі «ВВР» і закликав генерала підтримати акцію проти Петлюри. Він запевняв у впливовості «ВВР», своїй активній участі у ній та «існуючих» антипетлюрівських настроях в Україні. Далі, він переконував генерала у тому, що політична кар'єра С.Петлюри завершена і що йому не допоможе підтримка польської влади. У спілкуванні з О.Удовиченком Ю. Тютюник та його куратори торкалися і морально-етичної проблеми: обвинувачуючи Головного отамана у тому, що «його руки залиті кров'ю наших же патріотів (Болбочан, Отмарштайн та ін[ші])», він пропонував погоджуватися на умови «ВВР» і вести за собою своїх прихильників як з військового так і цивільного середовища (Тютюник, 2012: 216).

У листі до Йосипа Добротворського від 21 серпня 1923 р. Ю.Тютюник не обмежується бажанням співпрацювати з О.Удовиченком і пропонує залучити до антипетлюрівської опозиції найавторитетнішого на той час українського генерала Михайла Омеляновича-Павленка. Але в ГПУ здавали собі справу, що досвідчений командарм може зрозуміти, що йому готують пастку. На тому етапі, вони навіть не знали як розпочати з ним розмову, з огляду на його недовірливість. Тому, не відмовляючись від плану-максимум – переправити його в Україну, перед Й. Добротворським ставилося завдання створити умови, щоб він переїхав на Волинь або Галичину поближче до більшовицької України. Таку ж тактику пропонувалося застосовувати до усіх охочих співпрацювати з ВВР (Тютюник, 2012: 215).

Перед Олександром Удовиченком ставилося завдання підважувати авторитет Симона Петлюри серед українського вояцтва та польських урядовців. Юрій Тютюник у листі до Олександра Удовиченка 18 вересня 1923 р. відзначає кілька речей. Насамперед, він зазначає, що задоволений «розкладовою роботою» генерала в таборах. Крім того, накреслює алгоритм такої діяльності, кінцевою метою якої є моральне знищення петлюрівщини. Дискредитація С.Петлюри в армії, серед

широких кіл громадськості та польського союзника мала б позбавити його підтримки, що зрештою, приведе його до «ВВР». Особливі вказівки він передавав полковником Добротворським. На завершення він робить висновок: «петлюрівщина вмірає – треба допомогти їй якнайшвидше вмерти на добро Україні» (Тютюник, 2012: 228).

Як свідчить листування Юрія Тютюника, в якийсь час Олександр Удовиченко повірив у масштабну діяльність «ВВР» і, очевидно, навіть погодився на співпрацю. Крім того, він цікавився радянською дійсністю в Україні та можливістю повернення в приватному порядку на Батьківщину. Однак для органів ГПУ Олександр Удовиченко міг бути більше корисним перебуваючи за кордоном, беручи участь в їхніх акціях із дезорієнтації української політичної еміграції, пропагуванні рееміграції до УСРР. Тому в листах Юрій Тютюник зупиняв генерал-хорунжого: «В наших і Ваших інтересах, що би Ви приїхали сюди не як звичайно роскаявшійся білий генерал, а як політично відмінний вождь, який крім того, що повернувся сам – привів з собою масу і до певної міри обозначив епоху» (Тютюник, 2012: 246).

Та згодом Олександр Удовиченко, очевидно, щось запідозрив і перестає відповідати на листи Юрія Тютюника та «представників ВВР». В ГПУ це зрозуміли і орієнтують Тютюника на те, щоб дискредитувати його в очах оточення С. Петлюри: «Не має сумніву (це я переконався), що Удовиченко є вірний раб поляків і піде на всяку їхню авантуру» (Тютюник, 2012: 248) – писав він 21 листопада 1923 року в листі до Миколи Чеботаріва, контррозвідника та керівника охорони Симона Петлюри.

Антипетлюрівську діяльність Юрій Тютюник обґрунтовував перед Олександром Удовиченком виключно українськими національними інтересами. Справжні ж мотиви і наміри щодо Удовиченка відбилися в таємній документації ГПУ. В одному із оперативних документів від 21 липня 1923 р. ми знаходимо справжню мету вербування генерал-хорунжого:

«Добротворський не користується довірою у поляків, оскільки вони підозрюють, що він заангажований в галицьких антипольських справах. Ось чому ми в п[лані] «б» пропонуємо Добротворському діяти через Удовиченка і компанію. Це нам вигідно і тому, що Удовиченку вірять поляки і він розсварився з Петлюрою. Цей чоловік нам повинен зіпхнути Петлюру і, можливо, що за сприятливих обставин ми і доручимо Удовиченку формувати загін, що піде замість України на Галичину» (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 93).

Ще більш показовим є лист одному із агентів ГПУ від 29 серпня 1923 року: «Для орієнтування повідомляємо Вам наступне, що ми, через Польпосольство, надіслали від імені «ВВР» листа Удовиченку, де ставимо перед ним запитання про його працю в ВВР. Відповіді дотепер не маємо. В даний час Юрко пише листа Удовиченку, який потрібно передати через Добротворського, з копії перекладів Ви будете бачити про що він пише. З Удовиченком наша ціль наступна – розсварити його з Петлюрою, внаслідок зіпхнути Петлюру, заставити його працювати для ВВР і тоді вже перетягнути на наш бік, хоча останнє можливо ми зробимо раніше» (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 65).

Для здійснення цього плану «Б» Удовиченку через дипломатичні польські канали був надісланий лист від фейкової «ВВР» де йому ставилися завдання про співпрацю з цією організацією. Правда, станом на 29 серпня 1923 р. відповіді вони не отримали, тому продублювали ці вимоги вже загаданим листом Ю. Тютюника.

Із цих листів ми бачимо, що органи ГПУ сподівалися на фізичне захоплення Голови Директорії Симона Петлюри. Із цією метою, намагалися переконати Симона Петлюру зустрітися із «очільниками ВВР». Радянські органи діяли дещо шаблонно – вони хотіли провести спеціальну операцію щодо С.Петлюри схожу на захоплення Юрія Тютюника («Справа №39») чи операцій «Трест» та «Синдикат-2», які відбувалися десь у цей час і мали на меті заманювання до СРСР

британського агента Сіднея Рейлі і керівника «Всеросійського комітету захисту Батьківщини і свободи» Бориса Савінкова.

Переговори про організацію зустрічі Симона Петлюри із членами «ВВР» від імені останньої вів Йосип Добротворський із керівником охорони Головного отамана Миколою Чеботарівим. У листі до Чеботаріва 21 листопада 1923 року він писав, що найлютішим ворогом українців є їхні «союзнаики» – поляки, які «прикриваючись різними моралями являлись і являються провокаторами нашої національної ідеї». Натомість, єдиним приятелем називав народ, а єдиним урядом – як формою влади, що забезпечує існування українського народу, його культури і національного розвитку – радянську соціалістичну владу. Добротворський закликав Чеботаріва, використати всі свої можливості і розпочинати енергійну працю «по розбиттю польської лавочки з торгівлі емігранщиною». І натякає, що зволікання матиме тяжкі наслідки. Серед іншого, Добротворський цікавиться справами Симона Петлюри: «Чи особисто С[имон] не хитається? Час нам вже зробити рішучий крок. Пишіть все подробно і будемо координувати, зв'язок певний. Є відомості, що С[имон] вибирається на Захід. Цікаво, хто з ним поїде. Чи достатньо засобів?». Насамкінець, ніби ненароком, Добротворський згадує: «На днях познайомився з Олександрою Чеботарівною. Подібна до Вас, і тому я запитав, чи не Ваша сестра, з страхом відцуралася всякої рідні за кордоном, але здається, що лише зі страху» (Тютюник, 2012: 248).

Очевидно, що саме про зустріч Симона Петлюри з діячами «ВВР» йдеться в чекістському листуванні за 28 листопада 1923 року (на жаль, розшифрувати адресатів не вдалося): «Уважаемый товарищ. С Вашим планом о дискредитации Петлюры и компании согласны, ибо это соответствует нашим планам, о которых мы Вам писали в прошлом письме. Мы здесь параллельно, уже раньше начали проводить в работе с Шаротой, эту мысль – дискредитация Поплавского и братьев.

При сем посылаем Вам письма Добротворского к Чеботареву, по содержанию которого Вы увидите, что мы проводим мысль о нашей связи с братьями. Необходимо, чтобы это письмо, прежде попало в дефензиву, так, что дефензива по двум линиям и из двух источников получит сведения о неблагонадежности братьев» (Тютюник, 2012: 189).

Однак Симон Петлюра виявився прозорливішим і не поспішав зустрічатися з агентами ГПУ під прикриттям. Радянські спецслужби не могли його підкупити ані жадобою слави, посадами або ж грішми. Йосип Добротворський, як агент ГПУ, який мав прямий та листовний контакт з шефом контрозвідки ДЦ УНР М.Чеботарівим, був переконаний, що Симон Петлюра не піде на контакти із кимось із «Вищої Військової Ради», оскільки М.Чеботарів не дав чіткої відповіді на дану пропозицію (Тютюник, 2012: 189).

Коли порівняно «нейтральні» способи влаштувати зустріч Симона Петлюри із представниками «ВВР» не дали бажаного результату, Тютюник вдається до шантажу, прийом, який раніше був застосований щодо нього самого. 12 вересня 1923 р., у листуванні з одним із членів еміграційного уряду він запевняє, що зараз працює (разом із однодумцями в Україні) над скупченням якомога більшої кількості сил для боротьби і йому та ВВР важливо мати в союзниках «всіх бувших вільних чи не вільних стовпів петлюрівщини» (Тютюник, 2012: 223).

Змусити Симона Петлюру визнати «ВВР» і вступити в переговори з її представниками, на думку Юрія Тютюника, мало підписання низкою відомих діячів української еміграції заяви до польського уряду з критикою лідера Державного центру. Це мало підштовхнути С.Петлюру до переговорів з «ВВР» та спроби взяти її під свій контроль, – йдеться в листі Тютюника до Добротворського 18 вересня 1923 року. У цьому листі він додавав проект заяви до польського Уряду групи впливових діячів еміграції та війська. Перед тим, цю заяву слід було показати голові уряду А. Лівіцькому, під приводом того, що підписанти не бажать доводити ситуацію скандалу, але,

якщо Петлюра не погодиться на контакт із представниками В.В.Р, то вони «во ім'я вищої мети не спиняться і перед скандалом». Заяву А.Лівицькому для Головного отамана мали передати Удовиченко з Добротворським. «Опріч відомих і впливових осіб треба зібрати підписи сотників, хорунжих, урядовців і т[ому] п[одібне]. По причині суто політичного характеру я не ставлю свого підпису на заяві, і Ви вживіть всіх заходів, щоб це не вплинуло на тих, підписи котрих для поляків матимуть значіння» (Тютюник, 2012: 226-227).

У січні 1924 року в Варшаві мав відбутися з'їзд української еміграції. Тут чекісти планували влаштувати Петлюрі публічну обструкцію. Низка відомих в українських колах діячів повинні були винести резолюцію про засудження діяльності Симона Петлюри, повний розрив співпраці з поляками та повернення в радянську Україну. Та для цього прихильники Тютюника і «радянської орієнтації» мали отримати на з'їзді чисельну перевагу. «В отношении январского съезда эмиграции, наше решение – съезд должен состояться, но большинство на съезде должны быть сторонники Тютюника и вынести резолюцию – полный разрыв с поляками и возвращение на Советскую Украину. Из писем Тютюника к Хорошко, Архипенко и Морозовскому, Вы увидите подробный наш план», – йдеться в одному з чекістських документів за 28 листопада 1923 року (ГДА СБУ, спр. 73862 фп.: 6).

Отже, як відзначається у вищенаведеному чекістському документі, плани щодо Варшавського з'їзду 1924 року відображаються в листах Тютюника до Євгена Архипенка та Олександра Морозовського.

У листі до Євгена Архипенка 25 листопада 1923 р. Ю. ютюник писав наступне: «Дуже буде корисним для справи і для Вас, якщо повелося б використати з'їзд нашої еміграції, який збирається в січні у Варшаві. [...]

Отже головна ціль: заманіфестувати покінчення з трагічною орієнтацією на Польщу, знищивши ідеологію тієї орієнтації у вигляді петлюрівщини» (Тютюник, 2012: 251).

Із закликами підтримати зазначені резолюції, організувати противників Головного отамана Тютюник звернувся до Олександра Удовиченка, Михайла Палія-Сидорянського, Олександра Морозовського та інших українських діячів.

Олександра Морозовського чекісти вважали не настільки знаковою фігурою і рекомендували розглядати його виключно в розвідувальних цілях. Однак і в листі до нього 26 листопада 1923 р. Тютюник описує мету і завдання з'їзду як зменшення кількості політичних груп, які орієнтуються на Польщу. «Це сконцентрує волю цілої нації, об'єднає її духовно, підніме її престиж. Практично справа виглядає так: в січні у Варшаві збирається з'їзд еміграції. Його некорисно бойкотувати. Треба послати якнайбільше людей, що стоять на позиції розірвання з поляками та на ліквідації петлюрівщини. На цьому можна спробувати об'єднати всіх «від укр[аїнського] комуніста до монархіста». Потім почнеться диференціація і хто схоче, матиме змогу переїхати сюди за всіма гарантіями. Найкраще буде, коли більшість з'їзду винесе бажані для нас резолюції. На випадок неможливості винесення таких резолюцій, демонстративно залишення з'їзду і відкриття свого власного. Боятися нема чого, оскільки при першому ж бажанні учасників з'їзду, якщо б їм будь-що загрожувало, візьме під свій захист радянський уряд» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 8).

Утім, незважаючи на всі зусилля, отримати більшість на з'їзді прихильникам «советів» не вдалося, і ця пропагандистська акція, як і багато інших, закінчилася їхньою поразкою.

ГПУ, як видно із таємних її документів напруцювала, цілий комплекс заходів, які мали б якщо не ліквідувати Державний центр УНР та «петлюрівський» рух повністю, то хоча б завдати потужного удару. Він складався із різного набору інструментів: розвідувальної роботи, антиукраїнської агітації, дипломатичних заходів, вербування військовиків та політичних діячів, шантажу, погроз, диверсій, арештів та фізичного

знищення. Головним завданням залишалось переконати найбільш знакових соратників Голови Директорії підтримати більшовицьку владу та повернутися до України. Визначалися напрями роботи, відповідальні, встановлювалися терміни, активізувалася «діяльність ВВР», відстежувалася ситуація у Польщі, настрої місцевих чиновників та політиків і т. ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 60).

Серед небагатьох союзників УНР, Польща, після укладення Варшавського договору у квітні 1920 р. була найбільш відданим союзником. Після виходу на еміграцію, якраз на території Польщі перебував Державний центр УНР та більшість українського війська, яке польською державою визнавалося союзною стороною. Суттєво не вплинув на таке ставлення поляків Ризький мирний договір від 18 березня 1921 року між Польщею з одного боку, і РСФРР та УСРР – з іншого. Польський уряд закривав очі на діяльність еміграційних державних установ УНР своїй території, та фактично таку діяльність підтримував. Звичайно, що поляки контролювали більшу частину діяльності інтернованої армії УНР: польська військова розвідка («двуйка»), до прикладу, сприяла діяльності Повстансько-партизанського штабу УНР.

Діяльність Головного отамана Симона Петлюри та Державного центру УНР на території Польщі не могли відбуватись без підтримки польських властей. Тому радянські «органи» докладали значних зусиль для дискредитації Петлюри перед польськими урядовцями. Намагаючись використовувати для цього осіб, наближених до польських кіл. «Принимая во внимание, что поляки думают гальванизировать Петлюру и дают ему деньги, интерес для нас к Хорошко повышается и мы должны его использовать, главным образом, с целью окончательной дискредитации Петлюровщины и уничтожения Петлюры. В области же Галиции и Волыни он может использовать своих сторонников, – читаємо в одному з чекістських документів від 21 листопада 1923 року. – Скоро в «Коммунисте» и «Киевском большевике» начнутя писаться

статті Тютюника. Воспоминания о работе с поляками. Желательно присылка украинских газет, как отзвук на эти статьи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 12).

Завдяки фіктивній «ВВР» чекісти вводили в оману працівників польського посольства в УСРР. З метою компрометації в очах польської сторони Симона Петлюри і Державного центру УНР та позбавлення їх польської підтримки була створена оперативна розробка – «Нове». Головним завданням цієї операції стало встановлення контактів «представників ВВР» із амбасадю Польщі в Харкові та досягнення між ними співпраці. У разі її успіху до рук ГПУ могли потрапити офіційні документи, які б підтвердили підтримку Польщею в Україні антибільшовицьких, антиурядових організацій. Це б, у свою чергу, стало свідченням порушень положень Ризького договору з боку Польщі та спричинило б подальший тиск радянського уряду на неї за підтримку УНР.

Ланкою цієї гри стало завербування дружини професора Павла Зайцева, який посідав відповідальну посаду в Українському Центральному комітеті в Варшаві. І вже через неї чекісти встановили контакти з працівником посольства Польщі в УСРР Стефаном Літауером (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 70). Упродовж літа-осені 1923 року відбуваються зустрічі «представників ВВР» із польськими дипломатами – послом Марцелі Шаротою та вже згаданим пресовим референтом посольства Стефаном Літауером. «Підпільники ВВР» намагалися переконати поляків у тому, що їхня організація є найбільш потужною в Україні, має розгалужену підпільну мережу і веде активну антибільшовицьку боротьбу. Пропонували об'єднати зусилля в боротьбі з радянською владою, а ще – просили допомогу грошима та зброєю. І польські дипломати готові були її надавати, в обмін на інформації розвідувального характеру.

У розмовах представники «ВВР» намагалися переконати польських дипломатів у тому, що Головний отаман Симон

Петлюра, як і інші відомі діячі УНР втратили підтримку серед населення України, натомість возвеличували Тютюника. Під час однієї із зустрічей з Стефаном Літауером чекістський агент, що заховався під ім'ям Дмитро Грудина, намагався дискредитувати очільників українського еміграційного руху, які перебували у Польщі. Він переконував Літауера, що вони себе скомпрометували, а справжню боротьбу проти більшовизму може очолити новий «лідер національного руху» – отаман Юрій Тютюник – віддана справі і незаплямована постать (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 73зв-74).

Представники «ВВР» наголошували на «шкідливості» повстанських акцій, які спрямовувалися з території Польщі. Мовляв, це призводить тільки до зайвих людських втрат і заважають проведенню антибільшовицької підпільної праці. Агент ГПУ переконував далі пресового референта, що загони Якова Гальчевського розбиті повністю селянами за те, що вони їх грабували, замість того, щоб вести ідейну роботу для відновлення української держави. Таким чином, прихильники С.Петлюри позиціонувалися як недисципліновані бандити, які не мають підтримки серед селянства в Україні. Сексот Дмитро Грудина висловлювався, що селяни можуть дослухатися лише «батька Петлюру», але за умови, якщо він прибуде в Україну особисто (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 83).

Таємні переговори співробітників посольства II Речі Посполитої з «підпільною ВВР» тривали недовго, тому що останнім вдалося переконати своїх співрозмовників у серйозності «своїх намірів». Після цього зайшла мова про підписання між сторонами офіційної угоди. Сторона «ВВР» вимагала включити до неї пункти про координацію спільних антибільшовицьких виступів та акцій; дозвіл «ВВР» користуватися польським дипломатичним зв'язком; надання польською стороною допомоги зброєю та матеріальної підтримки «ВВР» (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 75зв). Польські дипломати були зацікавлені в розвідувальній інформації – ситуація в радянській Україні становила особливий інтерес в

інтерпретації «учасників та керівників антибільшовицького руху». Польську амбасаду, серед іншого цікавило те, які підпільні організації продовжують діяльність в Україні і ступінь їх популярності серед населення? Рівень підтримки радянського уряду населенням, внутрішні стосунки між його членами, закулісне життя КП(б)У? Ставлення до Української Автокефальної Православної Церкви та нова гуманітарна (культурна) політика? Як розвивається кооперація і чи є там підтримка українського національного руху? Ставлення населення до комнезамів? Звичайно, цікавила й військова інформація про чисельність, боєздатність, озброєння, розміщення, командний склад Червоної армії тощо.

Операція ГПУ «Нове» виявилася досить результативною. Польська сторона погодилася найбільш повно задовольняти всі умови «ВВР». Чекісти отримали доступ до зв'язку польського посольства і змогу пересилати кореспонденцію його кур'єрами. Таким чином зростала вага «ВВР» в очах адресатів на яких вона виходила, а це були, головним чином, діячі української еміграції в Польщі. Польська сторона готова була взяти на себе зобов'язання щодо фінансової підтримки окремих відділів «ВВР», для ведення ними розвідувальної роботи в Україні. До прикладу, перша частина фінансування в розмірі 3,5 тис. доларів була надана для утворення і діяльності повстанських загонів на Одещині та Чернігівщині; підтримку збройних формувань УНР в Холодному Яру; ведення антибільшовицької роботи серед автокефалістів. Ця операція вмикала і зворотній канал, через польське посольство чекістська «ВВР» «вкидала» потоки дезінформації для польської влади, поширювала вигідні для себе тези (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 78зв).

30 жовтня 1923 року чекістський агент «Грудина» зустрівся з польським послом Марцелі Шаротою. Інформацію про цю зустріч містить один із чекістських документів. «Я после приезда принялся вновь за это дело и в результате, вчера вечером состоялась беседа, довольно продолжительная, между Шаротой и Грудиной. Из этой беседы видно, что Шарота и

вместе с тем польское правительство очень удручено захватом нами архива. Шарота высказал пожелание помочь Грудине, но, правда, это ничего серьезного из себя не представляет. Сказать сейчас какой характер примет эта разработка очень трудно. Что касается нашей линии в этом деле, то она также неопределена до того, пока от Вас не получим почты и не уясним себе реагировали там на это дело» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 439: 20зв).

Інформація про активність «ВВР» в Україні, що приходила за кордон різними каналами, стурбувала керівництво Державного центру УНР в екзилі. У Варшаві, в приміщенні Центрального Українського Комітету на Алеї Руж, 6, відбулося таємне засідання за участі Симона Петлюри, Андрія Лівницького, Федора Лукашевича, Олександра Саліковського, В'ячеслава Прокоповича, Олександра Удовиченка, Павла Зайцева та Миколи Чеботаріва. Одним із питань, що обговорювалися, було політичне становище в Україні. У ході наради відзначено, що на території України виникли підпільні організації які не пов'язані з Державним центром УНР. Тому учасники наради доручили керівнику розвідки Миколі Чеботаріву з'ясувати ставлення підпільників до петлюрівського центру за кордоном. Крім того, Симон Петлюра особисто висловився за те, аби до Польщі прибули відомі представників українських підпільних структур для переговорів із ДЦ УНР і висвітлення антибільшовицької роботи в Україні (ГДА СБУ, спр. 73862фп.: 81).

Лише восени 1923 року радянська влада відкрила правду про перебування Юрія Тютюника руках ГПУ, намагаючись надати цьому факту максимального пропагандистського ефекту. У жовтні 1923 року найвпливовіші радянські газети, опублікували сенсаційну новину про петлюрівського отамана, який перейшов на радянський бік. Цю інформацію передруковувала й місцева преса. 27 жовтня «Вісти ВУЦВК» у своїй передовиці вмістила повідомлення великими жирними літерами «Заява Тютюника». Повідомляючи, що відомий петлюрівський отаман Юрко Тютюник звернувся до ВУЦВКА

з заявою, в якій, визнаючи радянську владу єдиною, законною українською владою, прохає про амністію й дозвіл працювати на користь радянської України (Заява, 1923: 1). Видання повідомляло, що ще 20 серпня Володимир Затонський і Олександр Шумський одержали листи від найближчого і найголовнішого помічника Симона Петлюри [sic!], колишнього генерал-хорунжого Юрка Тютюника з проханням клопотати перед урядом УСРР про можливість його легалізації. Буцімто, розчарувавшись в життєздатності еміграції, яка є нічим іншим як резервом для усіляких інтервенцій «західних імперіалістів» і переконавшись, що будь-яка спроба повстань проти радянської влади приречена на поразку, Тютюник вирішив зректись боротьби з радянською владою і щиро розкаятися за всі «свої провини» перед «трудящим народом». І далі подавалася офіційна версія переходу генерала, версія, яка на довгі роки стала канонічною. Мовляв, прибув із-за кордону в Україну для роботи в «контрреволюційній» Вищій військовій раді, разом із її головою Михайлом Дорошенком. Спробували розгорнути в Україні повстанський рух, але переконавшись у повній безгрунтовності своїх спроб і ворожнечі українського селянства до цієї ідеї, переживши внутрішній перелом, вирішили прохати про легалізацію. Український уряд доручив голові ГПУ Всеволоду Балицькому перевірити «серйозність і щирість намірів» Тютюника і поставити питання про його легалізацію (Каяття, 1923: 2).

Нижче газета вмістила широке інтерв'ю з головою ГПУ Всеволодом Балицьким в якому той детально перераховує здобутки й успіхи радянської влади, які змусили Тютюника і його прибічників «добровільно» переглянути свої погляди і просити про помилування. А ще декількома реченнями Балицький згадав про виконання Тютюником його «умов»: «Мої умови Тютюник прийняв і виконав. Архив, що являється великою історичною цінністю і відбиває боротьбу петлюровщини з Радянською владою у 1919-21 роках, дано було в моє розпорядження. Архив дає величезний матеріал про

моральний стан керівників української еміграції і про тісний зв'язок їх з закордонними державами, на утриманні яких вони фактично перебувають, провадячи свою злочинну роботу за їхні кошти. Особливо цінна та частина архіву, що малює підготовку відомого наскоку самого Тютюника в листопаді 1921 року з багатим фактичним матеріалом і документами, спеціальним мандатом, писаним рукою Петлюри; що особливо цікаво – в архіві є документи, що характеризують участь наших сусід в підтримці активної еміграції і в організації банд на нашій території» (Розмова, 1923: 2).

Балицький підкреслив, що «приїзд» родини Тютюника в Харків, «повернення» низки його прибічників, що «порвали» з еміграцією і закордонними контррозвідками, передача архіву, що компрометує Петлюру й інших діячів УНР, а також заклики Тютюника до українських емігрантів про повернення до УСРР переконали його в «серйозності намірів» Тютюника і змусили підтримати заяву про легалізацію. Незабаром видання найвищого органу державної влади УСРР повідомило про помилування Юрія Тютюника президією ВУЦВК (Помилування, 1923: 2).

Звістка про перехід Юрія Тютюника на бік більшовиків стала шоком для української еміграції та справжньою сенсацією в західноукраїнській пресі. Приміром, галицька газета «Діло» 9 листопада 1923 року повідомляла, що вслід за генералом Тютюником в радянську Україну вирушили всі його співробітники. Маса козаків Армії УНР, що перебували в таборах інтернованих, повертаються до дому. На днях виїхав перший потяг із 700 козаками, їх на першій станції з радянського боку зустрічали з військовими почестями. Газета передавала зміст листа Тютюника до редакції в якому він пояснював мотиви свого виїзду до Харкова, а також відозву Тютюника до українських вояків із закликом повертатися на Батьківщину (Поворот, 1923: 2).

Лідери УНР і соратники Юрія Тютюника по боротьбі, які залишалися на еміграції, «крок» Тютюника гостро

засуджували. До прикладу, генерал Михайло Омелянович-Павленко стверджував: «Він каже Юрко, – робить щось – то робить – але це куплено занадто дорогою ціною (має на думці якісь архіви петлюрівські) й зовсім не по лицарські» (ГДА СЗР України, ф. 11012. т. 35: 67).

Головний отаман Симон Петлюра в інтерв'ю агенції РУСС-ПРЕСС в грудні 1923 р. коментував факти повернення частини українських політиків та громадських діячів до України. Він стверджував, що ці процеси залишилися майже не поміченими серед українських емігрантів: «...Зацікавившим вас фактом «зміновіхівства» українською «перекидництва» проф[есора] Грушевського і генерала Тютюника, ні я, ні наскільки мені відомо, серйозні кола української еміграції особливого значення не надають/ [...] Що стосується генерала Тютюника, то його політична нестійкість для нашої еміграції не таємниця. Він вже раз переходив до більшовиків, теперішній його перехід до них нікого не дивує, як не здивує нікого і новий крок його в зворотному напрямку, коли ситуація докорінним чином зміниться» (Українська, 2008: 166). Однак ці слова Головного отамана радше виглядають спробою видати бажане за дійсне, оскільки і Грушевський, і Тютюник були знаковими фігурами в українському визвольному русі. У чому можна погодитися із Головою Директорії, то це у тому, що частина із тих українських діячів, які повернулися – не завжди були відданими ідеї української самостійності та незалежності від Росії.

Викриття та ліквідація чекістами частини антибільшовицьких підпільних структур, пов'язаних із Державним центром, повідомлення про зраду Тютюника завдали дошкулого удару самостійницькому українському рухові. Частина українських еміграційних діячів відійшли від активної політичної діяльності, втративши сподівання на близьке повалення більшовицького режиму в Україні. Цими ж мотивами керувалися і закордонні уряди, для яких «українське питання» і так не було першочерговим у порядку денному. На

певний час знизилася і активність Симона Петлюри та його ближчих соратників із Державного центру. Лідер УНР зміг відносити системну роботу лише із переїздом до Франції у 1924 році.

У підсумковому документі який мав назву «Огляд оперативної розробки, проведеної органами ЧК-ГПУ у 1921-1923 роках з виведення генерала армії УНР Ю. Тютюника» чекісти підсумовували результати використання полоненого отамана. Там стверджувалося, що листи Ю. Тютюника до української еміграції мали дезорганізуючий вплив на контрреволюцію за кордоном, підваживши авторитет лідерів націоналістичних закордонних центрів. Ці впливи Тютюника призвели до того, що частина військових діячів УНР (Бондаренко, Очеретько, Добротворський та інші) припинила свою боротьбу проти радянської влади і повернулася з еміграції до України. Ще одним здобутком операції стало те, що деякі озброєні загони на території України також припинили свою діяльність, коли дізналися про перехід Тютюника на бік більшовиків (Юрій Тютюник, 2012: 552).

Як свідчать віднайдені нами документи, комуністичний режим докладав значних зусиль для того, щоб дискредитувати Симона Петлюру в очах населення УСРР, української еміграції та перед польською владою. Для цього уживався цілий комплекс заходів, починаючи зі спроб розколоти українську еміграцію й зменшити вплив Головного отамана на неї та антибільшовицький збройний спротив на території України. Однак, це завдання було вирішене лише частково, тому більшовицький режим через три роки змушений був вдатися до організації убивства Симона Петлюри та створення потужної інформаційної кампанії для дискредитації його імені вже після смерті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вронська Т. Інформаційний інструментарій розколу української політичної еміграції у міжвоєнний період:

незасвоєні уроки минулого. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С.142-157.

2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 439.

3. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 450.

4. ГДА СБУ, спр. 73862фп.

5. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗР України), ф. 11012, т. 35.

6. Заява Тютюника. *Вісти ВУЦВК*. 1923 р. №242. С. 1.

7. Каяття отамана Тютюника. *Вісти ВУЦВК*. 1923. №242. С. 2.

8. Поворот ген. Ю. Тютюника на Вел. Україну (Від власного кореспондента). *Діло*. 1923. № 176. С. 2.

9. Помилування Тютюника. *Вісти ВУЦВК*. 1923. №293. С. 2.

10. Розмова з тов. Балицьким. *Вісти ВУЦВК*. 1923. №242. С. 2.

11. Юрій Тютюник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали. Інститут історії України НАН України; Упоряд.: В.Ф. Верстюк, В.В. Скальський, Я.М. Файзулін. К.: «Дух і літера», 2012. 616 с.

12. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. Упорядн.: Лозицький В.С. (голова), Бажан О.В., Власенко С.І., Кентій А.В. Київ: Парламентське вид-во, 2008. 928 с.

13. Файзулін Я. Юрко Тютюник і оперативна розробка органів ДПУ «Справа №39. *Студії з історії Української революції 1917-1921 років*. Збірник на пошану доктора історичних наук, професора Руслана Яковича Пирога з нагоди 70-річчя з дня народження та 40-річчя наукової діяльності. К., 2011. С. 383-403.

14. Яблонський В. Братство української державності: історія створення та діяльності. *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 131-143.

REFERENCES

1. Vronska, T. (2018). Informatsiinyi instrumentarii rozkolu ukraïnskoi politychnoi emihratsii u mizhvoiennyi period: nezasvoieni uroky mynuloho [Information Tools Aimed to Split Ukrainian Political Emigration in the Interwar Period: Unlearned Lessons of the Past]. *Informatsiia i pravo*, 2(25), 142-157 [in Ukrainian].
2. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine], f. 13, spr. 439 [in Ukrainian].
3. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine], f. 13, spr. 450 [in Ukrainian].
4. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine], spr. 73862fp [in Ukrainian].
5. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy [The Sectoral State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine], f. 11012, t. 35 [in Ukrainian].
6. Zaiava Tiutiunnya (1923) [Statement of Tiutiunyk]. *Visty VUTsVK*, 242, 1 [in Ukrainian].
7. Kaiattia otamana Tiutiunnya (1923) [Repentance of Tiutiunyk]. *Visty VUTsVK*, 242, 2 [in Ukrainian].
8. Povорот hen. Yu. Tiutiunnya na Vel. Ukrainu (Vid vlasnoho korespondenta) (1923) [Return of Gen. Yu. Tiutiunyk to Great Ukraine (From Own Correspondent)]. *Dilo*, 176, 2. [in Ukrainian].
9. Pomyluvannia Tiutiunnya (1923) [Pardon of Tiutiunyk]. *Visty VUTsVK*, 293, 2 [in Ukrainian].
10. Rozмова z tov. Balytskym (1923) [Conversation with Comrade Balytsky]. *Visty VUTsVK*, 242, 2 [in Ukrainian].
11. Verstiuk V.F. & Skalskyi V.V. & Faizulin Ya.M. (Eds.). Yurii Tiutiunyk: vid «Dviiky» do GPU. Dokumenty i materialy (2012.) [Yurii Tiutiunyk: from «Dviyka» to «GPU». Documents and Materials]. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

12. Lozytskyi V.S. (Eds.). (2008). *Ukrainska politychna emihratsiia 1919–1945: Dokumenty i materialy [Ukrainian Political Emigration 1919–1945: Documents and Materials]*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo [in Ukrainian].

13. Faizulin Ya (2011). *Yurko Tiutiunyk i operatyvna rozrobka orhaniv DPU «Sprava №39 [Yurko Tiutiunyk and Operation of the DPU «Case №39»]*. *Studii z istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv – Studies on the History of Ukrainian revolution of 1917-1921: Collection in honor of Ph.D. in History, Professor Ruslan Pirog on the Occasion of His 70th Anniversary and the 40th Anniversary His Scientific Activities.* (pp. 383-403). Kyiv [in Ukrainian].

14. Yablonskyi V. (2014). *Bratstvo ukraïnskoi derzhavnosti: istoriia stvorennia ta diialnosti [Brotherhood of Ukrainian Statehood: History of Creation and Activities]*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 131-143 [in Ukrainian]

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується діяльність радянських спецслужб щодо дискредитації українського еміграційного уряду – Державного центру Української Народної Республіки на еміграції та особисто його керівника Симона Петлюри. Екзильний уряд УНР, який стояв на позиціях антикомунізму та контролював інтерновану в польських таборах українську армію становив реальну загрозу для існування більшовицького режиму в Україні. Тому, і центральний радянський уряд в Москві, і підконтрольний йому уряд УСРР в Харкові докладали максимум зусиль для дискредитації діяльності Симона Петлюри.

Одним із головних напрямів такої підривної роботи проти українського еміграційного уряду стала діяльність більшовицьких спецслужб. «Чекісти» вербували агентуру серед українських військовиків та політичних діячів близьких до Державного центру. Зокрема, ГПУ вдалося, через створення фіктивної «Вищої Військової Ради», яка нібито діяла на території України, вивезти одного із популярних військових діячів армії УНР отамана Юрія Тютюникама до УСРР.

Юрій Тютюнник погодився на співпрацю із більшовицькою владою і більше року, під керівництвом ГПУ, проводив агентурну гру з метою залучення співників і з числа генералітету УНР (йшлося, насамперед про генерала Олександра Удовиченка), встановлення зв'язку Симона Петлюри з «Вищою Військовою Радою» та дискредитації Державного центру УНР перед урядовими чинниками Речі Посполитої та урядами інших держав.

Така робота не мала великого успіху, тому ГПУ вдалася до розсекречення свого агента, використовуючи факт переходу «петлюрівського» генерала для деморалізації українського політикуму та військових на еміграції. Даний хід супроводжувався широкою інформаційною кампанією в радянській пресі і мав значний пропагандистський ефект як в Україні так і за кордоном. Зрештою, зрада Ю.Тютюника стала одним із чинників повернення українців до УРСР та послаблення антибільшовицького руху.

Ключові слова: Симон Петлюра, Юрій Тютюнник, ГПУ, Партизансько-повстанський штаб, українська еміграція, дискредитація.

АННОТАЦІЯ

В статтє анализируеться деятельность советских спецслужб по дискредитации украинского эмиграционного правительства – Государственного центра Украинской Народной Республики в эмиграции и лично его руководителя Симона Петлюру. Эмигрантское правительство УНР, которое стояло на позициях антикоммунизма и контролировало интернированную в польских лагерях украинскую армию – представляло реальную угрозу для существования большевистского режима в Украине. Поэтому, и центральное советское правительство в Москве, и подконтрольное ему правительство УССР в Харькове прилагали максимум усилий для дискредитации деятельности Симона Петлюры.

Одним из главных направлений такой подрывной работы

против украинского эмиграционного правительства стала деятельность большевистских спецслужб. «Чекисты» вербовали агентуру среди украинских военных и политических деятелей близких к Государственному центру. В частности, ГПУ удалось, через создание фиктивной «Высшей Военной Рады», якобы действовавшей на территории Украины, вывезти одного из популярных военных деятелей армии УНР атамана Юрия Тютюника в УССР.

Юрий Тютюник согласился на сотрудничество с большевистской властью и более года, под руководством ГПУ, проводил агентурную игру с целью привлечения союзников и из числа генералитета УНР (речь шла, прежде всего о генерале Александре Удовиченко), установление связи Симона Петлюры с «Высшей Военной Радой» и дискредитации Государственного центра УНР перед правительствами Речи Посполитой и других государств.

Такая работа не имела большого успеха, поэтому ГПУ обратилась к рассекречиванию своего агента, используя факт перехода «петлюровского» генерала для деморализации украинского политикума и военных в эмиграции. Данный ход сопровождался широкой информационной кампанией в советской прессе и имел значительный пропагандистский эффект как в Украине так и за рубежом. В конце концов, измена Ю.Тютюника стала одним из факторов возвращения украинцев в УССР и ослабление антибольшевистского движения в целом.

Ключевые слова: *Симон Петлюра, Юрий Тютюник, ГПУ, Партизанско- повстанческий штаб, украинская эмиграция, дискредитация.*

УДК 902.2:070(477.41)«1945/1991»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-182-215>

**ACTIVITY OF ARCHAEOLOGICAL EXPEDITIONS OF
SCIENTIFIC INSTITUTIONS ON THE PAGES
OF PUBLICATIONS OF PEREIASLAV DISTRICT
(1945-1991)**

**ДІЯЛЬНІСТЬ АРХЕОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ
НАУКОВИХ УСТАНОВ НА СТОРІНКАХ ВИДАННЯ
ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ (1945-1991)**

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЭКСПЕДИЦИЙ НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ НА
СТРАНИЦАХ ИЗДАНИЙ ПЕРЕЯСЛАВЩИНЫ
(1945-1991)**

Vasyl Holodenko,

здобувач кафедри історії та
культури України,
holodenko-vasya@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3134-6421
ID: X-8671-2019
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Vasyl Kholodenko,

aspirant of the Department of
History and Culture of Ukraine,
holodenko-vasya@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3134-6421
ID: X-8671-2019
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyivregion, Ukraine, 08401

ABSTRACT

Periodicals are published at certain intervals with a predetermined permanent annual quantity and the title of numbered or dated, uniformly issued editions that are not repeated in content

and have the same title. Particularly interesting for historians, especially for ethnographers, are regional periodicals. Such publications contain diverse information. The article deals with the activity of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. This establishment is the main scientific institution for archeological expeditions. The institution is a part of the National Academy of Sciences of Ukraine, which carries out research activities in the field of archeology and ancient history of Ukraine. The Institute of Archeology is a part of the Department of History, Philosophy and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the editions during 1945-1991, to distinguish the texts that certify the activity of archaeological expeditions of scientific institutions.

To study the history and development of publications of Pereiaslav district two main methods are used in the article: observation and description. At different stages of the study the method of functional analysis is used to determine the thematic loading of periodicals. In the process of research the following methods have been applied: the method of analysis and synthesis – at the stage of the text division of periodicals of Pereiaslav district and grouping them according to certain features; the method of quantitative analysis – to determine the frequency of the use of headings and their various forms in the newspaper strips.

It is concluded that during the analyzed period the activity of archeological expeditions of scientific institutions was covered by Pereiaslav's newspaper with the following names: «Prapor Pereiaslav-Khmelnytskoho», «Zoria komunizmu» and «Komunistychna Pratsia». In total, we have recorded eleven publications. Most of the authors were museum staff and expedition members, but in some cases the job posts of occasional authors were not indicated. It became known that since the end of 50 years the archeological research of the city was continued by a joint expedition of the Institute of Archeology of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR and Pereiaslav-Khmelnytskii History

Museum. The most notable discovery was the excavation of a stone gate with the overhead church of Theodore, the so-called «episcopal». Unique was the discovery of a civilian stone building – the bishop's palace, excavated in 1962-63 in 26 Radianska Street.

Keywords: *«Prapor Pereiaslav-Khmelnyskoho», «Zoria komunizmu», «Komunistychna Pratsia», regional periodical, newspaper, archaeological excavations.*

Постановка проблеми. Періодичне видання – серійне видання (зазвичай друковане), що виходить через певні проміжки часу, має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипово оформлених випусків, які не повторюються за змістом, мають однакову назву. Особливо цікаві для істориків, зокрема краєзнавців, регіональні видання. Такі видання містять низку різноманітної інформації, зокрема висвітлюють діяльність археологічних експедицій наукових установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Періодичні видання досліджувала низка вчених із журналістикознавства: А. Москаленко, В. Різун, В. Іванов та ін. (Москаленко 1992; Редакційно 1997; Іванов 1995), видання Переяславщини вивчали В. Батрак, Г. Карпенко, М. Навальна, М. Пасенюк (Від «Змички» до «Вісника», 2005: 76). Але ці розвідки мали здебільшого оглядовий характер.

Достатньо велика кількість друкованих праць присвячена історії археологічного дослідження Переяславщини. Зокрема, це праці О. Колибенка (Колибенко 2010: 130), О. Юрченка (Юрченко 2013: 20), С. Волкодава (Вовкодав 2013: 267), Г. Козубовського (Козубовський 2012: 96) та ін. Джерелом до даного дослідження є публікації у переяславській пресі, друковані матеріали переяславських журналістів та працівників музеїв.

Мета статті – проаналізувати публікації 1945-1991 рр., виокремити тексти, що засвідчують діяльність археологічних експедицій наукових установ.

Методологія ведення дослідження. У статті для вивчення історії та розвитку видань Переяславщини використано як основні метод спостереження та описовий метод. На різних етапах дослідження послуговувалися методом функціонального аналізу для визначення тематичного навантаження періодичних видань. У процесі дослідження застосовано такі методи: метод аналізу та синтезу – на етапі членування текстів періодичного видання Переяславщини та групування їх за певними ознаками; метод квантитативного аналізу – задля визначення частотності використання рубрик і їх різноманітних форм на газетних шпальтах.

Виклад основного матеріалу. Основною науковою установою щодо археологічних експедицій є Інститут археології Національної академії наук України. Це установа в структурі Національної академії наук України, що здійснює науково-дослідницьку діяльність у галузі вивчення археології та давньої історії України. Інститут археології входить до складу Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України.

Інститут археології НАН України має довгу й складну історію, що бере свій початок з весни 1919 р., коли в системі Української академії наук була створена Комісія з укладання археологічної карти України. За два роки її було перетворено на Археологічну комісію УАН, а 6 лютого 1922 року – на Археологічний комітет при історико-філологічному відділенні Всеукраїнської академії наук, на базі якого 1924 р. створено Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК). Згідно з Постановою Президії ВУАН від 13 лютого 1934 р. (протокол № 6) на базі ВУАК у створено Інститут історії матеріальної культури ВУАН, який згідно постанови Президії АН УРСР від 14 травня 1938 р. перейменовано на Інститут археології АН УРСР.

З 1 травня 2001 р. установа має сучасну назву – Інститут археології НАН України.

Інститут археології НАН України є державною бюджетною науковою неприбутковою установою зі статусом юридичної особи. У своїй діяльності він керується чинним законодавством України, Законами України «Про охорону археологічної спадщини» та «Про охорону культурної спадщини», Статутом НАН України, Основними принципами організації та діяльності науково-дослідного інституту НАН України, Статутом Інституту археології НАН України та нормативними актами Національної академії наук України.

Головним завданням Інституту є здійснення фундаментальних та прикладних досліджень, всебічне вивчення археологічних пам'яток України з метою одержання наукових знань у галузі археології та давньої історії України.

Інститут як державна археологічна наукова установа здійснює такі основні функції та повноваження:

- організовує наукові та науково-рятивні дослідження археологічних об'єктів на території України;
- координує археологічні дослідження в наукових установах та організаціях незалежно від їх підпорядкування та форм власності на території України;
- розробляє, затверджує та впроваджує наукові методики дослідження археологічної спадщини;
- вивчає, аналізує, узагальнює досягнення світової археології та історичної науки і визначає можливості їх використання в матеріальній та духовній сферах життя суспільства, бере участь у розробці та реалізації міжнародних програм і проектів;
- готує кваліфіковані кадри у сфері дослідження, охорони і використання археологічної спадщини через аспірантуру, докторантуру, прикріплення, стажування, в тому числі й за кордоном;
- надає консультативну допомогу з питань дослідження та охорони археологічної спадщини; на замовлення спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини здійснює наукову археологічну

експертизу та погодження програм і проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках археології, у зонах охорони археологічних пам'яток, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах місць, занесених до Списку історичних населених місць України;

- провадить наукові експертизи й здійснює контроль за якістю археологічних досліджень на теренах України та наукової документації про дослідження;

- збирає повний науковий архів звітів про археологічні дослідження в Україні;

- забезпечує збереження та облік рухомих предметів, що походять з об'єктів археологічної спадщини України і відповідно до законодавства передані до його фондів;

- здійснює інформаційну та видавничу діяльність, засновує наукові видання (Іститут архіології).

За час існування Інституту його співробітниками археологічно досліджено тисячі різночасових пам'яток на теренах України, виявлено величезну кількість знахідок, які склали основу колекцій Національного музею історії України, Музею історичних коштовностей України, Музею історії Києва, Археологічного музею ІА НАН України, а також численних обласних історичних, археологічних та краєзнавчих музеїв.

Теоретичні та польові експедиційні дослідження з археології, науково-організаційну роботу та підготовку наукових кадрів в Інституті здійснюють 12 структурних наукових відділів: відділ кам'яного віку; відділ енеоліту-бронзової доби; відділ раннього залізного віку; відділ античної археології; відділ археології ранніх слов'ян; відділ давньоруської і середньовічної археології; відділ археології Києва; відділ археології Північно-Західного Причорномор'я; відділ біоархеології; відділ Польовий комітет; відділ Наукові фонди та відділ Археологічний музей (Інститут).

Публікації про археологічні експедиції в аналізований період розпочинає інформація в газеті Переяславщини «Прапор Переяслав-Хмельницького» «Археологічні розкопки в нашому місті» (Прапор 1945: №55 (128)).

У матеріалі мова йде про те, що на початку липня 1945 року в місті Переяслав-Хмельницький почала свою роботу археологічна наукова експедиція під керівництвом професора Б. А. Рибаківа. *«Археологічні розкопки мають мету дослідити життя людей Переяславщини в ті давні часи, про які писана історія мовчить. Тиждень тому, розкопки біля базару, на площі Богдана Хмельницького, дали матеріальні витвори рук людей, що жили в XII столітті. Розкопками досліджуються зараз фортифікаційні споруди (вали) навколо стародавнього Переяслава. Науковий співробітник експедиції тов. Самойловський досліджує давні кладовище та городище-місця поселень. За його визначенням стародавні похоронні місця до слав'ян є біля сіл Зарубенці, Гречаники, Карань і ін., а городища біля сіл Трактомирова, Хоцьки, Зарубенці»* (Прапор 1945: №55 (128)). Також зауважується, що предмети, речі, знайдені при розкопках, будуть зберігатися в музеях, зокрема в місцевому музеї, де сучасні люди зможуть обізнатися з життям предків найдавніших часів нашої місцевості. Автор публікації – директор Переяслав-Хмельницького історико-краєзнавчого музею Д. Саворський.

Наступна інформація про археологічні експедиції на Переяславщині з'являється 1952 року в газеті «Зоря комунізму» (Зоря, 1952: № 74(866)) під назвою «Археологічні дослідження в місті». Інформаційним приводом стали роботи на землях радгоспу «Переяслав», коли робітники знайшли на глибині метра загадкові керамічні посудини і людські кістки. Декілька посудин, які добре збереглись, вони передали до історичного музею, де було встановлено, що ці речі відносяться до ранньослов'янського часу. *«Незабаром про знахідки було повідомлено Інститут археології Академії наук УРСР, який і організував до Переяслав-Хмельницького археологічну експедицію по*

дослідженню цієї пам'ятки ранньо-слов'янської культури. Археологічні розкопки на місці знаходження стародавніх пам'яток, що розпочалися з 20 серпня, ведуться ще і зараз. За цей час відкрито цілий ряд поховань з різним ритуальним інвентарем, який клали разом з небіжчиком. По характеру ритуалу поховань і речовому матеріалу, що їх супроводив, вдалося встановити, що даний ранньо-слов'янський могильник відноситься до так званої культури «полів поховань» і може бути датований II –IV століттям нашої ери. Як з'ясувалось розкопками, могильник на цьому місці існував досить довгий час і містив у собі два типи поховань – трупоспалення і трупопокладення. Перший тип поховання – трупоспалення – слід відносити до більш раннього часу. Він полягав у тому, що небіжчика спалювали на вогні, перепалені кістки складали в керамічну урну і тільки тоді ховали в землю. Другий, більш пізній тип поховань – трупопокладення – полягав у тому, що небіжчика ховали в землю з різним інвентарем, який служив йому за життя. Такий ритуал поховання був пов'язаний з віруванням в загробне життя. З речових пам'яток при похованнях найбільшу кількість складає керамічний посуд різної форми, зроблений на гончарному крузі – миски, горщики, глечики і великі вази з трьома вушками. Крім посуду при похованнях було виявлено значну кількість предметів з металів, скла, кістки та інше. Жіночі поховання супроводжувались різними прикрасами. При них були знайдені скляне і серделікове намисто, кістяні гребінці, бронзові фібули (фігурні застіжки для одягу). Іноді поховання супроводжувались кістяками домашніх тварин: собаки або вівці. На речовому матеріалі поховань можна чітко простежити соціальну і майнову нерівність населення того часу. Багаті поховання супроводжувались значною кількістю старанно виробленого посуду. При окремих похованнях налічувалось до десяти таких посудин. В багатих похованнях були зустрінуті предмети розкоші, завезені з Римської імперії. До них можна віднести предмети із скла, яке було досить цінне в той час» (Зоря, 1952: № 74(866)).

Період, до якого відносяться дослідження в Переяслав-Хмельницькому, знаменує собою одну з важливих сторінок в історії східного слов'янства. До цього періоду відноситься складення великого і могутнього союзу східно-слов'янських племен. Візантійські історики знали цей великий союз племен під іменем антського (антів). На антський період припадає відокремлення найважливіших галузей ремесла від хліборобства – добування і обробка заліза. З розвитком металургії настає прогрес і в хліборобстві. Із застосуванням залізного наральника настає перехід від підсічної системи хліборобства до орної. З винайденням на цей час гончарного круга відокремлюється від хліборобства і така галузь ремесла як гончарство. *«Разом з розвитком хліборобства і ремесла у антських племен розвивається і зовнішня торгівля. Антські племена ведуть жваву торгівлю з Римською імперією, зокрема через римські колонії на чорноморському побережжі: Олівію, Тіру та інші. З слов'янських земель вивозиться хліб, мед, віск, хутро, а з Риму поступають предмети розкоші-скло, вино, дорогі тканини та інше. Предмети такого імпорту були виявленні при похованнях Переяславського могильника. Важливість дослідження ранньо-слов'янського пам'ятника полягає в тому, що він дає можливість простежити древнє ядро, на базі якого пізніше виріс великий культурний центр Київської Русі – город Переяслав»,* – підсумовують автори публікації – начальник археологічної експедиції, науковий працівник інституту археології Академії наук УРСР В. Гончаров та редактор В. Шимченко (Зоря, 1952: № 74(866)).

Наступного року в «Зорі комунізму» розміщена інформація «Археологічні розкопки» (Зоря 1953: № 79 (975)), де акцентується, що в місті ведуться археологічні розкопки, організовані Академією наук СРСР і Академією наук Української РСР. Начальник експедиції лауреат Сталінської премії професор М. К. Каргер у бесіді з співробітником редакції розповів: *«Експедиція веде розкопки в древньому місті вже третій рік. У 1949 році було відкрито розвалини*

Переяславського храму, який був збудований в кінці XI століття. По багатству і своєрідності архітектури він не поступається перед найбільш пишними храмами Києва і Чернігова. Стіни його були розписані фресковим живописом, а підлога покрита мозаїкою. В минулому році розкопками відкрито ще один древній храм, який збудовано також в XI столітті. Крім цього експедицією виявлено залишки двох жителів XII–XIII століть з добре збереженими глинобитними печами. Цього року експедиція розкопала великий храм, розміщений в «окольному місті». Судячи по даним будівельної техніки, цей пам'ятник відноситься до середини XII століття. Зараз в місті ведуться розкопки храму XI століття. На стінах його чудово зберігся древній живопис. Підлога складається з полив'яних керамічних плиток» (Зоря 1953: № 79 (975)). Виявлені експедицією чотири древні храми свідчать про велику майстерність Переяславських зодчих XI – XII століть. Надзвичайно чудові будови говорять про високу культуру Київської Русі. Велике значення в складанні цієї культури відіграв древній Переяславль. У публікації немає автора, інформація записана як пряма мова професора.

Тільки через сім років подається наступна інформація в «Зорі комунізму» «Археологічні розкопки в Переяслав-Хмельницькому (Зоря, 1960: № 109 (1982)), де повідомляється, що закінчила свою роботу Переяслав-Хмельницька комплексна експедиції Інституту археології Академії наук УРСР за участю Інституту теорії та історії архітектури, відділу вивчення народної творчості та історії українського мистецтва, Академії будівництва і архітектури УРСР, а також Переяслав-Хмельницького державного історичного музею. Протягом місяця вона продовжувала досліджувати комплекс архітектурних споруд XI століття в районі Михайлівської церкви, який частково раніше був розкопаний працівниками Переяслав-Хмельницького історичного музею. «Досліджена в 1959-1960 роках частина архітектурного комплексу дає уявлення про таку картину. Безпосередньо від фундаментів

дзвіниці Михайлівської церкви в південному напрямку йде масивна кам'яна стіна шириною 1,2 метра. На відстані 7 метрів від дзвіниці вона круто повертає на південний схід. Ще через чотири метри від цього повороту стіна підходить до невеликого прямокутного в плані (6,2 x 4,4 метра) приміщення, в західній частині якого знаходився вхід шириною 1,2 метра. Стіни приміщення місцями збереглися і досягають висоти 1,7 метра при товщині 0,8-0,9 метра. На зовнішній стороні південної стіни зберігся отвір квадратної форми (0,12-0,12 метра) від балки, яка підтримувала підмостки будівельних лісів. Східна частина приміщення поділена повздовжньою стінкою на дві своєрідні камери. В північній з них місцями збереглися куски штукатурки з фресковим розписом, а в південній - уціліло 2 східці, які було викладено з плоских цеглин – плінф. В західній частині приміщення розчищено підлогу викладену цеглинами – плінфами. До східної стінки приміщення примикає дуже масивна кам'яна стіна (ширина досягає 2 метрів) з двома виступами – пілонами, товщина яких разом з стіною становить близько 3 метрів. Її вдалося простежити на десятиметровому відрізку, а далі вона йде під будинок №29 по вулиці Кріпосній. В своїй східній частині стіна виявилася сильно зруйнованою і вибраною майже до самого фундаменту. На відстані 4,15 метра на північ від стіни з приміщенням, паралельно їй знайдено другу стіну шириною 1,2 метра. Вона подекуди уціліла на висоті 1 метра і вивчена тільки на віддалі 14 метрів, бо далі знаходиться огорожа садиби №27 по Кріпосній. Вищезгадана стіна мала тут три пари прямокутних виступів з обох боків (пілонів) шириною 1,2-1,3 метра. Характерно що двоє пілонів відповідали таким же виступам – пілонам на південній стіні. Вони, можна гадати, служили опорами для балок, що сполучали стіни. Між ними на глибині близько трьох метрів від рівня сучасної поверхні ґрунту розчищено вимостку з великих добре обтесаних і підігнаних один до одного каменів. Фундаменти стін і приміщення складено з великих кам'яних брил на вапняковому розчині з

домішкою кусочків битої цегли (цем'янки). Глибина закладки фундаментів становить близько 1 метра. Нижня частина стін також складена з крупного каменю, а верхня – з обтесаного, який чергується з рядами цегли – плінф. Такий змішаний спосіб кладки характерний для архітектурних споруд древньої Русі другої половини XI століття. Необхідно зазначити, що поверх вимостки під час розкопок було зустрінuto дуже масивний завал будівельних матеріалів (брили каменю, цегли, шиферні плити, куски вапнякового розчину, уламки штукатурки із слідами фрескового розпису, кусочки мозаїчної смальти, віконного скла а також рештки свинцевої покрівлі). На рівні кам'яної вимостки знайдено також ряд речей XI-XIII століття, а саме : уламки керамічного посуду і світильників, ножі, ключі, підкову, частину серпа, скляні браслети тощо» (Зоря 1960: № 109 (1982)).

Таким чином, автори роблять висновки, що археологічні розкопки 1959-1960 років дали уявлення про дві паралельні кам'яні стіни, які приблизно йдуть з заходу на схід. Між ними був вимушений проїзд. Зовні південної стіни примикало невелике прямокутне приміщення типу вежі з маршовими сходами, що вели до якоїсь споруди, розташованої над проїздом. Можна висловити припущення, що це є залишки кам'яних воріт, над якими знаходилася невелика надворотна церква. Аналогічні випадки з подібними церквами відомі і в інших древньоруських містах. Наприклад, Золоті Ворота у Києві (1037 р.) та Володимирі на Клязьмі (1164 р.), Троїцька церква в Києво-Печерській лаврі (1106 р.).

«Таке припущення підкріплюється, крім археологічних матеріалів (сам характер споруди, будівельний звал між стінами, розташування відкритої розкопки споруди біля самого валу, що захищав дитинець Переяслава з півдня), і писемними джерелами. Так, в древньоруському літописі говориться, що під час князювання в Переяславі сина Ярослава Мудрого Всеволода Ярославовича митрополіт Єфрем «доконав

церков святого Михаїла, заложи церковь на воротех городных во имя святого мученика Феодора, и посемь святого Андрея у церкви от ворот и строенье баньное камено, сего же не быстьпреже в Руси...». Можна гадати, що саме ці ворота носили назву Єпископських, як сповіщає літопис. Звертає увагу на себе те місце древнього письма, де говориться про спорудження митрополитом Єфремом кам'яної стіни навкожо своєї резиденції, яка брала початок від надворотної церкви Федора («и град безаложилкамен, от церкви святого мученика Феодора»). Можливо, що частина стіни, яка була простежена між вежею і фундаментами дзвіниці Михайлівської церкви, і є цією самою стіною. Відкриття Єпископських воріт дало можливість, нарешті, з впевненістю встановити, де знаходилася резиденція переяславських єпископів і тим самим уточнити топографію дитинця древнього Переяслава. Тепер є підстави стверджувати, що сучасна Московська вулиця є однією з найстародавніших в Переяславі. Вона ще в XI столітті зв'язувала між собою резиденцію єпископів з двором переяславських князів, який був розташований на території сучасної площі Возз'єднання. Відкриття біля воріт вежі з східцями вперше в історії вітчизняної архітектури дало можливість встановити, яким чином здійснювався зв'язок з надворотними церквами в древній Русі» (Зоря, 1960: № 109 (1982)).

У досить широкому матеріалі зауважується, що вперше на території міста знайдено залишки свинцевої покрівлі. До цього часу не було відомо, яким матеріалом вкривалися архітектурні споруди Переяслава в XI-XIII століттях. Немає сумніву, що в майбутньому на території міста Переяслав-Хмельницького будуть відкриті й інші монументальні архітектурні споруди, якими славилася одне з найстаріших міст древньої Русі. Автори публікації: Р. Юра, начальник Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції, кандидат історичних наук; М. Сікорський, заступник начальника експедиції; Ю. Асеев, кандидат архітектурних наук.

У 1962 році у «Зорі комунізму» в публікації «Археологічні розкопки на Переяславщині» (Зоря 1962: № 90) повідомляється, що вже майже місяць працює на Переяславщині археологічна експедиція Переяслав-Хмельницького державного історичного музею. Відкрито багато пам'яток глибокої давнини.

«На р. Трубежі коло с. Пристроми знайдено поселення бронзового віку. Тут розкопувались залишки жител, в яких знаходилися уламки грубого, ліпленого від руки посуду, прикрашеного різноманітними візерунками, кам'яна сокирка з просвердленим отвором для топорища, вироби з кременю: серпи, наконечники для списів і стріл, ножики, скребочки і інші знаряддя. Особливо багато дрібних уламків кременю – відходів виробництва. Помічено, що ці три групи посуду не змішувалися між собою, а розташовувались кожна в окремому місці. Перша група знаходилась дуже низько і навіть перекривалась невеликим шаром торфу. Друга розташовувалась вище на піску, торфу тут вже нема. Третя – ще вище, тут навіть нема кісток, бо в піску далеко від води кістки і інші органічні матеріали не зберігаються. Така послідовність розташування різних типів стародавнього посуду показує, що вони принесені сюди людиною в різний час - відповідно то процесу наростання торфу. Посуд першої групи – найраніший, його перекрив торф. Люди ж, що користувалися посудом 2-ої і особливо 3-ої груп, селились вже значно вище. Можна припустити, що дане поселення бронзового віку існувало на протязі майже цілої тисячі років: з II по I тисячоліття до нашої ери. Коло с. Пристроми досліджувалось також стародавнє городище часу Київської Русі. В літописі воно згадується в XI ст. і носить назву «Бронь княж». Ймовірно це був сторожовий пункт переяславський князів. На р. Альті коло с. Харківці розкопано велику могилу діаметром 60 м. і висотою в 3 м. Знайдено три поховання бронзового віку. Цього літа на території Переяслав-Хмельницького району розкопки могли також проводити Академія наук УРСР під керівництво доктора історичних наук

О. І. Тереножкина. Між сс. Rogozovanim і Єрківцями розкопано кілька могил вже залізного віку, що належали відомому в історію народу – скіфам. Цей народ мав державу, царів, які купували у стародавніх греків предмети розкоші. В могилах знайдено вироби з золота. На р. Супій коло с. Соснова знайдено ще більш пізні поховання, вже без могил. Їх виявили колгоспники при копанні буртів. Головною особливістю цих поховань є горщики, в які насипано перепалені людські кістки. Але зустрічаються також витягнуті скелети. Весь могильник належить до часу існування стародавньої Римської імперії, приблизно, 1600 років до нашого часу» (Зоря, 1962: № 90). Дана публікація присвячена археологічній діяльності наукових установ, оскільки автор – А. Савчук, лаборант Інституту археології Академії наук УРСР.

Через три роки вже «Комуністична праця» подає інформацію зі схожим заголовком «Археологічні розкопки» (Комуністична, 1963: № 68), де йдеться про те, що закінчила свої роботи Переяслав-Хмельницька древньо-руська археологічна експедиція Інституту археології Академії наук УРСР. Експедиція продовжувала дослідження залишків унікальної кам'яної споруди XI ст., частину якої було розкопано ще восени 1962 року на садибі громадянина К. О. Сушка по вулиці Радянській, 26. «Виявилось, що фундамент і нижні частині стін будівлі знаходяться на глибині 2,2-3,5 метра від сучасного рівня поверхні. Це пояснюється тим, що залишки споруди було засипано землею від стародавнього валу Переяслава, який знаходиться поруч. На цьому місті в XVI-XVIII ст. буяло інтенсивне життя. Нами знайдено залишки хат і господарських будівель, льохів тощо, а також велику кількість різноманітних речей, предметів побуту цього періоду. Внаслідок інтенсивного життя, значно підвищився рівень так званого «культурного шару». Треба відмітити, що робота експедиції проходила у виключно несприятливих умовах, і розкопки були обмежені лише вільними ділянками садиби. Ті частини стародавньої споруди, що знаходяться під

хатою та господарськими будівлями дослідити, на превеликий жаль, не вдалося» (Комуністична, 1963: № 68).

Результати розкопок виявилися цікавими. Вперше в м. Переяслав-Хмельницькому було розкопано і досліджено монументальну кам'яну споруду не церковного, а громадського призначення. В плані споруда має прямокутну форму (18x11 м), і вона складалася з двох майже однакових приміщень площею понад 72 квадратних метра кожне. Як можна гадати, експедицією відкрита частина палацового комплексу, можливо, зали для урочистих дипломатичних прийомів. На це вказує виключно багате художнє оформлення і інтер'єрів споруди: підлога з шиферних плит, інкрустованих мозаїкою, мармурові панелі і колони також прикрашені різнобарвними цінними зразками кераміки, мозаїки тощо.

«Техніка будівництва споруди типова для переяславської будівельної школи кінця XI століття, проте має багато своєрідних особливостей. Певно, це одна із споруд цілого комплексу будівель, який був споруджений у 80-х роках XI століття переяславським митрополитом Єфремом, про що є згадки в наших літописах. На це також вказує одна знахідка на підлозі одного з приміщень вислої свинцевої печатки з зображенням богоматері і архангела Михайла, який був, так би мовити святим покровителем митрополита Єфрема. Такі печатки в древній Русі підвішувались на шовковому шнурку до важливих документів-грамот.

Винятково цікавими знахідками є керамічні черепиці і свинцеві листи від покрівлі, керамічні труби, які, можливо, використовувались для водопроводу, стародавня зброя, побутова кераміка тощо. Отже, відкриття частини палацового комплексу митрополита Єфрема дало, нарешті, можливість визначити місце резиденції переяславських єпископів, і тим самим, уточнити соціальну топографію древнього Переяслава» (Комуністична, 1963: № 68).

Автори (Р. О. Юра, начальник експедиції, кандидат історичних наук; М. І. Сікорський, заступник начальника

експедиції, директор Переяслав-Хмельницького історичного музею; Ю. С. Асеев, старший науковий співробітник експедиції, кандидат архітектури) висловлюють сподівання, що в майбутньому в Переяславі-Хмельницькому будуть відкриті й інші монументальні архітектурні пам'ятки, якими здавна славилося місто.

У 1969 році «Комуністична праця» (Комуністична, 1969: № 72 (3188)) розповідає про «Нові археологічні дослідження», наголошуючи, що за роки радянської влади на території Переяслав-Хмельницького району досліджено багато археологічних пам'яток, про які красномовно свідчить експозиція місцевого історичного музею. Велике значення має зберігання стародавніх споруд, таких як кургани, городища, «Змієві вали» та ін. З лютого 1969 по лютий 1970 років Міністерство культури УРСР, Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури, Держбуд УРСР оголосили громадський огляд як стародавніх, так і сучасних пам'ятників історії, присвячений черговому радянському ювілею.

«В числі заходів громадського огляду цікавим буде повідомити про нові археологічні розкопки на території району. Мова йде про Трахтемирівське скіфське городище, споруджене в VI ст. до н.е. В околицях цього села збереглися рештки валів. Відоме урочище «Малі валки». Саме в цьому пункті до останнього часу кілька років підряд проводила розкопки експедиція Академії наук УРСР. Знайдено кілька десятків жител-землянок. Вони знаходилися в найбільш укріпленій частині городища. В іншу його частину площею до сотні гектарів зганяли худобу під час воєнних небезпек. В кожному житлі була піч, викладена з каменів. Помічались сліди з глиняної обмазки. Такі печі, звичайно, були розвалені від тиску землі. Коло них знаходились численні уламки виробів того часу, найбільше, глиняного посуду. Він розподіляється на дві категорії: місцевий, вироблений від руки, але часто гарно вигладжений, прикрашений багатими візерунками в геометричному стилі і привозний з давньогрецьких міст -

колоній на березі Чорного моря, а часом і з самої Греції. Він виготовлений на гончарному крузі, дуже високої якості, не поступається сучасному. Грецька кераміка ще ділиться на тарну і столову. Перша представлена великими, грубими на вигляд, але міцними посудинами, в яких привозили вино, можливо, оливкову олію. Від таких великих посудин залишились, звичайно, окремі черепки. Столовий посуд, навпаки, являє собою високохудожні вироби. Це тендітні чаші для вина, розмальовані сценами на міфічні теми. Такі знахідки трапляються рідко і кожен черепок від них дуже цінується археологами. Справа в тому, що такі розписані чорним лаком по білому або жовтому тлі посудини, дають точні вказівки про час їх виготовлення. На них нерідко буває написано ім'я майстра або навіть міста, в якому вони виготовлені. Ця обставина дає можливість зв'язувати такі знахідки з письмовими документами, які малюють нам вже справжню історію з точними датами. Археологи настільки вже вивчили стилістичні особливості чорнолакових зображень, що по маленькому черепку можуть визначити, в якому місті і коли така кераміка виготовлена. Розроблена навіть класифікація тарного посуду. Кераміку супроводять численні вироби з металу, найбільше прикраси, намистини зі скла. Часто трапляються дуже типові скіфські наконечники до стріл з бронзи. Вони, здебільшого, мають трикутну форму. Збоку гачок і майже завжди ямка для закладки отрути. Скіфські отруйні стріли наводили жах на війська кращих полководців тих часів: Дарія, Олександра Македонського, Мітрідата. Подібних городищ багато в Середній Наддніпряниці. Їх супроводять численні кургани з багатьма знахідками, здебільшого, грецькі вироби. Особливо багато також курганів на півдні Київщини по річці Рось і далі по Тясмину. Давньогрецький історик Геродот передає легенду, що ніби десь в цей час на південну Київщину переселились греки, які почасти змішалися зі скіфами і утворили могутнє плем'я гелонів, які заснували місто Гелон. Наука ще не вирішила цю загадку

історії. Але треба зауважити, що археологія допомогла ствердити вже не одну легенду, залишену давніми істориками. Вплив давньогрецької культури відчувався на Переяслащині і в більш пізні часи. Про це свідчить скарб високохудожнього посуду з бронзи, який припадає на IV ст. до н.е., знайдений коло с. Піщана на Супої. Одна з таких посудин у вигляді великої миски зберігається в археологічному павільйоні міського музею» (Комуністична, 1969: № 72 (3188)).

Автор висловлює припущення окремих учених, що знамениті «Змієві вали» на південь від міста є залишками великого скіфського городища. Справді, коло них знаходились черепки скіфського посуду. Дослідження цих валів ще належить майбутньому. Добре було б обсадити їх деревами. Це була б своєрідна лісозахисна смуга. Автор – А. Савчук, археолог.

Г. Бузян, голова археологічної секції районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури тут же повідомляє, що в плані роботи історичного музею значна увага надається вивченню древньої історії міста. З цією метою в цьому році працівниками музею були проведені археологічні дослідження, зокрема, розвал печі, дитинця по вулиці Московській.

«Під час розкопок був виявлений потужний культурний шар (близько двох метрів товщиною) XVII століття та часів Київської Русі. Знахідки XVII століття багаті на керамічний матеріал, побутові речі. Було виявлено залишки житла, зокрема розвал печі, оздобленої орнаментованим кахлем, а також більш раннє житло XI-XII століть, де знайдено кераміку, шиферне пряслице, скляні браслети та залишки шиферу. Працівники музею також брали участь в організованій інститутом археології АН УРСР експедиції по дослідженню поселень трипільської культури в Хмельницькій області. Тут були розкриті глинобитні житла. Ці розкопки виявили багато чудової кераміки, кістяних та кам'яних знарядь праці, культової статуетки. Все це збагатило наші

знання про життя стародавніх племен, IV та III тисячоліть до нашої ери. Знахідки незабаром поповнять експозицію археологічного відділку музею.

Крім розкопок музею кожного року проводить розвідки археологічних пам'яток на Переяславщині. Ось і в цьому році був виявлений досі невідомий курганний могильник біля Сомкової Долини, а також обстежено поселення на Дніпрі поблизу колишнього хутора Чубуки, що відноситься до бронзового віку» (Комуністична 1969: № 72 (3188)).

У «Комуністичній праці» за 1977 рік автори публікації В. Слюсар, Г. Бузян, члени археологічної секції районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, «Перлина архітектури» (Комуністична 1977: № 80 (9469)) підсумовують роботу експедицій академії наук.

«Однією з найцікавіших сторінок в історії древньоруської архітектури є грандіозне для тих часів будівництво в кінці XI століття в Переяславі. Після збудованого в 1037 році Ярославом Мудрим «Града великого Києва» з величним Софійським собором, архітектурний комплекс Переяслава був найбільш значним явищем в тодішній архітектурі. Вінчав цей комплекс кам'яних споруд дитинця Михайлівський собор, побудова якого була закінчена в 1089 році.

Михайлівський собор не раз згадують літописці в зв'язку з різними подіями в житті Київської Русі. Тут, в соборі, були поховані руські князі Святослав Володимирович, Андрій Володимирович, Ростислав Юрійович, Володимир Глібович.

Собор був пошкоджений двома землетрусами, а в 1239 році зруйнований монголо-татарською навалою. На руїнах собору в 1646-1666 роках була збудована нова церква святого Михайла.

Перші розкопки в Переяславі були проведені А. Аненковим у вересні 1840 року. Розкопками біля стін існуючої церкви були відкриті фундаменти XI століття. Потім про розкопки А. Аненкова забули. В 1945 році в Переяславі-Хмельницькому

копав академік Б. А. Рибаків. Але йому фундаменти церкви знайти не вдалося.

В 1949-1952 роках в місті працювала спільна експедиція АН СРСР та АН УРСР під керівництвом М. К. Каргера. Під час розкопок була розкрита значна площа, північна стіна та частина західної стіни собору, його центральна апсида. М. К. Каргер висловив припущення, що храм Михайла був 5-нефним, трьохапсидним» (Комуністична, 1977: № 80 (9469)).

Автори повідомляють, що в 1975 році історичним музеєм за участю архітектора й археолога В. А. Харламова були відкриті фундаменти західної, північної і східної стін собору, центральна і бокова апсида та прибудови до західної стіни. Тобто, були відкриті залишки майже всього собору, крім тієї частини, де зараз стоїть Михайлівська церква XVIII століття. Це дало змогу зробити повний план-реконструкцію собору, виявити деякі конструктивні особливості його архітектури. Припущення М. К. Каргера повністю підтвердилися. «Собор дійсно був грандіозним. Розмірами 40x24 метри він не поступався найбільшим тогочасним храмам – Софії Київській, Десятинній церкві, Чернігівському Спаському собору. Судячи з деяких наведених в літописах даних, можемо припустити, що він мав не менше 5 куполів. Про внутрішнє оздоблення храму свідчать знайдені під час розкопок різблені орнаментовані шиферні плити з різнокольоровою мозаїкою, полив'яні плитки, фрагменти фресок. На стінах також була мозаїка. Матеріали розкопок собору знаходяться в археологічному відділі історичного музею» (Комуністична, 1977: № 80 (9469)).

Також інформувалося, що над розкритою частиною давніх фундаментів церкви буде збудовано павільйон і відвідувачі зможуть побачити ще один визначний пам'ятник архітектури XI століття. Тут будуть також експонуватися залишки знахідок археологічних експедицій, знайдених під час розкопок Михайлівської церкви XI століття, зокрема, фрескового розпису, бронзових панікадил та інших цікавих пам'яток матеріальної культури XI століття.

Співпраця музеїв Переяслава та Інституту археології тривала упродовж років. Так, публікація в «Комуністичній праці» «Цікаві знахідки» (Комуністична, 1978: № 80) засвідчує, що археологічний відділ музею народної архітектури та побуту поповнився новими експонатами. Інститут археології АН УРСР передав музею для експонування кілька десятків кам'яних скринь бронзового віку, які були виявлені під час розкопок на півдні України. *«Зараз на території музею будується спеціальний павільйон, де відвідувачам на огляд будуть представлені монументальні кам'яні скульптури та поховальні пам'ятки, які є яскравим свідченням багатого духовного життя наших далеких предків»* (Комуністична 1978: № 80), уточнює автор Г. Миколаєва.

Через місяць газета в публікації «Відгомін віків» (Комуністична, 1978: № 98) знову повідомляє, що археологічний відділ музею народної архітектури та побуту поповнився новими експонатами. Інститут археології АН УРСР передав для експонування два унікальні кам'яні поховальні ящики трипільської культури. Вони знайдені під час розкопок на півдні України. *«На поховальних ящиках нанесено міфологію поховальних обрядів. Пройде небагато часу, і ці унікальні знахідки, що розкривають історію наших далеких предків, будуть представлені для огляду відвідувачам музею»*, – зауважує автор В. Ісак (Комуністична, 1978: № 98).

Через місяць «Комуністична праця» публікує матеріал «Могильник ранніх слов'ян» (Комуністична, 1978: № 118), у якій повідомляється, що Переяслав-Хмельницький могильник черняхівської культури був виявлений в 1951 році під час копання в саду радгоспу «Переяславський». В 1952 і в 1954 роках на ньому провадилися дослідження експедиції Інституту археології АН УРСР при участі наукових працівників музею.

«Під час розкопок виявлено 40 поховань та два кенотафи (тобто, поховання з супроводжуючи мінвентарем, але без померлого, який загинув на чужині). 21 поховання здійснено за обрядом тілоспалення, 19 – за обрядом

тілопокладання. Тілоспалення – обряд, найбільш характерний для носіїв черняхівської культури стародавніх слов'ян. В літописах цей старовинний поховальний обряд називається тризною. Звичайно, кістки після спалення покійного складали в посудину – урну, але для Переяслав-Хмельницького могильника не характерно. Жодне з тіло спалень тут не складено в посудину. В поховальну неглибоку ямку клали лише яку частинку кальцинованих кісток і окремі плаковані залишки посуду, які були біля покійника перед спаленням і спалювалися на вогнищі разом з ним. Тілоспалення, хоч і дуже цікавий обряд, але дає набагато менше речових матеріалів, які б розповідали нам про майновий стан похованих, про господарство та побут слов'янських племен, ніж поховання з тіло покладанням. На відміну від одноманітних тіло спалень, тіло покладення відзначилися різноманітністю. Їх виявляли на різній глибині, в різній формі ямах, з різною орієнтацією та різним положенням кістяка. Супроводжуючий інвентар теж дуже різноманітний і не однаковий, що може свідчити про різний майновий і соціальний стан членів ранньослов'янського суспільства, яке вже стояло на стадії розкладу первіснообщинного ладу, на порозі класового суспільства. Особливо цікаве одне з багатьох поховань, розкопане в 1952 році. Поховання виявлено на глибині 3,6 метра. З півночі та заходу над ямою зроблено площадки для посуду та іншого інвентаря. Похований був орієнтований головою на північ. Кістяк, як і всі поховання могильника, носив на собі сліди ритуального порушення, тобто кістки лежали не в анатомічному порядку, а були розкидані по ямі. Порушення відбувалось, очевидно, вже після того, як тіло похованого згоріло. Робили це для того, напевно, щоб дух померлого не зміг шкودити живим. Поховання супроводжувалось п'ятьма кружальними посудинами, що відрізнялися витонченістю форм і старанністю виготовлення. Над головою на площадці стояла велика глиняна тривуха ваза, в середині якої містилась скляна чаша. В ногах покійника знаходилася миска, наповнена

кістками барана і двох курей. В ямі виявлено ще глиняний кубок та дві миски. Крім посуду, при похованні був і інший інвентар – великий кістяний гребінь, бронзова арбалетна фібула, янтарна намистина, в ногах – залізний листовидний наконечник стріли, залізні шпори та ніж. Біля верхньої частини лівої стегнової кістки було знайдено незначні залишки золотої парчі від багатого одягу» (Комуністична 1978: № 118).

Автор також повідомляє, що справді унікальною знахідкою виявились скляні шашки, що лежали на західній площадці. Вони являють собою 11 білих та 11 чорних скляних опуклих зверху кружечків. Шашки, очевидно, містилися у дерев'яній шкатулці, від якої збереглися незначні залишки зоглілого дерева, дві бронзові скобки, що скріплювали стінки, та мініатюрна срібна дужка для закривання шкатулки. Розкопані поховання становлять невелику частину могильника, та з них можна зробити висновок, що Переяслав-Хмельницький могильник є типовим для черняхівської культури. Матеріали розкопок могильника експонуються в археологічному відділі історичного музею. Автор публікації – Г. Бузян, голова археологічної секції районної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

У 1979 році «Комуністична праця» у матеріалі «Нові знахідки» (Комуністична, 1979: № 121) інформує, що працівники історичного музею здійснили наукову експедицію в Уманський район Черкаської області, в результаті якої поповнилися новими матеріалами археологічний та етнографічний відділи музею народної архітектури та побуту. *«З-під Умані перевезені матеріали ранньослов'янського металургійного центру перших віків нашої ери, які розкопані експедицією інституту археології АН УРСР. Металургійний центр являє собою кілька десятків горнів, які були розташовані групами на берегах невеликих річок. Місяця ці вибрані даремно: тут здавна людині відомі виходи пород, що місили залізо. Горни викопані просто в землі. Це були овальні ями*

глибиною 60-70 та діаметром 60 сантиметрів. Стіни ям обмазували глиною. В горни закладали деревне вугілля та дрова, зверху засипали руду, а через невеликі сопла вдували повітря. Температура в горнах піднімалась до 1200-1300 градусів. Залізо, що виплавляли давні майстри, постачалося ремісникам – ковалям, а ті вже виготовляли різні знаряддя праці. Масштаби виробництва із заліза можуть свідчити про досить жваві товарні риночці відносини в ранньослов'янському суспільстві. Незабаром горни будуть реконструйовані в музеї народної архітектури та побуту» (Комуністична, 1979: № 121).

Ще одна важлива мета експедиції – етнографічне дослідження Уманщини, що має свої особливості й відмінності порівняно з Полтавщиною та Київщиною. Експедиція дала цікаві експонати для музею.

У «Комуністичні праці» 1980 року (Комуністична, 1980: № 164) у публікації «Пам'ятник древніх зодчих» повідомляється, що 1953 року на розі вулиць Богдана Хмельницького та Леніна під час земляних робіт були випадково виявлені залишки храму XII століття. Того ж року була організована спільна експедиція АН УРСР та АН СРСР для дослідження цієї споруди.

«Під час розкопок археологи повністю відкрили залишки древнього храму, стіни і стовпи якого збереглися висотою близько метра. План будівлі являв собою прямокутник, витягнутий зі сходу на захід. Шість стовпів ділили внутрішній простір на три нефи. Розміром храм був 24,2 на 14,3 метра. У західній частині споруди виявлено п'ять глибоких ніш – арко сомів, призначених для поховань. В цій же частині знаходилися і хори. Всередині церква була багато оздоблена б стіни й стовпи – фресковим розписом, підлога – різнокольоровими полив'яними плитками. Знайдені також куски свинцевого даху, залишки віконного скла, частини бронзових хоросів. До речі, знаменитий переяславський водолій був знайдений неподалік цього храму. Кінець XI і початок XII століття бузи позначені

розквітом будівництва на переяславській землі. Палаці князя та єпископа. Михайлівський собор і Успенська церква, світські споруди – все це створювало чудовий архітектурний ансамбль. Якраз у XII столітті на території «окольного граду» вищезгаданий храм. По своїй архітектурі він нагадує пам'ятники київської, чернігівської та рязанської архітектури XII століття, але в той же час має риси, характерні лише для переяславської архітектури школи» (Комуністична, 1980: № 164).

Автор зауважує, що залишки переяславського храму XII століття неможливо пов'язати з древніми літописами, бо невідомо як називався цей храм. Дерев'яна церква, що стояла на древніх руїнах, називалася Воскресенською. Пізніше церкви часто зберігали назви древніх храмів, на місці яких вони споруджувалися. Отже, древній храм можна було б вважати Воскресенським, але в літописних відомостях про церковні будівлі міста за Воскресенський храм не згадується жодного разу. Переяславський храм XII століття був, можливо, монастирським та служив усипальницею. Його розміщення на території «окольного граду» говорить про зв'язки будівників споруди з життям міського посаду. *«Залишки храму свідчать про високу майстерність переяславських архітекторів і про велике значення, яке мав древній Переяслав у створенні культури древньоруської народності. Рештки храму зараз законсервовані, засипані землею. В майбутньому над ними планується будівництво павільйону»,* – повідомляє автор Н. Тесля, науковий працівник археологічного відділу (Комуністична 1980: № 164).

У «Комуністичній праці» 1983 року (Комуністична, 1983: № 94) у публікації «Переяслав – місто древнє» автор згадує, що про його велич і красу за часів Київської Русі говорять нам літописи, де Переяслав вперше згадується в 907 році в договорі з Візантією. Незважаючи на літописні відомості, археологічні дослідження мають першочергове значення для вивчення історичного минулого міста. Вони розпочалися в 1945 році

експедицією Інституту археології АН СРСР під керівництвом Б. О. Рибаківа.

«Чотири поселення і три могильники слов'ян, відомих під назвою черняхівської культури (II-V ст.), відкритих на території міста, послужили тією основою, на якій в результаті складного історичного розвитку склався давньоруський Переяслав. Роботами експедиції АН СРСР в 1953-56 роках відкрито кілька визначних пам'яток переяславської архітектури: Спаська церква XI ст., Воскресінська церква XII ст. на території окольного града, літописна Андріївська церква і дві каплиці XI та XII ст. на дитинці. Місце положення найбільшого переяславського храму XI ст. Михайлівського собору було відоме з XVII ст., а серйозне вивчення його проводилося з 1953-1954 роках експедицією М. К. Каргера та експедицією АН УРСР в 1975 році. В результаті створено кілька цікавих реконструкцій, які дають уяву про монументальність і красу одного з найвідоміших храмів Древньої Русі. З кінця 50 років археологічне дослідження міста продовжила спільна експедиція інституту археології АН УРСР та Переяслав-Хмельницького історичного музею. Найбільш визначним відкриттям були розкопки кам'яних воріт з надбрамною церквою Федора – так званих «єпископських». Унікальною була знахідка цивільної кам'яної споруди – єпископського палацу, розкопаного в 1962-63 роках на вулиці Радянській, 26» (Комуністична, 1983: № 94).

Автор Н. Каменська зауважує, що велике значення для вивчення масштабів будівництва в місті мало відкриття в 1958 році на дитинці залишків колишньої склоробної майстерні. Досліджена в тому ж році на площі Воз'єднання церква Володимира Мономаха підтвердила дані про місцезнаходження княжої резиденції. Міська забудова за традицією була дерев'яною. В 1965 та 1978 роках відкрито кілька напівземлянок ремісників. Вивчення історії міста триває. *«Перед археологами стоїть завдання: виявити згадуване в літописі «строснієбанное камерно», прослідкувати кам'яну*

стіну єпископського двору та ретельно дослідити недостатньо вивчену північно-східну частину дитинця (княжій двір)» (Комуністична, 1983: № 94).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, упродовж аналізованого періоду діяльність археологічних експедицій наукових установ висвітлювала газета Переяславщини з такими назвами: «Прапор Переяслав-Хмельницького», «Зоря комунізму» та «Комуністична праця». Усього нами зафіксовано одинадцять публікацій. Здебільшого їхніми авторами були працівники музеїв та члени експедиції, зрідка автори не зазначали свої посади. Стало відомо, що з кінця 1950-х років археологічне дослідження міста продовжила спільна експедиція Інституту археології АН УРСР та Переяслав-Хмельницького історичного музею. Найбільш визначним відкриттям були розкопки кам'яних воріт з надбрамною церквою Федора – так званих «єпископських». Унікальною була знахідка цивільної кам'яної споруди – єпископського палацу, розкопаного в 1962-1963 роках на вулиці Радянській, 26.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Від «Змички» до «Вісника». Вісімдесят років життя газети. Переяслав-Хмельницький. Вісник Переяславщини. 2005. 76 с.
2. Вовкодав С., Юрченко О. Історія досліджень археологічних пам'яток Переяславщини: історіографічний аспект. *Український історичний збірник*, 2013. Вип. 16. С. 267–280.
3. Іванов В. Ф. Основи комп'ютерної журналістики : навч. посібник для студ. ін-тів і фак. журналістики; ІСДО, Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. : [б.в.], 1995. 242 с.
4. Інститут Археології НАН України. Режим доступу: <http://iananu.org.ua/pro-institut>.
5. Козубовський Г. Переяславська земля в XIV ст. *Історико-географічні дослідження в Україні*: Зб. наук. пр., 2012. Число 12. С. 96-109.

6. Колибенко О. В. Історико-археологічне вивчення Переяслава Руського та Переяславщини (середньовічної Переяславської волості): сучасний стан та перспективи. *Археологія і давня історія України*: Зб. наук. пр. Київ: ІА НАН України, 2010. Вип. 1. С. 130-136.

7. Зоря комунізму, 1952, № 74 (866).

8. Зоря комунізму, 1953, № 79 (975).

9. Зоря комунізму, 1960, № 109 (1982).

10. Зоря комунізму, 1962, № 90.

11. Комуністична праця, 1963, № 68.

12. Комуністична праця, 1969, № 72 (3188).

13. Комуністична праця, 1977, № 80 (9469).

14. Комуністична праця, 1978, № 80.

15. Комуністична праця, 1978, № 98.

16. Комуністична праця, 1978, № 118.

17. Комуністична праця, 1979, № 121.

18. Комуністична праця, 1980, № 164.

19. Комуністична праця, 1983, № 94.

20. Москаленко А. З. Преса як бізнес і соціальна інформація: тези і вист. міжнар. наук.-пр. конф. Засоби масової комунікації як форма бізнесу. Київ, 1992. С. 7–9.

21. Прапор Переяслав-Хмельницького, 1945, № 55 (128).

22. Редакційно-видавнича справа: досвід, проблеми, майбутнє. Ред. В. В. Різун ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : [б.в.], 1997. 230 с.

23. Юрченко О. В. Дослідження археологічних пам'яток Переяславщини: історіографія (XIX – початок ХХІ ст.). Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди, 2013. 20 с.

REFERENCES

1. Vid «Zmychky» do «Visnyka» (2005). Visimdesyat roktiv zhyttya hazety [Eighty years of the newspaper's life]. *Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu. Visnyk Pereyaslavshchyny*. p. 76 [in Ukrainian].

2. Vovkodav, S. & Yurchenko, O. (2013). Istoriya doslidzhen' arkeolohichnykh pam'yatok Pereyaslavshchyny: istoriohrafichnyy aspekt [History of the archaeological sites of Pereyaslav Region: the historio graphical aspect]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zbirnyk, 16*, pp. 267–280 [in Ukrainian].

3. Ivanov, V. F. (1995) *Osnovy` komp'yuternoyi zhurnalisty`ky` : navch. posibny`k dlya stud. in-tiv i fak. zhurnalisty`ky`*; ISDO, Ky`yivs`ky`j un-t im. Tarasa Shevchenka. Ky`yiv. : [b.v.], p. 242 [in Ukrainian].

4. Instytut Arkheolohiyi NAN Ukrayiny. [Institute of Archeology, NAS of Ukraine]. URL: <http://iananu.org.ua/pro-institut> [in Ukrainian].

5. Kozubovs'kyy H. (2012). Pereyaslavs'ka zemlya v XIV st. [Pereyaslav land in the XIV century]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennya v Ukrayini: Zb. nauk. pr.*, 12, pp. 96-109 [in Ukrainian].

6. Kolybenko O. V. (2010). Istoryko-arkheolohichne vvychnennya Pereyaslavlya Rus'koho ta Pereyaslavshchyny (seredn'ovichnoyi Pereyaslavs'koyi volosti): suchasnyy stan ta perspektyvy [Historical-archeological study of Pereyaslav Rus and Pereyaslav (medieval Pereyaslav parish): current state and perspectives]. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny: Zb. nauk. pr. Kyyiv: IA NAN Ukrayiny, 1*, pp. 130-136 [in Ukrainian].

7. Zorya komunizmu. (1952) [The Dawn of Communism]. 74 (866) [in Ukrainian].

8. Zorya komunizmu. (1953) [The Dawn of Communism]. 79 (975) [in Ukrainian].

9. Zorya komunizmu. (1960) [The Dawn of Communism]. 109 (1982) [in Ukrainian].

10. Zorya komunizmu. (1962) [The Dawn of Communism]. 90 [in Ukrainian].

11. Komunistychna pratsya. (1963). [Communist Labor]. 68 [in Ukrainian].

12. Komunistychna pratsya. (1969). [Communist Labor]. 72 (3188) [in Ukrainian].

13. Komunistychna pratsya. (1977). [Communist Labor].80 (9469) [in Ukrainian].

14. Komunistychna pratsya. (1978). [Communist Labor]. 80 [in Ukrainian].

15. Komunistychna pratsya. (1978). [Communist Labor]. 98 [in Ukrainian].

16. Komunistychna pratsya. (1963). [Communist Labor]. 118 [in Ukrainian].

17. Komunistychna pratsya. (1979). [Communist Labor]. 121 [in Ukrainian].

18. Komunistychna pratsya. (1980). [Communist Labor]. 164 [in Ukrainian].

19. Komunistychna pratsya. (1983). [Communist Labor]. 94 [in Ukrainian].

20. Moskalenko A. Z. (1992). Presa yak biznes i social`na informaciya: tezy` i vy`st. mizhnar. nauk.-pr. konf. Zasoby` masovoyi komunikaciyi yak forma biznesu. Kyiv, pp. 7-9 [in Ukrainian].

21. Prapor Pereyaslav-Khmel`nyts`koho. (1945). [Flag of Pereyaslav-Khmelnitsky]. 55 (128) [in Ukrainian].

22. Redakciyno-vy`davny`cha sprava: dosvid, problemy`, majbutnye (1997). Red. V. V. Rizun ; Ky`yivs`ky`j un-t im. T. Shevchenka. Kyiv : [b.v.], 1997. 230 [in Ukrainian].

23. Yurchenko O. V. (2013). Doslidzhennya arkhеологічних пам`yatok Pereyaslavshchyny: istoriографія (XIX – pochatok XXI st.) [Research of archaeological sites of Pereyaslav Region: historiography (XIX – beginning of XXI century)]. *Pereyaslav-Khmel`nyts`kyu: Pereyaslav-Khmel`nyts`kyu derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. Hryhoriya Skovorody*, 20 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Періодичні видання виходять через певні проміжки часу, мають заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипово оформлених

випусків, які не повторюються за змістом, мають однакову назву. Особливо цікаві для істориків, зокрема краєзнавців, регіональні видання. Такі видання містять низку різноманітної інформації. У статті мова йде про діяльність Інституту археології Національної академії наук України. Цей заклад є основною науковою установою щодо археологічних експедицій. Установа перебуває в структурі Національної академії наук України, що здійснює науково-дослідницьку діяльність у галузі вивчення археології та давньої історії України. Інститут археології входить до складу Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України.

Мета статті – проаналізувати публікації 1945-1991 рр., виокремити тексти, що засвідчують діяльність археологічних експедицій наукових установ.

У статті для вивчення історії та розвитку видань Переяславицини використано як основні метод спостереження та описовий метод. На різних етапах дослідження послуговувалися методом функціонального аналізу для визначення тематичного навантаження періодичних видань. У процесі дослідження застосовано такі методи: метод аналізу та синтезу – на етапі членування текстів періодичного видання Переяславицини та групування їх за певними ознаками; метод квантитативного аналізу – задля визначення частотності використання рубрик і їх різноманітних форм на газетних шпальтах.

Зроблено висновок, що упродовж аналізованого періоду діяльність археологічних експедицій наукових установ висвітлювала газета Переяславицини з такими назвами: «Прапор Переяслав-Хмельницького», «Зоря комунізму» та «Комуністична праця». Усього нами зафіксовано одинадцять публікацій. Здебільшого їх авторами були працівники музеїв та члени експедиції, зрідка автори не зазначали свої посади. Стало відомо, що з кінця 1950-х років археологічне дослідження міста продовжила спільна експедиція Інституту археології АН УРСР та Переяслав-Хмельницького історичного

музею. Найбільш визначним відкриттям були розкопки кам'яних воріт з надбрамною церквою Федора – так званих «єпископських». Унікальною була знахідка цивільної кам'яної споруди – єпископського палацу, розкопаного в 1962-1963 роках на вулиці Радянській, 26.

Ключові слова: «Прапор Переяслав-Хмельницького», «Зоря комунізму», «Комуністична праця», регіональне видання, газета, археологічні розкопки.

АННОТАЦІЯ

Периодические издания выходят через определенные промежутки времени, имеют заранее спланированное постоянное ежегодное количество и название нумерованных или датированных, однотипно оформленных выпусков, которые не повторяются по содержанию, имеют одинаковое название. Особенно интересны для историков, в частности краеведов, региональные издания. Такие издания содержат ряд разнообразной информации. В статье описывается о деятельности Института археологии Национальной академии наук Украины. Это заведение является основным научным учреждением по археологическим экспедициям. Учреждение находится в структуре Национальной академии наук Украины, который осуществляет научно-исследовательскую деятельность в области изучения археологии и древней истории Украины. Институт археологии входит в состав Отделения истории, философии и права Национальной академии наук Украины.

Цель статьи – проанализировать публикации 1945-1991 гг., выделить тексты, удостоверяющие деятельность археологических экспедиций научных учреждений.

В статье для изучения истории и развития изданий Переяслащини использовано в качестве основных метод наблюдения и описательный метод. На разных этапах исследования пользовались методом функционального анализа для определения тематической загрузки периодических

изданий. В процессе исследования применены следующие методы: метод анализа и синтеза – на этапе членения текстов периодического издания Переяславщины и группировка их по определенным признакам; метод количественного анализа – для определения частотности использования рубрик и их различных форм на газетных полосах.

Сделан вывод, что на протяжении рассматриваемого периода деятельность археологических экспедиций научных учреждений освещала газеты Переяславщины с такими названиями: «Прапор Переяслав-Хмельницького», «Зоря комунізму» та «Комуністична праця». Всего нами зафиксировано одиннадцать публикаций. В основном их авторами были работники музеев и члены экспедиции, изредка авторы были без указания должностей. Стало известно, что с конца 50-х годов археологическое исследование города проводила совместная экспедиция института археологии АН УССР и Переяслав-Хмельницького исторического музея. Наиболее выдающимся открытием были раскопки каменных ворот с надвратной церковью Федора – так называемых «епископских». Уникальной была находка гражданской каменной постройки – епископского дворца, раскопанного в 1962-63 годах на улице Советской, 26.

Ключевые слова: «Вестник Переяславщины», «Заря коммунизма», «Коммунистический труд», региональное издание, газета, археологические раскопки.

**METHODOLOGY. SOCIOHUMANITARIANS.
SOURCE SCIENCE
МЕТОДОЛОГІЯ. СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА.
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
МЕТОДОЛОГІЯ. СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКА.
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ**

УДК 001

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-216-239>

**RESEARCH ACTIVITY IN THE PROCESS OF
FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF
STUDENTS-INFORMATORS**

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТУДЕНТІВ-ІНФОРМАЦІЙНИКІВ**

**НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В
ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
СТУДЕНТОВ-ИНФОРМАЦИОНЩИКОВ**

Вікторія Барабаш

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи

viktoria-k67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8560-0851

Центральноукраїнський
національний

технічний університет

(Кропивницький, Україна)

Viktoria Barabash,

Candidate of Pedagogical
Sciences, Associate Professor of
the Department of Public
Sciences, Information and
Archival.

viktoria-k67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8560-0851

Central Ukrainian National
Technical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine)

Людмила Глебова,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи
gleboval1980@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8865-7442
Центральноукраїнський національний технічний університет (Кропивницький, Україна)

Lyudmila Glebova,

candidate of philology sciences, associate professor of the department of public sciences, information and archival
gleboval1980@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8865-7442
Central Ukrainian National Technical University (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Аліна Мехеда,

кандидат педагогічних наук, ст.викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи
alina.mekheda@rambler.ru
ORCID: 0000-0001-5660-512X
Центральноукраїнський національний технічний університет (Кропивницький, Україна)

Alina Mekheda,

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of public sciences, information and archival
alina.mekheda@rambler.ru
ORCID: 0000-0001-5660-512X
Central Ukrainian National Technical University (Kropyvnytskyi, Ukraine)

ABSTRACT

In the article the authors substantiate the importance of scientifically and research activities in the process of forming the professional competence of future specialists in the specialty «Information, library and archival affairs». The essence of the concepts «competence» and «competency» is analyzed. The interpretation of competence in the research of domestic scientists is considered. Different accents of understanding professional competence are presented.

Generalized the results of scientific research on the essence of the concept of «research activity», which is an important factor in the formation of professional competence of higher education.

Scientifically and research activity provides mastering by specialists of methodology and methods of scientific research, forms a scientific worldview, a powerful preparation for further practical activities in the professional sphere. Work on scientific research contributes to the formation of high professionalism, raising the general intellectual level, the development of creative thinking and individual abilities. Questionnaires of students on involvement in various types of scientifically and research activities showed the urgent need in the effective realization of scientific potential in the process of writing qualification works.

The general and professional competencies of masters in information, library and archival affairs of the Central Ukrainian National Technical University are considered. Of particular importance in the formation of professional competence of a specialist in information, library and archival affairs acquires his work on scientific research. The article outlines the areas of qualification works of the first (bachelor's) and second (master's) level of higher education of students of the Department of Social Sciences, Information and Archival Affairs of CNTU.

The problems of scientific research are presented, confirms the practical orientation of scientifically and research work of applicants for higher level education.

It is proved that the solution of these problems is the main driver in the process of forming professional competence.

Keywords: *professional competence, institution of higher education, qualification work, scientifically and research activity, information, library and archival affairs.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна, щороку зміцнюючи та поширюючи міжнародні контакти, стрімко інтегрує у світовий простір. Політичні, економічні та соціокультурні процеси інтеграції актуалізують потребу українського суспільства в підготовці компетентного і конкурентоздатного фахівця, який би мав високий рівень професійної кваліфікації, володів ефективними засобами і прийомами практичної діяльності. Така потреба є важливою

складовою як професійної підготовки майбутніх фахівців, так і значущим фактором саморозвитку особистості.

Зростання соціальної мобільності потребує професійної підготовки фахівців, здатних до продуктивної співпраці. Не підлягає сумніву те, що саме науково-дослідна діяльність націлена на виховання креативного та відповідального фахівця, який повинен чітко усвідомлювати необхідність бути високим професіоналом і справжнім громадянином, розуміти важливість моральних аспектів професійної діяльності.

Набуття компетентності завжди залишалось важливою проблемою, адже, як показує досвід, саме фахова некомпетентність залишається головною причиною негараздів на всіх рівнях життя суспільства. Все зазначене вище вказує на своєчасність і актуальність заявленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентність як ключове поняття педагогіки перебуває в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема проблему багатоаспектності даного поняття висвітлюють у наукових доробках дослідники М. Гриньова (Гриньова, 2018), О. Гура (Гура, 2006), А. Хуторський (Хуторський, 2005), В. Свистун (Свистун, 2006) та ін.

Сучасні підходи в осмисленні сутності поняття «науково-дослідницька діяльність» представлені у чисельних працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Г. Артемчук (Артемчук, 2000), І. Вільш, (Вільш, 2008), М. Князян (Князян, 2006), О. Крушельницька (Крушельницька, 2009) В. Пілюшенко (Пілюшенко, 2004), Є..

Мета статті полягає в обґрунтуванні значущості науково-дослідницької діяльності у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців зі спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині існує значна кількість наукових праць, в яких автори розмежовують поняття «компетентність» і «компетенція», акцентуючи на тому, що вони перебувають у тісному взаємозв'язку, доповнюючи одна одну.

Новий тлумачний словник української мови (Національна рамка кваліфікацій, 2011) представляє кілька визначень поняття «компетенція»: 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень особи, організації чи установи. З іншого боку, компетентний, за цим же словником, це, той, хто має достатні знання в певній галузі (Національна рамка кваліфікацій), тямущий, добре обізнаний. Суголосно зазначеному Український педагогічний енциклопедичний словник інтерпретує компетентність як «коло» питань, у яких людина добре «розуміється» (Артемчук, Курило & Кочерган, 2000).

У педагогічній сфері функціонують обидва поняття. Так, Закон України «Про вищу освіту» представляє компетентність як динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, включаючи способи мислення, світоглядні, професійні та громадянські якості. Сюди ж відносять і морально-етичні цінності. Всі названі складові є результатом навчання на певному рівні вищої освіти й уможливають успішне здійснення професійної та подальшої навчальної діяльності (Гура, 2006). Відповідно до Національної рамки кваліфікацій компетентність – це здатність до виконання певної діяльності завдяки отриманим знанням та умінням і сформованим цінностям (Національна рамка кваліфікацій).

Як бачимо, компетентність – це не тільки освіченість. Компетентний фахівець – обдарований фахівець, оскільки здатний майстерно здійснювати професійну діяльність. У свою чергу, компетенцію можна розглядати як частину цілого, що включає знання, а компетентність означає практичне володіння набутими знаннями і навичками. У цьому ключі доцільно звернутися до твердження М. Гриньової та А. Варданян, які під компетентністю розуміють професійну якість, уміння в певній ситуації актуалізувати набуті знання та досвід, з урахуванням зовнішніх обставин у контексті професійних і соціальних ситуацій (Гриньова & Варданян, 2018). Привертає увагу й тлумачення компетентності А. Богуш, що представлена як характеристика людини, яка формується під впливом певного психічного розвитку, креативності, саморозвитку,

самореалізації й залежить від них. Головними ознаками компетентності авторка вважає інтелектуальність, універсальність, соціальність, багатofункціональність (Богущ, 2008).

Ми погоджуємось з твердженням Н. Уйсімбаєвої відносно того, що професійна компетентність виступає головною вимогою до спеціаліста і забезпечується розвитком професійних якостей особистості. До таких якостей авторка відносить рефлексію, логічне мислення, пам'ять, організованість, пунктуальність і охайність, емоційну стійкість, допитливість, контактність і увагу, а також рішучість. Поєднання стійкої системи моральних цінностей із розвитком зазначених якостей є основою формування компонентів, необхідних для вивчення будь-якої спеціальності (Уйсімбаєва, 2006).

Через категорію підготовленості, що виявляється у творчій здатності та всебічній (особистісній, професійній, психологічній) готовності до ефективного здійснення професійної діяльності й досягнення оптимальних результатів розглядає професійну компетентність В. Свистун (Свистун, 2006).

Професійна компетентність пов'язана з необхідною кількістю знань та умінь, які й визначають рівень її сформованості. І. Вільш, наголошуючи на важливій ролі правильного оперування інформацією, що дуже важливо для майбутніх фахівців з інформаційної діяльності, виділяє такі необхідні уміння, як пошук інформації, її зберігання, перетворення; уміння використовувати змінену інформацію та на її основі створювати і передавати власну інформацію; уміння протидіяти впливу інформації, яка зменшує можливість впливати на оточення; уміння оцінювати власний стан; уміння оцінювати стан інших людей (так звані власні сталі і змінні якості) (Вільш, 2008).

Компетентність, як якість людини, що формується завдяки обізнаності, оволодінням знаннями, уміннями, навичками та набуттям певного досвіду тісно пов'язана з

науково-дослідною діяльністю майбутніх фахівців. Адже саме наукова робота студентів закладає основи професійної компетентності. Професійна компетентність формується та удосконалюється у процесі виконання наукових робіт. З іншого боку – професійна компетенція майбутнього фахівця є запорукою успішної підготовки науково-дослідної роботи та забезпечує досягнення мети наукового пошуку. Тому, на нашу думку, маємо двоєдину залежність – професійна компетенція є джерелом і результатом процесу виконання науково-дослідницьких робіт студентів.

Науково-дослідна діяльність студентів визначається вищою формою самостійного навчального пізнання, оскільки дане пізнання, з одного боку, набуває форм наукового передбачення (студент сам ставить мету й шукає шляхи її досягнення), а з іншого, – сприяє індивідуалізації навчання.

Науково-дослідницька діяльність формує високий професійний рівень, специфічні уміння й навички, вибудовує особливий склад мислення та спілкування. Стрімкий науково-технічний і соціально-економічний розвиток країни висуває нові вимогами до якості підготовки спеціалістів. Тож важливим фактором удосконалення всієї системи підготовки спеціалістів для різних галузей народного господарства є науково-дослідницька діяльність студентів. Така діяльність дозволяє поглибити професійне спрямування освіти, виховувати спеціалістів з високим творчим потенціалом (Уйсімбаєва, 2010).

Узагальнення результатів наукових досліджень щодо сутності поняття «науково-дослідна діяльність» дають підстави тлумачити її як сукупність процесів одержання, передачі і використання нових наукових знань про об'єкти й процеси у різноманітних сферах суспільства.

Зауважимо, що науково-дослідна діяльність включає в себе й творчу пошукову роботу, яка має чітко визначені етапи і є одним з оптимальних шляхів засвоєння науково-теоретичних знань, формування дослідницьких та рефлексивних умінь.

Успішне виконання студентської науково-дослідної діяльності, як слушно зазначає О. Крушельницька, зазвичай реалізується за таких умов, як щорічна активна участь студентів у науковій роботі; послідовне ускладнення завдань з метою професійної орієнтації майбутнього фахівця; тісна взаємодія студентів різних курсів; постійний зв'язок наукової роботи студентів із науковою діяльністю кафедри (Крушельницька, 2009).

Науково-дослідна робота, реалізована в комплексі зазначених умов, забезпечує не тільки оволодіння методологією і методами наукового дослідження, а й формує науковий світогляд майбутніх фахівців, фундаментальну теоретичну підготовку до подальшої фахової діяльності. Зазначений вид діяльності сприяє формуванню високого професіоналізму, підвищенню загального інтелектуального рівня, розвитку творчого мислення та індивідуальних здібностей у вирішенні практичних завдань, допомагає знаходити адекватні рішення в складних неординарних ситуаціях. Працюючи над науковим дослідженням, студент набуває навичок самостійної науково-дослідної роботи, розвиває креативне мислення, ініціативність у процесі залучення до розв'язання актуальних наукових проблем, поповнюючи тим самим когорту талановитих вітчизняних учених.

З метою визначити активність студентів Центральноукраїнського національного технічного університету в науково-дослідницькій роботі та для з'ясування розуміння майбутніми фахівцями ролі наукової діяльності у формуванні професійної компетентності, ми запропонували здобувачам вищої освіти спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (2–4 курс) назвати, до яких форм науково-дослідницької роботи вони залучалися під час навчання. Відповіді респондентів розподілилися таким чином:

– написання наукових рефератів з конкретної теми у процесі вивчення соціально-гуманітарних та спеціальних дисциплін (100% респондентів);

- підготовка та захист курсових (100 % опитаних) і освітньо-кваліфікаційних робіт (2,5% респондентів);
- підготовка співдоповідей до лекцій (40% опитаних) та доповідей на семінарські заняття (100% респондентів);
- виконання індивідуальних завдань, що містять елементи проблемного пошуку (89% опитаних);
- виступи на щорічних студентських науково-практичних конференціях (65 % опитаних);
- участь в наукових гуртках (45 % респондентів), у діяльності студентського наукового товариства факультету та університету (5% опитаних).

На нашу думку, більшість показників є загалом логічним і, певною мірою, передбачуваними. Хотілось би зупинитися на показникові, що стосується підготовки кваліфікаційних робіт. Такий низький відсоток – 2,5% – пояснюється тим, що переважна більшість студентів ЦНТУ спеціальності 029 «Інформаційна бібліотечна та архівна справа» відповідно до поточного навчального плану складають державний іспит на здобуття ступеня «бакалавр», лише в окремих із них, які навчаються за скороченою формою, заплановано написання випускної кваліфікаційної роботи на здобуття кваліфікації бакалавра.

Що стосується кількості опитаних, які беруть участь у діяльності студентських наукових товариств, то показник у 5% є, на нашу думку, цілком логічним і прогнозованим.

Слід зазначити, що наукова робота для здобувачів вищої освіти є вагомим складовою навчально-виховного процесу ЗВО і організовується на основі «Положення про наукову роботу студентів», розробленого Міністерством освіти і науки України, де для кафедр і факультетів чітко сформульовано завдання, які передбачають поєднання навчання з науковою роботою студентів з метою отримання конкретних результатів, що можуть бути інтелектуальною власністю студента і використовуватись у подальшій роботі; залучення студентів до участі в науково-дослідній діяльності наукових шкіл,

забезпечення співробітництва з провідними науковими та науково-педагогічними працівниками як ЗВО, так і наукових закладів; безпосередню участь студентів у проведенні фундаментальних досліджень, залучення їх до виконання як держбюджетних, так і госпдоговорних тем; на цих матеріалах мають виконуватись дипломні роботи. Усі види і форми науково-дослідної роботи студентів спрямовані на активізацію творчих здібностей, застосування наукових методів при вирішенні практичних завдань (Крушельницька, 2009). Під час науково-дослідницької діяльності майбутні фахівці мають можливість максимально розвивати не тільки професійні якості (наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність), а й удосконалювати творчі здібності. Творчий потенціал реалізується в участі студентів у творчих секціях і студіях, концертах, різноманітних конкурсах, виставках технічної творчості. Спільна робота із засобами масової інформації, організація мистецьких заходів – всі ці види роботи не тільки сприяють удосконаленню здібностей і талантів студентської молоді, а й формують такі громадянські якості, як професійна компетентність, любов і повага до професії, господарність, організованість, ініціативність, бажання нарощувати науково творчий потенціал.

Євроінтеграційні тенденції в сучасній Україні потребують активного впровадження саме компетентісного підходу до документно-інформаційної діяльності. Значущу роль в ефективній реалізації зазначеного підходу відіграє стандарт, розроблений експертами Ради Інформаційних Асоціацій Європи (Information and Records Management – Competency Profile, 2000). Цей документ окреслює тридцять три напрями компетенцій, серед яких інваріантні: інформаційні, технологічні, комунікативні, управлінські та варіативні: компетенції галузі спеціалізації.

У Стандарті вищої освіти інформаційної, бібліотечної та архівної справи програмні компетентності (Наказ. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого

(бакалаврського) рівня вищої освіти, 2018) включають «здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи і характеризуються комплексністю та невизначеністю умов». Загальні компетентності передбачають здатність абстрактно мислити, аналізувати та синтезувати, застосовувати набуті знання на практиці, розуміти предметну сферу та професійну діяльність; вільно володіти як державною мовою, так й іноземною; доцільно використовувати інформаційні та комунікативні технології, знаходити та опрацьовувати потрібну інформацію з різних джерел; якісно виконувати поставлені завдання; працювати в команді; усвідомлювати та примножувати громадянські цінності, цінувати культурні та наукові надбання. Фахові компетентності передбачають вміння моніторити потрібну інформацію, зберігати її у різних форматах; використовувати сучасні прикладні комп'ютерні технології, програмне забезпечення, мережеві та мобільні технології для вирішення професійних завдань; аналізувати закономірності розвитку документно-інформаційних потоків та масивів, як штучно створеної підсистеми соціальних комунікацій; створювати чітку, стислу та точну управлінську документацію відповідно до чинних стандартів; підтримувати ділову комунікацію з усіма суб'єктами інформаційного ринку, користувачами, партнерами, органами влади та управління, засобами масової інформації; впроваджувати інноваційні технології виробництва інформаційних продуктів і послуг, підвищення якості інформаційного обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ; проектувати та створювати документно-інформаційні ресурси, продукти та послуги; використовувати PR та інші прикладні соціокомунікаційні технології в умовах сучасної інформаційно-технологічної інфраструктури; адмініструвати соціальні мережі, електронні бібліотеки та архіви; використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи, організовувати електронні бібліотеки та архіви; створювати, наповнювати та

забезпечувати функціонування веб-сайтів та веб-спільнот у мережі Інтернет; опанувувати і використовувати технології електронного урядування та електронного документообігу; постійно підвищувати рівень інформаційної культури (Наказ. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2018). Посилаючись на європейських експертів, додамо ще такі важливі для професійного зростання майбутніх фахівців компетенції, як комунікативні вміння, доступність, емпатія, командний дух, автономність. Не втратили нині актуальності дослідницькі й аналітичні компетенції: допитливість; аналітичне мислення, критичне мислення, синтетичне мислення. Комунікативний аспект не менш важливий у формуванні конкурентоспроможного спеціаліста, що володіє виваженістю, розсудливістю, винахідливістю та швидкою реакцією.

У процесі розв'язання професійних задач особливого значення набувають організаційні та управлінські компетенції: наполегливість, чіткість; вміння адаптуватися, передбачливість, рішучість, ініціативність (Information and Records Management – Competency Profile, 2000).

Логічно, що першочергового значення у формуванні професійної компетентності фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи набуває його робота над науковим дослідженням.

Організація та підготовка кваліфікаційних робіт для отримання ступеня вищої освіти «магістр» (далі – кваліфікаційна робота) здійснюється відповідно до вимог Конституції України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23.11.2011 № 1341, державних стандартів освіти, нормативно-правових документів Міністерства освіти і науки України. Захист випускних кваліфікаційних робіт здійснюється відповідно до «Положення про організацію освітнього процесу в

Центральноукраїнському національному технічному університеті», затвердженого вченою радою ЦНТУ від 30.10.2017 р., «Положення про випускню кваліфікаційну роботу (дипломний проект/роботу)» для отримання ступеня вищої освіти «магістр», затвердженого вченою радою ЦНТУ від 27.11.2017 р. та «Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії у Центральноукраїнському національному технічному університеті», затвердженого вченою радою ЦНТУ від 18.12.2017 р.

Кваліфікаційна робота для отримання певного ступеня вищої освіти – це засіб діагностики ступеня сформованості компетентностей розв’язувати типові завдання діяльності згідно з вимогами стандартів вищої освіти.

Робота над науковими дослідженнями фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи відбувається у такій площині:

I. Документно-інформаційна діяльність установ (органи місцевого самоврядування, підприємницькі організації, державні установи, товариства з обмеженою відповідальністю, некомерційні організації).

II. Порівняльна характеристика інформаційно-документної діяльності установ у контексті європейської інтеграції.

III. Вироблення рекомендацій та пропозицій щодо поліпшення документно-інформаційної діяльності установи.

Науково-дослідницькі роботи, виконані студентами кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, присвячені актуальним проблемам інформаційної сфери – розгляду маркетингових стратегій установи, вивченню впровадження інноваційних технологій в роботу інформаційних установ, дослідженню окремих архівних колекцій, комплексному аналізу документаційного забезпечення діяльності відділу поліції, особливостям документування роботи з національними меншинами і

громадськими організаціями в ОДА, аналізу і прогнозуванню суспільно-політичних процесів в області, проведенню моніторингів на суспільно-політичну тематику та ін. актуальним питанням, що відповідають викликам сучасності.

Тому проблематика наукових досліджень здобувачів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» може бути представлена таким тематичним полем:

- процеси сучасної документно-комунікаційної сфери діяльності суспільства;
- етапи розвитку комунікацій загалом і документних комунікацій зокрема;
- аналіз інформації як повноцінного ресурсу виробництва, важливого елементу соціального та політичного життя суспільства;
- визначення специфіки документних комунікацій і їх місця у сучасній системі соціальних комунікацій;
- визначення основних напрямків комунікативної діяльності в органах місцевого самоврядування,
- обґрунтування ролі, сутності та напрямків використання сучасних інформаційних технологій в організації документно-інформаційної діяльності;
- підвищення ефективності документування трудових відносин, що забезпечується активізацією інтересу роботодавців та працівників до питань документаційного забезпечення роботи з персоналом;
- специфіка оформлення, ведення, зберігання основних видів і типів управлінських документів;
- удосконалення процесів документаційного забезпечення інформаційної діяльності в установах;
- підвищення ефективності діяльності установ із засобами масової інформації;
- сутність інформаційного та документного ресурсів бібліотеки;
- теоретичне обґрунтування специфіки документної комунікації та експериментальне дослідження форм і методів

роботи спеціаліста в органах державної влади;

- дослідження нормативно-правового забезпечення документної діяльності в органах місцевого самоврядування;

- дослідження сучасних концепцій інформаційної роботи, компонентної структури і видів інформаційної діяльності, методології інформаційної діяльності;

- вивчення функціонування інформаційних структур;

- використання на практиці методик і методів обробки інформаційних потоків при підготовці досліджень;

- виявлення можливих джерел необхідної інформації, здійснення моніторингових досліджень із використанням усіх доступних джерел інформації (зокрема й ресурсів мережі Internet);

- теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження стану документування діяльності органів місцевого самоврядування, форм і методів ведення діловодства, що забезпечують ефективність діяльності структурних підрозділів;

- здійснення підготовки та редагування інформаційних матеріалів;

- створення інформаційних масивів (баз даних) за певною проблематикою (темою);

- здійснення інформаційного супроводу управління;

- інформаційно-освітня діяльність бібліотечних та архівних установ;

- сучасні інформаційно-комунікаційні технології та ін.

Однією із ключових особливостей вибору тематики студентського наукового дослідження першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти полягає у обов'язковій практичній спрямованості науково-дослідницької роботи, що відповідає повною мірою викликам часу. Бакалаврські та магістерські дипломні роботи, виконані студентами ЦНТУ напряму підготовки 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», обов'язково мають своєю підосною інформацію, дані та відомості, зібрані та

практично застосовані студентами-випускниками під час проходження переддипломних практик. Попри усі позитивні моменти цей факт має і певні нюанси, адже під час вибору теми дослідження студент і викладач працюють у тісному тандемі і вибраний напрямок науково-дослідницької роботи повинен відповідати не лише напрямку досліджень, що розробляється певною кафедрою, та сфері наукових інтересів викладача-керівника роботи (хоча і це дуже важливо). Обов'язковим і надважливим моментом бачиться нам відповідність обраної теми науково-дослідницької роботи інтересам, природнім нахилам та особистим вподобанням студента-дослідника. Лише за умови врахування такого дослідницького інтересу здобувача вищої освіти на виході маємо шанс отримати науковий продукт високої якості. Тому вважаємо, що вибір бази практики повинен, перш за все, враховувати спрямування наукових інтересів майбутнього автора науково-дослідницького інформаційного продукту, що в окремих випадках може зумовлювати труднощі у пошуку місця проходження практики. А якщо врахувати, що метою виконання студентських науково-дослідницьких робіт є не тільки і не стільки створення якісного (на рівні змісту і форми) інформаційного продукту, а й виховання майбутніх мислячих всебічно розвинених громадян України, то вмотивованим є поділ функцій науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня та другого (магістерського) на два блоки.

Науково-дослідницька діяльність, спрямовуючи майбутніх фахівців на розв'язання проблемних завдань, мобілізуючи творчий підхід до самого процесу пошуку, виконує ряд важливих функцій. Як вже зазначалося вище, залежно від змісту і призначення науковці поділяють дані функції на два провідні блоки. До першого блоку належать діяльнісно-результативні функції. Реалізація даних функцій сприяє виробленню інноваційно спрямованих суспільно-значущих знань; систематизації концептуально-теоретичних

положень та доробку практичного досвіду в ракурсі певної проблеми; удосконаленню уміння аналізувати, класифікувати та узагальнювати отримані емпіричні дані, аргументувати власну наукову позицію. До другого блоку відносяться особистісно-результативні функції. За їх допомогою відбувається розвиток методологічності та концептуальності мислення, оволодіння технікою дослідження; формування вмінь рефлексивного самопізнання (Князян, 2006).

Виходячи з існуючих досліджень можемо відзначити, що науково-дослідницька діяльність майбутніх фахівців дозволяє зробити об'єктом наукової рефлексії студентів соціальні явища, комплексно інтегрувати знання навчальних дисциплін різних циклів у напрямку вироблення індивідуальних стратегій навчання, системно переосмислювати накопичений соціальний досвід крізь призму його практичного застосовування, активізувати процес удосконалення дослідницьких умінь і компетентностей майбутніх фахівців. Викладачеві у цьому процесі відводиться особлива роль, адже він не просто транслює наукову інформацію, а забезпечує професійну самореалізацію студента. Професійний розвиток передбачає саморозвиток особистості (М. Чобітько), що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, забезпечуючи тим самим розвиток творчої самореалізації.

Висновки. Отже, науково-дослідна робота майбутніх фахівців як індивідуальна, творча і пошукова діяльність є потужним рушієм формування і розвитку професійної компетентності. В сучасних умовах розгортання академічної доброчесності студенти представляють незаангажований науковий продукт, здатний гідно представити Україну на європейському рівні. Перспективи подальших наукових досліджень включають в себе вивчення досвіду формування професійної компетентності спеціалістів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи в Україні та за кордоном, зокрема у Польщі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково-дослідної роботи: *Навч. посібник для студентів та викладачів вищ. навч. закладів*. Київ: Форум, 2000. 271 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
3. Гриньова М. В., Варданян А. О. Теоретичний аналіз компетентності як ключового поняття педагогіки. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : збірник статей III Міжнародної наук.-практ. конф.*, Полтава, 31 травня – 01 червня 2018 р. Полтава : Вид-во «Астрая», 2018. С. 76-79.
4. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: *монографія*. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63.
6. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика: *монографія*. Ізмаїл: Сміл, 2006. 242 с.
7. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: *навчальний посібник*. Київ: Кондор, 2009. 206 с.
8. Міністерство освіти і науки України. Наказ. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. URL: <https://cutt.ly/DhTROit>.
9. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://cutt.ly/rhTRS15>.
10. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. / Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. К. Вид-во «АКОНІТ», 1998. Т. 3. С. 305.

11. Освіта в Україні. URL: <https://cutt.ly/vhTRGc4>.
12. Пілюшенко В. Л, Шкрабак І. В., Славенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навчальний посібник. Київ: Лібра, 2004. 344 с.
13. Свистун В. І. Підготовка майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності: монографія. Наук.-метод. Центр аграр. Освіти, 2006. 343 с.
14. Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003. 120 с.
15. Уйсімбаєва Н. Науково-дослідна діяльність майбутнього фахівця. *Збірник наукових праць: Наукові записки*. Випуск 88. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2010. С. 243-246.
16. Уйсімбаєва Н. Науково-дослідницька діяльність як чинник зростання професійної компетенції. *Рідна школа*. 2006. №4. С. 3-7.
17. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций URL: <https://cutt.ly/VhTRLTY>.
18. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія. [Богуш А.М., Трифонова О.С., Кисельова О.І. та ін.]; за ред. акад. А.М. Богуш. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
19. Wilsz J., 2008, Umiejetnosci potrzebne nauczycielowi techniki do skutecznego komunikowania sie z uczniami [w:] *Techika-Informatyka-Edukacja. Teoretyczne I praktyczne problem edukacji informatycznej*, t. IX, red. W. Walat, Rzeszow: 189.
20. Information and Records Management – Competency Profile / Office of Government Records, National Archives of Canada. April 2000.

REFERENCES

1. Artemchuk, H. I. & Kurylo, V. M. & Kocherhan, M. P. (2000). *Metodyka orhanizatsii naukovo-doslidnoi roboty [Metodyka orhanizatsii naukovo-doslidnoi roboty]*. Kyiv: Forum [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S. U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].

3. Hrynova, M. V. & Vardanian, A. O. (2018). Teoretychnyi analiz kompetentnosti yak kliuchovoho poniattia pedahohiky [Teoretychnyi analiz kompetentnosti yak kliuchovoho poniattia pedahohiky]. Proceedings from MIIM '12: *Aktualni pytannia lnhvistyky, profesiinoi lnhvodydaktyky, psykholohii i pedahohiky vyshchoi shkoly : zbirnyk statei III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf.* (pp. 76-79). Poltava: Vyd-vo «Astraiia» [in Ukrainian].

4. Hura, O. I. (2006). *Psykholoho-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Psychological and pedagogical competence of a teacher of a higher educational institution]*. Zaporizhzhia: HU «ZIDMU» [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu vid 01.07.2014 r. № 1556-VII [Law of Ukraine on Higher Education of 01.07.2014 № 1556-VII]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 63 [in Ukrainian].

6. Kniazian, M. O. (2006). *Samostiino-doslidnytska diialnist maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov: teoriia i praktyka [Independent research activity of future teachers of foreign languages: theory and practice]*. Izmayil: Smil [in Ukrainian].

7. Krushelnytska, O. V. (2009). *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

8. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Nakaz. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Nakaz. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://cutt.ly/DhTROit> [in Ukrainian].

9. Natsionalna ramka kvalifikatsii [Natsionalna ramka kvalifikatsii]. Retrieved from <https://cutt.ly/rhTRSI5> [in Ukrainian].

10. Yaremenko, V., Slipushko, O. (Eds.). (1998). *Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrokhn tomakh* [Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrokhn tomakh]. Kyiv: Vyd-vo «AKONIT» [in Ukrainian].

11. Osvita v Ukraini [Osvita v Ukraini]. www.education.ua. Retrieved from <https://cutt.ly/vhTRGc4> [in Ukrainian].

12. Piliushenko, V. L., Shkrabak, I. V. & Slavenko, E. I. (2004). *Naukove doslidzhennia: orhanizatsiia, metodolohiia, informatsiine zabezpechennia* [Naukove doslidzhennia: orhanizatsiia, metodolohiia, informatsiine zabezpechennia]. Kyiv: Libra [in Ukrainian].

13. Svystun, V. I. (2006). *Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi do upravlinskoi diialnosti* [Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi do upravlinskoi diialnosti]. Nauk.-metod. Tsentr ahrar. Osvity [in Ukrainian].

14. Spitsyn, Ye. S. (2003). *Metodyka orhanizatsii naukovo-doslidnoi roboty studentiv u vyshchomu zakladi osvity* [Metodyka orhanizatsii naukovo-doslidnoi roboty studentiv u vyshchomu zakladi osvity]. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU [in Ukrainian].

15. Uisimbaieva, N. (2010). Naukovo-doslidna diialnist maibutnoho fakhivtsia [Naukovo-doslidna diialnist maibutnoho fakhivtsia]. *Zbirnyk naukovykh prats: Naukovi zapysky*, 88, 243-246 [in Ukrainian].

16. Uisimbaieva, N. (2006). Naukovo-doslidnytska diialnist yak chynnyk zrostannia profesiinoi kompetentsii [Naukovo-doslidnytska diialnist yak chynnyk zrostannia profesiinoi kompetentsii]. *Ridna shkola*, 4, 3-7 [in Ukrainian].

17. Khutorskoi, A. V. Tekhnolohiia proektyrovaniia kliuchevykh y predmetnykh kompetentsyi [Tekhnolohiia proektyrovaniia kliuchevykh y predmetnykh kompetentsyi]. Retrieved from <https://cutt.ly/VhTRLTY> [in Russian].

18. Bohush, A.M. (Eds.). (2008). *Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh* [Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh]. Odesa: PNTs APN Ukrainy [in Ukrainian].

19. Wilsz, J. (2008). Umieejtnosci potrzebne nauczycielowi techniki do skutecznego komunikowania sie z uczniami [Navychky, neobkhdni vchyteliu tekhniky dlia efektyvnoho spilkuvannia zi studentamy]. *Techika- Informatyka-Edukacja. Teoretyczne I praktyczne problem edukacji informatycznej*, IX, 189 [in Poland].

20. Information and Records Management – Competency Profile (2000). [Information and Records Management – Competency Profile]. *Office of Government Records, National Archives of Canada*. April [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті автори обґрунтовують значущість науково-дослідницької діяльності у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців зі спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Проаналізовано сутність понять «компетентність» і «компетенція». Розглянуто тлумачення компетентності у дослідженнях вітчизняних учених. Представлено різні акценти розуміння професійної компетентності.

Узагальнено результати наукових досліджень щодо сутності поняття «науково-дослідна діяльність», яка виступає важливим фактором формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти. Науково-дослідницька діяльність забезпечує оволодіння фахівцями методологією і методами наукового дослідження, формує науковий світогляд, потужну підготовку до подальшої практичної діяльності у професійній сфері. Робота над науковим дослідженням сприяє формуванню високого професіоналізму, підвищенню загального інтелектуального рівня, розвитку творчого мислення та індивідуальних здібностей. Анкетування студентів щодо включеності у різні види науково-дослідницької діяльності засвідчило нагальну потребу в ефективній реалізації наукового потенціалу у процесі написання кваліфікаційних робіт.

Розглянуто загальні та фахові компетентності магістрів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету. Особливого значення у формуванні професійної компетентності фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи набуває його робота над науковим дослідженням. У статті окреслено напрями виконання кваліфікаційних робіт першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівня вищої освіти студентів кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ.

Представлена проблематика наукових досліджень, підтверджує практичну спрямованість науково-дослідницької роботи здобувачів вищого рівня освіти.

Доведено, що розв'язання зазначених проблем є головним рушієм у процесі формування професійної компетентності.

Ключові слова: *професійна компетентність, заклад вищої освіти, кваліфікаційна робота, науково-дослідницька діяльність, інформаційна, бібліотечна та архівна справа.*

АННОТАЦІЯ

В статье авторы обосновывают значимость научно-исследовательской деятельности в процессе формирования профессиональной компетентности будущих специалистов специальности «Информационное, библиотечное и архивное дело». Проанализировано сущность понятий «компетентность» и «компетенция». Рассмотрено толкование компетентности в исследованиях отечественных ученых. Представлены разные акценты понимания профессиональной компетентности. Обобщены результаты научных исследований относительно сущности понятия «научно-исследовательская деятельность», которая выступает в качестве важного фактора формирования профессиональной компетентности студентов. Научно-исследовательская деятельность обеспечивает овладение специалистами методологией и методами научного исследования, формирует научное мировоззрение, мощную

подготовку к дальнейшей практической деятельности в профессиональной сфере. Работа над научным исследованием способствует формированию высокого профессионализма, повышению общего интеллектуального уровня, развития творческого мышления и индивидуальных способностей.

Анкетирование студентов относительно их участия в разных видах научно-исследовательской деятельности засвидетельствовало неотложную потребность в эффективной реализации научного потенциала в процессе написания квалификационных работ. Рассмотрены общие и профессиональные компетентности магистров из информационного, библиотечного и архивного дела Центральноукраинского национального технического университета. Особенное значение в формировании профессиональной компетентности специалиста по информационному, библиотечному и архивному делу приобретает его работа над научным исследованием. В статье представлено направления выполнения квалификационных работ первого (бакалаврского) и второго (магистерского) уровня высшего образования студентов кафедры общественных наук, информационного и архивного дела

Представленная проблематика научных исследований подтверждает практическую направленность научно-исследовательской работы добытчиков высшего уровня образования. Доказано, что решение отмеченных проблем является главным двигателем в процессе формирования профессиональной компетентности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, заведение высшего образования, квалификационная работа, научно-исследовательская деятельность, информационная, библиотечное и архивное дело.

УДК 811.161.2(091)(092)Франко

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-240-260>

**THE HISTORICAL FIGURE OF IVAN FRANKO IN
UKRAINIAN LINGUISTIC SCIENCE**

**ПОСТАТЬ ІВАНА ФРАНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ**

**ЛИЧНОСТЬ ИВАНА ФРАНКО В ИСТОРИИ
УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВЕДЧЕСКОЙ НАУКИ**

Людмила Довбня,

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
української лінгвістики
та методики навчання
ljudmila_d@ukr.net
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5353-3327
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди», вул.
Сухомлинського, 30, 08401,
м. Переяслав, Україна

Ljudmila Dovbnia,

Ph. D in Philology, Docent,
Associate Professor at the
Department of Ukrainian
Linguistics
and Methodology of Teaching
ljudmila_d@ukr.net
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5353-3327
«SHEI Pereiaslav-Khmelnytskyi
State Pedagogical
Grygorii Skovoroda University»,
Sukhomlynskogo str., 30, 08401
Pereialav, Ukraine,

Тамара Товкайло,

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
української лінгвістики
і методики навчання
tovkaylo_t@ukr.net
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5353-3327

Tamara Tovkaylo,

Ph. D in Philology, Docent,
Associate Professor at the
Department of Ukrainian
Linguistics and Methodology of
Teaching
tovkaylo_t@ukr.net

0001-7142-3164
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
08401,
м. Переяслав, Україна

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7142-3164
«SHEI Pereiaslav-Khmelnytskyi
State Pedagogical
Grygorii Skovoroda University»,
Sukhomlynskogo str., 30, 08401
Pereiaslav, Ukraine

ABSTRACT

The article highlights I. Franko's contribution to the history of formation and development of Ukrainian linguistics, the linguistic heritage of the great scientist-encyclopedist, artist of the artistic word Ivan Franko against the background of the historical process of establishing language norms are analyzed. Emphasis is placed on his struggle for the formation, development and normalization of the Ukrainian language, in particular its vocabulary, phraseology and for the establishment of the phonetic principle of Ukrainian spelling.

The works of the scientist devoted to the consideration of language as a national identity, as an element of artistic creativity, as well as individual components of its structure are analyzed. The researcher emphasizes the study of dialects and lexical norms of the Ukrainian language, children's speech, issues of general linguistics, etc.

Ivan Franko's personal contribution to the history of Ukrainian linguistic science is determined.

In the modern world, Ivan Franko deservedly appears before mankind primarily as a master of the Ukrainian word, an artist in the field of domestic artistic poetry and prose. At the same time, the intellectual work of the great stonemason was not limited to this. A man of encyclopedic knowledge and extraordinary abilities, Ivan Franko created a solid foundation for the development and functioning of the Ukrainian language not only through his own

artistic but also scientific activities: he wrote linguistic works on Ukrainian spelling, defending the richness of the Ukrainian language on a folk basis languages; the researcher paid considerable attention to children's speech and issues of language philosophy. Given the need to normalize modern Ukrainian spelling and limit the norms of colloquial speech, the question of analyzing the best traditions that have historically developed in the linguistic heritage of the nation's luminaries, which should primarily include Ivan Franko, is particularly relevant.

Despite the significant time that separates us from the period when Ivan Franko lived and worked, his work and ideas remain in time, given that it is worth outlining the scientist's contribution to the history of formation and development of linguistics in Ukraine.

The scientific and spiritual roots of the national greatness of the glorious son of the Ukrainian people I. Franko are undoubted. Truly a giant of spirit, the immortal Stonemason left behind an invaluable artistic treasure for future researchers of the word. A native of the depths of the people, he, being a great master of the word, nurtured a love for the native language, tried to join its origins, glorified, created and defended the Ukrainian word, prophesying a great future for him. It was he who created the scientific basis for the assertion of the phonetic principle in spelling, for the creation of linguistic norms on a living folk basis, taking into account regional diversity.

Today this principle is dominant in modern Ukrainian spelling. I. Franko's followers perfected his lexicographical achievements, lexical-phraseological and dialectal teachings. For a long time, there has been a debate in linguistic circles about the possibility / impossibility of developing figurative meanings in established phrases, but modern linguistics has proved the correctness of Franko's conclusions in this area on a large number of examples. In the aspect of comparing the features of phraseology and words, modern scholars unanimously claim that established linguistic expressions, as well as individual words, have the ability to semantic transformation, and illustrate this with a large number of examples.

Prospects for further research are seen by the authors in the study and analysis of modern linguistic material based on the ideas initiated by Ivan Franko in various linguistic fields.

Keywords: *history of Ukrainian linguistics, formation and development of science, the evolution of the language system, the struggle for the standardization of spelling, the phonetic principle of spelling, the living vernacular, standardization, lexical and phraseological developments, the scientific style of the Ukrainian language.*

Постановка проблеми. У сучасному світі Іван Франко заслужено постає перед людством передусім як майстер українського слова, митець у сфері вітчизняного художнього поетичного і прозового письменства. Водночас власне цим не обмежувалася інтелектуальна праця великого Каменяря. Людина енциклопедичних знань і неординарних здібностей, Іван Франко створив вагоме підґрунтя для розвитку й функціонування української мови не лише власною мистецькою, а й науковою діяльністю: його перу належать мовознавчі праці, присвячені українському правопису, відстоюванню багатства української мови на народній основі, дослідженню територіальної специфіки української мови; значну увагу приділяв дослідник дитячому мовленню та питанням філософії мови. З огляду на потребу нормалізації сучасного українського правопису та огранення норм народнорозмовного мовлення з особливою актуальністю постає питання аналізу кращих традицій, що історично склалися в лінгвістичній спадщині світоців нації, до яких перш за все слід віднести Івана Франка.

Попри значний часовий проміжок, що відділяє нас від періоду, коли жив і творив Іван Франко, його напрацювання та ідеї залишаються на часі, з огляду на що варто окреслити внесок науковця в історію становлення та розвитку мовознавчої науки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які опираються автори. Питання аналізу мовознавчої спадщини Івана Франка було об'єктом наукових інтересів вітчизняних дослідників ХХ – початку ХІХ ст., з-поміж яких слід виокремити І. Білодіда, І. Ковалика, О. Сербенську, З. Франко, І. Ціхоцького та ін. Так, В. Ващенко, рецензуючи книгу І. Білодіда «Каменяр українського слова», зазначав: «Серед нових праць про творчість І. Франка не може не привернути уваги книжка І. Білодіда «Каменяр українського слова», у якій дається відповідь на ті питання, що постають при ознайомленні з мовною діяльністю І. Франка, такою складною, глибокою і важливою для теорії й практики сучасної мовознавчої науки. Основне значення рецензованої праці в тому, що нею розпочинається новий етап у дослідженні мови І. Франка. У ній вдало поєднано розгляд теоретичних настанов Каменяра в галузі мови з аналізом мовних особливостей його творів, сформульовано основні методологічні настанови подальшої праці, окреслено дослідницькі об'єкти і вказано на спосіб їх докладної наукової характеристики» (Ващенко, 1966).

Значний внесок в українське лінгвістичне франкознавство зробила плеяда вчених Львівського національного університету імені Івана Франка: від В. Сімовича (загальний аналіз мови письменника), Н. Корнієнко (боротьба Каменяра за українську літературну мову на загальнонародній основі), Я. Закревської (мова казок І. Франка), І. Петличного (синтаксична специфіка прози письменника), М. Онишкевича (регіоналізми у творах митця), І. Ковалика (особливості Франкового стилю мовлення) до З. Терлака (текстологія і лексикографія І. Франка), І. Ціхоцького (діалектна та стилістична наснаженість творів), О. Сколздри-Шепітко (ономастика) та ін.

Водночас слід зауважити, що наукові розвідки вказаних учених присвячені аналізу мови Франкових творів, і є лише поодинокі праці, у яких висвітлюється лінгвістична діяльність митця. Так, загальномовознавчій проблематиці наукових праць

І. Франка присвячені дослідження І. Галенко, специфіці синтаксису його наукового мовлення – напрацювання О. Труш.

Визначення не вирішених раніше частин проблеми.

Дефіцит наукових праць, у яких здійснений аналіз лінгвістичної спадщини І. Франка з огляду на її місце та роль в історії української лінгвістики, зумовлює потребу нових досліджень у зазначеній царині. У зв'язку із цим подана стаття є на часі.

Мета статті – проаналізувати мовознавчі праці І. Франка, з'ясувати роль і місце наукового доробку митця у процесі становлення і розвитку української мовознавчої науки загалом та окремих її сфер.

Постановка завдання. Досягнення поставленої мети спонукало авторів статті до виконання таких завдань:

- виокремити внесок ученого в історію становлення та розвитку українського мовознавства
- здійснити загальний огляд наукового доробку І. Франка;
- подати аналіз напрацювань дослідника в царині української орфографії, діалектології, народнорозмовного мовлення, загального мовознавства тощо.

Виклад основного матеріалу. Іван Франко постає перед світом передусім як геніальний творець, майстер художнього слова. Однак лише цими гранями не вичерпується його дар та інтелект. Великий Каменяр – багатогранна потужна особистість. Він був активним громадським діячем, етнографом і фольклористом, майстром психологічного аналізу, талановитим перекладачем німецького, норвезького, ісландського, португальського, італійського, іспанського, албанського фольклору, англійської та шотландської народної поезії (балад), австрійської літератури, творів А. Міцкевича, О. Пушкіна, Г. Гейне.

Йому – прозаїку, поету, літературному критику, ученому-патріоту – довелося жити і творити в добу, коли велася запекла боротьба за існування і функціонування української мови, коли Австро-Угорська і Російська імперії вважали її «діалектним

компонентом». У важких дискусіях 60-80-х рр. ХІХ ст., об'єктом яких було животворче українське слово, І. Франко науково, лінгвістично доводив давність і самобутність української мови та її право на існування.

Особливої уваги заслуговують його праці, присвячені розгляду мови як національної самобутності, як елементу художньої творчості, а також окремих компонентів її структури. Його лінгвістичні статті присвячені діалектам та лексичним нормам української мови («Літературна мова і діалекти», «Говоримо на вовка, скажімо і за вовка» та ін.), дитячому мовленню («Дітські слова в українській мові»), питанням загального мовознавства («Мислі о еволюції в історії людства»), зокрема проблемі виникнення людської мови та розвитку її функцій тощо.

Дослідник поділяв погляди вчених на мову як біологічне явище, слідуючи концепції німецького лінгвіста-натураліста Августа Шлейхера про те, що мова, як і кожен живий організм, народжується. Водночас усі праці Івана Франка засвідчують бачення ним мови як суспільного явища. Таке розуміння феномену мови підтверджується його поглядами на становлення української літературної мови, головними ознаками якої мали стати унормованість, функціонування на всій території України, обслуговування всіх сфер суспільства.

Учений вважав, що українська мова придатна і для спілкування простих людей, і для написання художніх творів та публіцистичних праць, і для опису наукових спостережень. «Одним із основних напрямків діяльності І. Франка щодо розвитку української літературної мови і було піклування про розвиток її наукового і публіцистичного стилів. Він розробляв ці питання теоретично, а практичною діяльністю, своєю науковою і публіцистичною творчістю утверджував ці стилі, виробляв їх мову... І. Франко міцно уґрунтував уже в останній чверті ХІХ ст. науковий стиль української мови в галузі гуманітарних (суспільних) наук і стиль публіцистичний. Він підтримував усі заходи, що сприяли цьому, зокрема, ті науково-

популярні брошури, які видавалися в цей час на Україні. Написані на науково-популярні теми (про холеру, хліборобство, дифтерит, про чуму рогатої худоби і под.), ці українські брошурки розходилися сотками, тисячами, – відзначав він, – а з тим ішло в народ не тільки реальне знання різних життєвих справ, але також те розуміння, що українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна й до книжки й до науки» (Білодід, 1966: 45-46). І. Франко приділяв значну увагу питанню статусу української мови, наполягаючи на тому, що вона не є діалектом, а є самостійною мовою. Він розумів, що літературна мова «живиться» діалектизмами, черпає з них наснагу, водночас зберігаючи стабільність своїх норм. Літературне вживання діалектизмів доцільне тоді, коли діалектизм розширює номінативні засоби літературної мови, збагачує її виражальні можливості. Із цього приводу дослідник написав поетичні рядки:

*Діалект, а ми його надишем
Міццю духу і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.*

(Антошкові П.)

Митець розумів, що народна мова як певне наддіалектне утворення має поєднувати в собі найдорожче, найцінніше і будуватися не лише на наддніпрянських, а й на західноукраїнських діалектах, увібравши найвагоміші лексико-виражальні набутки. У статті «Літературна мова і діалекти» І. Франко стверджує, що літературна мова повинна будуватися на мовній палітрі Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, бо в ній «лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців» (Франко І., 1982: т. 37, с. 208).

На долю майстра слова випала місія в тодішніх нелегких умовах вести невпинну боротьбу не лише за становлення і розвиток української мови, а й за високе ідейно-естетичне спрямування творів, відстоюючи загальноукраїнські мовно-літературні норми. І. Франко вважав, що письменник має

володіти не лише певним діалектом, а загальнонародною мовою, зрозумілою всім членам соціуму. І оскільки така мова тоді ще не постала, то вчений і митець слова закликав усіх письменників працювати над її створенням. Своє завдання у становленні та розвитку українського слова митець вбачає в тому, щоб «докинути цеглину до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання – майбутньої єдності і одноцільності нашої літературної мови» (Франко І., 1980: т. 28, с. 171). Ідея об'єднання українців була важливим складником прогресивної інтелектуальної творчості митців. Австрійський уряд уживав цілеспрямованих заходів задля відмежування галичан від решти українців з метою недопущення їх взаєморозуміння. З цього приводу І. Франко писав: «Світанок національного відродження українців у Галичині був довгий і холодний...» (Франко І., 1980: т. 27, с. 287). Учений пророче висловлює думку, що розвиток національних мов починається з потреби народу пізнати самого себе і самовиразити. Саме це, на думку І. Франка, «примусило Котляревського писати по-українськи, а публіку – читати його писання і любоватися ними» (Франко І., 1980: т. 27, с. 287). Як жодна із націй, українці поряд із соціальним потерпали й від національного гніту, тому боротьба за єдність мови ґрунтувалася на вірі українського люду в «культурну майбутність України як окремого етнічного організму з окремою мовою й письменством...» (Франко І., 1982: т. 36, с. 144).

Пророчими є слова великого вченого, патріота І. Франка до українців: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів. Мусимо витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю, суспільний культурний організм..., податний на присвоєння собі в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч як сильна держава, не може стояти...» (Франко І., 1986: т. 45, с. 405).

Задля того, щоб українською мовою було зручніше висловлювати думки на письмі, прогресивні діячі Західної України запровадили замість язичія – штучно витвореної книжної мови, в основі якої була старослов'янська мова з елементами російської і староукраїнської мов та західноукраїнського діалекту, – народну мову в письменство Галичини (започаткував її альманах «Русалка Дністрова» (1837 р.)).

В основу язичія було покладено використання кирилиці та історико-етимологічного правопису. На противагу йому вводилася народна мова, для передачі якої на письмі найкраще підходив фонетичний принцип правопису.

І. Франко виступав за введення саме фонетичного принципу орфографії, науково обґрунтовував його суть. Його погляди з цього приводу висвітлені у праці під назвою «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (Етимологія і фонетика...), які, на думку З. Франко, відіграють роль найвищого арбітра в суперечці про принципи правопису. У них ідеться про те, що чинний етимологічний правопис не відповідає потребам живої народної мови, а тому його не слід підтримувати штучно. Орфографія перебуває на порозі реформування. З. Франко вказує: «Простежуючи розвиток письменства на Русі, Франко відзначав розрив між писемною і живою усною мовою, яка у вигляді окремих елементів проникала до цього письменства, і констатував, що правопис тільки вбивав живу мову» (Франко З, 1986: 36). «Чим далі будемо йти за історією староруського письменства, – писав Франко, – тим більший стає сей розріз між писаним і живим словом, тим більший хаос бачимо в писанні слів, котрі в різних сторонах різно вимовлялися... Що ж до нашої новішої народної літератури, то ми можемо сміливо сказати, що вона виросла на принципі фонетичної писовні, що вона оскільки була народною, остільки була й фонетичною, що кожда реакція против фонетики до традиційного етимологічного хаосу була zarazом реакцією проти живої народної мови і против живого

змісту» (Франко І., 1981: т. 29, с. 155-156). Час довів необхідність реформ, здійснених у правописі української мови.

В інтелігентських колах Західної України кінця ХІХ ст. велася жорстка дискусія з приводу доцільності чи недоцільності змін у правописі. Так, у 1884 р. в журналі «Зоря» з'явилися статті, спрямовані проти етимологічного правопису, у яких висміювалися його захисники. З цього приводу цікавим був фейлетон О. Маковея, котрий виступив проти прибічників етимологічного правопису, які вважали, що фонетика є породженням злого Духа. Напередодні з'явився в пресі вірш прихильника етимологічного правопису Третяка:

*Знатъ дургѣйки всѣ наѣлись, Чому ж духъ зльїи пхае рыло
На письмо бо напостѣлись: Там, где нашъ святыи Кирило
ѣ, ѣ, ѣ выкидають, Умно сдѣлалъ и прекрасно!
Тым Русь-матерь убивають Лишь туманамъ то не ясно.*

Авторам аналогічних «шедеврів» І. Франко в 1899 р. дав гідну відповідь – написав сатиричний вірш «Етимологічний гімн»:

*Далі, браття, буки в руки, А за фтиту бий в ланіту,
Муж до мужа, остро в бій! Щоби знати пальців п'ять!
Хоч би сікли нас на штуки, Наша пісня звісна світу:
Кожен твердо стань і стій! «Кси-пси, кси-пси, ять-ять-ять».*

*Уставайте з гробу мари, Хто нам їжицю відчахне,
Вилізайте, раки, з нор! Того в міх та й у ріку!
Загукайте аж до хмари: Буде знати, чим то пахне,
«Йори, єри, йор-йор-йор!» Хто нарушить унику.*

*Фонетичну бийте гідру, Щоб на небі сонце згасло,
Щоб і духу не було! Щоб уся пропала Русь –
За омегу очі видру, Нам найстарше наше гасло:
Зуби виб'ю за зело. «От-я, от-я юс-юс-юс!»*

Дослідник поглядів І. Франка у сфері реформи правопису Н. П. Корнієнко зазначає: «Виступи І. Франка в справі правопису – це один з проявів його великої і важкої праці в галузі створення демократичної культури в Західній Україні.

В діяльності Франка це не була звичайна «війна за букви», а відстоювання народності, реалізму і соціального служіння трудящим друкованим словом» (Корнієнко, 1956).

Заслуговує уваги і лексикографічна діяльність І. Франка. Він є укладачем 3-томного видання з фразеології «Галицько-руські народні приповідки». Подача матеріалу в ньому засвідчує, що праця виконана на високому на той час рівні для лексикографічної практики. До видання ввійшли фразеологічні одиниці, записані І. Франком власноручно із живого народного мовлення (прислів'я, приказки, афоризми) та почерпнуті з деяких друкованих збірок. У кожній словниковій статті семантично інтерпретуються мовні одиниці, у багатьох випадках добираються відповідники з інших мов, наприклад: *зійшли биці на киці* – «звелось господарство з волів на котів»; тут же наводиться білоруський еквівалент цієї ФО: *перебиваець быки на бараны*» (Корнієнко, 1956: 376).

Аналізуючи фразеологізми, І. Франко звертає увагу на можливість розвитку в них нових, переносних значень, тобто допускає полісемію цих мовних одиниць (названа ознака зближує фразеологізм і слово). Так, він відтіняє подвійний семантичний план: прямий і образно-переносний – у багатьох прислів'ях і приказках, зокрема: *не помажеш – не поїдеш; не конче той б'є, хто в жменю плює* тощо.

І. Франко засвідчив себе і як діалектолог, і як дослідник мови творів українських письменників, даючи високу оцінку мовній вправності Т. Шевченка («Із секретів поетичної творчості»).

Учений зробив вагомий внесок у розвиток українського мовознавства. Крім того, його загальнолінгвістичні погляди не втратили актуальності й сьогодні: це, перш за все, розуміння того, що народ повинен мати одну літературну мову,

унормовану, кодифіковану й поліфункціональну, а також бачення мовної норми як динамічної категорії, у якій відбиваються зміни, що з'являються під впливом інтра- та екстралінгвістичних чинників.

І. Франко був майстром слова, усі його художні твори і наукові праці мають прикладне спрямування, однак вони є досить вагомим теоретичним підґрунтям для становлення лінгвістичної теорії та мовознавчої думки в Україні у ХХ – ХХІ ст.

Висновки. Наукове й духовне коріння національної величі славного сина українського народу І. Франка є безсумнівним. Будучи воістину велетом духу, безсмертний Каменяр залишив по собі неоціненний мистецький скарб для майбутніх дослідників слова. Виходець із народних глибин, він, будучи великим майстром слова, плекав любов до рідної мови, намагався долучитися до першовитоків батьківської мови, усіляко звеличував, творив і відстоював українське слово, пророчачи йому велике майбутнє. Саме він створив наукове підґрунтя для витворення мовних норм на живій народній основі з урахуванням регіональної розмаїтості, для утвердження у правописі фонетичного принципу. Нині цей принцип є домінантним у сучасній українській орфографії. Послідовники І. Франка удосконалювали його лексикографічні набутки, лексико-фразеологічні й діалектні вчення. Упродовж тривалого часу в мовознавчих колах велася дискусія з приводу можливості / неможливості розвитку в усталених словосполученнях переносних значень, однак сучасна лінгвістика на великій кількості прикладів довела правильність Франкових висновків і в цій царині. В аспекті зіставлення ознак фразеологізму і слова вчені одностайно стверджують, що усталені мовні звороти, як і окремі слова, мають здатність до семантичної трансформації, і ілюструють це великою кількістю прикладів.

Перспективи подальших розвідок вбачаються авторами в опрацюванні та аналізі сучасного мовного матеріалу з опорою на започатковані І. Франком ідеї в різних мовознавчих сферах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Каменяр українського слова. Київ: Наукова думка, 1966. 68 с.
2. Ващенко В. Рецензія на книгу: І.К. Білодід. Каменяр українського слова. Київ: Наукова думка, 1966. 66 с. *Мовознавство*. 1967. № 3. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=10294>
3. Галенко І.Г. Іван Франко і деякі питання загального мовознавства. *Іван Франко і питання мовознавства*. Львів, 1983. Вип. 13. С. 11-20.
4. Довбня Л.Е., Товкайло Т.І. Концепція генетичної єдності українських говірок у лінгвістичній спадщині В.М. Ганцова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Вип. 9 (77). Острог, 2020. С. 146-149. DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-146-149.
5. Ковалик І.І. Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка. *Іван Франко. Статті, матеріали*. Київ, 1965. Вип. 12. С. 110-118.
6. Корнієнко Н.П. Іван Франко в боротьбі за фонетичний правопис в Західній Україні. *Іван Франко: статті і матеріали*. Збірник 5. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1956. С. 370-385.
7. Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка. Львів, 1992. 190.
8. Франко З.Т. Ономастика в мові творів Івана Франка. *Мовознавство*. 1975. № 2. С. 55-66.
9. Франко З.Т. Франко як мовознавець. *Мовознавство*. 1986. № 4. С. 33-41.
10. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Твори у 50-ти томах*. Т. 28. Київ: Наукова думка, 1980. С. 167-175.
11. Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі. *Твори у 50-ти томах*. Т. 29. Київ: Наукова думка, 1981. С. 150-169.
12. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Твори у 50-ти томах*. Т. 37. Київ: Наукова думка, 1982. С. 205-210.
13. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі. *Твори у 50-ти томах*. Т. 45. Київ: Наукова думка, 1986. С. 401-409.

14. Франко І. Откровеніє Св. Степана. *Твори у 50-ти томах*. Т. 36. Київ: Наукова думка, 1982. С. 140-169.

15. Франко І. Переднє слово. *Твори у 50-ти томах*. Т. 27. Київ: Наукова думка, 1980. С. 285-307.

16. Ціхоцький І. Франкознавчі дослідження кафедри української мови Львівського університету (наукові традиції і перспективи). *Українське літературознавство*. 2010. Вип. 72. С. 91-98.

REFERENCES

1. Bilodid, I.K. (1966). *Kameniar ukrainskoho slova* [Stonemason of Ukrainian word]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

2. Vashchenko, V. (1967). Retsenziia na knyhu: I.K. Bilodid. *Kameniar ukrainskoho slova* [Book review: I.K. Bilodid. Stonemason of Ukrainian word]. Kyiv: Naukova dumka, 1966. 66 s. *Movoznavstvo*. 3. Retrieved from: <http://litmisto.org.ua/?p=10294> [in Ukrainian].

3. Halenko, I.H. (1983). Ivan Franko i deiaki pytannia zahalnoho movoznavstva [Ivan Franko and some issues of general linguistics]. *Ivan Franko i pytannia movoznavstva*. Lviv. 13, 11-20 [in Ukrainian].

4. Dovbnia, L.E., Tovkailo, T.I. (2020). Kontsepsiia henetychnoi yednosti ukrainskykh hovirok u linhvistychnii spadshchyni V.M. Hantsova [The concept of genetic unity of Ukrainian dialects in the linguistic heritage of V.M. Hantsov]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Seriia «Filolohiia»*. Ostroh, 9 (77), 146-149. DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-146-149 [in Ukrainian].

5. Kovalyk, I.I. (1965). Naukova linhvistychna problematyka v pratsiakh Ivana Franka [Scientific linguistic issues in the works of Ivan Franko]. *Ivan Franko. Statti, materialy*. Kyiv, 12, 110-118 [in Ukrainian].

6. Korniienko, N.P. (1956). Ivan Franko v borotbi za fonetychnyi pravopys v Zakhidnii Ukraini [Ivan Franko in the

struggle for phonetic spelling in Western Ukraine]. *Ivan Franko: statti i materialy*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu, 5, 370-385 [in Ukrainian].

7. Panko, T.I. (1992). *Mova i natsiia v estetychnii kontseptsii Ivana Franka* [Language and nation in the aesthetic concept of Ivan Franko]. Lviv, 190 [in Ukrainian].

8. Franko, Z.T. (1975). *Onomastyka v movi tvoriv Ivana Franka* [Onomastics in the language of Ivan Franko's works]. *Movoznavstvo*, 2, 55-66 [in Ukrainian].

9. Franko, Z.T. (1986). *Franko yak movoznavets* [Franko as a linguist]. *Movoznavstvo*, 4, 33-41 [in Ukrainian].

10. Franko, I. (1980). *Hovorymo na vovka – skazhimo i za vovka* [We talk about the wolf – let's say for the wolf]. *Tvory u 50-ty tomakh*. (Vol. 28). Kyiv: Naukova dumka, 167-175 [in Ukrainian].

11. Franko, I. (1981). *Etymolohiia i fonetyka v yuzhnoruskii literaturi* [Etymology and phonetics in South Russian literature]. *Tvory u 50-ty tomakh*. (Vol. 29). Kyiv: Naukova dumka, 150-169 [in Ukrainian].

12. Franko, I. (1982). *Literaturna mova i dialekty* [Literary language and dialects]. *Tvory u 50-ty tomakh*. (Vol. 37). Kyiv: Naukova dumka, 205-210 [in Ukrainian].

13. Franko, I. (1986). *Odvertyi lyst do hal[ytskoi] ukrainskoi molodezhi* [An open letter to the Galician Ukrainian youth]. *Tvory u 50-ty tomakh*. (Vol. 45). Kyiv: Naukova dumka, 401-409 [in Ukrainian].

14. Franko, I. (1982). *Otkroveniie Sv. Stepana* [Revelation of St. Stephen]. *Tvory u 50-ty tomakh*. (Vol. 36). Kyiv: Naukova dumka, 140-169 [in Ukrainian].

15. Franko, I. (1980). *Perednie slovo* [Introduction]. *Tvory u 50-ty tomakh*. (Vol. 27). Kyiv: Naukova dumka, 285-307 [in Ukrainian].

16. Tsikhotskyi, I. (2010). *Frankoznavchi doslidzhennia kafedry ukrainskoi movy Lvivskoho universytetu (naukovi tradytsii i perspektyvy)* [Franko Studies of the Department of Ukrainian Language of Lviv University (scientific traditions and prospects)]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 72, 91-98 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено внесок І. Франка в історію становлення і розвитку українського мовознавства, здійснено аналіз мовознавчої спадщини великого вченого-енциклопедиста, митця художнього слова Івана Франка на тлі історичного процесу усталення мовних норм. Закцентовано увагу на його боротьбі за становлення, розвиток та нормалізацію української мови, зокрема її лексики, фразеологічного складу та за усталення фонетичного принципу українського правопису.

Аналізуються праці вченого, присвячені розгляду мови як національної самобутності, як елементу художньої творчості, а також окремих компонентів її структури. Наголошується на вивченні дослідником діалектів та лексичних норм української мови, дитячого мовлення, питань загального мовознавства тощо. Визначається персональний внесок І. Франка в історію української лінгвістичної науки.

У сучасному світі Іван Франко заслужено постає перед людством передусім як майстер українського слова, митець у сфері вітчизняного художнього поетичного і прозового письменства. Водночас власне цим не обмежувалася інтелектуальна праця великого Каменяра. Людина енциклопедичних знань і неординарних здібностей, Іван Франко створив вагоме підґрунтя для розвитку й функціонування української мови не лише власною мистецькою, а й науковою діяльністю: його перу належать мовознавчі праці, присвячені українському правопису, відстоюванню багатства української мови на народній основі, дослідженню територіальної специфіки української мови; значну увагу приділяв дослідник дитячому мовленню та питанням філософії мови. З огляду на потребу нормалізації сучасного українського правопису та огранення норм народнорозмовного мовлення з особливою актуальністю постає питання аналізу кращих традицій, що історично склалися в лінгвістичній спадщині світочів нації, до яких перш за все слід віднести Івана Франка.

Попри значний часовий проміжок, що відділяє нас від періоду, коли жив і творив Іван Франко, його напрацювання та ідеї залишаються на часі, з огляду на що варто окреслити внесок науковця в історію становлення та розвитку мовознавчої науки в Україні.

Наукове й духовне коріння національної величі славного сина українського народу І. Франка є безсумнівним. Будучи воістину велетом духу, безсмертний Каменяр залишив по собі неоціненний мистецький скарб для майбутніх дослідників слова. Виходець із народних глибин, він, будучи великим майстром слова, плекав любов до рідної мови, намагався долучитися до її першовитоків, усіяло звеличував, творив і відстоював українське слово, пророчачи йому велике майбутнє. Саме він створив наукове підґрунтя для витворення мовних норм на живій народній основі з урахуванням регіональної розмаїтості, для утвердження у правописі фонетичного принципу. Нині цей принцип є домінантним у сучасній українській орфографії. Послідовники І. Франка вдосконалювали його лексикографічні набутки, лексико-фразеологічні й діалектні вчення. Упродовж тривалого часу в мовознавчих колах велася дискусія з приводу можливості / неможливості розвитку в усталених словосполученнях переносних значень, однак сучасна лінгвістика на великій кількості прикладів довела правильність Франкових висновків і в цій царині. В аспекті зіставлення ознак фразеологізму і слова сучасні вчені одностайно стверджують, що усталені мовні звороти, як і окремі слова, мають здатність до семантичної трансформації, і ілюструють це великою кількістю прикладів.

Перспективи подальших розвідок вбачаються авторами в опрацюванні та аналізі сучасного мовного матеріалу з опорою на започатковані І. Франком ідеї в різних мовознавчих сферах.

Ключові слова: історія українського мовознавства, становлення і розвиток науки, еволюція мовної системи,

боротьба за унормування правопису, фонетичний принцип орфографії, жива народна мова, унормування, лексико-фразеологічні напрацювання, науковий стиль української мови.

АННОТАЦІЯ

В статтє освещен вклад И. Франко в историю становления и развития украинского языкознания, осуществлен анализ языковедческого наследия великого ученого-энциклопедиста, мастера художественного слова Ивана Франко на фоне исторического процесса упрочения языковых норм. Акцентировано внимание на его борьбе за становление, развитие и нормирование украинского языка, в частности, его лексики, фразеологического состава, а также за упрочение фонетического принципа украинского правописания.

Анализируются труды ученого, посвященные рассмотрению языка как национальной самобытности, как элемента художественного творчества, а также отдельных компонентов его структуры. Отмечается изучение исследователем диалектов и лексических норм украинского языка, детской речи, вопросов общего языкознания и др. Определяется персональный вклад И. Франко в историю украинской лингвистической науки.

В современном мире Иван Франко заслуженно воспринимается прежде всего как мастер украинского слова, художник в области отечественной художественной поэтической и прозаической литературы. В то же время собственно этим не ограничивался интеллектуальный труд великого Каменяра. Человек энциклопедических знаний и неординарных способностей, Иван Франко создал весомое основание для развития и функционирования украинского языка средствами не только собственной художественной, но и научной деятельности: его перу принадлежат языковедческие работы, посвященные украинскому правописанию, отстаиванию богатства украинского языка на

народной основе, исследованию территориальной специфики украинского языка; большое внимание уделял ученый детскому речи и вопросам философии языка. С учетом необходимости нормализации современного украинского правописания и формирования норм народноразговорной речи с особой актуальностью звучит вопрос анализа лучших традиций, исторически сложившихся в лингвистическом наследии мыслителей нации, к которым прежде всего следует отнести Ивана Франко.

Несмотря на значительный временной промежуток, отделяющий нас от периода, когда жил и творил Иван Франко, его наработки и идеи остаются актуальны, поэтому необходимо идентифицировать вклад ученого в историю становления и развития языкознания в Украине.

Научные и духовные корни национального величия славного сына украинского народа Ивана Франко является несомненными. Будучи поистине гигантом духа, бессмертный Каменяр оставил после себя бесценное художественное наследие для будущих исследователей слова. Выходец из народных глубин, он, большой мастер слова, лелеял любовь к родному языку, пытался приобщиться к ее истокам, всячески превозносил, создавал и отстаивал украинское слово, предвещая ему большое будущее. Именно он создал научную основу для формирования языковых норм на живой народной основе с учетом регионального разнообразия, для утверждения в правописании фонетического принципа. Сейчас этот принцип является доминирующим в современной украинской орфографии. Последователи И. Франко совершенствовали его лексикографические достижения, лексико-фразеологические и диалектные учения. В течение длительного времени в языковедческих кругах велась дискуссия по поводу возможности / невозможности развития в устойчивых словосочетаниях переносных значений, однако современная лингвистика на большом количестве примеров доказала правильность выводов ученого и в этой отрасли. В аспекте

сопоставления признаков фразеологизма и слова ученые единодушно утверждают, что устоявшиеся языковые обороты, как и отдельные слова, обладают способностью к семантической трансформации, и иллюстрируют это большим количеством примеров.

Перспективы дальнейших исследований усматриваются авторами в обработке и анализе современного языкового материала с опорой на идеи И. Франко в различных языковедческих сферах.

Ключевые слова: история украинского языкознания, становление и развитие науки, эволюция языковой системы, борьба за нормирование правописания, фонетический принцип орфографии, живая народная речь, нормирование, лексико-фразеологические наработки, научный стиль украинского языка.

УДК 930.1+908:069.2:72

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-261-280>

CHARACTERISTICS OF SOURCES OF STUDYING THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE MUSEUM OF THE FOLK ARCHITECTURE AND WAY LIFE OF THE MIDDLE DNIEPER AREA

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ МУЗЕЯ НАРОДНОЙ АРХИТЕКТУРЫ И БЫТА СРЕДНЕГО ПРИДНЕПРОВЬЯ

Олена Жам,

кандидат історичних наук,
провідний науковий
співробітник Музею хліба,
zham.olena@ukr.net.

ORCID: 0000-0001-6216-5167.

Національний історико-
етнографічний заповідник

«Переяслав»,

вул. Шевченка, 8, м.

Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08400

Elena Zham,

candidate of historical sciences,
leading researcher Bread

Museum, zham.olena@ukr.net.

ORCID: 0000-0001-6216-5167.

National historical and

ethnographic reserve

«Pereyaslav», Shevchenko

street, Pereyaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08400.

ABSTRACT

The article identifies and describes the main groups of sources that cover the formation and development of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper in the 60-80's of the twentieth century. It was found that the source base of the outlined

topic is quite representative, the number and variety of existing sources is sufficient for an objective and comprehensive study of the topic. It is based on a set of materials that are diverse in nature, origin, species, form and content, which can be divided into two groups: unpublished documents and published materials. The scientific potential of different groups of sources is determined. Materials of public and private archives have high value and significant potential in studying the topic. Newspaper periodical expands the idea of the history of the formation of the open-air museum. Online resources are also useful when studying the topic. A separate group of documents consists of office documents of the museum (books of orders, minutes of meetings of the Academic, scientific and methodical council, fund-purchasing commission, acts of purchase of museum objects, acts of inspection of monuments). Photos, maps and plans of the museum, technical drawings of monuments occupy an important place among the pictorial sources. Monuments of folk architecture and museum objects are a meaningful group of sources for studying the chosen topic. It is noted that each of the groups of sources has its own characteristics, different degrees of completeness, reliability, objectivity of information, requires unique methods and techniques of source criticism, scientific knowledge. It is emphasized that the study of the history of formation and development of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper requires a comprehensive approach, only the joint use of different groups of sources, detailed and critical consideration can provide objective and comprehensive coverage of the history of the first national open-air museum. An attempt is made to supplement the source base of the problem with newly discovered archival documents and published research.

Keywords: *scansen, Pereyaslav, formation, document, source.*

Постановка проблеми. Історія становлення Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини – першого вітчизняного скансену, його досвід у збереженні

важливих пам'яток матеріальної культури, реконструкції етнічного середовища, самоідентифікації українців можна визнати одними із найбільш цікавих об'єктів історичного, історіографічного, джерелознавчого вивчення.

Дослідження різних аспектів створення і діяльності переяславського скансену залишаються актуальними завданнями вітчизняного музеєзнавства попри те, що його історія вже нараховує понад пів століття. За цей час було опубліковано велику кількість наукових і науково-популярних статей, видано чимало путівників, каталогів, буклетів, фотоальбомів, коло й тематика яких постійно розширюється, однак дослідниками досі не здійснено цілісного аналізу процесу становлення й розвитку переяславського скансену. Відсутні узагальнюючі праці з характеристикою основних етапів створення музею, не розкриті закономірності та тенденції розвитку музею, не повною мірою висвітлені концептуальні засади створення музею, недостатньо розкриті особливості етнографічних експозицій музею, не охоплено увагою практичний доробок значної кількості музейників.

Сприяття розкриттю заявленої вище проблеми може детальний аналіз опублікованих досліджень, залучення архівних матеріалів, діловодної документації НІЕЗ «Переяслав», тогочасної періодики, свідчень ветеранів музею. Ці групи джерел потребують належного опрацювання, наукової систематизації та узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість робіт, у яких започатковано висвітлення різних аспектів історії Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, та наявність багатої й різноманітної джерельної бази щодо окресленої проблематики, на сьогодні відсутні праці, в яких здійснено комплексний джерелознавчий аналіз проблеми.

Мета статті визначити й проаналізувати основні групи джерел, в яких висвітлюються питання становлення й розвитку Музею народної архітектури та побуту Середньої

Наддніпрянщини у 60-80-их рр. ХХ ст. Це той період, коли розроблялися концептуальні засади музею, проводилися пошукові експедиції, здійснювалася музеєфікація пам'яток, створювалися експозиції. Також ставимо за мету розширити джерельну базу проблеми, систематизувати і класифікувати наявні джерела з означеної теми, визначити їх науковий потенціал, ввести до наукового обігу нові документальні матеріали приватних і державних архівів, музейних фондів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Виклад основного матеріалу. Становлення і ранній період діяльності Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини позначений активною науково-дослідницькою, науково-пошуковою та експедиційною роботою, експозиційною, науково-фондовою, пам'ятко-охоронною, реставраційною діяльністю працівників всіх структурних підрозділів Переяслав-Хмельницького державного історичного музею, громадськості міста і району, відомих діячів культури України.

Грандіозний за тогочасними мірками задум знайшов відображення у низці документів (концепціях, структурних і тематико-експозиційних планах, анотаціях текстах екскурсій і лекцій, актах обстеження пам'яток, звітах про експедиції), науково-популярних виданнях (путівниках, буклетах, каталогах, фотоальбомах), діловодній документації (книги наказів, особові листки по обліку кадрів, атестаційні справи), а також був широко висвітлений у тогочасній пресі.

Незважаючи на значну й доступну фактологічну джерельну базу, висвітлення історії переяславського скансену в науковій літературі носить фрагментарне явище. У попередніх публікаціях нами було зроблено спробу проаналізувати окремі аспекти становлення і раннього періоду діяльності музею. При цьому нами використовувалися діловодна документація НІЕЗ «Переяслав», обліково-фондова документація, матеріали особистого архіву М.І. Жама –

першого очільника переяславського скансену. На разі плануємо проаналізувати весь комплекс джерел з теми нашого дослідження.

Основою джерельної бази окресленої проблеми є сукупність різноманітних за характером, походженням, видовими ознаками, формою та змістом неопублікованих та опублікованих матеріалів. Неопубліковані джерела почерпнуто із фондів Київського обласного та Переяслав-Хмельницького районного і міського державних архівів, наукових та універсальних бібліотек України й Переяслава-Хмельницького, музейного фонду НІЕЗ «Переяслав».

Історіографічні джерела систематизовано, головним чином, за видовим критерієм. Виходячи з походження, змісту, специфіки та характеру історіографічного матеріалу, джерельну базу диференційовано на писемні та зображувальні. Зображувальні джерела діляться на твори образотворчого мистецтва (світлина, картини, малюнки), картографічні покриття та графічні схеми. Писемні, у свою чергу, класифіковано на групи: 1) монографії, наукові статті, матеріали наукових конференцій; 2) дисертації та автореферати; 3) енциклопедично-довідкові видання; 4) періодична преса; 5) архівні документи; 6) офіційне і приватне листування; 7) рекламна продукція (буклети, путівники, каталоги, фотоальбоми); 8) документація НІЕЗ «Переяслав» (адміністративна, фондова, пам'яткоохоронна).

Змістовною групою джерел для вивчення обраної теми є опубліковані писемні джерела, що найповніше відображені в дослідженні. Предметом основної уваги є наукова література: спеціальні музеєзнавчі праці, колективні та індивідуальні монографії, наукові статті, дисертаційні дослідження, матеріали наукових конференцій. Насамперед це узагальнюючі праці з музеєзнавства, особливо ті з них, в яких проаналізовано історію вітчизняних скансенів. Серед них варто виокремити книгу З. С. Гудченко «Музеї народної архітектури України» (К.: Будівельник, 1981 р.), в якій зроблено характеристику всіх

скансенів України. Ще під час навчання в Київському художньому інституті на факультеті архітектури в 1965-1966 рр. З.С. Гудченко працювала над дипломною роботою «Музеї народної архітектури та побуту України» під керівництвом Ю. С. Асєєва. В ході розробки дипломного проекту запропонувала власну концепцію переяславського скансену. Особисто була знайома з усіма членами Вченої Ради Переяслав-Хмельницького державного історичного музею (М. І. Сікорський, М. І. Жам, Є. Ф. Іщенко, М. П. Палагута, Г. В. Борисевич) – авторами концепції Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. У 2019 р. З.С. Гудченко передала свої студентські напрацювання щодо переяславського скансену автору цієї статті. Попри те, що вони не були втілені на практиці, все ж становлять значний науковий інтерес, оскільки розкривають різні концептуальні бачення музею.

Важливе місце серед літературних джерел займають матеріали наукових конференцій: науково-практичної етнографічної конференції «Середня Наддніпрянщина: матеріальна і духовна культура» (2008, 2010), науково-практичної конференції «Всеукраїнський музейний форум» (2017, 2019), I-ї та II-ї Міжнародної історико-краєзнавчої конференції «Наукові студії М.І. Сікорського» (2013, 2016), щорічного круглого столу «Краєзнавство Переяславщини: дослідження, проблеми, постаті» у межах програми заходів Всеукраїнського історико-культурологічного форуму «Сікорські читання» (2013-2020), які відбивають певний рівень розвитку музеєзнавчих досліджень по темі на час їх проведення.

Певне місце серед джерел займає рекламна література (буклети, путівники, каталоги, фотоальбоми), яка дозволяє візуально осмислити процес популяризації музейних надбань. Серед великої кількості рекламної продукції доцільно відзначити укр-англомовний фотоальбом «Музей народної архітектури та побуту в Переяславі-Хмельницькому»,

надрукований у видавництві «Мистецтво» (Київ) у 1981 р. Текст для нього підготувала завідувачка філіалу «Музей народної архітектури та побуту» Г.І. Козій. Світлини виготовив фотограф видавництва С. Крячко. В процесі роботи над фотоальбомом він зробив чимало знімків музею, які передав до фондів музею. Нині вони є цінним джерелом для вивчення зовнішнього вигляду музейних пам'яток, сільських краєвидів.

Залучено також адміністративну документацію НІЕЗ «Переяслав» (книги наказів, особі справи працівників, бібліографічні довідки, річні плани і звіти, тексти екскурсій), фондову (книги надходжень, акти передачі предметів музейного значення, облікова документація, звіти про експедиції), пам'яткоохоронну (акти обстеження пам'яток, дефектні акти, паспорти, облікові карти та ін.). Серед найцінніших: 1) Акт від 1.10.1963 р. про винесення в натурі проекту відводу земельної ділянки Переяслав-Хмельницькому історичному музею площею 5 га (пашні – 4 га, сінокосу – 1 га) згідно із Розпорядженням Ради Міністрів СРСР і Рішення облвиконкому № 567 від 21.09.1963 р. До використання відведена ділянкою музей приступає з 1.10.1963 р.; 2) Акт від 8.08.1963 р. про вибір ділянки, придатної для створення лісопарку та етнографічного музею за рахунок земель радгоспу «Переяславський» на площі 5 га., підписаний комісією в складі: інженера-землевпорядника виробничого колгоспно-радгоспного управління Невечері Г.Ф., головного агронома радгоспу «Переяславський» Клапчука С.Г., архітектора міста Переяслав-Хмельницький Бойка В.С., представника Переяслав-Хмельницького державного історичного музею Жама М.І.; 3) Довідка № 922 від 19.08.1963 р. видана начальником Переяслав-Хмельницького виробничого колгоспно-радгоспного управління Я. Панасюком «Видана про те, що вільних земель держземфонду придатних під створення лісопарку та етнографічного музею в місті Переяслав-Хмельницький немає»; 4) Протокол № 136/158 засідання технічного Совета областного отдела по делам строительства

и архитектуры исполкома Киевского областного совета депутатов трудящихся от 19 марта 1970 г. Генеральный план застройки зонального музея деревянного народного зодчества в г. Переяславе-Хмельницком Киевской обл., разработанный ПТБ обл. отдела по делам строительства и архитектуры; 5) Рішення №567 Виконавчого комітету Київської обласної (сільської) Ради депутатів трудящих від 21 вересня 1963 р. направлене Переяслав-Хмельницькому виробничому управлінню «Про відвод земельної ділянки Переяслав-Хмельницькому державному Історичному музею під створення лісопарку в м. Переяслав-Хмельницький». НІЕЗ «Переяслав»; 6) Рішення №337/2 виконкому Переяслав-Хмельницької райради депутатів трудящих від 25 листопада 1966 р. «Про додатковий відвод землі музею під відкритим небом»; 7) Папка з документами (26 арк.) «Справа по відводу земельної ділянки Переяслав-Хмельницькому історичному музею з земель радгоспу «Переяславський» [1970-1973]; 8) Довідка про економічно-господарський стан радгоспу «Переяславський» Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. станом на 1 січня 1963 р., складена директором радгоспу «Переяславський» Ю. Шавро, головним бухгалтером Писаренко.

Суттєвим доповненням джерельної бази у вивченні становлення й розвитку музею є періодична преса. В основному це публікації Переяслав-Хмельницької міськрайонної газети «Комуністична праця» (з 1991 р. «Вісник Переяславщини»). У 1975 р. місцевий краєзнавець М.П. Палагута (1932-2012 рр.) ініціював створення в газеті краєзнавчої рубрики «Люби і знай рідний край», яка включала підрубрики «Наші земляки», «Люди землі Переяславської», «Відомі імена Переяслава», «Музейні будні», «Музеї Переяслава», «Історія сіл району», «Цікаві знахідки», «Нові експонати», «Розповідають експонати», «Гості міста», «З історії міста», «Цікаві події», «Краєзнавча робота», «З літопису всенародного подвигу» та ін. Активними дописувачами рубрики були наукові працівники Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного

заповідника, які в переважній більшості були членами Українського товариства охорони пам'яток, зокрема, історичної та археологічної секцій. Цій рубриці щомісяця присвячувалася одна сторінка розвороту газети. За період існування рубрики з 1975 по 1991 рр. було опубліковано десятки статей, заміток, нарисів, повідомлень з історії створення та діяльності скансену. Основна увага в них звернена на висвітлення новин у діяльності Заповідника, відомості про здобутки у розбудові переяславського скансену, нові пам'ятки й музейні експозиції, етнографічні експедиції й поповнення колекцій, музейні масові заходи, відомі постаті. Цінність цих джерел для вивчення заявленої проблематики беззаперечна. Газетні публікації мають вагоме значення для нашого дослідження, адже носять конкретний характер і написані на основі значного фактичного матеріалу, що робить їх інформаційно наповненими. Детальний аналіз публікацій цієї рубрики зроблено нами 17 жовтня 2018 р. під час засідання круглого столу «Краєзнавство Переяславщини: дослідження, проблеми, постаті» (до 100-річчя музейної справи на Переяславщині, до 95-ої річниці від дня народження Героя України М.І. Сікорського). Тема виступу: «Висвітлення історії створення та діяльності Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини на шпальтах газети «Вісник Переяславщини».

На поодинокі відомості локального характеру, які значною мірою характеризують становлення переяславського скансену, можна натрапити в журналах «Народна творчість та етнографія», «Українська культура», «Пам'ять століть», «Пам'ятники України». Привертає увагу спільна публікація М.І. Сікорського та М.І. Жама «Етнографічний відділ Переяслав-Хмельницького історичного музею», опублікована у першому номері журналу «Народна творчість та етнографія» за 1965 р. В ній йдеться про першу етнографічну експозицію, створену у 1959 р. у приміщенні трапезної Михайлівської церкви, яка стала основою для формування скансену. Цікавою є стаття М.І. Сікорського «Музей народної архітектури та

побуту», надрукована у 2008 р. у другому номері журналу «Пам'ять століть», в якій він охарактеризував експозиції скансену.

Достатньо цінним джерелом для досліджуваної проблематики є спогади музейних працівників, жителів м. Переяслава-Хмельницького і району, гостей, які були очевидцями або учасниками творення скансену. У 2013 р. побачили світ дві змістовні наукові праці, приурочені до 90-річчя М. Сікорського: колективна монографія «Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу» та збірник матеріалів «Моє життя – мої музеї». Обидва видання включають велику кількість спогадів про видатного музейника, його друзів, колег, відомих державних і громадських діячів, з яких можна почерпнути чимало відомостей про створення скансену і роль у цій справі М.І. Сікорського. Найбільшу цінність має розділ монографії «Михайло Сікорський – творець скансену на Татарській горі» у співавторстві О.М. Жам та Т.Г. Ткаченко. В ньому детально проаналізовано внесок М.І. Сікорського у створення цього музею.

Наступний блок джерел з досліджуваної тематики репрезентований виданнями енциклопедичного характеру, зокрема, різного роду зводами пам'яток державного і регіонального значення. Особливу цінність має енциклопедичне видання «Звід пам'яток історії та культури України», підготовлене в 2004 р. спільно Інститутом історії України, Інститутом археології України та Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського під редакцією П. Тронька.

Характеру джерела набувають картографічні покриття: карти й схематичні плани території скансену на різних етапах забудови, на яких відмічені місця розташування музейних об'єктів, пам'яток, рекреаційних і господарських зон. Окрему групу становлять графічні матеріали: схематичні зображення пам'яток, проекти експозицій.

Пріоритетне місце серед джерел нашого дослідження посідають документи українських архівосховищ, більшість з яких станом на сьогодні неопубліковані. Вони охоплюють значний за обсягом фактологічний і адміністративний матеріал, дозволяють висвітлити різні аспекти досліджуваної теми.

Переважає більшість документальних свідчень з названої проблематики зосереджена в архівному відділі Переяслав-Хмельницької міської ради. Із архівних матеріалів варто виокремити таке представницьке й інформативно насичене джерело як протоколи і ухвали сесій Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих та протоколи засідань виконкомів Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих і їх рішень кін. 50-70-х рр. ХХ ст. Аналізуючи цю групу джерел, ми здобули відомості про виділення земельних ділянок для створення скансену, участь громадськості та влади міста у закладенні парку ім. Т. Шевченка, шефські організації, які надавали допомогу по благоустрою етнопарку, створення Переяслав-Хмельницького екскурсійного бюро та ін. Потрібно відмітити численні виступи директора Переяслав-Хмельницького державного історичного музею М. Сікорського на сесіях і виконкомах міської ради, в дебатах під час обговорення важливих питань міського життя. Вони часто стосувалися проблем закладення лісопарку та створення етнографічного музею. Також ця тематика фігурувала у щорічних звітах міських голів і голів виконкомів. Серед великої кількості документів, які нам вдалося виявити, привертають увагу наступні: Рішення № 60 виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих від 26.03.1963 р. «Про створення лісопарку та першого на Україні етнографічного музею під відкритим небом в межах міста Переяслав-Хмельницького на честь 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» (ф.1, оп.1, спр.182, том 3); Рішення № 88 виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих Київської області УРСР від 26 червня 1962 р. «Про створення лісопарку в межах міста Переяслав-Хмельницького

на честь 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» (ф.1, оп.1, спр. 186, том. 6); Копія листа М.І. Сікорського Виконавчому комітету Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих від 27 червня 1962 р. про виділення в районі Татарської гори земельного масиву в розмірі 25 га, де буде посаджено лісопарк, композиційно пов'язаний з творчістю Т.Г. Шевченка, і відтворено стародавнє українське село(ф.1, оп.1, спр. 186, том 6); Протокол засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих від 28 січня 1964 р. Рішення № 24 від 28.01.1964 р. «Про затвердження заходів по підготовці і проведенню 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» (ф.1, оп.1, спр. 201); Протокол № 17 засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих від 10 серпня 1965 р. Ухвала виконкому міської Ради депутатів трудящих про заборону провадити погребіння на кладовищі урочище Татарської гори, поставив його під затухання (ф.1, оп.1, спр. 220); Протокол № 20 засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих від 5 жовтня 1965 р. Рішення «Про встановлення шефської допомоги по благоустрою парка ім. 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» (ф.1, оп.1, спр. 220); Протокол № 20 засідання виконкому Переяслав-Хмельницької міської Ради депутатів трудящих від 31 травня 1966 р. Рішення № 52-I від 23 травня 1966 р. про передачу матеріалів від розбори Альтицького мосту Історичному музею на будівництво етнографічного музею під відкритим небом (ф.1, оп.1, спр.220).

Чисельну групу складають документи архівного відділу Переяслав- Хмельницької районної державної адміністрації. Вони, як і документи міського архіву, містять відомості про відведення землі під скансен з сільгоспугідь радгоспу «Переяславський», зняття з реєстрації та передачу окремих сільських будівель на баланс музею, заходи по поліпшенню організації масового відпочинку і культурного обслуговування населення, заходи по переселенню населення і перенесення на

нові місця будівель і споруд у зв'язку з будівництвом Канівської ГЕС, виявлення та відбір будівель та експонатів для державного Музею народної архітектури та побуту УРСР тощо. Особливу цінність серед них мають: Рішення виконкому Переяслав-Хмельницької районної ради № 337/2 від 25.11.1966 р. «Про додатковий відвід землі [2 га] музею під відкритим небом» (ф.1, оп.1, спр.1162); Рішення райвиконкому № 393 від 5.10.1965 р. «Про передачу селянської хати поч. ХХ ст. з балансу Єрковецької сш. на баланс Переяслав-Хмельницького історичного музею» (ф.1, оп.1, спр.1162); Рішення райвиконкому № 147 від 20.05.1967 р. «Про передачу колишнього приміщення церковно-приходської школи с Велика Каратуль Переяслав-Хмельницькому історичному музею» (ф.1, оп. 1, спр. 1173); Рішення райвиконкому № 28 від 31.01.1971 р. «Про передачу селянської хати ХІХ ст. з балансу Гайшинської восьмирічної школи Переяслав-Хмельницькому історичному музею» (ф.1, оп.1, спр.1209.); Рішення райвиконкому від 21.02.1964 р. «Про створення районного лісопарку в честь 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка» та Рішення райвиконкому від 28.12.1964 р. «Про зняття з реєстрації В'юнищанської церкви» (ф.2, оп.1, спр.143-А); Постанова Ради Міністрів УРСР від 12 серпня 1963 р. «Про заходи по переселенню населення і перенесення на нові місця будівель і споруд у зв'язку з будівництвом Канівської ГЕС». Рішення № 13 від 21.01.1966 р. «Про утворення відділу по переселених при райвиконкомі з зв'язку з будівництвом Канівської ГЕС» (ф.2, оп.1, спр.103).

Чималий масив відомостей з досліджуваної проблематики міститься в Державному архіві Київської області. В архівних фондах збереглися документи, які стосуються виділення землі, додаткових асигнувань Переяслав-Хмельницькому історичному музею на розбудову скансену (буріння свердловини та встановлення електроопір на території музею, будівництво об'їзного шляху, створення експозицій), підрядні угоди на виконання реставраційних робіт,

річні плани ремонтно-реставраційних робіт пам'яток архітектури в Київській області, копії публікацій із «Вісника республіканської інформації» та інших засобів масової інформації, оригінали та копії листування адміністрації Заповідника в особі М. Сікорського та відділу культури Київської облради, у підпорядкуванні якого в досліджуваній період знаходився музей. З-поміж них привертають увагу: Розпорядження № 24 Виконавчого комітету Київської обласної ради депутатів трудящих від 18.01.1972 р. за підписом заступника голови виконкому С. Капітанюка. Мінводгоспу УРСР закінчити буріння свердловини на території музею, здати в експлуатацію в 1971 р. Міншляхбуду УРСР до кінця поточної п'ятирічки закінчити будівництво об'їзного шляху навколо міста. Міністерству культури УРСР подати Київському облвиконкому допомогу у створенні експозиції та розширенні музею (ф.880, оп.12, спр.2112); Рішення №131 від 1.03.1971 р. «Про виділення додаткових асигнувань Переяслав-Хмельницькому історичному музею» в сумі 16 128 крб. на оплату за постійне користування земельною ділянкою, яка вилучена із земель радгоспу «Переяславський» за рахунок вільних лишків бюджетних коштів на 1 січня 1971 р. по обласному бюджету. Лисенко І.П. (ф.880, оп.12, спр.2048); лист начальника обласного управління культури В. Діденко Голові виконкому Київської обласної ради депутатів І.П. Лисенку від 16.02.1971 р. №1-190 «На підставі розпорядження Ради Міністрів УРСР від 6.11.1970 р. № 988-Р Переяслав-Хмельницькому історичному музею виділена земельна ділянка в постійне користування з земель радгоспу «Переяславський», за що музей повинен перерахувати обласному управлінню сільського господарства 16 128 крб. Оскільки в кошторисі витрат музею на 1971 р. не передбачені витрати на зазначену мету обласне управління культури просить виділити в розпорядження Переяслав-Хмельницькому історичному музею додаткові асигнування в сумі 16 128 крб. для проведення розрахунку з обласним управлінням сільського господарства

(ф.880, оп.12, спр.2048); лист М.І. Сікорського голові виконкому Київської обласної ради депутатів І.П. Лисенку від 1.02.1971 р. «По рішенню Ради Міністрів УРСР в м. Переяслав-Хмельницький створюється перший на Україні музей народної архітектури та побуту, де вже перевезено і встановлено 61 народну архітектурну споруду ХУІІІ – ХІХ ст. Більшість споруд передано музею безкоштовно. На його будівництво облвиконком виділяє незначні кошти. Рішенням облвиконкому за №660 і рішенням Ради Міністрів УРСР від 6.11.1970 р. музею додатково виділено 13 га землі з виплатою компенсації в сумі 16 128 крб. У зв'язку з тим, що таких грошей музей немає, просимо Вас виділити рішенням облвиконкому про виплату вище згаданої компенсації» (ф.880, оп.12, спр. 2048); Рішення райвиконкому № 646 від 25.08.1969 р. «Про виявлення та відбір експонатів для Музею народної архітектури та побуту УРСР». (ф.880, оп.12, спр.773).

Окремі сторони досліджуваної проблеми допомагають з'ясувати матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Особливий інтерес для вивчення різних сторін територіальної організації скансену мають постанови й положення Ради Міністрів УРСР про порядок відведення земель для державних, громадських та інших потреб. У зв'язку з тим, що земля для переяславського скансену виділялися із сільськогосподарських угідь, то це питання перебувало в полі зору Ради Міністрів СРСР.

Значну фактологічну цінність мають документи особистого архіву М.І. Жама. Їх аналіз заслуговує на окреме висвітлення, нині назвемо кілька з них: 1) Проект плану роботи етнографічного відділу Переяслав-Хмельницького державного історичного музею на 1863 р., 1864 р. (Фрагмент), автор М.І. Жам; 2) Ескіз афіші етнографічного відділу (1963 р.) (Фрагмент); 4) Наказ по Міністерству виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів УРСР № 266 від 2 квітня 1963 р. «Про передачу гамазея з радгоспу ім. Черняхівського Київської обл. Переяслав-Хмельницькому державному

історичному музею»; 4) «Проект етнопарку-музею України просто неба в м. Переяславі-Хмельницькому та його околицях Київської області» (автор Є.Ф. Іщенко, 1966 р.) та ін.

Під час наукового пошуку автором було опрацьовано і введено в науковий обіг офіційну переписку та приватне листування М.І. Сікорського, М.І. Жама, Є.Ф. Іщенка, З.С. Гудченко, К.Г. Гуслистого, А.П. Савчука, майстрів народної творчості А.Г. Штепи, Г.Т. Собачко-Шостак та ін. Епістолярна спадщина висвітлює багато цінних і маловідомих аспектів історії скансену і внеску окремих особистостей в його становлення й розвиток на ранньому етапі. До особливо цінних листів відноситься листи Іщенка до М.І. Сікорського та М.І. Жама, в яких він формулює власне концептуальне бачення структури та експозиційного наповнення першого вітчизняного скансену.

Задоволення інформаційних потреб значно зростає через залучення матеріали Інтернет сайтів: «Прадівська слава: база даних українських пам'яток і визначних місць» (URL: www.pslava.info), «Дерев'яні храми України» (URL: <http://www.derev.org.ua/mlnyu>), «Відлуння віків: український пам'яткоохоронний інтернет-ресурс» (URL: ramjatky.org.ua), офіційного сайту НІЕЗ «Переяслав» (URL: www.niez-preyaslav.com.ua). Зазначені сайти містять різночасові світлини із зображенням пам'яток скансену.

В якості додаткових джерел інформації виступають пам'ятки народної архітектури та етнографічні колекції НІЕЗ «Переяслав». Джерелом для вивчення зовнішнього вигляду музейних пам'яток, фрагментів експозицій є також світлини, твори образотворчого мистецтва: картини, малюнки, ескізи тощо. Особливо ті з них, що виконані з натури та не містять ознак стилізації.

Заслуговують на увагу світлини професійних фотографів В. Воловика, І. Козія, В. Набока, Г. Сокола, С. Крячка, М. Жарких та ін. Викликають інтерес світлини, зроблені під час обстеження пам'яток на місцях свого первинного розташування напередодні переміщення їх на територію

скансену. Цікавими та змістовними можна назвати образотворчі роботи студентів вищих навчальних закладів, створені під час пленерів. У цих роботах зафіксовано стан пам'яток на момент проведення практики, завдяки чому визначено ступінь їхньої достовірності.

Кожна із вище зазначених груп джерел має свої особливості, різний ступінь повноти, достовірності, об'єктивності інформації, потребує своєрідних методів та прийомів джерелознавчої критики, наукового пізнання. Водночас, тільки комплексний підхід до вивчення усіх груп джерел дає можливість максимально об'єктивно і правдиво відтворити процес становлення й розвитку Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

Висновки. Отже, джерельна база дослідження цілком репрезентативна для дослідження історії становлення та розвитку Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини і складається із кількох типів документальних матеріалів, які можна умовно поділити на дві групи: неопубліковані архівні документи та опубліковані матеріали. До аналізу залучена сукупність джерел різного походження та характеру: архівні документи, рекламні видання, довідкова література, монографії, кандидатські та докторські дисертації, навчальні посібники, картографічні матеріали, статті наукових конференцій, фахових журналів, періодика, публікації веб-сайтів, музейна фондова й архівна документація, технічні креслення, світлини, твори образотворчого мистецтва, спогади. Аналіз джерел свідчить, що їх кількість і різноманітність є достатньою для об'єктивного та всебічного вивчення теми дослідження й попри деякі прогалини може бути документальною основою для досягнення мети дослідження та виконання конкретних дослідницьких завдань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: [колект. монографія, присвяч. 90-річчю з дня

народження М.І. Сікорського]. НІЕЗ «Переяслав»; упоряд. О.М. Жам; збір. маеріал. Н.Г. Ткаченко. Переяслав-Хмельницький: СКД, 2013. 504 с.

2. Моє життя – мої музеї...: [зб. матеріал. до 90-річчя від дня народження Героя України М.І. Сікорського] / [упоряд. та комент.: О. Горбовий, Т. Нагайко; ред. Т. Нагайко; вступ. ст. Л. Новохатько]. 2-ге вид., перероб. і доп. Переяслав-Хмельницький: ФОП О.М. Лукашевич, 2013. 258 с.

REFERENCES

1. Mykhailo Ivanovych Sikorskyi: tvorets istorii y khranytel chasu [Mikhail Ivanovich Sikorsky: creator of history and guardian of time]: [kolekt. monohrafiia, prysviach. 90-richchiu z dnia narodzhennia M.I. Sikorskoho]. NIEZ «Pereiaslav»; uporiad. O.M. Zham; zbir. maerial. N.H. Tkachenko. Pereiaslav-Khmelnyskyi: SKD, 2013. 504 [in Ukrainian].

2. Moie zhyttia – moi muzei... [My life is my museums]: [zb. material. do 90-richchia vid dnia narodzhennia Heroia Ukrainy M.I. Sikorckoho] / [uporiad. ta koment.: O. Horbovyi, T. Nahaiko; red. T. Nahaiko; vstup. st. L.Novokhatko]. 2-he vyd., pererob. i dop. Pereiaslav-Khmelnyskyi: FOP O.M. Lukashevych, 2013. 258 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті визначено й охарактеризовано основні групи джерел, у яких висвітлюються питання становлення й розвитку Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянищини у 60-80-их рр. ХХ ст. З'ясовано, що джерельна база окресленої теми цілком репрезентативна, кількість і різноманітність існуючих джерел є достатньою для об'єктивного та всебічного вивчення теми. Її основою є сукупність різноманітних за характером, походженням, видовими ознаками, формою та змістом матеріалів, які можна умовно поділити на дві групи: неопубліковані документи та опубліковані матеріали. Визначено науковий

потенціал різних груп джерел. Високу цінність та вагомий потенціал у вивченні теми мають матеріали державних і приватних архівів. Розширює уявлення про історію становлення скансену газетна періодика. Інтернет ресурси також стають у нагоді при вивченні теми. Окрему групу документів складає діловодна документація музею (книги наказів, протоколи засідань Вченої, науково-методичної ради, фондово-закупівельної комісії, акти закупки музейних предметів, акти обстеження пам'яток). Важливе місце серед зображальних джерел займають фото, карти й плани музею, технічні креслення пам'яток. Змістовною групою джерел для вивчення обраної теми є пам'ятки народної архітектури та музейні предмети. Зауважено, що кожна з груп джерел має свої особливості, різний ступінь повноти, достовірності, об'єктивності інформації, потребує своєрідних методів та прийомів джерелознавчої критики, наукового пізнання. Наголошено, що дослідження історії становлення і розвитку Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці вимагає комплексного підходу, лише спільне застосування різних груп джерел, детальний і критичний їх розгляд може забезпечити об'єктивне і усестороннє висвітлення історії становлення першого вітчизняного скансену. Робиться спроба доповнити джерельну базу проблеми нововиявленими архівними документами й опублікованими дослідженнями.

Ключові слова: скансен, Переяслав, становлення, документ, джерело.

АНОТАЦІЯ

В статье определены и охарактеризованы основные группы источников, в которых освещаются вопросы становления и развития Музея народной архитектуры и быта Среднего Приднепровья в 60-80-х гг. XX в. Установлено, что ключевая база обозначенной темы вполне репрезентативна, количество и разнообразие существующих источников

является достаточным для объективного и всестороннего изучения темы. Ее основой является совокупность различных по характеру, происхождению, типологическим признакам, форме и содержанию материалов, которые можно условно разделить на две группы: неопубликованные документы и опубликованные материалы. Определены научный потенциал различных групп источников. Высокую ценность и значительный потенциал в изучении темы имеют материалы государственных и частных архивов. Расширяет представление об истории становления скансена газетная периодика. Интернет ресурсы также пригодятся при изучении темы. Отдельную группу документов составляет делопроизводственная документация музея (книги приказов, протоколы заседаний Ученого, научно-методического совета, акты закупки музейных предметов, акты обследования памятников). Важное место среди изобразительных источников занимают фото, карты и планы музея, технические чертежи памятников. Содержательной группой источников для изучения выбранной темы является памятники народной архитектуры и музейные предметы. Замечено, что каждая из групп источников имеет свои особенности, разная степень полноты, достоверности, объективности информации, требует своеобразных методов и приемов источниковедческой критики, научного познания. Отмечено, что исследование истории становления и развития Музея народной архитектуры и быта Среднего Приднепровья требует комплексного подхода, только совместное применение различных групп источников, подробное и критическое их рассмотрение может обеспечить объективное и всестороннее освещение истории становления первого отечественного скансена. Делается попытка дополнить базу источников проблемы вновь открывшимся архивными документами и опубликованными исследованиями.

Ключевые слова: скансен, Переяслав, становление, документ, источник.

УДК 378.018.43:004]:002.1

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-281-309>

**SOCIO-COMMUNICATIVE AND INFORMATION
ASPECTS OF TRAINING OF DOCUMENTARIES IN THE
CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING**

**СОЦІОКОМУНІКАТИВНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ
АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ В
УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

**СОЦИОКОММУНИКАТИВНЫЕ И
ИНФОРМАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ
ДОКУМЕНТОВЕДЫ В УСЛОВИЯХ
ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ**

Олена Ісайкіна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства та
методики навчання
isaykina.od@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6370-7546
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Olena Isaikina,

Ph.D. in Historical sciences,
Associate professor of
Document Sciences and
Teaching Methodology
Department
isaykina.od@ukr.net
ORCID:0000-0001-6370-7546
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University», 30,
Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

Алла Зленко,

кандидат історичних наук,
документознавства та
методики навчання

Alla Zlenko,

Ph.D. in Historical sciences,
Associate professor of
Document Sciences and

zlenko.am@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5586-3984

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний

педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»,

м. Переяслав-Хмельницький,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Teaching Methodology

Department

zlenko.am@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5586-3984

SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University», 30,

Sukhomlynskooho Str.,

Pereiaslav-Khmelnyskyi,

Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

Significant impact on society is caused by new information and communication technologies, which make additional demands on the modern system of higher education. However, classical approaches to the provision of educational services are still used in Ukraine, which do not fully address important issues.

In the conditions of adaptive quarantine caused by COVID-19, when there was an urgent need to move to online learning of all educational institutions in the country, the organization of distance learning has become a real challenge for Ukrainian education. Forced distance learning has given higher education institutions the daunting task of organizing learning when the teacher cannot be around and when traditional ways of presenting information and assessing knowledge are not available. The need for active use of the opportunities of the virtual environment, a wide range of modern innovative learning models, including distance learning, has become urgent.

However, the implementation of a distance approach provides a number of advantages: the ability to learn anytime, anywhere, without separation from the main activity, at your own pace; availability of educational materials; mobility; individual approach. Such innovations not only create comfortable conditions for learning, they help to solve the problem of saving money, combining work and study by students. Distance learning provides an

opportunity to reach a much larger audience of students, creates conditions for the effective use of educational space and technical means, which leads to a much higher profitability compared to traditional. These advantages confirm the relevance of the introduction of distance learning in the domestic system of higher education.

The main purpose of distance education is to provide equal access and equal educational opportunities to the population in any part of the country through information and telecommunications, as well as improving the quality of education through more active use of scientific and educational potential of leading universities, academies, institutes, research centers and other educational institutions.

Keywords: *distance learning, online education, Internet, information technologies, information and educational environment, distance learning platforms and services, e-courses.*

Formulation of the problem. Over the last two decades, Ukraine has been in the process of transitioning from traditional to computer-based learning. This became possible mostly with the development of the Internet, which made it possible to send the required number of melons from one end of the world to another, freely discuss with other users online and post information on Internet sites, making it available to anyone. As a result, one of the priorities of the higher education modernization program in Ukraine has become distance learning.

Analysis of recent research and publications. In recent decades, the scientific and methodological foundations of distance learning are developing rapidly. The works on the development of distance education are devoted to the works of many domestic scientists, such as: N. Andrusenko (Андрусенко), R. Gurevich (Гуревич, 2013), E. Dolynsky (Долинський, 2010), G. Sosna, T. Shmatkovska (Сосна Г. & Шматковська Т.) and others. But despite the large number of scientific studies, modern distance education in Ukraine resembles traditional forms of distance learning, and

requires the use of all possibilities of fundamentally new forms and methods of teaching.

The purpose of the article – research of modern information technologies and methods of distance learning in the process of professional training of future document managers.

Presenting main material. Distance education is characterized as a qualitatively new, progressive type of learning that emerged in the last third of the 20th century thanks to new technological opportunities that have emerged as a result of the information revolution based on the idea of open education. This type of education is based on independent interactive work of the student with specially developed educational materials.

Distance learning is a technology based on the principles of open learning, widely uses computer training programs for various purposes and creates with the help of modern telecommunications information educational environment for the supply of educational material and communication (Андрусенко).

The distance education system has proven itself well and is already ingrained in public use. In particular, it has long been used abroad on a permanent basis. Thus, at the end of 1997 in 107 countries there were about 1,000 distance learning institutions. At the end of 2000, the number of people with higher education in the distance education system was over 90 million.

At the same time, in Ukraine this type of training is only gaining momentum. That is why, in the conditions of nationwide quarantine caused by COVID-19, when there was an urgent need to move to online learning of all educational institutions in the country, the organization of distance learning has become a real challenge for Ukrainian education. Forced distance learning has given higher education institutions the difficult task of organizing training in quarantine conditions when the teacher cannot be around and when traditional methods of presenting information and assessing knowledge are not available.

In terms of distance learning, the receipt of educational materials and communication between the participants of the

educational process takes place by transmitting video, audio, graphic and textual information in synchronous and asynchronous mode.

Asynchronous form of distance learning is the most common form. Materials, lecture notes, teaching tasks are prepared and posted in advance by the teacher on the appropriate resource, and the student, according to their plans and time requirements, learns the topics.

Synchronous is a form of learning similar to the usual full-time learning, when the course is taught to real students in real time by a real teacher. The difference is that they interact at a distance.

As practice has shown, the effectiveness of the rapid transition to distance learning depends on each specific institution of higher education, each specific teacher, their willingness to flexibly and quickly restructure their work and the quality of information support of the educational process. One of the main problems of introducing innovative forms of education is the choice of the optimal ratio of the best traditions of the existing educational system, modern pedagogical innovations and tools of information and communication technologies.

The basis for creating an information and educational environment of a higher education institution is the implementation of its information and educational portal.

Information and educational portal is a portal for receiving educational information, training, creation, transfer, control of knowledge and confirmation of the achieved educational qualification (Гуревич, 2013: 80). Goals and objectives of the information and educational portal of HEI (Гуревич, 2013: 82):

- integration of information, technological, reference, educational resources and services involved in the educational process into a single information space;
- integration and streamlining of all educational resources of HEI departments;
- providing structured, unified access to all information and educational resources of the departments of HEI;

- support for the continuous growth of teachers' qualifications;
- formation of a single information and educational environment for the purpose of exchanging experience, accumulation and use of knowledge;
- prompt satisfaction of information needs of users;
- providing students with opportunities for self-improvement, self-development, independent learning, training and level of knowledge;
- operational control of the educational process;
- creation of a personal virtual workplace for each participant of the educational process;
- ensuring the effectiveness of the use of accumulated knowledge;
- high level of students' involvement in the process of knowledge exchange.

Electronic educational and methodical complexes of disciplines should become one of the components of the information and educational portal of HEI. Electronic educational and methodical complex (EEMC) – didactic system in which in order to create conditions for pedagogical activity, information interaction between teachers and students integrate applied software products, databases, as well as other didactic tools and teaching materials that provide and support educational process (Гуревич, 2013: 76). The EEMC of the discipline / course should include the following list of study materials:

- methodical materials: annotation, program, working program, thematic plan;
- educational materials: lectures, laboratory / practical works, dictionary of terms / glossary;
- knowledge control: criteria for assessing the knowledge of applicants for higher education (current and final knowledge control), tasks for self-preparation, tests, questions to prepare for the test / exam, sample tickets, etc.;
- literature: basic, additional, Internet resources;

– research work of students: a list of topics for the preparation of reports, presentations, abstracts, coursework, essays, recommendations for research work.

In addition, important educational and information-methodological resources of the information-educational environment of HEIs should be:

- website or portal of HEI;
- structured media library (Гаврилюк) - thematic collection of photo, video, audio materials, web resources, printed products, which provides maximum visualization of educational, scientific and methodological activities of the institution, satisfies the interests of real and potential consumers of educational services on the content of educational activities of HEI;
- virtual library - electronic library with educational, educational-methodical, methodical literature, catalogs of other electronic libraries;
- distance learning courses or their elements as a form of organization and implementation of educational activities and self-education of students using information and communication technologies.

Distance courses are developed by teachers before the start of training. In the process of teaching courses can be changed and supplemented. Each teacher has the opportunity to decide for themselves what the distance course will look like and what multimedia elements will be used in it. The course is divided into sections that need to be completed at a certain time. Based on the material of the sections, teachers create and assign tests and tasks that also need to be passed in time. Interaction between the subjects of the distance learning system is carried out through a system of individual guest books, forums, chats and e-mail.

- E-learning courses are rational because:
- expand the possibilities of traditional learning;
- make the learning process more diverse;
- allow to increase efficiency of independent work of students, level of motivation to study, to stimulate development of their intellectual potential;

– automate the process of monitoring and evaluating student achievements.

The advantages of distance learning courses are:

– flexibility – the ability to present the course material, taking into account the training, abilities of students. This is achieved by creating alternative sites to obtain more detailed or additional information on unclear topics, as well as a number of questions – tips, etc .;

– relevance – the possibility of introducing the latest pedagogical, psychological, methodological developments;

– convenience – the ability to study at a convenient time, in a certain place, getting an education without leaving the main job, no time constraints for learning the material;

– modularity – the division of material into separate functionally complete topics, which are studied as they are mastered and correspond to the abilities of an individual student or a group as a whole;

– cost-effectiveness – the method of teaching is cheaper than traditional, due to the efficient use of educational facilities, easier adjustment of electronic learning materials and multi-access to them;

– possibility of simultaneous use of a large amount of educational information by any number of students;

– interactivity – active communication between students of the group and the teacher, which significantly increases the motivation to learn, improves the assimilation of the material;

– greater opportunities for quality control of education, which include discussions, chats, the use of self-control, the absence of psychological barriers;

– lack of geographical boundaries for education. Different courses can be studied in different educational institutions around the world.

Modern distance learning is based on the use of information transmission medium (mail, television, radio, information communication networks) and methods that depend on the technical environment of information exchange.

An important component of the information educational environment are distance learning platforms and services. In particular:

Prometheus. Project of mass open online courses. This is the first and largest free education project for everyone in Ukraine, whose mission is to make the best courses from leading teachers, universities and organizations around the world available to all.

ED-ERA. Project that creates online courses, interactive textbooks, educational special projects and models for integrating modern educational solutions into the traditional educational process using IT.

Moodle. Free learning platform that will help create effective online learning through collaboration in your own environment.

Padlet. It is a multimedia resource for creating, co-editing and storing information. This is a virtual wall to which you can attach photos, files, links to web pages and notes. The teacher gives access to the wall to the students and enters their e-mail addresses, opening the possibility to write or moderate the board.

Learningapps. Designer of interactive tasks, which allows you to conveniently and easily create electronic interactive exercises, which promotes activity, independence, efficiency, connection of theory with practice, a combination of collective and individual forms of educational work and more.

Classtime. Online service for communicating with students and conducting their surveys in real time remotely.

Equity maps. Tool for conducting a discussion club, conducting classes in the format of lectures, involving students in active discussions. All data is converted into statistics and recorded by the application in the form of graphs and charts.

Google classroom. Free web service created by Google for educational institutions to make it easier to create, distribute and classify tasks paperless.

Google sites. Popular service for creating sites. On the site you can place both text documents, presentations, videos, photos, survey forms, and links to them. The information can be organized by classes in the form of site pages.

Google forms. Service of cloud technologies for formation of system of tests of control of educational activity of students. The use of forms provides new opportunities for creating dynamic and relevant applications based on information and digital technologies for use in distance learning.

The use of network technologies allows the student to build their strategy for studying the discipline and contributes not only to the acquisition by students of knowledge, skills, forms of professional behavior, but also the formation of a certain structure of personal qualities.

The study of the conditions of formation of professional competence of future document specialists by means of network technologies allowed to establish that the introduction of educational and methodical complex, which contains distance courses developed by Moodle using a modular approach, presentation of knowledge as a dynamic, multimodal structure. self-replenishment and updating of professional knowledge, personal involvement in this process and responsibility for it (Болюбаш).

Using distance learning, you need to diversify its types. The most common are the following types of remote technologies:

- distance learning courses;
- web pages and sites;
- e-mail;
- forums and blogs;
- chat and ICQ;
- TV and video conferencing;
- virtual classrooms, etc.

Distance learning, carried out with the help of computer telecommunications, has the following forms of training.

– chat classes – training sessions that are carried out using chat technologies. Chat classes are conducted synchronously, ie all participants have simultaneous access to the chat. Within the framework of many distance educational institutions there is a chat school, in which the activities of distance teachers and students are organized with the help of chat rooms;

- web classes – distance lectures, conferences, seminars, business games, laboratory work, workshops and other forms of training conducted with the help of telecommunications and other Internet opportunities. Web classes use specialized educational web forums – a form of user work on a specific topic or problem with the help of records that remain on one of the sites with the appropriate program installed on it. Web forums differ from chat classes by the possibility of longer (multi-day) work and the asynchronous nature of interaction between students and teachers;
- teleconferences are held using e-mail. There are forms of distance learning, during which educational materials are sent by mail to the regions.

In the case of distance learning, the active role of the teacher is not reduced, as he must determine the level of knowledge of the applicant, and decide to adjust the curriculum in order to achieve the best mastery of the material. If necessary, the student can get advice from the teacher, communicating with him online, directly using the Internet as a means of communication (web-chat, IRC, ICQ, interactive TV, web-telephony, Telnet).

If we consider the features of distance education in terms of communication between teacher and student, we can identify the following characteristics:

- self-education as a basis for distance learning, which involves the student's self-motivation for their own learning, as well as a certain level of self-organization of the individual;
- communication between teacher and student on the principle of «to each other», which corresponds to the form and content of individual counseling;
- communication and interaction «to each other» does not preclude the interaction of «one to many», because the teacher, according to a pre-arranged schedule, works with many students at once. This form of interaction resembles traditional learning in classrooms;
- interaction «many to many» means that it is possible to simultaneously communicate with many students who share experiences and impressions.

Based on this, distance learning has a number of advantages over traditional learning: advanced educational technologies, availability of information sources, individualization of learning, convenient counseling system, democratic relations between student and teacher, convenient schedule and place of work (Долинський, 2010).

The introduction of distance technologies in the educational process is aimed at a deeper understanding of the educational material; formation of such competencies as: communicative (direct communication by means of a network), informational (search of information from various sources and possibility of its critical comprehension), self-education (ability to study independently). As practice shows, if a student does not learn to make decisions independently, determine the content of their educational activities and find ways to implement it, he will not be able to master a particular discipline. In addition, distance learning has an educational function – contributes to the formation of leading personality traits: activity, independence, self-improvement, creativity.

Distance learning gives higher education document specialists access to non-traditional sources of information, increases the efficiency of independent work, provides completely new opportunities for creative self-expression, finding and consolidating various professional skills, and teachers in turn allows to implement completely new forms and methods of conceptual and mathematical learning, modeling of phenomena and processes.

Any form of training needs to determine its effectiveness. Effective learning, based on the etymology of the word «effective», means effective (for a particular industry, field of activity). In the education system, the concept, method, means of learning can be called effective if they contribute to a better, easier, faster implementation of learning goals. The concept of «quality of education» includes two main components: «quality of education» and «quality of teaching». The quality of education in pedagogy means:

- creation of a democratic system of education, which would guarantee the necessary conditions for full and quality education at all levels;
- individualization of the educational process due to the variety of forms and types of educational institutions and educational programs that take into account the interests and capabilities of the individual;
- competitive level of education, both in terms of educational programs and the quality of educational services (ПӘС).

In the case of assessing the quality of education (including distance), the main consumers are students, employers, the state and society.

The quality of education should be understood as an organization of the educational process that meets the basic principles of the concept of education, reflects the demands of modern society and the projected competencies that graduates must have to be competitive in a developing society.

The quality of education is determined by the degree of achievement of certain tasks at each stage of education, in each individual educational institution. However, there are general concepts that characterize the achievement of a certain level of qualification (competence):

- level of knowledge acquisition in the subject area (quality of knowledge and skills);
- ability to independently improve their professional and cultural knowledge and skills;
- ability to work with information;
- ability to make informed and reasoned decisions.

Requirements for educational institutions vary depending on the distance learning technology used by the institution (case, information-satellite or Internet technology).

Among the measures to ensure the quality of education using distance learning technologies include the availability of training jobs for subjects (computer with Internet access) and educational and methodological complexes in all disciplines, as well as the

mandatory organization of training or professional retraining of teaching and support staff.

In accordance with ISO 9000-9004 standards, quality indicators are divided into general and subject. Common indicators include: curricula and educational programs (in accordance with existing state standards of vocational education); technical support; methods and technologies of training (the degree of accessibility of teaching, the convenience of communication between the subjects of the educational process, the objectivity and completeness of the examination of knowledge in the control); opportunities of the production sphere; staffing (percentage of teachers with academic titles, authorship in distance learning courses, availability of publications).

Subject indicators include: the availability of textbooks and guidelines for independent work of the student in the network; availability of a base of auxiliary training materials and provision of a cycle of laboratory works.

At the same time, these approaches to assessing the quality of educational services and distance learning institutions do not take into account such important indicators as employer satisfaction, which is determined by the demand for graduates of a particular institution, and student satisfaction, which is determined by their ability to influence learning, as well as the success of their professional careers. Despite the complexity of measuring these indicators, excluding them from the system makes it incomplete to interpret the concept of «quality».

From the standpoint of quality management of distance learning can be divided into two main participants in the process of providing educational services:

1. Customer (the learner) participates in the learning process from the beginning and largely determines the quality of the final product. Therefore, an important aspect of quality management of the educational process in the distance learning system is the motivation through which the learner becomes a stakeholder in the learning process.

The most significant motivating factors include:

- prestige of the chosen level of education, specialty, profession, qualification;
- rating of higher education institution as an educational complex;
- degree of equipment of the educational-scientific-innovative complex and the effectiveness of the implementation of the latest educational technologies in the educational process;
- level of providing the necessary scientific and scientific-methodical literature;
- providing opportunities for students to participate in research and innovation;
- opportunity to receive additional education, including continuing education in graduate school, graduate school;
- appropriate conditions for communication and adaptation.

In addition, there is no doubt that the motivation of such educational institutions as:

- availability of flexible multilevel training programs;
- availability of a significant number of specialties and specializations;
- volume and breadth of library funds;
- accessibility for students of telecommunication networks, first of all the Internet;
- level of use of multimedia technologies, computer training programs;
- individualization of training; the possibility of using intensive educational technologies, etc.

2. Performer. In a broad sense, it is an institution of higher education as a set of specific material elements, conditions and personnel. In a narrow sense, the performer can be understood as a teacher who directly carries out the learning process.

The quality of distance education is influenced by a number of factors, among which the following should be noted:

- The concept of learning. To assess the quality of the learning process, you must first consider the concept of learning that is used, as far as it meets the objectives of learning.

– Organization and structural content of education, which take into account the peculiarities of distance learning, the peculiarities of the concept of learning used.

– Methods and organizational forms used. They should be in tune with the concept used and take into account the individual abilities and interests of the learners.

– Organization of information and educational environment of the educational process, which is necessary for the full educational process on the basis of modern pedagogical technologies.

– The use of technical means, taking into account their didactic properties and functions.

– Professionalism of a teacher who has not only knowledge of his subject and to some extent related fields of knowledge, but also psychological knowledge, features of the concept of learning used, information and communication technologies, the specifics of the educational process in distance form.

It is impossible to evaluate the quality and efficiency of distance learning without taking into account at least one of these factors. This is a system and it should be evaluated as a system.

To determine the level of pedagogical effectiveness of distance learning, it is necessary to use two types of indicators: indicators of pedagogical effectiveness for learners and indicators of pedagogical effectiveness for those who teach. Accordingly, indicators of the first type include:

– indicators of the level of education, upbringing, intellectual development;

– indicators of study time for those who study;

– performance indicators;

– indicators of motivational stability of educational activities.

Indicators of the second type characterize the activity of the teacher:

– indicators of rationality of use of this or that concept of training, these or those pedagogical technologies, means of training;

– indicators of time spent on the transfer of educational information;

- indicators of the teacher's efficiency;
- indicators of motivational stability in the work of the teacher [8].

Indicators of the cost of students' study time characterize the speed of assimilation of information, the formation of the necessary concepts, skills, decision-making, performance of independent work.

Performance indicators of learners characterize the degree of intensity of their work, maintaining attention and well-being.

Indicators of motivational stability of students' learning activities characterize the degree of influence of methods and means of cognitive activity used on satisfaction with learning outcomes, the need to perform tasks, the ability to maintain interest in the process and results of cognition.

Indicators of rational use of modern concepts of teaching, pedagogical technologies, means of information and communication technologies by the teacher characterize their influence on achievement of the purposes of training, on completeness of information maintenance of educational process.

Indicators of the teacher's time spent on the transmission of educational information characterize the time spent by the teacher on the learning process in different models of distance learning, on the preparation of additional information material, on students' answers by e-mail or in another way.

Indicators of teacher performance characterize the impact of information and communication technologies used on the complexity and quality of the teacher's work, the degree of change in his physiological and emotional state.

Indicators of motivational stability of the teacher characterize the impact of the use of information and communication technologies on teacher satisfaction with the process and results of work, motivation to perform tasks and interest in the results of work.

Analysis of the most successful projects for the implementation of distance learning has shown that to improve the quality and efficiency of distance learning it is necessary to use a number of universal approaches, including:

- system approach – involves consideration of any phenomenon in the form of a system of interconnected components, followed by analysis of the quality and efficiency of its operation by components and as a whole;
- project approach to the organization and planning of any activity;
- technological approach – bringing theoretical models in the field of education to specific pedagogical technologies for their implementation.

The system approach, according to domestic and foreign experts, is a convenient conceptual apparatus that helps to understand and comprehensively analyze any process and, accordingly, can be applied in the practice of distance learning at any level. However, regardless of the form of education, the learning process proceeds according to a certain didactic scheme, which includes: the purpose of learning; content; the learner; the one who teaches; teaching aids; forms of training organization; teaching methods and learning outcomes. Analysis of the didactic system suggests that components such as «goal», «content» and «results» should be invariant regardless of the remote technologies used. At the same time, it is in distance learning, which is mainly based on the independent activities of learners, there is an opportunity to implement an individual approach to learning and set priorities for choosing innovative, creative, active learning models at the stage of goal setting. determines the choice of appropriate teaching methods, the development on their basis of special educational materials that focus on active independent work of students and the choice of acceptable pedagogical and information technologies.

Well-known specialist in the field of open distance learning Michael Moore offers the following composition of the components of the distance education system (Вовна & Фалалеев, 2000):

- learning environment subsystem – a place where learning subjects transfer and acquire knowledge (traditional stationary classrooms, regional distance learning centers);

- interaction subsystem – interaction of teachers, methodologists, administrative staff and students;
- knowledge subsystem – the provision of printed, audio and video materials, radio and television broadcasts, computer software, audio and video conferencing, computer network;
- subsystem of educational programs – development of educational courses (methodical instructions, multimedia materials, programs and systems of an estimation of knowledge, etc.);
- management and leadership subsystem.

The project approach is an important component of quality assurance. It provides the technology of the educational process, including methods of teaching and development of didactic materials, as well as ways to assess the intermediate results of educational and pedagogical activities (Гринчук, 2001). To plan innovative educational systems and projects, it is proposed to use methods that have proven their effectiveness in other areas. One such universal method is the logical-structural approach developed by the United States Agency for International Development in the late 1960s to assist in the planning, management, and evaluation of development-promoting activities. There are eight stages of application of the logical-structural approach in project planning (Овсянников, 2002):

1. Stakeholder analysis. Identify groups, individuals and institutions whose interests may be affected by the project, as well as identify key issues, constraints and opportunities.
2. Analysis of problems. The collection and analysis of information on the current situation, as well as the formation of tasks to be addressed by the project.
3. Analysis of goals. Derivation of goals from the previously identified problems. These goals must be realistic.
4. Defining the logic of participation. Isolation of the components of the project, verification of its internal logic, the formation of goals in terms of their measurement.
5. Indication of assumptions and risk factors. Identification of conditions that may adversely affect the process and outcome of the

project, especially those that are not subject to sustainable control by the project manager.

6. Definition of indicators. Identify ways and means of measuring the progress made in project implementation.

7. Preparation of a schedule of events. Establishing the sequence and interdependence of events, determining their duration.

8. Indication of resources. Determining the necessary resources, developing a cost schedule, drawing up a detailed budget.

Technological approach. The implementation of an effective distance learning system is directly related to the technology of the learning process. Technology means a description of the algorithm of actions for the implementation of tasks.

Learning technology can be interpreted as a certain way of carrying out pedagogical activities to achieve educational goals with a previous, conscious division of activities into procedures and stages with their subsequent coordination.

One of the principles of open learning is the joint formation of the curriculum by teacher and student. To implement the principle, to identify existing «white spots» in knowledge and skills, an entrance questionnaire is conducted, the purpose of which is a preliminary assessment by students of the usefulness of the proposed content of the course. The structure of the entrance questionnaire for the distance course consists of three parts (Троян, 2003):

Part 1. Information about the listener.

Part 2. Table of knowledge and skills in the subject area. The left part of the table presents a detailed program of the course. For each question, the answerer can choose one of three answers: I know, I want to know, irrelevant.

Part 3. Comments on the questionnaire.

To self-assess the acquired knowledge after completing the course, students are asked to fill in Part 2 of the entrance questionnaire, which includes a table of knowledge and skills (possible answers «know» and «do not know»). In addition, the open-ended questionnaire offers to provide your version of the course content, which in the opinion of the student is relevant. Thus,

the learner can independently assess the level of knowledge acquired in the learning process and express their views on the course program. This approach, together with control measures, allows to implement the principle of joint evaluation of learning outcomes and take into account the views of consumers to improve the quality of the course.

Thus, the application of a technological approach allows to implement innovative principles of learning in practice and improve the quality of distance learning.

The experience of European countries shows that equipping educational institutions of all levels with computers and providing access to the global computer network is undoubtedly a basic and necessary condition for the implementation of distance technologies and the basis for creating a modern open education system.

Conclusions. At the same time, it can be concluded that the problems of quality and efficiency of distance learning are related not only to the quality of the information infrastructure of the educational institution and the whole country, but, first of all, to the didactic quality of educational services. Improving the quality of distance learning is associated with the implementation of innovative creative learning models, careful planning of the educational process taking into account the established quality criteria, development and implementation of pedagogical technologies that allow guaranteed implementation of the principles of open education.

Thus, within the framework of distance education it is possible to create such an educational environment in which the student-documentologist feels more comfortable, becoming an active participant in the educational process, when the habit of self-study, self-planning, learning and processing large amounts of information using modern technologies lifelong learning.

SOURCES AND LITERATURE

1. Андрусенко Н. Дистанційне навчання в Україні. С.7-10.
URL: http://www.vtei.com.ua/images/VN/31_03.pdf

2. Болубаш Н.М. Фактори та умови формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами інформаційного середовища Moodle. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. № 3 (17). URL: <http://www.ime.eduua.net/em17/emg.html>.

3. Вовна В.И., Фалалеев А.Г. Технология дистанционного обучения студентов ДВГУ: компьютерное обучение, тренинг, контроль. *Научное и методическое обеспечение системы дистанционного образования*: М-лы междунар. конф. Томский госуниверситет. Томск: ТГУ. С. 71-73.

4. Гаврилюк В.Ю. Теоретичні аспекти створення та функціонування інформаційно-освітнього середовища сучасного позашкільного навчального закладу. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4261

5. Гринчук С.Н., Максипмов С.И., Троян Г.М. Логико-структурный подход к проектированию образовательного цикла. *Высшая школа*. 2011. №3.

6. Гуревич Р. С. Інтерактивні технології навчання у вищому педагогічному навчальному закладі: навч. посібник. Вінниця: ТОВ «Планер», 2013. 309 с.

7. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л.Б. Ліщинська. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 102 с.

8. Долинський Є.В. Дистанційне навчання – одна з прогресивних форм підготовки фахівців. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*: збірник наукових праць. Вип. 42. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2010. С. 202-207.

9. Методические рекомендации определения уровня педагогической эффективности средств обучения. Москва: СПб, 2011. 56 с.

10. Овсянников В.И., Гури-Розенблит С. Технологизация дистанционного образования (общая постановка проблемы). Москва: РИЦ «Альфа» МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2012. 90 с.

11. Педагогический энциклопедический словарь. URL: <http://www.dictionary.fio.ua>.
12. Сосна Г.М., Шматковська Т.О. Розвиток дистанційної освіти як елемент інноваційного процесу науково-освітньої діяльності в реаліях сучасності. Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури. Львів: Національний політехнічний університет. С.675-676.
13. Состояние образовательных потребностей взрослого населения крупнейших стран СНГ и возможностей их реализации посредством технологий ДО / Дистанционное обучение в странах СНГ. Мониторинг образовательных потребностей и возможностей. Аналитический обзор. Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании. Минск, 2013. С.53.
14. Татарчук Г.М. Институционализация дистанционного обучения: социологический аспект. *Образование*. 2010. № 1. С. 63-72.
15. Троян Г.М. Технология стимулирования активности и поддержки обратной связи в сетевом обучении. *Технологические стандарты в образовании*. Сборник материалов конференции. Москва: издательство МЭСИ, 2003. С.293-300.
16. Штихно Л.В. Дистанційне навчання як перспективний напрям розвитку сучасної освіти. *Молодий вчений*. № 6 (33), 2016.

REFERENCES

1. Andrusenko, N. Dystantsiine navchannia v Ukraini [Distance learning in Ukraine]. 7-10. Retrieved from http://www.vtei.com.ua/images/VN/31_03.pdf [in Ukrainian].
2. Boliubash, N.M. (2010). Faktory ta umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv zasobamy informatsiinoho seredovyshcha Moodle [Factors and conditions for the formation of professional competence of future economists by means of the Moodle information environment.]. *Informatsiini*

tekhnologii i zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]. 3 (17). Retrieved from <http://www.ime.eduua.net/em17/emg.html> [in Ukrainian].

3. Vovna, V.Y. & Falaleev, A.H. (2013). Tekhnolohiya dystantsyonnoho obuchenya studentov DVHU: kompiuternoe obuchenye, trenynh, kontrol. [Distance learning technology for FENU students: computer training, training, control] *Nauchnoe y metodycheskoe obespechenye systemy dystantsyonnoho obrazovaniya: M-ly mezhdunar. konf. Tomskiyi hosunyversytet. [Scientific and methodological support of the distance education system: M-ly mezhdunar. conf. Tomsk State University]*. Tomsk: THU. 71-73 [in Russian].

4. Havryliuk, V.Yu. Teoretychni aspekty stvorennia ta funktsionuvannia informatsiino-osvitnoho seredovyshcha suchasnoho pozashkilnoho navchalnoho zakladu. [Theoretical aspects of the creation and functioning of the information and educational environment of a modern out-of-school educational institution]. *Narodna osvita: elektronne naukove fakhove vydannia [Public education: electronic scientific professional publication]*. Retrieved from <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/> [in Ukrainian].

5. Grinchuk, S.N. & Maksipmov, S.I. & Troyan, G.M. (2011). Logiko-strukturnyy podkhod k proektirovaniyu obrazovatel'nogo tsikla. [Logical-structural approach to the design of the educational cycle]. *Vysshaya shkola [High school]*. 3. [in Ukrainian].

6. Hurevych, R. S. (2013). Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchomu pedahohichnomu navchalnomu zakladi: navch. posibnyk. [Interactive technologies of teaching in a higher pedagogical educational institution: textbook. manual]. Vinnytsia: TOV firma «Planer». 309 [in Ukrainian].

7. Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia: materialy mizhvuzivskoho vebinaru (2017). [Distance learning as a modern educational technology: materials of the interuniversity webinar]. (m. Vinnytsia, 31 bereznia 2017 r.) / vidp. red. L.B.Lishchynska. Vinnytsia: VTEI KNTEU. 102 [in Ukrainian].

8. Dolynskiy, Ye.V. (2010). Dystantsiine navchannia – odna z prohresyvnykh form pidhotovky fakhivtsiv [Distance learning is one of the progressive forms of training]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia: zbirnyk naukovykh prats. [Theoretical issues of culture, education and upbringing: a collection of scientific papers]*. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU. 42. 202-207 [in Ukrainian].

9. Metodicheskie rekomendatsii opredeleniya urovnya pedagogicheskoy effektivnosti sredstv obucheniya (2011). [Methodological recommendations for determining the level of pedagogical effectiveness of teaching aids]. Moskva: SPb. 56 [in Russian].

10. Ovsyannikov, V.I. & Guri-Rozenblit, S. (2012). Tekhnologizatsiya distantsionnogo obrazovaniya (obshchaya postanovka problemy) [Technologization of distance education (general formulation of the problem)]. Moskva: RITs «Al'fa» MGOPU im. M.A. Sholokhova. 90 [in Russian].

11. Pedagogicheskyy enitsklopedicheskyy slovar' [Pedagogical encyclopedic dictionary]. Retrieved from <http://www.dictionary.fio.ua> [in Ukrainian].

12. Sosna, H.M., Shmatkovska, T.O. Rozvytok dystantsiinoi osvity yak element innovatsiinoho protsesu naukovo-osvitnoi diialnosti v realiiakh suchasnosti. Problemy formuvannia ta rozvytku innovatsiinoi infrastruktury [The development of distance education is an element of the innovation process of scientific and educational activity in the realities of participation. Problems are formed and the development of the innovative infrastructure]. Lviv: Natsionalnyi politekhnichnykh universytet. 675-676 [in Ukrainian].

13. Sostoyanie obrazovatel'nykh potrebnostey vzroslogo naseleniya krupneyshikh stran SNG i vozmozhnostey ikh realizatsii posredstvom tekhnologiy DO (2013). [The state of educational needs of the adult population of the largest CIS countries and the possibilities of their implementation through DL technologies]/ Distsionnoe obuchenie v stranakh SNG. Monitoring obrazovatel'nykh potrebnostey i vozmozhnostey. Analiticheskyy

obzor. Institut YuNESKO po informatsionnym tekhnologiyam v obrazovanii. Minsk. 53 [in Belarus].

14. Tatarchuk, G.M (2010). Institutsionalizatsiya distantsionnogo obucheniya: sotsiologicheskii aspekt [Institutionalization of distance learning: sociological aspect]. *Obrazovanie [Education]*. 1. 63-72 [in Russian].

15. Troyan, G.M. (2003). Tekhnologiya stimulirovaniya aktivnosti i podderzhki obratnoy svyazi v setevom obuchenii [Technology for stimulating activity and supporting feedback in network learning.]. *Tekhnologicheskie standarty v obrazovanii [Technological standards in education]*. Sbornik materialov konferentsii. Moskva: izdatel'stvo MESI. 293-300 [in Russian].

16. Shtykhno, L.V. (2016). Dystantsiine navchannia yak perspektyvnyi napriam rozvytku suchasnoi osvity [Distance learning as a promising area of modern education]. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*. 6 (33) [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

На сучасний соціум значною мірою впливають нові інформаційно-комунікативні технології, які висувають додаткові вимоги й до вітчизняної системи вищої освіти. Проте, в Україні й дотепер використовуються класичні підходи до надання освітніх послуг, які не в повній мірі дозволяють розв'язувати важливі проблемні питання.

В умовах адаптивного карантину спричиненого COVID-19, коли виникла гостра потреба переходу до онлайн-навчання усіх освітніх закладів країни, організація дистанційного навчання стала справжнім викликом для української освіти. Вимушене дистанційне навчання поставило перед закладами вищої освіти непрості завдання організувати навчання за умови, коли викладач не може бути поруч і коли традиційні способи подачі інформації та оцінювання знань недоступні. Потреба активного використання можливостей віртуального середовища, широкого спектру сучасних інноваційних моделей навчання, зокрема дистанційного навчання, стала нагальною.

Разом з тим, реалізація дистанційного підходу забезпечує низку переваг: можливість навчатися в будь-який час, у будь-якому місці, без відриву від основної діяльності, у своєму темпі; доступність навчальних матеріалів; мобільність; індивідуальний підхід. Такі нововведення не просто створюють комфортні умови для навчання, вони сприяють вирішенню проблеми економії коштів, поєднання студентами роботи й навчання. Дистанційне навчання забезпечує можливість охоплювати значно більшу аудиторію студентів, створює умови для ефективного використання навчальних площ і технічних засобів, що й обумовлює значно вищу його рентабельність порівняно з традиційним. Зазначені переваги підтверджують актуальність впровадження дистанційного навчання у вітчизняну систему закладів вищої освіти.

Головною метою дистанційної освіти є надання рівного доступу та рівних освітніх можливостей населенню в будь-яких місцях країни за допомогою інформаційних і телекомунікаційних засобів, а також підвищення якісного рівня освіти за рахунок більш активного використання наукового й освітнього потенціалу провідних університетів, академій, інститутів, наукових центрів та інших освітніх установ.

Ключові слова: *дистанційне навчання, онлайн-освіта, мережі Інтернет, інформаційні технології, інформаційно-освітнє середовище, платформи та сервіси дистанційного навчання, електронні курси.*

АННОТАЦИЯ

Значительное влияние на социум вызывают новые информационно-коммуникативные технологии, которые выдвигают дополнительные требования и к современной системе высшего образования. Однако, в Украине до сих пор используются классические подходы к оказанию образовательных услуг, которые не в полной мере позволяют решать важные проблемные вопросы.

В условиях адаптивного карантина вызванного COVID-19, когда возникла острая необходимость перехода к онлайн-обучению всех образовательных учреждений страны, организация дистанционного обучения стала настоящим вызовом для украинского образования. Вынужденное дистанционное обучение поставило перед вузами непростые задачи организовать обучение при условии, что преподаватель не может быть рядом и когда традиционные способы подачи информации и оценки знаний недоступны. Потребность активного использования возможностей виртуальной среды, широкого спектра современных инновационных моделей обучения, в частности дистанционного обучения, стала насущной.

Вместе с тем, реализация дистанционного подхода обеспечивает ряд преимуществ: возможность учиться в любое время, в любом месте, без отрыва от основной деятельности, в своем темпе; доступность учебных материалов; мобильность; индивидуальный подход. Такие нововведения не просто создают комфортные условия для обучения, они способствуют решению проблемы экономии средств, сочетанию студентами работы и обучения. Дистанционное обучение обеспечивает возможность охватывать гораздо большую аудиторию студентов, создает условия для эффективного использования учебных площадей и технических средств, что и обуславливает значительно более высокую его рентабельность по сравнению с традиционным. Указанные преимущества подтверждают актуальность внедрения дистанционного обучения в отечественную систему высших учебных заведений.

Главной целью дистанционного образования является предоставление равного доступа и равных образовательных возможностей населению в любых точках страны с помощью информационных и телекоммуникационных средств, а также повышение качественного уровня образования за счет более активного использования научного и образовательного

потенциала ведущих университетов, академий, институтов, научных центров и других образовательных учреждений.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, онлайн-образование, сети Интернет, информационные технологии, информационно-образовательная среда, платформы и сервисы дистанционного обучения, электронные курсы.*

УДК 37.015.311

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333>

**FORMATION OF INFORMATION CULTURE OF THE
FUTURE SPECIALIST IN THE CONTEXT OF MODERN
EDUCATIONAL TASKS**

**ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ОСВІТНІХ ЗАВДАНЬ**

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ
БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В КОНТЕКСТЕ
СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ**

Олена Коломієць,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи,
kolomietselena1964@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0085-7605
Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр.-т Університеський, 8,
м. Кропивницький,
Кіровоградська обл., Україна,
25006

Olena Kolomiets,

candidate of pedagogical
sciences, associate professor of
the department of public
sciences, information and
arhival affair
kolomietselena1964@gmail.com
m
ORCID: 0000-0003-0085-7605
Central-Ukrainian National
Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

Оксана Головата,

викладач кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
o.o.golovata@gmail.com

Oksana Holovata,

vykladach of the department of
public sciences, information and
arhival affair
o.o.golovata@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2232-819X

Центральноукраїнський
національний технічний
університет
пр.-т Університетський, 8
м. Кропивницький,
Україна, 25006

ORCID: 0000-0003-2232-819X

Central-Ukrainian National
Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The publication is devoted to the problem of formation of information culture of the future specialist of the information sphere.

The concept of «information culture», the prerequisites for the emergence of information culture in society, its main components and levels of functioning are considered.

Information culture is considered as a way of human life in the information society, an integral part of the process of the culture of mankind formation, as a culture of man, ready for creative work in the conditions of technological and information system of society development.

This definition of information culture allows you to consider the main problems and trends systematically in the development of information culture, to identify the object and subject of its study adequately, as well as to structure its subject area.

The information culture of the person which is a condition of successful adaptation of the person to a life in the information society making a general culture focused on information maintenance of human activity is analyzed.

The formation of information culture of the future specialist in the information sphere is presented as a complex process, including educational resources of the general culture of society, the potential of educational and socio-cultural environment of higher education, spiritual self-development of the student. It is emphasized that the formation of information culture only through the study of computer science is insufficient, as it limits this process to technical and software means of informatization.

The expediency of including special training courses in the educational process, in particular, «Fundamentals of information culture» or «Information culture of the future specialist» is substantiated.

The characteristic of organizational and pedagogical conditions of successful implementation of process of formation of information culture of the future expert is given. The importance of active use of information technology tools is emphasized.

The conclusion emphasizes the search for effective innovative models for the training of information professionals capable of integrated activities aimed at the creation and use of information resources and the creation of information products, Providing information services, information support and support for all activities. Perspective directions in further research of this problem are defined.

Keywords: *information, information society, informatization, information culture, information technologies, information sphere specialist.*

Постановка проблеми. В умовах інноваційних перетворень сьогодення значення інформації в житті людей постійно зростає. Визначною рисою сучасної епохи є інформатизація всіх галузей людської діяльності. Інформаційні ресурси розглядаються як багатство, що не поступається за своїм значенням і потенційним ефектом природним ресурсам.

Процес накопичення інформації та знань, які фіксуються в документах, домінування інформаційно-комунікаційних технологій у суспільно-економічних відносинах, створення глобального інформаційного простору наклали відбиток і на систему вищої освіти, поставивши нові вимоги до організації та якості підготовки майбутніх фахівців. Це стосується, зокрема, розширення масштабів освітньої діяльності, необхідності підняття системи освіти до рівня потреб науки і суспільної практики, перетворення її на важливий компонент культури, в межах якого відбувалася б передача і засвоєння соціокультурного досвіду і знань.

Тому важливими завданнями освіти на сучасному етапі є підготовка молоді до швидкого сприйняття й опрацювання великих обсягів інформації, озброєння новітніми засобами та технологіями діяльності, формування інформаційної культури, як базової характеристики, що визначає рівень інформаційного мислення та професійної мобільності особистості. Особливу роль інформаційна культура має відігравати у професійній підготовці майбутніх фахівців інформаційної сфери.

Актуальність досліджуваної теми обумовлюється, таким чином, пошуком нових сучасних підходів до організації системи професійної підготовки майбутнього інформаційника, духовного розвитку особистості в умовах інформатизації суспільства. Це вимагає набуття вмінь здійснювати пошук, обробку, оцінку й систематизацію великої кількості інформації та знань, а також зумовлює важливість застосування особистісно-орієнтованого підходу до розвитку критичного мислення студентів, всебічного аналізу отриманої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика знайшла відображення в працях вітчизняних та зарубіжних авторів: В. Бездрабко (Бездрабко, 2009) Н. Гендіної (Гендіна, 1999), М. Левшина (Левшин, 2002), Л. Філіпової (Філіпова, 2008, 2003). Протягом останніх років активно ведуться дослідження з проблем інформаційної, інформаційно-комунікативної компетентності майбутнього фахівця, зокрема у працях М. Антонченко (Антонченко, 2004), Н. Баловсяк (Баловсяк, 2004), О. Барми (Барма, 2014), Г. Власової (Власова, 2002), Л. Філіпової (Філіпова, 2011). Вивченню міжнародного досвіду професійної підготовки фахівців документно-інформаційної сфери присвячені наукові праці І. Антоненко (Антоненко, 2006), С. Кулешова (Кулешов, 2003), О. Матвієнко (Матвієнко, 2001).

Аналіз наукових напрацювань вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє стверджувати, що проблема формування інформаційної культури має багатоплановий та багатоаспектний характер. Це обумовило наявність великої

кількості наукових праць, присвячених її розробці. Проте багато важливих аспектів проблеми формування інформаційної культури ще не знайшли свого наукового розв'язання. Подальшої розробки потребують питання, пов'язані з обґрунтуванням організаційно-методичних основ формування інформаційної культури особистості у контексті сучасних освітніх завдань, визначенням педагогічних умов формування інформаційної культури фахівця, вивченням досвіду формування інформаційної культури майбутніх фахівців інформаційної сфери.

Мета статті – визначення на основі аналізу поняття «інформаційна культура» та узагальнення досвіду підготовки фахівців у закладах вищої освіти можливих шляхів формування інформаційної культури майбутніх фахівців інформаційної сфери, виявлення відповідних педагогічних умов та особливостей цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Формування інформаційної культури у нинішнього покоління людей є соціальним замовленням інформаційного суспільства, перехід до якого почався з другої половини ХХ ст. Це століття визначило головним ресурсом інформацію, а основними технологіями – інформаційні технології пошуку, подання, обробки, збереження та використання інформації.

Передумовами виникнення інформаційної культури є перехід інформації до розряду найважливіших універсальних категорій суспільного розвитку, стрімке зростання обсягів інформації, становлення інформаційного суспільства, розвиток інформаційної техніки та інформаційних технологій. У свою чергу, інформаційна культура стала певною умовою успішної адаптації людини до життя в інформаційному суспільстві.

Термін «інформаційна культура» у вітчизняних публікаціях вперше з'явився в 70-х рр. минулого століття. Ініціаторами привернення уваги громадськості до цього феномену стали робітники бібліотек.

З кінця 1980-х рр. проблемами інформаційної культури зацікавились також суспільствознавці, філософи, фахівці в галузі філософії інформації, визнавши її важливим компонентом духовної культури суспільства й окремих особистостей.

З часом поняття інформаційної культури вбирало в себе знання тих наук, які стали основою для реалізації принципово нових підходів до роботи з інформацією. Особливий вплив на наповнення поняття інформаційної культури новим змістом справили роботи фахівців у галузі інформатики, обчислювальної техніки, новітніх інформаційних технологій.

У процесі розвитку інформаційної культури до кола тих фахівців, хто бере участь в її формуванні, стали входити представники таких наук, як семіотика, лінгвістика, соціологія, психологія, педагогіка, культурологія, естетика тощо. Поступово почала утверджуватися точка зору про необхідність узагальнення накопичених знань з теорії інформаційної культури в рамках інформаційної культурології, теоретичне осмислення якої було закладене в працях М. Вохришевої (Вохришева, 1994, 1997).

Нині є всі підстави говорити про формування нової інформаційної культури як системи певних компонентів, зокрема: культури організації подання інформації, культури сприймання та користування інформацією, культури використання нових інформаційних технологій, культури спілкування через засоби нових інформаційних технологій.

Інформаційна культура органічно входить до реалій суспільного життя, додаючи йому нової якості. Вона призводить до зміни багатьох економічних, соціальних, політичних і духовних уявлень людей.

Об'єктами інформаційної культури є інформаційні процеси та існуючі інформаційні відносини в суспільстві; а також система знань, умінь і навичок у роботі з інформацією. Залежно від суб'єкта, який виступає носієм інформаційної культури, виділяють три її рівні:

– інформаційну культуру особистості як одну із складових загальної культури людини, систему знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність індивіда щодо задоволення інформаційних потреб із використанням традиційних джерел інформації і новітніх інформаційних технологій;

– інформаційну культуру окремих груп і спільнот, яка характеризує рівні розвитку конкретних суспільств, націй, народностей, верств, груп за тими чи іншими ознаками;

– інформаційну культуру суспільства в цілому, що характеризує ступінь досконалості соціуму в усіх можливих видах роботи з інформацією.

Що стосується терміну «інформаційна культура особистості», то він був уведений для відображення того факту, що кожна людина повинна мати визначений рівень культури щодо поводження з інформацією.

У наукових розвідках зустрічаємо багато визначень інформаційної культури особистості, зокрема, її трактують як:

– рівень знань, що дає можливість людині вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, брати участь у його формуванні та сприяти інформаційній взаємодії в суспільстві (Медведева, 1994);

– галузь культури, пов'язану із функціонуванням інформації в суспільстві і формуванням інформаційних якостей особистості (Вохришева, 1997);

– одну із складових загальнолюдської культури, що включає сукупність інформаційного світогляду та системи знань і вмінь, які забезпечують спрямованість на оптимальне задоволення індивідуальних інформаційних потреб із використанням традиційних і новітніх інформаційних технологій (Гендіна);

– гармонізацію внутрішнього світу особистості під час засвоєння всього обсягу соціально-значущої інформації (Зінов'єва, 1996) тощо.

Отже, інформаційна культура представляє собою нову ідеологію і світогляд, у контексті якого формується сукупність ідей і поглядів сучасної молоді, вона виступає ефективним фактором в освоєнні людиною сучасної реальності, оволодінні всім тим багатством, яке виробило людство, атрибутом особистісних проявів у різних способах комунікації. Критеріями інформаційної культури особистості слід вважати її вміння адекватно формулювати свої потреби в інформації, ефективно здійснювати пошук необхідної інформації, переробляти і створювати якісно нову інформацію.

Крім того, існує безліч близьких до поняття «інформаційна культура», але не тотожних йому за змістом понять: «бібліотечно-бібліографічна культура», «інформаційна грамотність», «комп'ютерна грамотність», «пропаганда бібліотечно-бібліографічних та інформаційних знань» тощо.

Ми будемо дотримуватися визначення інформаційної культури, запропонованого Е. Семенюком: «Інформаційна культура – це інформаційна компонента людської культури в цілому, яка об'єктивно характеризує рівень всіх інформаційних процесів, що існують в суспільстві, та існуючих інформаційних стосунків» (Семенюк, 1994:3).

Сучасна інформаційна культура характеризується збільшенням кількості інформаційно-електронних взаємодій на одиницю часу, здійснюючись за рахунок Інтернету та мультимедійних технологій. Поступово, по мірі розповсюдження технічних засобів і технологічних програм управління обміном інформації все більше актуалізується проблема її доступності та збитковості в інформаційному суспільстві. У першому випадку на вирішення проблеми впливають фактори, що залежать від простої наявності технічно опосередкованих носіїв даних та їх якостей. У другому – людину ставлять у залежність від власної технологічної і культурної компетентності, що допомагає вибрати з усього існуючого спектру найбільш адекватні методи отримання та інтерпретації інформації. Така віртуальна

комунікація істотно змінює темпи духовно-культурного життя суспільства, піддає певним змінам культурний світ людини. Так, зокрема, програми комп'ютерного перекладу сприяють подоланню мовного бар'єру, комп'ютерні мультимедійні енциклопедії і словники розширюють кругозір, відкривають нові методи обробки й аналізу значних за обсягом і різноманітністю змісту інформаційних масивів.

Основне навантаження з формування інформаційної культури особистості покладається на систему неперервної освіти, усі складові якої вже випробовують вплив інформатизації суспільства. Суспільство потребує фахівців, які відповідали би європейському та світовому рівню компетентності учасників ринку праці. Крім того, для закладів вищої освіти соціальним замовленням інформаційного суспільства слід вважати забезпечення належного рівня інформаційної культури студента, необхідного для конкретної професійної діяльності. Це стосується зокрема й майбутніх фахівців інформаційної сфери.

Вважаємо, що процес формування інформаційної культури майбутнього інформаційника має включати як освітні ресурси загальної культури суспільства, так і потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища закладу вищої освіти, а також духовний саморозвиток особистості студента. При цьому зазначимо, що формування інформаційної культури тільки через вивчення інформатики виявляється недостатнім, оскільки обмежує цей процес технічними та програмними засобами інформатизації.

Тому система педагогічних заходів, необхідних для забезпечення результативності даної роботи має передбачати: оновлення навчальних планів підготовки бакалаврів і магістрів, зокрема, за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», синтез досягнень цілого ряду навчальних дисциплін, які вивчають феномен інформаційної культури (інформатики, бібліотекознавства, бібліографознавства, документної лінгвістики, стилістики тексту, теорії соціальних

комунікацій, логіки, прикладної психології та ін.), доцільність впровадження в навчальний процес спеціальних навчальних курсів, наприклад, «Основи інформаційної культури особистості» або «Інформаційна культура майбутнього фахівця». Головна мета означених курсів мала б полягати у формуванні інформаційного світогляду особистості, підготовці молоді людини до успішного здійснення пізнавальної діяльності, успішної самореалізації в умовах інформатизації суспільства.

Формування інформаційної культури майбутніх фахівців інформаційної сфери доцільно було б починати з:

- формування тезауруса, тобто системи інформаційних понять, що забезпечують загальне і спеціальне орієнтування особистості в інформаційному середовищі;
- обґрунтування загальнометодологічних принципів та умов організації інформаційної освіти.

Базовими поняттями, що забезпечують орієнтування особистості в навколишньому інформаційному середовищі, є наступні: «інформація», «інформаційні ресурси», «інформаційний простір», «інформаційне середовище», «інформаційні потреби», «культура», «інформаційна культура», «інформаційні технології». В процесі навчання студенти осмислюють і узагальнюють ці поняття, звертаючи увагу на їх застосування в майбутній професійній діяльності. Для майбутніх інформаційників важливе значення мають також поняття «документ», «документна інформація», «документні ресурси», «інформаційні потоки», «бібліографування документа», «індексування документа», «анотування документа», «реферування документа» тощо. Таким чином, розуміння сутності понять, уміння працювати з довідковою, науковою, публіцистичною літературою стають невід'ємними компонентами інформаційної культури майбутнього фахівця.

У спеціальних дослідженнях обґрунтовуються загальнометодологічні принципи організації сучасної інформаційної освіти, зокрема йдеться про принципи

культурологічного підходу, системного підходу, інтегративності, діяльнісного підходу, технологічного підходу, неперервності (Гендіна, 1999: 35). Слід зазначити, що інформаційна культура майбутнього фахівця не може бути сформована в результаті лише механічного поєднання знань та умінь з урахуванням означених компонентів. Тільки органічне поєднання всіх цих компонентів може забезпечити результативність даного процесу.

Формування інформаційної культури майбутніх фахівців інформаційної сфери – це доволі складний процес, пов'язаний з вирішенням цілої низки завдань практичного характеру, зокрема таких, як розвиток умінь особистості здійснювати інформаційну діяльність, набуття специфічних умінь та навичок засвоєння методів аналітико-синтетичної переробки інформації, набуття інформаційно-комунікативної компетентності тощо.

Для успішної реалізації цих завдань мають бути створені відповідні організаційно-педагогічні умови. Найбільш важливими умовами формування інформаційної культури майбутніх фахівців інформаційної сфери ми вважаємо наступні:

- забезпечення цілісності й системності формування інформаційної культури студентів;
- побудова змісту і структури навчально-виховного процесу відповідно до завдань і основних компонентів інформаційної культури;
- поєднання в процесі навчання різних джерел інформації;
- залучення студентів до інтенсивної інформаційної діяльності, набуття навичок створення професійно значущих інформаційних продуктів;
- організація у закладі вищої освіти інформаційного середовища, включно з інформаційними ресурсами навчального закладу, яке стимулювало би до творчої інформаційної діяльності;
- підвищення рівня інформаційної культури педагогів і тих, хто навчається;

– налагодження взаємодії системи освіти з різноманітними інформаційними установами та використання їх ресурсів в навчальному процесі.

Нарешті, важливою умовою успішної постановки проблеми формування інформаційної культури студентів та реалізації її в процесі професійної підготовки майбутніх інформаційників є дотримання всіх загально-дидактичних принципів: науковості, доступності, активності, наочності, диференціації та індивідуалізації навчання, зв'язку навчання з практикою (Коломієць, 2019:158).

В умовах розвитку інформаційного суспільства виникає необхідність широкого впровадження інноваційних підходів до змісту та організації навчання в умовах професійної освіти. Тому маємо визнати важливість активного застосування засобів інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців інформаційної сфери. Вони можуть відігравати роль засобів забезпечення процесу формування інформаційної культури, оскільки виконують функції джерел інформації, наочних посібників, індивідуального інформаційного простору, засобу діагностики і контролю. Вони є робочим інструментом майбутнього фахівця, а саме: засобом підготовки документів та їх зберігання, засобом моделювання тощо. Їх використовують також й для створення нових програмних продуктів.

До таких засобів слід віднести електронний підручник, мультимедійну систему, банк даних, експертну систему, електронний бібліотечний каталог, локальні та розподільчі (глобальні) обчислювальні системи, електронну пошту, голосову електронну пошту, електронну дошку оголошень, систему телеконференцій, автоматизовану систему організаційного управління, автоматизовану систему управління науковими дослідженнями тощо.

Основним засобом інформаційних технологій нині є комп'ютер із відповідним програмним забезпеченням. Він здатний виконувати всі процедури зі збору, передачі та обробки

інформації, які притаманні засобам інформаційних технологій навчання. Серед його можливостей виділяємо наступні: збереження вихідної інформації для повторного опрацювання; використання різних типів джерел інформації; можливість одночасного паралельного опрацювання; можливість накопичувати результати та переходити на новий рівень якості; висока екологічність; особливі вимоги до представлення результатів взаємодії техніки та людини; широкий спектр користувачів; системи опрацювання інформації в режимі реального часу.

Отже, використання інформаційних ресурсів у системі професійної підготовки майбутніх інформаційників впливає на якість освітніх послуг й має забезпечити конкурентоспроможність випускників за рахунок інформатизації всіх форм освітньої діяльності. Ефективність використання інформаційних ресурсів у здійсненні цієї підготовки залежить від рівня її методичного забезпечення.

Методичне забезпечення розглядають як цілісну систему дій і заходів, спрямовану на продукування нових педагогічних ідей і технологій навчання, вироблення позицій щодо важливих педагогічних проблем, виявлення й узагальнення найкращого педагогічного досвіду.

Інформаційні освітні ресурси уможливають змістове наповнення освітнього простору та забезпечують рівний доступ учасників навчально-виховного процесу до якісних навчальних та методичних матеріалів незалежно від місця проживання і форми навчання. Під інформаційними освітніми ресурсами ми розуміємо навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, розроблені в електронній формі. Вони мають бути представлені на носіях будь-якого типу або розміщені у комп'ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів.

Інформаційні освітні ресурси вважаються одним з головних елементів інформаційно-освітнього середовища. За функціональною ознакою їх можна класифікувати як:

- навчально-методичні (навчальні плани, робочі програми навчальних дисциплін, розроблені відповідно до навчальних планів);
- методичні (тематичні плани, методичні посібники, методичні вказівки для вивчення окремого курсу та керівництва з виконання проектних робіт);
- навчальні (електронні підручники та навчальні посібники);
- допоміжні (збірники документів і матеріалів, довідники, покажчики наукової та навчальної літератури, наукові публікації, матеріали конференцій, електронні довідники, словники, енциклопедії);
- контрольного характеру (тестові програми, контрольні питання і завдання з навчальних дисциплін).

У системі сучасної освіти активно використовуються освітні веб-ресурси. Це ті інформаційні ресурси, які розміщені у веб-просторі локальної чи глобальної мережі у вигляді різних форматів (текстового, графічного, архівного і т. д.). Особливої уваги в освітніх веб-ресурсах заслуговують вікі-сайти. Їх використання відкриває широкі можливості для навчальної діяльності, зокрема для реалізації свободи у навчанні, для самостійного засвоєння і накопичення знань.

Найбільш успішними інформаційними проектами методичної системи в сфері освіти є: український портал osvita.ua, вікі-сайт <http://uk.wikipedia.org/wiki>. Блок нормативно-правового забезпечення представлений Верховною Радою України (rada.gov.ua), Міністерством освіти і науки України (www.mon.gov.ua), Урядовим порталом (kmu.gov.ua), освітянською мережею України (www.ednu.kiev.ua). Блок джерел наукової і педагогічної інформації презентують Національна бібліотека України ім. В. Вернадського (www.nbuv.gov.ua), Національна парламентська бібліотека (www.nplu.kiev.ua), Міжнародна відкрита науково-практична конференція «Теорія і практика дистанційного навчання в освіті» (<https://cutt.ly/HhTSUjN>).

Зазначимо також, що використання інформаційних ресурсів в процесі професійної підготовки фахівців інформаційної сфери потребує відповідної інформаційної компетентності, належного рівня інформаційної культури педагогічних працівників, задіяних в цьому процесі. Інформаційна культура науково-педагогічних працівників змістовно охоплює інформативну компетентність, ціннісні орієнтації, мотиви діяльності в інформаційному середовищі, механізми соціокультурної регуляції. У її структурі слід виділити наступні компоненти:

- культура організації подання інформації;
- культура сприймання інформації;
- культура використання інформації;
- культура спілкування в інформаційному середовищі.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, удосконалення системи професійної підготовки фахівців інформаційної сфери є важливим завданням сьогодення. Нині здійснюється пошук ефективних інноваційних моделей підготовки майбутніх інформаційників, інформаційних аналітиків, бібліотекознавців, архівознавців, здатних до комплексної діяльності, спрямованої на формування і використання інформаційних ресурсів, створення інформаційної продукції, надання інформаційних послуг, інформаційного супроводу та підтримки всіх видів діяльності.

Перспективними в подальшому дослідженні цієї проблеми вважаємо вдосконалення методології і стратегії відбору змісту, методів і організаційних форм навчально-виховного процесу, що відповідатимуть завданням розвитку майбутнього фахівця в сучасних умовах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко І. Є. Кваліфікаційні вимоги до фахівців у сфері керування документаційними процесами (досвід Австралії). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2006. № 3. С.61-65.

2. Антонченко М. А. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наукових праць.* Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова. 2004. № 1 (8). С.161-166.

3. Баловсяк Н. Інформаційна компетентність фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* Київ, 2004. № 5. С. 21-28.

4. Барма О. Формування інформаційної культури студентів-менеджерів у рамках діяльності бібліотек вищих навчальних закладів (на прикладі бібліотеки Білоруського державного університету культури та мистецтв). *Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол.* 2014. Вип.9. С. 254-263.

5. Бездрабко В. В. Підготовка наукових кадрів із документознавства в Україні: модерні відповіді на виклик часу. *Наукові записки Національний університет «Острозька академія».* Острог, 2009. Вип.1. С.241-254.

6. Власова Г. В., Титова О. В., Шмегера О. В. Дидактичні основи комп'ютерної підготовки фахівців із спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». *Документознавство та інформаційна діяльність: наука, освіта, практика: зб. матеріалів наук. конф. (Київ, 18 грудня 2002 р.) / Держ. акад. кер. кадрів культури і мистець.* Київ, 2002. С.81-85.

7. Вохрышева М. Г. Информационная культура в системе культурологического образования специалиста. *Проблемы информационной культуры: сб. науч. ст.* Самара: СГАКИ, 1994. С. 7-28.

8. Вохрышева М. Г. Формирование науки об информационной культуре. *Проблемы информационной культуры.* Магнитогорск, 1997. Вып. 6. Методология и организация информационно-культурологических исследований. С. 48-63.

9. Гендина Н. И. Информационная культура, творчество и креативность выпускника высшей школы в контексте проблем

развития человеческого капитала информационного общества (ч.2). URL: <https://cutt.ly/4hLFqVl>

10. Гендина Н. И. Основы информационной культуры *Основы информационной культуры*: сб. метод. материалов. Кемерово, 1999. С. 35.

11. Зиновьева Н. Информационная культура личности: введение в курс: учеб пособие для вузов культуры и искусства. Краснодар. Гос. акад. Культуры, 1996. 136 с.

12. Коломієць О. Б. *Педагогічні умови формування інформаційної культури майбутнього документознавця в умовах сьогодення*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 54. С.155-159.

13. Кулешов С. Г., Прокопенко І. П. Управління документацією: підготовка фахівців у вищих школах за рубежом. *Архіви України*. 2003. № 1-3(251). С.53-64.

14. Левшин М. Педагогічна сутність поняття «інформаційна культура» особистості». *Вища освіта України*. 2002. №3. С.67-74.

15. Матвієнко О. В. Досвід підготовки інформаційних спеціалістів в зарубіжних країнах. *Рідна шк.*. 2001. № 10. С.76-77.

16. Медведева О. Основы информационной культуры. *Социологические исследования*. 1994. № 11. С. 59.

17. Семенюк Е. А. Інформаційна культура суспільства і прогрес інформатики. *НТІ*. Сер.1. 1994. №7. С.3.

18. Філіпова Л. Я. Інтернет-технології в системі підготовки фахівців зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». *Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері*: матеріали між нар. наук.-прак. конф. (м. Донецьк, 30 берез. 1 квіт. 2011 р.). Донецьк, 2011. С. 141-143.

19. Філіпова Л. Я. Нова наукова проблематика спеціальності «Документознавство, архівознавство»: вимоги часу.

Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20-22 трав. 2008 р.) Київ, 2008. С.83-85.

20. Філіпова Л. Я. Перспективна спеціальність у підготовці фахівців інформаційно-документної сфери. *Вісн. Книжк. палати*. 2003. № 10.

REFERENCES

1. Antonenko, I. (2006). Kvalifikatsiini vymohy do fakhivtsiv u sferi keruvannia dokumentatsii nymy protsesamy (dosvid Avstralii) [Qualification requirements for specialists in the field of documentation process management (Australian experience)]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 61-65 [in Ukrainian].

2. Antonchenko, M. (2004). Informatsiina kultura yak skladova zahalnoliudskoi kultury [Information culture as a component of universal culture]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. Kyiv. NPU imeni M. P. Drahomanova, 1 (8). 161-166 [in Ukrainian].

3. Balovsiak, N. (2004). Informatsiina kompetentnist fakhivtsia [Information competence of the specialist]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*, 5. 21-28 [in Ukrainian].

4. Barma, O. (2014). Formuvannia informatsiinoi kultury studentiv-menedzheriv u raskakh diialnosti bibliotek vyshchyykh navchalnykh zakladiv (na prykladi biblioteky Biloruskoho derzhavnoho universytetu kultury ta mystetstv). [Formation of information culture of students-managers in the activities of libraries of higher educational institutions (on the example of the library of the Belarusian State University of Culture and Arts)]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriya knyhozn. bibliot. ta inf. tekhnol*, 9. 254-263 [in Ukrainian].

5. Bezdrabko, V. (2009). Pidhotovka naukovykh kadriv iz dokumentoznavstva v Ukraini: moderni vidpovidi na vyklyk chasu [Training of scientific personnel in document science in Ukraine:

modern answers to the challenge of time]. *Naukovi zapysky*. Ostroh, 241-254[in Ukrainian].

6. Vlasova, H. (2002). Dydaktychni osnovy kompiuternoї pidhotovky fakhivtsiv iz spetsialnosti «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist» [Didactic bases of computer training of specialists in the specialty «Documentation and information activities»]. *Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist: nauka, osvita, praktyka: zb. materialiv nauk. konf. (Kyiv, 18 hrudnia 2002 r.)* Kyiv. 7. 81-85 [in Ukrainian].

7. Vokhrysheva, M. (1994). Informacziionnaya kultura v sisteme kulturologicheskogo obrazovaniya spetsialista [Information culture in the system of culturological education of a specialist]. *Problems of information culture: Sat. articles* Samara: SHAKY, 1994. 7-28 [in Russian].

8. Vokhrysheva, M. (1997). Formirovanie nauki ob informacziionnoj kulture [Formation of the science of information culture]. *Problems of information culture: Sat. Art.* M, Magnitogorsk. 6.48-63[in Russian].

9. Gendina, N. Informacziionnaya kultura, tvorchestvo i kreativnost vypusknika vysshej shkoly v kontekste problem razvitiya chelovecheskogo kapitala informacziionnogo obshhestva (ch.2) [Information culture, creativity and creativity of a graduate of higher education in the context of problems of development of human capital of the information society]. Retrieved from <https://cutt.ly/OhTSFeQ>

10. Hendyna, N. (1999). Osnovy informatsyonnoy kultury [Fundamentals of information culture]. *Osnovy informatsyonnoi kultury: sb. metod. materyalov*. Kemerovo.35 [in Russian].

11. Zinovieva, N. (1996). Informacziionnaya kultura lichnosti: vvedenie v kurs: ucheb posobie dlya vuzov kultury i iskusstva [Information culture of personality: an introduction to the course: a textbook for universities of culture and art]. Krasnodar.136 [in Russian].

12. Kolomiiets O. B. Pedahohichni umovy formuvannia informatsiinoї kultury maibutnoho dokumentoznavtsia v umovakh

sohodennia [Pedagogical conditions for the formation of information culture of the future documentologist in today's conditions]. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Vitchyzniana nauka na zlami epokh: problemy ta perspektyvy rozvytku»*: Zb. nauk. prats. Pereyaslav-Khmelnysky, 54.155-159 [in Ukrainian].

13. Kuleshov, S. (2003). Upravlinnia dokumentatsiieiu: pidhotovka fakhivtsiv u vyshchyykh shkolakh za rubezhem [Management of documentation: training of specialists in higher schools abroad]. *Arkhivy Ukrainy*, 1-3 (251). 53-64 [in Ukrainian].

14. Levshyn, M. (2002). Pedahohichna sutnist poniattia «informatsiina kultura» osobystosti» [Pedagogical essence of the concept of «information culture» of the individual]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 3. 67-74 [in Ukrainian].

15. Matviienko, O. (2001). Dosvid pidhotovky informatsiinykh spetsialistiv v zarubizhnykh krainakh [Experience in training information specialists in foreign countries]. *Ridna shk.* 10. 76-77 [in Ukrainian].

16. Medvedeva, O. (1994). Osnovy informacziionnoy kultury [Fundamentals of information culture]. *Sociological research.* 11. 59 [in Russian].

17. Semeniuk, E. (1994). Informatsiina kultura suspilstva i prohres informatyky [Information culture of society and the progress of informatics]. *NTI.* 7(1).3 [in Ukrainian].

18. Filipova, L. (2011). Internet-tekhnologii v systemi pidhotovky fakhivtsiv zi spetsialnosti «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist» [Internet technologies in the system of training specialists in the specialty «Documentation and information activities»]. *Informatsiini tekhnologii i systemy v dokumentoznavchii sferi: materialy mizh nar. nauk.-prak. konf.* Donetsk.141-143 [in Ukrainian].

19. Filipova, L. (2008). Nova naukova problematyka spetsialnosti «Dokumentoznavstvo, arkhivoznnavstvo»: vymohy chasu [New scientific problems of the specialty «Documentation, archival science»: the requirements of the time]. *Dokumentoznavstvo.*

Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 20-22 trav. 2008 r.) Kyiv.83-85 [in Ukrainian].

20. Filipova, L. (2003). *Perspektyvna spetsialnist u pidhotovtsi fakhivtsiv informatsiino-dokumentnoi sfery [Promising specialty in the training of specialists in the information and documentary field]. Visn. Knyzhk. Palaty. 10. 29-31 [in Ukrainian].*

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена проблемі формування інформаційної культури майбутнього фахівця інформаційної сфери.

Розглянуто поняття «інформаційна культура», передумови виникнення інформаційної культури в суспільстві, її основні компоненти та рівні функціонування.

Інформаційна культура розглядається як спосіб життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві, складова процесу формування культури людства, як культура людини, готової до творчої роботи в умовах технологічно-інформаційної системи розвитку суспільства.

Така дефініція інформаційної культури дозволяє системно розглядати основні проблеми і напрямки розвитку інформаційної культури, адекватно визначати об'єкт і предмет її дослідження, а також провести структурування її предметної сфери.

Проаналізовано інформаційну культуру особистості як умову успішної адаптації людини до життя в інформаційному суспільстві, як складову загальної культури, що орієнтована на інформаційне забезпечення людської діяльності.

Формування інформаційної культури майбутнього інформаційника представлено як складний процес, що має включати освітні ресурси загальної культури суспільства, потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища закладу вищої освіти, духовний саморозвиток особистості студента. При цьому зазначено, що формування інформаційної

культури тільки через вивчення інформатики виявляється недостатнім, оскільки обмежує цей процес технічними та програмними засобами інформатизації.

Обґрунтовується доцільність впровадження в навчальний процес спеціальних навчальних курсів, зокрема, «*Основи інформаційної культури особистості*» або «*Інформаційна культура майбутнього фахівця*».

Схарактеризовано організаційно-педагогічні умови успішного здійснення процесу формування інформаційної культури майбутнього фахівця. Підкреслено важливість активного застосування засобів інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців інформаційної сфери.

У висновках наголошено, що нині здійснюється пошук ефективних інноваційних моделей підготовки майбутніх інформаційників, здатних до комплексної діяльності, спрямованої на формування і використання інформаційних ресурсів, створення інформаційної продукції, надання інформаційних послуг, інформаційного супроводу та підтримки всіх видів діяльності. Визначено перспективні напрями в подальшому дослідженні цієї проблеми.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційна культура, інформаційні технології, фахівець інформаційної справи.

АННОТАЦИЯ

Публикация посвящена проблеме формирования информационной культуры будущего специалиста информационной сферы.

Рассмотрено понятие «информационная культура», предпосылки возникновения информационной культуры в обществе, ее основные компоненты и уровни функционирования.

Информационная культура рассматривается как способ жизнедеятельности человека в информационном обществе,

составляющая процесса формирования культуры человечества, как культура человека, готового к творческой работе в условиях технолого-информационной системы развития общества.

Такая дефиниция информационной культуры позволяет системно рассматривать основные проблемы и направления развития информационной культуры, адекватно определять объект и предмет ее исследования, а также провести структуризацию ее предметной области.

Проанализирована информационная культура личности, которая является условием успешной адаптации человека к жизни в информационном обществе, составляющей общей культуры, ориентированной на информационное обеспечение человеческой деятельности.

Формирование информационной культуры будущего специалиста информационной сферы представлено как сложный процесс, включающий образовательные ресурсы общей культуры общества, потенциал учебно-воспитательной и социокультурной среды высшего учебного заведения, духовное саморазвитие личности студента. При этом подчеркивается, что формирование информационной культуры только посредством изучения информатики является недостаточным, поскольку ограничивает этот процесс техническими и программными средствами информатизации.

Обосновывается целесообразность включения в учебный процесс специальных учебных курсов, в частности, «Основы информационной культуры» или «Информационная культура будущего специалиста».

Дана характеристика организационно-педагогических условий успешного осуществления процесса формирования информационной культуры будущего специалиста. Подчеркнута важность активного использования при этом средств информационных технологий.

В заключении акцентируется внимание на поиске

эффективных инновационных моделей подготовки будущих специалистов информационной сферы, способных к комплексной деятельности, направленной на формирование и использование информационных ресурсов, создание информационной продукции, предоставление информационных услуг, информационного сопровождения и поддержки всех видов деятельности. Определены перспективные направления в дальнейшем исследовании этой проблемы.

Ключевые слова: *информация, информационное общество, информатизация, информационная культура, информационные технологии, специалист информационной сферы.*

УДК 930.22 = 161.2

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-334-359>

**PROFESSIONAL TRAINING OF DOCUMENTARIES IN
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE**

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

**ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ДОКУМЕНТО
ВЕДОВ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ**

Світлана Литвинська,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови та культури,
zlsv@ukr.net,
ORSID: 0000-0002-5761-5124
Національний авіаційний
університет
просп. Любомира Гузара, 1,
м. Київ, Україна 03058

Svitlana Lytvynska,

Candidate of Philological
Sciences,
Associate Professor of
Department of Ukrainian
Language and Culture,
zlsv@ukr.net,
ORSID: 0000-0002-5761-5124
National Aviation University
Kyiv, Ukraine 03058

Анастасія Сібрुक,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
мови та культури e-mail:
sibruknastya@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-4007-2450
Національний авіаційний
університет
просп. Любомира Гузара, 1,
м. Київ, Україна 03058

Anastasiia Sibruk,

Candidate of Philological
Sciences, Associate Professor of
Department of Ukrainian
Language and Culture,
e-mail:
sibruknastya@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-4007-2450
National Aviation University,
ave. Lubomyr Husar, 1,
Kyiv, Ukraine, 03058

ABSTRACT

The article attempts to generalize the experience of training document specialists in higher education institutions at the present stage, outlines the trends in the profession of document scientist, considers the approval of a new standard of higher education in specialty 029 «Information, library and archival affairs» for the first (bachelor) level and for the second (master) level of higher education. Emphasis is placed on the fact that the teacher must pay attention to the formation of students' educational competencies that make documentologists competitive in today's labor market.

The main components of the educational process are analyzed and it is recommended to teachers to strengthen the motivation of students-documentologists to thoroughly study the work with information in databases and data banks, to create electronic documents. The profession of a document specialist is changing dynamically and qualitatively and requires further research, constant monitoring of the labor market and control over the level of training. We need specialists who know how to professionally process information arrays and resources. Such specialists are able not only to use the knowledge acquired while studying at the university, but also to effectively apply skills and competencies in their professional activities.

In the field of information activities, the documentologist must have: methods of collecting, organizing, processing, disseminating, storing information; ability to work with text and graphic editors; text typing skills; information retrieval skills on the Internet; ability to create websites, databases; be able to determine the number of publications in print media, online publications, etc.

The vacancies advertised on the Work.ua and Rabota.ua websites for which a document specialist can apply (for example: document specialist, document flow specialist, clerk, librarian, archivist, information analyst) were analyzed, and a list of competencies that the applicant must have was outlined. for the position and the demand for vacant positions for 2020 has been clarified.

Keywords: *education, professional training, competence, document scientist, clerk, librarian, archivist, information analyst.*

Постановка проблеми. У першій половині ХХІ ст. в Україні інтенсивно розвиваються інформаційно-комунікаційні технології, постійно зростає рівень вимог до професійної підготовки фахівців, зокрема документознавців. «В епоху інформатизації з'явилася потреба у фахівцях, які не тільки вміють працювати з різними видами документації, але й орієнтуються в інформаційній, управлінській, маркетинговій сферах, що наразі стало особливо актуально» (Литвинська, Герасимчук & Гуменюк, 2019). Сучасні фахівці-документознавці повинні швидко адаптуватися до нових потреб, орієнтуватися на вимоги ринку праці та постійно вдосконалювати свої вміння і навички, щоб залишатися конкурентоспроможними.

Як відомо, в Україні почали готувати документознавців за навчальною спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» з 1995 р. За майже 25-річний термін підготовку фахівців-документознавців значно вдосконалено. Сучасні студенти ЗВО отримують якісні знання завдяки чітким новим освітнім планам та програмам, інноваційним технологіям, відкритому доступу до інформації через інтернет та соціальні інститути – бібліотеки та архіви тощо. Майбутніх фахівців навчають працювати з інформацією за допомогою нових електронних засобів, банків та баз даних. Впровадження електронного документообігу, досвіду провідних країн, нових технологій значно підвищує професійні вимоги, спонукає до постійного оновлення і покращення підготовки українських документознавців. Цим і зумовлена актуальність розвідки.

Аналіз досліджень і публікацій. Становлення і розвиток професійної підготовки документознавців є багатоаспектною проблемою. Серед провідних українських дослідників, які вивчають питання специфіки документознавчої освіти, слід відзначити В. Бездрабко (Бездрабко, 2009), С. Кулешова

(Кулешов, 2012), Ю. Палеху (Палеха, 2004), А. Соляник (Соляник, 2017), В. Спрінсяна (Спрінсян, 2011), О. Тур (Тур, 2019), Т. Яворську (Яворська, 2018) та інших.

Історію становлення документознавства та документознавчої освіти, зокрема чинники, що впливали на її подальший розвиток, досліджено С. Кулешовим (Кулешов, 2012; 2020). До проблеми становлення документознавства, формування системи фахової підготовки документознавців у закладах вищої освіти, аналізу протиріч розбудови спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» звернулася В. Бездрабко (Бездрабко В., 2020). Також питання історії становлення документознавчої спеціальності, розвитку її нормативної бази, формування основних вимог до випускників закладів вищої освіти вивчав М. Слободяник (Слободяник, 2011). Науковець одним з перших визначив специфіку підготовки документознавців за рівнем вищої освіти «магістр» (Слободяник, 2012).

Про підвищення вимог до фахової підготовки документознавців, використання у процесі їхнього навчання сучасних інформаційних технологій пишуть А. Пелещишин і Н. Вовк (Пелещишин & Вовк, 2017), А. Соляник (Соляник, 2017), І. Довжук (Довжук, 2018), С. Литвинська (Литвинська, 2017; 2019), Н. Масі (Масі, 2017) та інші.

Базові знання про професію документознавця та особливості навчання фахівців, формування у студентів системного уявлення про документознавчу спеціальність розкрито науковцями П. Панченком, І. Захаровою та Т. Клименко (Панченко & Захарова & Клименко, 2007). Також розглянуто різні чинники, які впливають на фахову підготовку документознавців у науковій статті Ю. Палехи «Основні чинники впливу на вузівську підготовку документознавців» (Палеха, 2004).

У своєму науковому доробку Г. Малик (Малик, 2013) описує особливості компетентнісних профілів документознавця, запропонованих українськими й

закордонними науковцями, аргументовано репрезентує власне бачення компетентнісного профілю документознавця. Про роль вищих навчальних закладів у підготовці фахівців документознавчої сфери, а також формування у них фахових компетентностей іде мова у працях О. Тур, Л. Ющенко і В. Базар, Т. Яворської (Тур, 2019; Ющенко & Базар, 2019; Яворська, 2018).

Значення результатів співробітництва вукраїнських закладів вищої освіти з регіональними партнерами у річичі підвищення рівня документознавчої освіти проаналізовано у дослідженні В. Спрінсяна, Т. Коляди-Березовської та Н. Шаргородської (Спрінсян, Коляда-Березовська & Шаргородська, 2016). Крім того, В. Спрінсян обґрунтував важливість якісної підготовки документознавців для задоволення потреб інформаційного суспільства (Спрінсян, 2011).

У наукових працях вчених досліджено різні аспекти цієї проблеми. Проте вивчення особливостей розвитку професії документознавця, вимог ринку праці вимагає постійного підвищення рівня професійної підготовки документознавців. Означена проблема є актуальною, оскільки сучасне суспільство інтенсивно піддається впливу інформаційних технологій та євроінтеграції.

Мета статті в узагальненні досвіду підготовки фахівців-документознавців у закладах вищої освіти на сучасному етапі, окресленні тенденцій розвитку професії документознавця.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація суспільства інтенсивно лобіює потребу в фахівцях інформаційної сфери. Це позитивно вплинуло на розвиток освітньої підготовки фахівців-документознавців у закладах вищої освіти, оскільки постійно підвищуються вимоги до їхньої фахової підготовки, їхньої компетентності.

Законом України «Про вищу освіту» названо головним завданням закладів вищої освіти – формування компетентностей у студентів у процесі навчання, а саме:

«компетентність – це здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» (Про вищу освіту, 2014).

Так, у 2018 році затверджено новий стандарт вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Стандарт, 2018), а у 2019 році затверджено новий стандарт вищої освіти для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Стандарт, 2019). Крім того, змінено назву спеціальності, за якою навчають документознавців, – 029 «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа», назва спеціалізації чи освітньої програми – «Документознавство та інформаційна діяльність». Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» у цих стандартах вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти сформульовано перелік компетентностей, якими повинен досконало оволодіти випускник цієї спеціальності.

Для бакалаврського рівня вищої освіти визначено такі базові компетентності, що притаманні усім суміжним із документознавством галузям знань. Для магістерського рівня вищої освіти визначено компетентності, що формуються в інформаційно-аналітичній сфері, зокрема: «здатність застосовувати технології та процедури аналітико-синтетичного опрацювання наукової та управлінської інформації»; «здатність організовувати та здійснювати керівництво інформаційно-аналітичними структурними підрозділами на підприємствах, в організаціях та установах»; «здатність відстежувати тенденції розвитку предметної сфери шляхом проведення аналізу інформаційних потоків та масивів» тощо (Кулешов, 2012).

Ці стандарти взято за основу для складання закладами вищої освіти освітніх програм з підготовки документознавців. Наразі Україні 108 закладів вищої освіти готують фахівців за

спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна й архівна справа».

Питання формування компетентностей документознавця постійно моніториться науковцями Г. Малик, О. Тур, Л. Ющенко і В. Базар, Т. Яворською (Малик, 2013; Тур, 2019; Ющенко & Базар, 2019; Яворська, 2018). Проаналізувавши концепції науковців щодо класифікації компетентностей, Г. Малик (Малик, 2013) сформувала п'ять основних груп: ключові, особистісно-професійні, загальнопрофесійні, спеціально-професійні, спеціально-галузеві. У цих групах деталізовано окремі компетентності. До групи ключових компетентностей віднесено навчально-пізнавальні, соціально-етичні, комунікативні й іншомовні, а серед загальнопрофесійних названо загальноуправлінські, інформаційно-управлінські, інформаційно-правові. До спеціально-професійних зараховано документознавчі, інформаційно-аналітичні, інформаційно-технологічні (Малик, 2013: 89-90).

Оскільки інформація стала важливим елементом сучасності, то виникла потреба у таких професіоналах-документознавцях, які вміють фахово з нею працювати за допомогою нових інтернет-технологій, банків та баз даних. Тому під час навчання студенти повинні відмежуватися від механічного запам'ятовування і заучування знань, а перейти до активного оволодіння системою компетентностей. У навчальному процесі важливо впроваджувати інноваційні технології, які ґрунтуються на практичних результатах інформатизації суспільства. Це сприятиме становленню нового інформаційно-комунікаційного середовища, яке є важливою умовою розвитку професійних та особистісних якостей документознавців (Слободяник, 2012: 17). Необхідно навчити студентів працювати з інформацією на новітніх носіях, з хмарними технологіями, впроваджувати освітній досвід передових країн Європи, Америки, Азії. Тому в навчальних планах підготовки документознавців одне з основних місць

займає блок комп'ютерних дисциплін. Це значно підвищує рівень підготовки українських випускників.

Так, рівень підготовки майбутніх фахівців поступово посилюється, але є і певні проблеми, серед яких Л. Ющенко і В. Базар називають «недостатнє або застаріле навчально-методичне забезпечення»; «не вистачає нових моделей розвитку інформаційної, бібліотечної та архівної справи на національних засадах, що породжує проблему кадрового забезпечення»; «замалий відсоток фундаментальних наукових досліджень у документознавчому напрямі»; «слабка матеріально-технічна база»; (Ющенко & Базар, 2019: 86). Проблемою названо розбіжність у назвах спеціалізацій, виборі дисциплін професійного і практичного циклу в різних закладах вищої освіти, невідповідність освітніх програм вимогам базових стандартів вищої освіти, недосконалість навчальних планів. Більшість кваліфікацій не відповідають сучасним міжнародним вимогам, це обмежує можливість працевлаштування випускників українських ЗВО (Ющенко & Базар, 2019: 87).

Потреба у висококваліфікованих фахівцях документознавчої сфери в умовах сучасного ринку праці досить висока. Потрібні спеціалісти, що вміють професійно опрацьовувати інформаційні масиви й ресурси. Такі спеціалісти, що вміють не лише використовувати знання, засвоєні в під час навчання в університеті, а ефективно застосовувати у своїй професійній діяльності ще й навички, компетентності.

У закладах вищої освіти випускникам надається загальна підготовка спеціаліста. Коли молодий фахівець потрапляє працювати в певну установу, організацію чи на підприємство, то його робота може мати певні особливості, що залежать від профілю діяльності. Молодий фахівець повинен відразу продемонструвати свої знання, здібності й уміння. Виявити інтерес й продемонструвати бажання додатково навчатися на робочому місці, якщо є така можливість (спеціальні системи навчання, тренінги для підвищення кваліфікації працівників).

Як зазначає В. Спрінсян, одна із загальних проблем української вищої освіти пов'язана з недостатньою мобільністю, відсутністю системи моніторингу ринку праці. Це дозволяло б своєчасно вносити корективи в освітні програми і тим самим підвищувати конкурентоспроможність випускників (Спрінсян, 2011: 284). Тому володіння молодим фахівцем професійними компетенціями дозволить йому самостійно оволодіти певними вміннями і навичками. Дізнатися про такі вимоги роботодавців можна після аналізу вакансій на вебсайтах. Це дозволить ще під час навчання підготуватися до можливих вимог роботодавців і оволодіти ними ще до оформлення на роботу.

Проаналізувавши заявлені на вебсайтах «Work.ua» і «Rabota.ua» вакансії, на які може претендувати документознавець (наприклад: документознавець, фахівець з документообігу, діловод, бібліотекар, архівіст, інформаційний аналітик), окреслено список компетенцій, якими повинен володіти претендент на посаду.

Щоб працювати фахівцем з документообігу або діловодом, потрібно знати:

- принципи традиційного та електронного діловодства;
- пакет MS Office;
- різні види документів, уміти їх створювати;
- роботу із ПК;
- діловодну термінологію;
- ділове листування;
- особливості ведення телефонної комунікації;
- специфіку роботи з великим обсягом інформації;
- роботу з 1С та CRM.

Попит на фахівців з документообігу або діловодів постійно є, вакансій багато. Наприклад, у січні-лютому 2020 року лише у м. Києві і лише на вебсайтах «Work.ua» і «Rabota.ua» було розміщено 98 вакантних посад.

У цей же період на вебсайтах було розміщено 3 вакантні посади архівіста. Щоб працювати архівістом, потрібно знати:

- правила організації діловодства;
- правила архівного зберігання документів;
- законодавство України з архівної справи;
- архівознавчу термінологію тощо.

Також у цей період на вебсайтах було опубліковано пропозиції з вакантних посад бібліотекаря. Щоб працювати архівістом, потрібно знати:

- принципи роботи бібліотеки
- організацію фондів;
- роботу з ПК;
- українську мову.

Пропозицій з вакантними посадами інформаційного аналітика було 12. Щоб посісти такі посаду, документознавець повинен знати:

- роботу з інформаційними системами та програмами;
- принципи проведення А/В тестів;
- англійську мову;
- роботу з макросами;
- пакет MS Office тощо.

Так, такі вимоги мають технічне спрямування. Але документознавці вивчають базові комп'ютерні дисципліни та аналітику. За потреби вони можуть самотужки поглибити свої знання, уміння, навички, або опанувати ними на робочому місці.

Можливість документознавця обіймати різні посади свідчить про універсальність його фахової підготовки. Отримавши диплом, молодий спеціаліст може обіймати різні посади, зокрема: документознавця, фахівця з документообігу, діловода, бібліотекаря, архівіста, інформаційного аналітика чи інші.

Попит на документознавців є постійним. Про це свідчать і пропозиції вакантних посад на вебсайтах, інформація про працевлаштування випускників – бакалаврів і магістрів. Наприклад, випускники-документознавці Національного авіаційного університету протягом багатьох років не мають

проблем з працевлаштуванням. Доказом цього є довідки з їхніх робочих місць, листи-подяки на адресу Університету від роботодавців та щорічні запрошення на роботу випускників. Навіть під час оголошеного загальнодержавного карантину, коли у багатьох працівників виникли проблеми з працевлаштуванням, у серпні 2020 р. на вебсайтах «Work.ua» і «Rabota.ua» було розміщено 122 вакантні посади (!) для документознавців.

Можливість своєчасно після отримання диплома працевлаштуватися за фахом дуже важлива для кожного молодого спеціаліста. Він може на практиці застосовувати отримані у навчальному закладі теоретичні знання і набувати нових, вдосконалювати свої навички. Це формує його професіоналізм, сприяє кар'єрному зростанню.

Випускники-документознавці Національного авіаційного університету за цією спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (раніше – «Документознавство та інформаційна діяльність») працюють в різних установах, організаціях, підприємствах, а саме це:

- – Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства;
- Міністерство юстиції;
- Міністерство інформаційної політики України;
- Національний депозитарій України;
- Міжнародний аеропорт «Бориспіль»;
- Міжнародний аеропорт «Київ» (Жуляни);
- банки: НБУ, Альфа-Банк, Universal Bank тощо;
- ДП «Антонов»;
- Верховна Рада України;
- Нафтогаз України;
- Верховний суд України;
- закордонні посольства в Україні;
- заклади вищої освіти: НАУ, КНУКіМ, НАКККіМ;
- підприємства різної форми власності та ін.

Універсальність професії, знання та вміння роботи з паперовими та електронними документами, навички роботи з комп'ютером надали можливість випускникам НАУ працевлаштуватися в різні установи, організації та на підприємства, а також обіймати різні посади, діловода, бібліотекаря, секретаря, архіваріуса, менеджера, керівника відділу, викладача, наукового співробітника, редактора тощо.

Це свідчить про те, що навчальні плани і програми у закладах вищої освіти повинні бути орієнтовані на сьогоденні запити суспільства. Випускники мають бути конкурентоспроможними на ринку праці, вміти застосовувати здобуті компетентності безпосередньо в своїй практичній діяльності.

У своєму розвитку Україна як держава зорієнтована на досвід провідних країн світу. Це стосується політики, науки, освіти, економіки, промисловості тощо. Показовим у документознавчій сфері є досвід вивчення документа та документних комунікацій Франції, ФРН, Естонії, США, Литви, Фінляндії тощо. Наразі встановлено співпрацю з навчальними та науковими закладами, архівними, музейними, бібліотечними установами цих країн. Створено умови для ефективної співпраці, обміну науковими досягненнями і практичними напрацюваннями, розроблення спільних проєктів, розвитку успішних партнерських стосунків. Використовуючи інтернет-технології, платформи, програми, соціальні мережі, науковці й фахівці з різних країн проводять конференції, семінари, зустрічі, наради та ін. Партнерське співробітництва між країнами є перспективним для розвитку документознавства й інформаційної діяльності, надає досвід та практичні навички, зокрема організації електронного діловодства, використання хмарних технологій тощо.

Дієвими стали програми міжнародного стажування, обміну студентами й викладачами. З метою розширення меж наукової та освітньої комунікації необхідно гармонізувати вітчизняні стандарти з міжнародними та

західноєвропейськими, узгодити національні системи освіти, упорядкувати розбіжності в освітніх програмах і отриманих випускниками кваліфікацій. Наразі провідні заклади вищої освіти вже видають своїм випускникам дипломи міжнародного зразка. Це є доказом підвищення рівня освіти, конкурентоздатності українських фахівців на світовому ринку праці, а також можливості продовжувати навчання у найпотужніших університетах світу. Так, цьому сприяє вибраний Україною шлях на євроінтеграцію. Тому важливо доопрацювати Рамку кваліфікацій України згідно з досвідом Європейської рамки кваліфікацій.

Глобальні цивілізаційні зміни, непрогнозованість і розширення ринку праці, велика міграція населення, розвиток інноваційних технологій – все це постійно змінює вимоги до фахової підготовки випускників закладів вищої освіти, збільшує обсяги їхніх знань і розширює компетенції. Наразі знання, необхідні професіональному працівникові, постійно видозмінюються з шаленою швидкістю. Крім того, відбувається швидке старіння інформації. Відтак неактуально змушувати студентів просто нагромаджувати, заучувати певні знання, напрацьовувати предметні уміння і навички. Важливо, щоб організатор навчального процесу впроваджував такі методики навчання, завдяки яким студенти отримували б певний професійний досвід, впевненість у своїх силах, готовність брати на себе відповідальність.

Формування компетентного фахівця можливе за умови логічного поєднання системи фундаментальних знань і практичної спрямованості освіти. Такий фахівець буде конкурентоспроможним і конкурентноздатним не лише на українському ринку праці, а й на міжнародному, оскільки він вільно володіє своїм фахом, орієнтується в суміжних галузях діяльності, підготовлений до навчання, підвищення своєї кваліфікації, професійно мобільний тощо. На це скерована сучасна модернізація вищої освіти в Україні, зміщення акцентів із процесу навчання на його змістове наповнення і результат,

забезпечення компетентнісного підходу і пошук механізмів його впровадження.

Щоб підготувати компетентного фахівця, у закладах вищої освіти впроваджується гнучка навчальна система, змінюються форми взаємодії між викладачами і студентами з пасивних на активні, широко використовують новітні методи навчання, мультимедійні технології.

На практичних заняттях студентам пропонують комунікативно-ситуативні завдання інтерактивного характеру, що є наближеними до їхньої професійної діяльності в майбутньому. Виконання ситуаційних вправ спрямоване на формування вмінь вирішувати складні професійні завдання інтерактивного характеру. Це сприяє розвитку умінь використовувати теоретичні знання, отримані на лекційних заняттях, під час вирішення практичних проблем, морально і психологічно підготувати студента до його майбутньої професійної діяльності. У такий спосіб студентів-документознавців навчають роботі з документами, документообігом, номенклатурою справ, передаванням документів на архівне зберігання, створенням підприємств, розробленням інформаційно-документних ресурсів тощо. На основі сформованих ключових і професійних компетенції у своїй майбутній професійній діяльності випускник-документознавець зможе упорядкувати комплекс документів, налагодити ефективне функціонування управлінського апарату установи, організації, підприємства.

З потужним розвитком інформаційних технологій значно ускладнилася інформаційно-документаційна діяльність, яку завжди виконували документознавці. Тому в навчальних планах і освітніх програмах підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності обов'язково передбачено вивчення комп'ютерних технологій з метою формування у випускників відповідних компетенцій, що забезпечують фахову підготовку в галузі інформаційних комп'ютерних технологій, уміння створювати віртуальні продукти та послуги.

У сфері інформаційної діяльності документознавець повинен володіти:

- методами збирання, упорядкування, оброблення, розповсюдження, зберігання інформації;
- уміннями працювати з текстовими та графічними редакторами;
- навичками текстового набору;
- навичками пошуку інформації в інтернеті;
- умінням користуватися електронною поштою;
- умінням створювати вебсайти, бази даних;
- уміння працювати з програмним забезпеченням, зокрема з пошуковими системами;
- умінням використовувати у своїй діяльності відеокамеру, фотоапаратуру;
- навичками відеомонтажу;
- вмінти визначати показник кількості публікацій у друкованих засобах масової інформації, інтернет-виданнях;
- вмінти визначати показник кількості сюжетів, які вийшли в етер на телебаченні тощо.

Знання й уміння працювати з інформаційними технологіями потрібні документознавцям для налаштування електронного документообігу, електронного кабінету, для роботи в системі електронного урядування.

Як вже зазначалося вище, для належної фахової підготовки і формування професійних компетенцій студенти повинні отримати практичний досвід роботи. Це забезпечує система виробничих практик, передбачених навчальним планом, освітньою програмою. У закладах вищої освіти відпрацювання студентами практик передбачено на кожному курсі. Так, у Національному авіаційному університеті згідно з навчальним планом студенти здобувають практичний досвід, відпрацьовуючи такі види практик, а саме:

- фахову ознайомлювальну практику (1 курс бакалаврату);
- архівно-бібліотечну практику (2 курс бакалаврату);
- фахову практику з документознавства (3 курс бакалаврату);

- практику референта-організатора ділової інформації (4 курс бакалаврату);
- науково-дослідну практику (1 курс магістратури);
- переддипломну практику (2 курс магістратури).

У закладах вищої освіти поширено підписання договорів для організації практик з установами, організаціями підприємствами різних форм власності. Національний авіаційний університет (кафедра історії та документознавства) уклав договори для проведення практик студентів-документознавців з:

- Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства;
- Центральним державним електронним архівом;
- Державним архівом Київської області;
- Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками;
- Державним підприємством «Антонов»;
- ПрАТ «УСК» Княжа ВієннаІншуранс Груп».

Крім зазначених установ, організацій і підприємств, із якими підписано договори, студенти також мають право особисто знаходити для себе базу практики і після погодження зі завідувачем випускової кафедри та керівництвом університету проходити там свою практику. Відтак, ця форма організації вибору баз практики використовується для проходження студентами переддипломної практики. Зібраний на практиці матеріал студенти-випускники опрацьовують у своїх дипломних дослідженнях. Більшість випускників розпочинають свою трудову діяльність саме в тих установах, організаціях чи підприємствах, де проходили переддипломну практику.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, правильна організація навчального процесу в закладах вищої освіти має вирішальне значення під час підготовки висококваліфікованих фахівців-документознавців. Особливу увагу слід звернути на формування у студентів освітніх

компетентностей, які роблять документознавців конкурентоспроможними на сучасному ринку праці. Вони повинні вміти продемонструвати свою професійну підготовку, а також навички швидко навчатися новому.

Рекомендовано викладачам посилити мотивацію студентів-документознавців досконало вивчати роботу з інформацією в базах і банках даних, створення електронних документів, специфіку збереження інформації на електронних носіях і в хмарних сховищах. Необхідно оновлювати і розширювати перелік баз практик в установах різної форми власності. Тим більше, що важливим стало уміння документознавців працювати в інформаційно-аналітичній сфері. Потрібно неухильно вивчати суспільні потреби, активно реагувати на тенденції розвитку ринку праці, враховувати побажання і пропозиції студентів та своєчасно вносити корективи у навчальний процес.

Таким чином, професія документознавця динамічно та якісно змінюється і потребує подальших наукових досліджень, постійного моніторингу ринку праці та контролю за рівнем підготовки фахівців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради України. № 1556-VII. Чинний від 01.07.2014. *База даних «Законодавство України»/ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

2. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. [Чинний від 2018.12.12]. Вид. офіц. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2018. 17 с.

3. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» галузі знань 02 «Культура і мистецтво» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Чинний від 2019.05.24]. Вид. офіц. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. 16 с.

4. Бездрабко В. В. Актуальні проблеми документознавства в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2020. № 1. С. 39-44.
5. Довжук І. Інноваційні методи навчання студентів-документознавців. *Соціум. Документ. Комунікація : зб. наук. статей. Серія «Історичні науки»*, 2018. № 5. С. 165-177.
6. Кулешов С.Г. Загальне документознавство: навч. посібник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 123 с.
7. Кулешов С., Барабаш В. Документознавство як наукова і навчальна дисципліна в сучасній Україні : які шляхи розвитку? *Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. статей. Серія «Історичні науки»*, 2020. № 9. С. 131-149.
8. Литвинська С. В. Інформаційні технології в процесі підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. *Історико-культурна спадщина : збереження, доступ, використання: збірка наук. праць*. Тернопіль: Бескиди, 2017. С. 131-134.
9. Литвинська С. В. Мультимедійні технології в процесі підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. *Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. статей. Серія «Історичні науки»*, 2019. № 6. С. 117-136.
10. Литвинська С., Герасимчук І., Гуменюк С. Динаміка розвитку професії «Документознавець» в Україні. *Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Документо-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи»*. Полтава, 2019. С. 18-24.
11. Малик Г.Д. Компетентнісний профіль документознавця. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків, 2013. Вип. 41. С. 82-92.
12. Масі Н. І. ІТ-компанії одеського регіону: впровадження впровадження ІТ-продуктів. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року*. Полтава: Сімон, 2017. С. 243-252.

13. Палеха Ю.І. Основні чинники впливу на вузівську підготовку документознавців. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2004. Т. 11. С. 168-172.

14. Панченко П.П., Захарова І.В., Клименко Т.А. Вступ до фаху: навч. посібник. Черкаси: СУЕМ, 2007. 88 с.

15. Пелешин А. М., Вовк Н. С. Особливості розробки проекту стандарту магістра зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року*. Полтава: Сімон, 2017. С. 70-73.

16. Слободяник М.С. Компетентнісний підхід до підготовки магістрів зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI ст.: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 13-15 вересня 2012. Одеса* : Одеський політехнічний університет, 2012. С. 16-29.

17. Слободяник М.С. Становлення та розвиток вищої документознавчої освіти в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ : ДАКККіМ, 2011. № 3. С. 4-5.

18. Соляник А. А. Сучасні проблеми стандартизації інформаційної освіти в Україні. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року*. Полтава: Сімон, 2017. С. 15-19.

19. Спрінсян В.Г. Підготовка документознавців, інформаційних аналітиків – нагальна потреба інформаційного суспільства. *Моделювання регіональної економіки*. Івано-Франківськ, 2011. С. 283-289.

20. Спрінсян В.Г., Коляда-Березовська Т.Ф., Шаргородська Н.Л. Технологія партнерства та її роль в процесі підготовки фахівців документно-інформаційного профілю. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології*

XXI століття: зб. матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 8-9 вересня 2016 року). Полтава: Сімон, 2016. С. 12-17.

21. Тур О. Професійна підготовка майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності в контексті сучасних вимог. *Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Документо-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи»*. Полтава, 2019. С. 12-17.

22. Ющенко Л.О., Базар В.О. Формування професійних компетентностей фахівців спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у ЗВО I-II рівнів акредитації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2019. № 4. С. 84-90.

23. Яворська Т. Інформаційна складова в структурі професійних компетентностей майбутніх документознавців. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2018. № 4. С. 64-70.

Електронні ресурси

24. Rabota.ua. URL: https://account.rabota.ua/jobsearch/notepad/vacancies_profile.

25. Work.ua. URL: <https://www.work.ua/?setlp=ua>.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» № 1556-VII (2014, July 1) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].

2. *Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava» haluzi znan 02 «Kultura i mystetstvo» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity*. (2018). Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [in Ukrainian].

3. *Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava» haluzi znan 02 «Kultura i mystetstvo» dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity*. (2019). Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [in Ukrainian].

4. Bezdrabko, V.V. (2020). Aktualni problemy dokumentoznavstva v Ukraini. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 1. 39-44 [in Ukrainian].

5. Dovzhuk, I. (2018). Innovatsiini metody navchannia studentiv-dokumentoznavtsiv. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zb. nauk. statei*. Seriiia «Istorychni nauky». 5. 165-177 [in Ukrainian]

6. Kuleshov, S.H. (2012). *Zahalne dokumentoznavstvo: navch. posibnyk*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

7. Kuleshov, S. & Barabash, V. (2020). Dokumentoznavstvo yak naukova i navchalna dystsyplina v suchasni Ukraini: yaki shliakhy rozvytku? *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zb. nauk. statei*. Seriiia «Istorychni nauky». 9. 131-149 [in Ukrainian].

8. Lytvynska, S. V. (2017). *Informatsiini tekhnolohii v protsesi pidhotovky fakhivtsiv u haluzi informatsiinoi, bibliotechnoi ta arkhivnoi spravy* [Information technology in the process of training specialists in the field of information, library and archives]. *Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia: zbirka nauk. prats*. Ternopil: Beskydy. 2017. 131-134 [in Ukrainian].

9. Lytvynska, S. V. (2019). Multymediini tekhnolohii v protsesi pidhotovky fakhivtsiv u haluzi informatsiinoi, bibliotechnoi ta arkhivnoi spravy. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zb. nauk. statei*. Seriiia «Istorychni nauky». 6. 117-136 [in Ukrainian].

10. Lytvynska, S., Herasymchuk, I. & Humeniuk, S. (2019). Dynamika rozvytku profesii «Dokumentoznavets» v Ukraini. *Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dokumento-informatsiini komunikatsii v umovakh hlobalizatsii: stan, problemy ta perspektyvy»*. Poltava. 18-24 [in Ukrainian].

11. Malyk, H.D. (2013). Kompetentnisnyi profil dokumentoznavtsia. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. Kharkiv. 41. 82-92.

12. Masi, N. I. (2017). *IT-kompaniyi odes'koho rehionu: vprovadzhennta IT-produktiv* [IT companies in the Odessa region: the introduction of IT products]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-*

komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r. Poltava: Simon. 243-252 [in Ukrainian].

13. Palekha, Yu.I. (2004). Osnovni chynnyky vplyvu na vuzivsku pidhotovku dokumentoznavstiv. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. 11. 168-172 [in Ukrainian].

14. Panchenko, P.P., Zakharova, I.V. & Klymenko, T.A. (2007). *Vstup do fakhu: navch. posibnyk*. Cherkasy: SUEM [in Ukrainian].

15. Peleshchyshyn, A. M. & Vovk, N. S. (2017). Osoblyvosti rozrobky proektu standartu mahistra zi spetsial'nosti 029 «Informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava» [Features of drafting of the draft standard of the master's degree in specialty 029 «Informational, library and archival affairs»]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r. Poltava: Simon. 70-73 [in Ukrainian].*

16. Slobodianyuk, M.S. (2012). Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky mahistriv zi spetsialnosti «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist». *Informatsiyna osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii KhKhI st.: Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Odesa, 13-15 veresnia 2012*. Odesa: Odeskyi politekhnichnyi universytet. 16-29 [in Ukrainian].

17. Slobodianyuk, M.S. (2011). Stanovlennia ta rozvytok vyshchoi dokumentoznavchoi osvity v Ukraini. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. Kyiv: DAKKKiM. 3. 4-5 [in Ukrainian].

18. Solyanyk, A. A. (2017). Suchasni problemy standartyzatsiyi informatsiynoyi osvity v Ukrayini [Modern issues of standardization of information education in Ukraine]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r. Poltava: Simon. 15-19 [in Ukrainian].*

19. Sprinsian, V.H. (2011). Pidhotovka dokumentoznavstiv, informatsiinykh analitykiv – nahalna potreba informatsiinoho suspilstva. *Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky*. Ivano-Frankivsk. 283-289 [in Ukrainian].

20. Sprinsian, V.H., Koliada-Berezovska, T.F. & Sharhorodska, N.L. (2016). Tekhnolohiia partnerstva ta yii rol v protsesi pidhotovky fakhivtsiv dokumentno-informatsiinoho profilii. *Informatsiina osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii KhKhI stolittia : zb. materialiv IKh Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Odesa, 8-9 veresnia 2016 roku). Poltava: Simon. 12-17 [in Ukrainian].

21. Tur, O. (2019). Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv iz dokumentoznavstva ta informatsiinoi diialnosti v konteksti suchasnykh vymoh. *Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dokumento-informatsiini komunikatsii v umovakh hlobalizatsii: stan, problemy ta perspektyvy»*. Poltava. 12-17 [in Ukrainian].

22. Yushchenko, L.O. & Bazar, V.O. (2019). Formuvannia profesiinykh kompetentnosti fakhivtsiv spetsialnosti «Informatsiina, bibliotchna ta arkhivna sprava» u ZVO I-II rivniv akredytatsii. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. Kyiv. 4. 84-90 [in Ukrainian].

23. Yavorska, T. (2018). Informatsiina skladova v strukturii profesiinykh kompetentnosti maibutnikh dokumentoznavtsiv. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. Kyiv. 4. 64-70 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено досвід підготовки фахівців-документознавців у закладах вищої освіти на сучасному етапі, окреслено тенденції розвитку професії документознавця, розглянуто питання впровадження нових стандартів вищої освіти за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Закцентовано увагу на тому, що викладач обов'язково має звернути увагу на формування в студентів освітніх компетентностей, які роблять документознавців конкурентоспроможними на сучасному ринку праці.

Проаналізовано основні складові навчального процесу та рекомендовано викладачам посилити мотивацію студентів-документознавців досконало вивчати роботу з інформацією в базах і банках даних, створювати електронні документи. Професія документознавця динамічно та якісно змінюється і потребує подальших наукових досліджень, постійного моніторингу ринку праці та контролю за рівнем підготовки фахівців. Потрібні спеціалісти, що вміють професійно опрацьовувати інформаційні масиви й ресурси. Такі спеціалісти, що вміють не лише використовувати знання, засвоєні під час навчання в університеті, а й ефективно застосовувати у своїй професійній діяльності ще й навички, компетентності.

У сфері інформаційної діяльності документознавець повинен володіти: методами збирання, упорядкування, оброблення, розповсюдження, зберігання інформації; уміннями працювати з текстовими та графічними редакторами; навичками текстового набору; навичками пошуку інформації в інтернеті; умінням створювати вебсайти, бази даних; вміти визначати показник кількості публікацій у друкованих засобах масової інформації, інтернет-виданнях тощо.

Було проаналізовано заявлені на вебсайтах «Work.ua» і «Rabota.ua» вакансії, на які може претендувати документознавець (наприклад: документознавець, фахівець з документообігу, діловод, бібліотекар, архівіст, інформаційний аналітик), окреслено список компетенцій, якими повинен володіти претендент на посаду та уточнено попит вакантних посад на 2020 рік.

***Ключові слова:** освіта, професійна підготовка, компетенції, документознавець, діловод, бібліотекар, архівіст, інформаційний аналітик.*

АННОТАЦІЯ

В статтє обобщен опыт подготовки специалистов-документоведов в учреждениях высшего образования на

современном этапе, определены тенденции развития профессии документоведов, рассмотрены вопросы внедрения новых стандартов высшего образования по специальности 029 «Информационное, библиотечное и архивное дело» для первого (бакалаврского) уровня высшего образования и для второго (магистерского) уровня высшего образования. Акцентировано внимание на том, что преподаватель обязательно должен обратить внимание на формирование у студентов образовательных компетенций, которые делают документоведов конкурентоспособными на современном рынке труда.

Проанализированы основные составляющие учебного процесса и рекомендуется преподавателям усилить мотивацию студентов-документоведов углубленно изучать работу с информацией в базах и банках данных, создавать электронные документы. Профессия документоведов динамично качественно меняется и требует дальнейших научных исследований, постоянного мониторинга рынка труда и контроля за уровнем подготовки специалистов. Нужны специалисты, умеющие профессионально обрабатывать информационные массивы и ресурсы. Такие специалисты должны уметь не только использовать знания, усвоенные в ходе обучения в университете, а эффективно применять в своей профессиональной деятельности еще и навыки, компетентности.

В сфере информационной деятельности документовед должен обладать: методами сбора, обработки, распространения, хранения информации; умениями работать с текстовыми и графическими редакторами; навыками текстового набора; навыками поиска информации в интернете; умением создавать вебсайты, базы данных; уметь определять показатель количества публикаций в средствах массовой информации, интернет-изданиях.

Было проанализировано заявленные на сайтах «Work.ua» и «Rabota.ua» вакансии, на которые может претендовать

документовед, очерчено список компетенций, которыми должен обладать претендент на должность и уточнен спрос вакантных должностей на 2020 год.

Ключевые слова: образование, профессиональная подготовка, компетентности, документовед, делопроизводитель, библиотекарь, архивист, информационный аналитик.

УДК 327(477)(1-622НАТО) «199»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-360-391>

**ESTABLISHMENT OF UKRAINE-NATO RELATIONS IN
THE CONDITIONS OF FOREIGN POLICY
CHALLENGES OF UKRAINE'S SECURITY: 1990s.**

**СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА-НАТО В
УМОВАХ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ
БЕЗПЕЦИ УКРАЇНИ: 1990 – І РР.**

**СТАНОВЛЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ-НАТО В
УСЛОВИЯХ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ
БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ 1990-Е ГГ.**

Андрій Магомедов,
здобувач кафедри історії та
культури України,
magomedovandriy@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5919-2340
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського 32, м.
Переяслав, Київська обл.,
Україна

Andriy Magomedov,
Applicant of the Department of
History and Culture of Ukraine,
magomedovandriy@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5919-2340
SHEI «Pereiaslav-
Khmelnyskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University», 30,
Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav-Khmelnyskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

This article reveals the peculiarities of the formation and nature of relations between the newly created Ukrainian state and the NATO bloc in the context of restructurization of the global political picture of the world before and after collapse of the Soviet Union. The normative legal documents that influenced and characterized the foreign policy situation and the course in foreign

policy during the last decade of XX century, adopted by both the Ukrainian side and a number of neighboring countries: Poland, Russian Federation, Turkey, Hungary, Romania, Moldova and Slovakia, were analyzed. Peculiarities and vectors of foreign policy of neighboring countries in relation to the respective national minorities in Ukraine were indicated. Decisions, documents, statements and actions of organizations and agents of influence of these countries were analyzed. An analysis of the impact of domestic and foreign policy factors on the dynamics of relations between Ukraine and NATO in 1990s and the appropriate feedback. Special attention in this paper is paid to the external influence of the Russian Federation on the inner political forces of Ukraine, and, accordingly, to lobbying their own interests about cooperation and relations between Ukraine and NATO. Particular emphasis is placed on inner political processes in Russian Federation, aimed at strengthening their own geopolitical position and creating a conditional casus belli to all countries with a relatively large Russian-speaking population, which was reflected in the adoption of a number of laws, such as «protection of the Russian-speaking population». Based on the analysis of the above factors, author developed and substantiated his own vision of the situation about the development of relations between Ukraine and NATO in the last decade of the twentieth century and to the actual role of Ukraine's neighboring countries in this process.

Key words: *Ukraine, NATO, cooperation, international relations, national minorities, ethnic conflicts.*

Постановка проблеми. Розпад СРСР у 1991 р. завершив «холодне» протистояння між Сходом і Заходом, яке тривало майже півстоліття. Потужна біполярна система стримувань і противаг між цими двома блоками також була зруйнована. Наслідком цього стало, з одного боку, розширення Західної моделі міжнародної безпеки заснованої на співробітництві (НАТО). З іншого боку – на уламках блоку Організації Варшавського Договору (ОВД) почали формуватися локальні

зони конфлікту та напруги, пов'язані з прагненням Кремля зберегти свій вплив у регіоні. Від самого проголошення Україною незалежності, наша держава зіштовхнулася з новими викликами та загрозами національній безпеці. Саме тому актуально постало налагодження співробітництва з НАТО у умовах суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Особливості співпраці України з НАТО неодноразово були предметом дослідження О.С.Александрова, А.В. Єрмолаєва, Л.С. Голопатюка, Керсті Келдера, В.І. Литвинчука, В.В. Бадрака, О.В. Мельника, В.В. Коцура тощо.

Метою огляду є розкриття особливостей становлення відносин між Україною та блоком НАТО в умовах зміни глобальної архітектури безпеки напередодні та після розпаду Радянського союзу.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1980-х рр. низка країн-сусідів України розгорнула політику міжнаціональної дестабілізації й напруги в ряді українських регіонів, що межують з ними по кордону. За допомогою моральної та матеріальної підтримки з боку окремих кіл сусідніх держав (РФ, Угорщини, Румунії, Молдови та Словаччини) певні сепаратистські налаштовані сили намагалися дестабілізувати геополітичну ситуацію на Закарпатті (через підбурювання до сепаратизму «русини», «національних культурно-просвітницьких» товариств угорців, румунів, німців), Буковині, Бессарабії та в Криму (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-54. Арк. 221 а; ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2770. Арк. 42-49).

Навіть більше, 24 червня 1991 р. парламент Румунії прийняв Декларацію «Про пакт Ріббентропа-Молотова і його наслідки для Румунії» (ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2921. ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2921). Фактично цим документом Румунія заявила про свої наміри переглянути українсько-румунський кордон та спровокувала міжнаціональну напругу в Придунав'ї (ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2921. Арк. 31-33;

Щодо заяви румунського парламенту...). Зокрема, тривогу й незадоволення в українській стороні викликали заклики парламенту Румунії до Президента, уряду, всіх політичних сил країни діяти в дусі цієї декларації.

Референдум 1 грудня 1991 р. та подальше унезалежнення України від Кремля ще більше загострило територіальні проблеми з сусідами. правонаступниця СРСР Російська Федерація (РФ) не мала наміру відмовлятися від зовнішньополітичного контролю над країнами, які колись входили до складу ОВД. Майже відразу після невдалої спроби реанімувати СРСР в раках Співдружності Незалежних Держав (СНД), РФ розгорнула агресивну дипломатичну політику до країн, котрі ще не так давно перебували під контролем Москви, не виключенням була і Україна. Як зазначає український історик С. Кульчицький: «Проблеми у відносинах з Росією почали виникати через дві доби після всеукраїнського референдуму, адже для російської правлячої еліти його результати виявилися несподіваними». Зокрема, відразу після результатів референдуму, прес-секретар президента РФ П. Вощанов заявив, що РФ залишає за собою право поставити нерозв'язану, на її думку, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність. Наступного дня по телебаченню виступив мер Москви Г. Попов, який конкретизував проблему кордонів, а також поставив під сумнів суверенітет України щодо Криму й Одеської області (Кульчицький, 2001: 51).

Підливало масла в огонь й прагнення кримських татар заручитись зовнішньою підтримкою в умовах повернення з місць депортації. Зокрема, за ними було помічене використання міжнародних контактів, з офіційними політичними колами в Туреччині з метою тиску на українську владу та захисту від російського тиску (Шульга, 2013: 43). Також, на початок 1992 р., незважаючи на досить дружні відносини з Польщею (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-16. Арк. 82.), окремими заявами польської шовіністичної преси вдалося збудити Польський репатріаційний комітет та Союз поляків Поділля, які

звернулися до уряду Польщі з вимогою вийти з переговорів про підписання договору з Україною, мотивуючи це тим, що майбутній документ не містив положень, які гарантували б полякам в Україні «належні їм права на автономію в регіонах із переважною більшістю польського населення, що мешкає там уже століттями». Польські організації вважали, що «Україна протиправно займає наші східні терени», і вимагали надання польській національній меншині «хоча б половини тих прав, які мають українці в Польщі» (Хахула, 2015: 97-98). В унісон цим тенденціям грали русинські організації Закарпаття. Так, т. зв. Асоціація нерадикальних демократів (президент В. Фантич) у лютому 1992 р. підготувала проект Закону України «О статусе специальной самоуправляемой территории Подкарпатской Республики как субъекта в составе независимой Украины, о Конституции Подкарпатской Республики» для ухвалення обласною радою, а ТПР звернулося до чехословацького уряду із закликом відновити автономію Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини (Віднянський, 2016: 11).

В умовах цих та інших викликів територіальній цілісності й безпеці України постало питання налагодження відносин України з НАТО. Як наслідок вже 22-23 лютого 1992 р. відбувся перший візит Генерального секретаря НАТО М.Вернера до Києва. В ході цієї зустрічі Україна була запрошена до участі в Раді Північноатлантичного співробітництва (Хронологія відносин Україна...).

Однак налагодження співробітництва з Альянсом викликало нову хвилю дипломатичної агресії з боку РФ. У травні 1992 р. Верховна Рада РФ зробила офіційну заяву про те, що акти про передачу Кримської області Україні не мають юридичної сили з моменту їх прийняття. І за активного сприяння Москви Верховна Рада АРК 5 травня 1992 р. ухвалила Акт проголошення державної самостійності, була прийнята Конституція Республіки Крим, ключові положення якої суперечили Основному закону України (Кульчицький,

2001: 52). Проте територіальних претензій до України не підтримав Б. Єльцин, який змістив риторику у бік Чорноморського флоту й статусу Севастополя. Також Росія розгорнула проти України торговельну війну. Так, згідно «Угоди суверенних республік (держав) з продовольчого забезпечення» 1992 р. передбачалося ввезення в Україну одного виду продукції, а вивіз із неї в Росію – семи, за не вигідними для України цінами. Серйозних збитків, яких зазнала Україна від Росії, були пов'язані з продажем м'яса, оскільки сама закупувала м'ясо по 220 крб., а продавала його по 80 крб., оскільки за більшу ціну його не купували (Барановська, 1994: 14).

Результатом урегулювання цієї кризи стали російсько-українські переговори 23 червня 1992 р. в Дагомисі, на яких Росія і Україна домовилися, що вони приступають до розробки та підготовки до укладення повномасштабного політичного договору, який буде служити правовою основою для розвитку дружніх, партнерських, рівноправних та взаємовигідних відносин. Після завершення переговорів у Дагомисі у червні 1992 р. було підписано Угоду між Україною та Росією про подальший розвиток міждержавних відносин (Угода між Україною ...). Було відмічено, що в національних відносинах між Україною та Росією нема підстав для взаємних претензій (Новосьолов, 2007). Також Л. Кравчук і Б. Єльцин досягли домовленості про встановлення подвійного контролю над Чорноморським флотом на п'ятирічний термін (Кульчицький, 2001: 53). Проте у ході цих переговорів не були урегульовані конфліктні статті Конституції Криму. Тому, 8 липня 1992 року президент України Л. Кравчук здійснив візит до штаб-квартири НАТО (Хронологія відносин Україна..., 2007). Ця подія сприяла тому, що у вересні 1992 р. Верховна Рада АРК привела у відповідність до Конституції України конфліктні статті Конституції Криму (Кульчицький, 2001: 53). Проте візит в Україну Верховного головнокомандувача об'єднаними збройними силами НАТО в Європі генерала Джона

Шалікашвілі 16 листопада 1992 р., який мав зустріч з Президентом України Л. Кравчуком викликав новий сплеск обурення Росії (Хронологія відносин Україна..., 2019). З'їзд народних депутатів РФ у грудні 1992 р. доручив Верховній Раді розглянути питання про статус Севастополя (Кульчицький, 2001: 53). Також за підтримки окремих політичних проросійських сил Заходу на Закарпатті активізувалась сепаратистська діяльність русин, які у травні 1993 р. на звітно-виборчій конференції «Общества подкарпатских русинов» обрали «Временное правительство Подкарпатской Руси», що суперечило ідеї територіальної цілісності України (Шандор, 2014: 205-212). А вже 9 липня 1993 р. російський парламент прийняв постанову «Про статус м. Севастополя» (Постановление Верховного Совета..., 1993), у якій підтверджувався «російський федеральний статус» Севастополя. Уряду РФ було доручено за короткий термін розробити державну програму забезпечення статусу, Центробанку РФ передбачити фінансування відповідних статей міського бюджету, а комітету Верховної Ради щодо законодавства розробити відповідний закон. У постанові містилася також пропозиція до уряду України «відкликати передислоковані в район міста Севастополь військові підрозділи» (Адамович: 68). Такий політичний тиск на Київ був реакцією, зокрема й на прийняття Верховною Радою України 2 липня 1993 р. постанови «Про Основні напрями зовнішньої політики України», яка визначила Воєнну доктрину як документ, який реалізовуватиме «налагодження військово-політичного співробітництва з іншими, насамперед сусідніми державами та міжнародними організаціями, зокрема НАТО та ЗСЄ» (Постанова Верховної Ради України..., 1993).

Однак реалізувати постанову «Про статус м. Севастополя» Росії тоді не вдалося, адже вже 20 липня 1993 р. на запит України було проведено засідання Ради Безпеки ООН, заява якої дещо знизила рівень напруги у цьому напрямі (Записка председателя Совета Безопасности..., 1993). За таких

умов РФ ще більше посилила тиск на Україну, зокрема російська сторона почала наполягати на створенні спільної українсько-російської комісії з узгодження змісту підручників з вітчизняної історії, тобто групи з написання шкільних підручників (Литвин, 2003: 6); постачання газу до України було скорочено на 24% (Адамович: 68); МЗС РФ наполягало на підписанні договору про подвійне громадянство (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-18. Арк. 198-200.); підвищила ціни на нафту й газ на 100% до світової (Кульчицький, 2001: 57) тощо. Однак завдяки зростаючій підтримці України з боку країн Заходу та підписанням перших українсько-російських угод та візиту 18 вересня 1993 року Міністра закордонних справ України А. Зленка до штаб-квартири НАТО на певний час було знято політичну забарвленість у міждержавних відносинах обох країн і значення традиційних політичних важелів тиску на Україну дещо знизилась. Не останню роль у зниженні цієї напруги відіграла й редакція Воєнної доктрини України, затверджена Верховною Радою 19 жовтня 1993 року. Редакційні правки були орієнтовані на «дотримання позаблокового статусу» та «виступу за створення всеохоплюючих систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і... участі у них як важливого компоненту своєї національної безпеки». Таке діаметральне поєднання позбавило її навантаження будь-якого практичного застосування (Хронологія відносин Україна..., 2019). Попри це Україна не припинила свого руху в бік НАТО. Про це зокрема свідчить підготовка проекту концепції співробітництва з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) (Недзельський, 2011: 139).

Унаслідок цього 1994 р. мав важливе значення для України, як з точки зору розвитку взаємовідносин Україна – НАТО, так і з позиції формування нових зовнішньополітичних претензій з боку сусідніх держав. Політика, пов'язана з ядерним роззброєнням, яку наша держава вивела на фінішну пряму у січні-лютому 1994 р. (Тристороння заява Президентів України..., 1994; Постанова Верховної Ради України..., 1994)

поставила Україну на шлях широкомасштабного співробітництва співробітництво з НАТО, яке було закріплене 8 лютого 1994 р. підписанням Рамкового документа програми «Партнерство заради миру» (Партнерство заради миру, 1994) та затвердженням першої Індивідуальної програми партнерства (ІПП) між Україною й НАТО офіційно схваленої на спеціальному засіданні Північноатлантичної ради НАТО 14 вересня 1994 року (Артёмов, 2008: 12). Проте початок і увесь 1994 р. характеризувався й активізацією політики РФ щодо країн СНД і України зокрема, в політичному (підтримка сепаратизму в Криму), економічному плані та щодо проблеми захисту російськомовного населення, окресленому в зовнішньополітичній доктрині РФ 1994 р. (Послание Президента..., 1994) та інших нормативно-правових актах РФ (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-35. Арк. 120; Указ Президента..., 1994; Постановление Правительства..., 1994). А відразу після підписання Україною Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 р. (Меморандум про гарантії..., 1994) російська сторона створила Урядову комісію у справах співвітчизників; виокремила в бюджеті РФ статтю на підтримку співвітчизників, Указом Президента засновано державно-громадський фонд підтримки співвітчизників за кордоном «Росіяни». Також були розроблені комплексні урядові програми надання сприяння співвітчизникам, затверджені першочергові заходи міністерств і відомств з реалізації цих програм (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. Арк. 43-51; Коцур, 2017: 124-131; Коцур, 2017: 368-380). Показовим у цьому сенсі є й розроблений проект програми МЗС Росії, котра передбачала використання всіх механізмів впливу і тиску на країни колишнього СРСР і, зокрема, Україну через питання захисту російської меншини через національно-культурні товариства. Паралельно у південно-східних областях, РФ формувала негативний образ Української держави через ЗМІ, спекуючи на темі так званої «насильницької українізації», утисках російської та інших меншин (ЦДАВО,

Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-35. Арк. 121-122). Більше того, ключовими завданнями зовнішньополітичної доктрини РФ було – запобігти зближенню України з ЄС та НАТО, оскільки воно поставило б хрест на ідеї реанімації СРСР та максимально узалежнити Україну від РФ в економічному, енергетичному, фінансовому, культурному та інформаційному напрямках (Брехуненко, 2016: 222).

На початку 1995 р. загострилися румунсько-українські відносини, пов'язані з укладенням двостороннього політичного договору між двома країнами (Аппатов, 1999: 95). Ці події відбулися на тлі зустрічі Міністра оборони України В. Шмарова з Головою військового комітету НАТО 14-21 лютого 1995 р., у ході якої було підписано протокол про співпрацю між Україною та НАТО. Також 1 червня 1995 р. Президент України Л.Кучма здійснив візит до штаб-квартири НАТО у Брюсселі, повідомивши про бажання України підняти відносини між НАТО і Україною на новий рівень, а вже 14 вересня 1995 р. Північноатлантична Рада НАТО провела спеціальне засідання за участю Міністра закордонних справ України Г. Удовенка, на якому було узгоджено загальні принципи відносин Україна-НАТО в ПЗМ та в інших галузях (Додаток 3. Хронологія: 530, 532). Однак слід зауважити, що ці успіхи були реалізовані в умовах подальшого конфлікту з Румунією. Так, міністр у справах молоді та спорту Румунії А. Миронов восени 1995 р. заявив, що створення Великої Румунії покладається на румунську молодь, яка живе в Україні. Київ звинувачували навіть у тому, що «в етнічному плані, порушуючи норми міжнародного права, Україна вигадала неіснуючу націю – молдован» (Аппатов, 1999: 94-95). Більше того, у 1995 р. РФ продовжувала політику так званої «м'якої» агресії в бік України, де на передній план було поставлене питання просування російської мови в Україні на загальнодержавний рівень з використанням росіян, що проживають в Україні (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-52. 9-599/2, 3.11.95. Арк. 2-4; Антонюк, 1999: 27); помітною була й політика фінансування

потреб російської національної меншини України з порушенням українського законодавства (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-52. 9-599/2, 3.11.95. Арк.4). А найсуттєвішим недоліком було закріплення остаточного поділу Чорноморського флоту (Угода між Україною..., 1995) за яким Росії дозволялося мати на території України 338 кораблів і судів, чисельність особового складу яких не може перевищувати 25 тис. осіб. Цей крок ніби й не згорнув відносин з НАТО, проте став серйозною перешкодою на шляху здобуття Україною повноправного членства в Альянсі.

Незважаючи на те, що станом на 1996 р. і Польща, і Словаччина також прагнули стати членами блоку НАТО (Януш Онишкевич..., 2019; Словаччина в НАТО) окремі публічні особи цих країн висловлювали некоректні думки щодо територіальної цілісності України. Так, у лютому 1996 р. польський історик Едвард Прус зробив провокаційну заяву, що ніби він володіє інформацією, за якою М. Горбачов мав намір віддати Львів і Калінінград Польщі (Хахула, 2015: 97-98). Також на проблемі українського націоналізму спекулювала польська громадськість Перемишля (Українці очима поляків:..., 2018). А офіційне визнання урядом Словацької республіки українських русинів як окремої нації (Шандор, 2014: 205-212; ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-73. Арк. 35). лише посилювало напругу у відносинах між країнами. Попри це 1996 рік характеризувався активною і результативною роботою України по просуванню своїх інтересів у відносинах з НАТО, зокрема в плані встановлення відносин «особливого партнерства», нерозміщення ядерної зброї на території нових членів НАТО, врегулювання питання кордонів з Румунією (Communiqué des..., 1996).

1997 р. характеризувався активізацією взаємних зустрічей України з НАТО, було проведено понад 10 спільних візитів, зустрічей, семінарів та навчань. Привертає увагу зокрема, відкриття Генеральним секретарем НАТО Х.Соланою 7 травня 1997 р. Центру інформації і документації НАТО в Києві (Центр

інформації...,), який засновувався з метою поширення в Україні правдивої інформації про НАТО, долаючи тим самим пропагандистські міфи стереотипи часів Холодної війни про цей альянс та підписання 9 липня 1997 р. «Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО» (Хартія ..., 1997). Також 31 травня 1997 р. було підписано Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», яким в РФ визнали територіальну цілісність України. Проте майже відразу після підписання договору, російська сторона офіційно висловила претензії щодо порушення прав росіян в Україні. Зокрема, про це йшлося в Пам'ятній записці МЗС РФ від 5 червня 1997 року, Листі Президента РФ Б. Єльцина Президентові України Л. Кучмі (листопад 1997 р.); публікаціях центральної російської преси, масових заходах громадських організацій, публічних виступах політиків, окремих наукових підрозділах системи Російської Академії Наук (РАН). (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. Арк. 45). Робився розрахунок на те, що ці питання є вигіднішими для РФ, можуть експлуатуватися на міжнародній арені, здатні стати важелями впливу на Україну та уповільнити реалізацію Україною розвитку євроатлантичного напрямку (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. Арк. 43). З боку російської сторони зазначалося, що «Саме порушення прав і свобод росіян, що, буцімто, мають місце в нашій державі, в першу чергу виокремлюються Держдумою РФ як такі, що перешкоджають ратифікації Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між РФ і Україною» (набрання чинності від 01.04.1999) (Договір «Про дружбу..., 1999).

Складно давались Україні й переговори щодо підписання двостороннього договору з Румунією. Після дев'ятого раунду переговорів у березні 1997 р. румунська сторона відкинула як «неприйнятні для себе» затверджені раніше положення базової угоди, які постійно супроводжувалися антиукраїнськими публікаціями у ЗМІ (Аппатов, 1999: 87-100.). Президент Румунії І. Ілієску цілком підтримував вимоги громадськості й

ухилився від визнання існуючих кордонів та укладення з Україною широкомасштабного договору. У кампанії президентських виборів 1997 р. основний претендент Е. КонстантINESКУ інтенсивно використовував сюжет територіальних претензій. У країні скликалися багатотисячні мітинги, які приймали відповідні резолюції (Кульчицький, 2001: 11). Політичний українсько-румунський договір вдалося підписати лише після дванадцяти раундів надскладних переговорів 2 червня 1997 р. (Договір про..., 1997), де підтвердили непорушність кордонів (с. 96). Однак, говорити про вирішення міждержавних і міжнаціональних проблем було ще зарано, скільки певні політичні сили в Румунії й надалі намагався знімати галас з приводу «історичних жертв» – розбазарювання суто румунських земель – Південної Бессарабії, Північної Буковини, округу Герца тощо (Аппатов, 1999: 98).

Оскільки національні меншини стали одним із основних інструментів впливу на політичне керівництво України, то РФ у 1998 р. педалювала це питання ще більш посилено. Зокрема, 5 лютого 1998 року на науковій раді Ради безпеки РФ була обговорена доповідь Інституту слов'янознавства та балканістики РАН «Інтегральний український націоналізм як державна ідеологія та його вплив на російсько-українські відносини», яку представив директор інституту В. Волков. Головний висновок цієї доповіді зводився до того, що «особливо тривожна ситуація склалася з російським і російськомовним населенням», яке в Україні стало «частиною населення, що свідомо дискримінується». Йшлося про «насильницьку асиміляцію російського населення, витискування російської мови з усіх сфер політичного, ділового і культурного життя, придушення російської культури, кадрову чистку і безупинний адміністративний тиск», що, мовляв, здійснюється в Україні. Серед рекомендацій доповіді були: необхідність відмови від «фраксової дипломатії» й докорінної зміни всієї діяльності державного апарату РФ на українському

напрямку; йшлося про запровадження жорсткого тиску з боку РФ з залученням організацій співвітчизників, що діють в Україні, апеляцією до міжнародних організацій тощо (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. Арк. 44; ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. Арк. 52-55). Такий жорсткий тиск з боку РФ мав відбиток і на відносинах України з НАТО, адже 25-28 червня 1998 р. в Україні перебувала делегація НАТО на чолі з помічником Генерального секретаря НАТО з політичних питань К.-П.Кляйбером. Метою візиту К.-П.Кляйбера до України було ознайомлення з соціально-політичною та економічною ситуацією в країні, з ситуацією навколо вирішення проблем національних меншин, ходом економічних реформ та результатами реформування Збройних Сил України, рівнем цивільного контролю за Збройними Силами (Хронологія відносин...). Але попри це відносини між Україною й НАТО у продовж 1998 р. вдалося не тільки зберегти, а й виробити нові напрямки затверджені президентом України Л. Кучною 4 листопада 1998 р. у «Державній програмі співробітництва України з НАТО на період до 2001 року» (Указ Президента України ..., 1998).

На початок 1999 р. загострилась ситуація у Придунайському регіоні Одеської області, де компактно проживають молдовани, богари та гагаузи. Там за ініціативи деяких націоналістичних організацій Румунії проводилася активна робота, спрямована на румунізацію молдовського населення краю. Активізувалася діяльність румунських суспільно-політичних формувань «Про-Бесарабія чи Буковина», «Романія Марє» та інших, які виступали за перегляд державного кордону між Україною і Румунією (ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-119. Арк. 34).

Ці виклики вкотре підтвердили пріоритетність відносин України з НАТО. Однак, аналіз робочих контактів Альянсу з Україною у 1999 – 2000 рр. свідчить, що серйозних зрушень у євроатлантичних прагненнях України так і не сталось. Незважаючи на те, що в Стратегічній концепції НАТО 1999 р.

було визначене особливе місце України в євроатлантичному просторі (Коряк, 2007: 121) відносини й надалі залишались на рівні двосторонніх контактів з вироблення подальших стратегій для поглиблення співпраці. Хоча варто відзначити, що навіть співпраця з НАТО на політичному рівні була для України вкрай важливою для урегулювання конфліктних ситуацій, зокрема таких як в Одеській області. Свідченням цього є зустріч 27-28 січня 2000 р. Генерального секретаря НАТО лорда Дж. Робертсона з Главою Одеської облдержадміністрації С. Гриневецьким та керівництвом Південного оперативного командування. Також важливе політичне значення мало засідання Спеціального комітету НАТО у форматі «19+1» за участю Голови Служби безпеки України Л.В. Деркача 16 листопада 2000 року (Хронологія відносин...).

Висновки. Взаємовідносини Україна – НАТО формувались в умовах складних внутрішньо і зовнішньополітичних викликів безпеці, які постали перед Україною після здобуття незалежності у 1991 р. Ці виклики супроводжувалися зовнішньополітичними впливами Російської Федерації. Північний сусід не бажав втрачати контроль над країнами пострадянського простору, які після розпаду СРСР різко взяли курс на НАТО. Саме тому, у цей період, для України найбільш болючою виявилась проблема територіальних претензій, яку час від часу педалювали окремі політичні кола Росії та Румунії. Серйозне занепокоєння у Росії викликало прагнення України вступити до НАТО у 1992 р., яка лише посилила зовнішній тиск на Україну, зокрема через формування осередків сепаратизму на Сході України, у Криму, в Чернівецькій області та на Закарпатті; через спекуляцію на мовному питанні, яке мало штучний характер; роздмухуванням конфлікту навколо Чорноморського флоту; веденням проти України торговельних та енергетичних війн тощо. Такий, аналіз загроз підводить нас до думки, що вже у 90-х рр. XX століття Росія вела проти України гібридну засобами «м'якої сили», які мали місце і в наступні роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович С. Фактор чорноморського флоту Російської Федерації в суспільно-політичному житті України (1991-2012 рр.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. Випуск 22. С. 65-75.
2. Антонюк О.В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан. *Український історичний журнал*, 1999 р. №4. Київ: Наукова думка. С. 15-28.
3. Аппатов С.Й., Макан І.М. Українсько-румунські відносини: історія та сучасність. *Український історичний журнал*, 1999 р. №5. Київ: Наукова думка. С. 87-100.
4. Артёмов І.В. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник: У 2-х кн. Ужгород: Ліра, 2008. Кн. 2. 324 с.
5. Барановська Н.П. Формування загальносоюзного продовольчого фонду та його уроки для незалежної України. *Укр. іст. журн.*, 1994. № 5. С. 3-18.
6. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII – XXI ст. Київ, 2016. 248 с.
7. Віднянський С.В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (41), 2016. С. 8-17.
8. Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією». Набрання чинності від 01.04.1999. *Офіц. Сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
9. Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією / Договір ратифіковано Законом N 474/97-ВР від 17.07.97. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003#Text.
10. Додаток 3. Хронологія. *Офіційний сайт НАТО*. URL: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/pdf/472-596.pdf>.

11. Записка председателя Совета Безопасности. Организация Объединённых Наций. Совет Безопасности. 20 июля 1993 г. Документ (рос. мововою). *Офіц. сайт ООН*. URL: <https://undocs.org/ru/S/26118>.

12. Коряк В. Як можна охарактеризувати стан відносин України з НАТО? *Євроатлантична інтеграція: Досвід Польщі і України. Освітній пакет*. Київ, 2007. 240 с.

13. Коцур В.В. Вплив російського чинника на етнонаціональні процеси в Україні в 1990-х рр. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 5-6 (91-92), 2017 р.

14. Коцур Л. Тактика посилення російського впливу на етнонаціональну сферу України у другій половині 1990-х рр. *Збірник наукових статей Наукові записки з української історії*. Випуск 42. Переяслав-Хмельницький. 2017. С. 124-131.

15. Кульчицький С. Утвердження незалежної України: перше десятиліття: Україна між Сходом і Заходом. *Український історичний журнал*. 2001. №3. С. 3-41, 48-68.

16. Литвин В.М. Самоствердження України: нелегкий поступ. *Український історичний журнал*. 2003. №1. С. 3-22.

17. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї / Будапешт, 5 грудня 1994 року. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.

18. Недзельський Ю. Програма «Партнерство заради миру» та особливості приєднання до неї України. *Журнал Політичний менеджмент*. ІПіЕНД, 2011. № 2. С. 136-146.

19. Новосолов О.В. Становлення російсько-українських культурних взаємин. *Третья международная научно-практическая конференция «Наука в информационном пространстве» (29-30 октября 2007 г.)*. URL: <http://www.confcontact.com/2007nov/novoselov.php>.

20. Партнерство заради миру. Рамковий документ, 8 лютого 1994 р. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text.

21. Послание Президента Федеральному собранию: «Об укреплении Российского государства» 1994 год. *Журнал «ИНТЕЛПРОС – Интеллектуальная Россия»*. Опубл.: 24.02.1994. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_1994_god.html.

22. Постанова Верховної Ради України «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року» / Голова Верховної Ради України І. Плющ. м. Київ, 3 лютого 1994 року. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12#Text>.

23. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України». м. Київ, 2 липня 1993 року. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>.

24. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года № 5359-1 «О статусе города Севастополя». Москва, Дом Советов России. 9 июля 1993 года. Url: <https://cutt.ly/ahSowyX>.

25. Постановление Правительства РФ от 31 августа 1994 г. N 1064 «О мерах по поддержке соотечественников за рубежом». ООО «НПП «ГАРАНТ-СЕРВИС», 2020. URL: <http://base.garant.ru/1548722/#friends>.

26. Словаччина в НАТО. *Довідник*. Видано Міністерством закордонних справ Словацької Республіки, Управлінням з питань політики безпеки, у співробітництві з Міністерством оборони Словацької Республіки. URL: <https://cutt.ly/RhSoyGN>.

27. Трестороння заява Президентів України, США та Росії. Москва, 14 січня 1994 року. Документ 998_300, чинний. *Офіц.*

сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300#Text.

28. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин / м. Дагомис, 23 червня 1992 р. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: <https://cutt.ly/5hSoprS>

29. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту / м. Сочі 9 червня 1995 р. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. Url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082#Text.

30. Указ Президента Российской Федерации от 11.08.1994 г. № 1681 «Об Основных направлениях государственной политики Российской Федерации в отношении соотечественников, проживающих за рубежом» / Президент Российской Федерации Б.Ельцин. Москва, Кремль. 11 августа 1994 г. *Офіц. сайт Президента Росії*. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/6801>.

31. Указ Президента України «Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року» / Глава Адміністрації Президента України Є.Кушнар'єв. 4 листопада 1998 р. *Офіц. сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>.

32. Українці очима поляків: молодші православні брати. *Аналітичний журнал: Alter Idea*. Url: <http://alter-idea.info/?p=36141>.

33. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. «Голос України». 11 липня 1997 року, N 127 (1627).

34. Хахула Л.І. Державотворчі та національно-демократичні процеси в Україні 1991-2014 рр.: польський суспільно-політичний дискурс. *Український історичний журнал*. 2015. №1. С. 92-107.

35. Хронологія відносин Україна – НАТО. *Офіц. сайт Міністерства закордонних справ України*. URL: <https://cutt.ly/ChSok6n>.

36. Хронологія відносин Україна – НАТО. *Офіц. сайт. Міністерства Закордонних справ України*. 27 грудня 2019 року. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nat>.

37. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. До питання забезпечення прав і свобод росіян в Україні в контексті українсько-російських відносин. *Аналітична записка*. Арк. 43-51.

38. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-108. Про подальше розгортання в РФ практичних заходів стосовно «захисту співвітчизників» за кордоном. Арк. 52-55.

39. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-119. Управління ситуативного аналізу та інформаційного забезпечення. На виконання доручення КМУ №1534/4 від 30 січня 1999 року. *Аналітична довідка щодо недопущення порушень законодавства України з питань задоволення і розвитку національно-культурних потреб молдовської меншини в Одеській області*. Арк. 32-36.

40. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-16. І-ий З'їзд Федерації Організацій Польських в Україні. *Ухвала Програмова*. Арк. 82.

41. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-18. Віце-прем'єр-міністру України Жулинському М.Г. Про преміювання керівництва Міністерства України у справах національностей та міграції, 30.09.1993 р., №12-276/2. Арк. 198-200.

42. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-35. Арк. 117-133. 25.03.94. 10-137/1. Президентові України Л.М. Кравчуку. Арк. 117-133.

43. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-52. 9-599/2, 3.11.95 Віце-прем'єр-міністрові України І.Ф. Курасу. 26-27 жовтня 1995 року Арк. 2-4.

44. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-54. ГЛАВА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 12.05.95 № 1-15/1009 Міністерство закордонних справ України, Міністерство України у справах національностей, міграції і культур, Міністерство економіки України. Арк. 221 а.

45. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.ЗБ-73. ДОВІДКА Про політичне русинство. Арк. 30-38.

46. ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2770. Про деякі аспекти роботи з румунським населенням у Чернівецькій області. Арк. 42-49.

47. ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2921. Верховному Совету СССР, Верховному Совету УСССР, Верховному Совету Республики Молдова. *Заявление*. Арк. 31-33.

48. ЦДАГО, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2921. Комуністична партія Радянського Союзу. Ізмаїльський комітет Компартії України. №152, 31 липня 1991 р. *Центральный комитет Компартии Украины*. Арк. 30.

49. Центр інформації та документації НАТО. *Офіц. сайт центру*. URL: <https://cutt.ly/dhSoPvj>.

50. Шандор В. Підкарпатська Русь від виникнення ЧСР до радянської анексії (очима безпосереднього учасника подій) (М.І. Мушинка, Пряшів, Словаччина). *Український історичний журнал*. 2014. №3. С. 205-212.

51. Шульга Т.С. Українська націонал-демократія та кримське питання в першій половині 1990-х рр.: на роздоріжжі між *raison d'état* і демократичним ідеалом. *Український історичний журнал*. 2013. №4. С. 40-47.

52. Щодо заяви румунського парламенту «Про пакт Ріббентропа - Молотова і його наслідки для Румунії». *Заява Верховної Ради Української РСР*. м. Київ, 5 липня 1991 року. N 1304-XII. URL: <https://cutt.ly/whZltGm>

53. Януш Онишкевич, екс-міністр національної оборони Польщі: Потрібно зберегти політичний консенсус в Україні щодо зближення з НАТО. *Укрінформ*. Юрій Банахевич. Варшава, 12.03.2019. URL: <https://cutt.ly/phSoGKX>.

54. *Kommunique des Nordatlantikrats auf Aussenministerebene. Treffen des Nordatlantikrats auf Ebene der Aussenminister*. Brüssel, 10. Dez. 1996. *Офіц. сайт НАТО*. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/1996/p96-165d.htm>.

REFERENCES

1. Adamovych, S. Faktor chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii v suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy (1991-2012) [Factor of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the socio-political life of Ukraine (1991-2012)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu* [Messenger of the Precarpathian University]. Istoriiia [History]. (22). 65-75 [in Ukrainian].
2. Antoniuk, O.V. (1999). Etnopolityka v Ukraini: istoriia ta suchasnyi stan [Ethnopolitics in Ukraine: history and current state]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (4). Kyiv: Naukova dumka [Scientific opinion]. 15-28 [in Ukrainian].
3. Appatov, S.Y. & Makan, I.M. (1999). Ukrainsko-rumunski vidnosyny: istoriia ta suchasnist [Ukrainian-Romanian relations: history and modernity]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (5). Kyiv: Naukova dumka [Scientific opinion]. 87-100 [in Ukrainian].
4. Artomov, I.V. (2008). Ukrainskyi vymir yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtratsii [Ukrainian dimension of European and Euro-Atlantic integration]. *Navchalnyi posibnyk* [Manual]: (2). Uzhhorod: Lira. 324.
5. Baranovska, N.P. (1994). Formuvannia zahalnosoiuznoho prodovolchoho fondu ta yoho uroky dlia nezalezhnoi Ukrainy [Formation of the All-Union Food Fund and its lessons for independent Ukraine]. *Ukr. ist. zhurn.* [Ukr. hist. Journal]. (5). 3-18 [in Ukrainian].
6. Brekhunenکو, V., Kovalchuk V., Kovalchuk M. & Korniienko V. (2016). «Bratnia» navala. Viiny Rosii proty Ukrainy XII – XXI st. [«Brotherhood» invasion. Wars of Russia against Ukraine in XII - XXI centuries]. Kyiv, 248 [in Ukrainian].
7. Vidnianskyi, S.V. (2016). Aktualizatsiia «rusynskoho pytannia» v Zakarpatti ta za yoho mezhamy v konteksti aneksii Krymu i viiny na skhodi Ukrainy [Actualization of the «Ruthenian question» in Transcarpathia and abroad in the context of the annexation of Crimea and the war in eastern Ukraine]. *Stratehichni priorytety* [Strategic priorities]. (4 (41)). 8-17 [in Ukrainian].

8. Dohovir «Pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu» (1999). [Agreement «On Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation»]. Nabrannia chynnosti vid 01.04. [Entry into force on 01.04.]. *Ofits. Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official Website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [in Ukrainian].

9. Dohovir pro vidnosyny dobrosusidstva i spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu ta Rumuniieiu [Agreement on good neighborly relations and cooperation between Ukraine and Romania]. Dohovir ratyfikovano Zakonom N 474/97-VR vid 17.07. [The agreement was ratified by Law No. 474/97-VR of July 17]. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_003#Text [in Ukrainian].

10. Dodatok 3. Khronolohiia [Addition 3. Chronology]. *Ofitsiinyi sait NATO* [NATO official website]. URL: <https://cutt.ly/YhSpZa> [in Ukrainian].

11. Zapiska predsedatelya Soveta Bezopasnosti (1993). [Note by the President of the Security Council]. Organizatsiya Ob`edinennykh Natsiy. Sovet Bezopasnosti. 20 iyulya. Dokument (ros. movovoyu) [United Nations. Security Council. July 20. Document (in Russian)]. *Ofits. sayt OON* [Official UN website]. Retrieved from <https://undocs.org/ru/S/26118> [in Ukrainian].

12. Koriak, V. (2007). Yak mozhna okharakteryzuvaty stan vidnosyn Ukrainy z NATO? [How can we describe the state of Ukraine's relations with NATO?]. Yevroatlantychna intehratsiia: Dosvid Polshchi i Ukrainy. Osvitnii paket [Euro-Atlantic integration: The experience of Poland and Ukraine. Educational package]. Kyiv. 240 [in Ukrainian].

13. Kotsur, V.V. (2017). Vplyv rosiiskoho chynnyka na etnonatsionalni protsesy v Ukraini v 1990-kh rr. [The influence of the Russian factor on ethno-national processes in Ukraine in the 1990s]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific notes of IF Kuras NAS of Ukraine]. (5-6). 91-92 [in Ukrainian].

14. Kotsur, L. (2017). Taktyka posylennia rosiiskoho vplyvu na etnonatsionalnu sferu Ukrainy u druhii polovyni 1990-kh rr. [Tactics of strengthening Russian influence on the ethno-national sphere of Ukraine in the second half of the 1990s.]. *Zbirnyk naukovykh statei Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii* [Collection of scientific articles Scientific notes on Ukrainian history]. (42). Pereiaslav-Khmelnitskyi. 124-131 [in Ukrainian].

15. Kulchytskyi, S. (2001). Utverdzhennia nezaleznoi Ukrainy: pershe desiatylittia: Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom [Consolidation of independent Ukraine: the first decade: Ukraine between East and West]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (3). 3-41,48-68 [in Ukrainian].

16. Lytvyn, V.M. (2003). Samostverdzhennia Ukrainy: nelehkyi postup [Ukraine's self-affirmation: difficult process]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (1). 3-22 [in Ukrainian].

17. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpozvsudzhennia yadernoi zbroi (1994). [Memorandum on Security Guarantees in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. Budapesht, 5 hrudnia. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Budapest, 5 December. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/5hSpnC6> [in Ukrainian].

18. Nedzelskyi, Y. (2011). Prohrama «Partnerstvo zarady myru» ta osoblyvosti pryednannia do nei Ukrainy [Program «Partnership for Peace» and features of accession to it by Ukraine]. *Zhurnal Politychnyi menedzhment. IPiEND* [Journal of Political Management. IPiEND]. (2). 136-146 [in Ukrainian].

19. Novosolov, O.V. (2007). Stanovlennia rosiisko-ukraïnskykh kulturnykh vzaiemyn [Formation of Russian-Ukrainian cultural relations]. *Tretia mezhdunarodnaia nauchno-praktycheskaia konferentsiia «Nauka v ynformatsyonnom prostranstve» (29-30 oktiabria)*. [Third International Scientific and Practical Conference «Science in the Information Space» (October 29-30)]. Retrieved from <https://cutt.ly/NhZlifN> [in Ukrainian].

20. Partnerstvo zarady myru. Ramkovyi dokument (1994). 8 liutoho. [Partnership for peace. Framework document, February 8]. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text [in Ukrainian].

21. Poslanye Prezydenta Federalnomu sobranyiu: «Ob ukreplenyy Rosyiskoho hosudarstva» (1994). [Message by President to the Federal Assembly «About strengthening of Russian state», 1994]. *Zhurnal «INTELROS – Intellektualnaia Rossyia»* [Magazine «INTELROS – Intellectual Russia»]. Opubl.: 24.02. Retrieved from <https://cutt.ly/ohSaxRH> [in Ukrainian].

22. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vykonannia Prezydentom Ukrainy ta Uriadom Ukrainy rekomendatsii, shcho mistiatsia v punkti 11 Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Soiuzom Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik i Spoluchenyi Shtatamy Ameryky pro skorochennia i obmezhenia stratehichnykh nastupalnykh ozbroien, pidpysanoho u Moskvi 31 lypnia 1991 roku, i Protokolu do noho, pidpysanoho u Lisaboni vid imeni Ukrainy 23 travnia 1992 roku» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Implementation by the President of Ukraine and the Government of Ukraine of the Recommendations Contained in Clause 11 of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine» On Ratification of the agreement between the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America about shortening and restriction of strategic assault weapons, signed in Moscow on July 31, 1991, and Protocol to it, signed in Lisbon on behalf of Ukraine on May 23, 1992»] Holova Verkhovnoi Rady Ukrainy I. Pliushch [Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine I. Plyushch]. Kyiv, 3 liutoho 1994. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Kyiv, February 3, 1994. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/LhSamAb> [in Ukrainian].

23. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy» (1993). [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Main Directions of Ukraine's Foreign

Policy»]. Kyiv. 2 lypnia. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Kyiv. July, 2. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/7hSaK4S> [in Ukrainian].

24. Postanovlenye Verkhovnoho Soveta Rossyiskoi Federatsyy ot 9 iyulia 1993 goda № 5359-I «O statuse horoda Sevastopolia» [Resolution of the Supreme Soviet of the Russian Federation of July 9, 1993 № 5359-I «On the status of the city of Sevastopol»]. Moskva, *Dom Sovetov Rossyy*, 9 iyulia 1993. [Moscow, House of Soviets of Russia, July 9, 1993]. Retrieved from <https://cutt.ly/6hSaX5O> [in Ukrainian].

25. Postanovlenye Pravytelstva RF ot 31 avhusta 1994 h. N 1064 «O merakh po podderzhke sootchestvennykh za rubezhom» (2020). [Resolution of the Government of the Russian Federation of August 31, 1994 N 1064 «On measures to support compatriots abroad»]. *OOO «NPP «HARANT-SERVYS»* [LLC «NPP «GARANT-SERVICE»]. Retrieved from <http://base.garant.ru/1548722/#friends> [in Ukrainian].

26. Slovačchyna v NATO [Slovakia in NATO]. *Dovidnyk* [Digest]. Vydano Ministerstvom zakordonnykh sprav Slovatskoi Respubliky, Upravlinniam z pytan polityky bezpeky, u spivrobotnytstvi z Ministerstvom oborony Slovatskoi Respubliky [Issued by the Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic, the Office of Security Policy, in cooperation with the Ministry of Defense of the Slovak Republic]. Retrieved from <https://cutt.ly/4hSaMQc> [in Ukrainian].

27. Trystoronnia zaiava Prezydentiv Ukrainy, SShA ta Rosii. (1994). Moskva, 14 sichnia. [Tripartite statement by the Presidents of Ukraine, the United States and Russia. Moscow, January, 14]. Dokument 998_300, chynnyi [Document 998_300, valid]. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/jhZloB9> [in Ukrainian].

28. Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro podalshyi rozvytok mizhderzhavnykh vidnosyn (1992). [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the further

development of interstate relations]. m.Dahomys, 23 chervnia. [Dagomys, June, 23]. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/AhSa9hk> [in Ukrainian].

29. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu shchodo Chornomorskoho flotu (1995). [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Black Sea Fleet] m. Sochi 9 chervnia. [Sochi June, 9]. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082#Text [in Ukrainian].

30. Ukaz Prezydenta Rosyiskoi Federatsyy ot 11.08.1994 h. № 1681 «Ob Osnovnykh napravleniyakh hosudarstvennoi polytyky Rosyiskoi Federatsyy v otnoshenyy sootchestvennykh, prozhyvaiushchykh za rubezhom» [Decree of the President of the Russian Federation dated 11.08.1994 № 1681 «On the Main Directions of the State Policy of the Russian Federation in Relation to Compatriots Living Abroad»]. Prezydent Rosyiskoi Federatsyy B.Eltsyn [President of the Russian Federation Boris Yeltsin]. Moskva, Kreml. 11 avhusta 1994. *Ofits. sait Prezydenta Rosii* [Moscow, Kremlin. August 11, 1994. Official site of the President of Russia]. Retrieved from <http://kremlin.ru/acts/bank/6801> [in Ukrainian].

31. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Derzhavnu prohramu spivrobitnytstva Ukrainy z Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho Dohovoru (NATO) na period do 2001 roku» (1998). [Decree of the President of Ukraine «On the State Program of Cooperation of Ukraine with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) for the period up to 2001»]. Hlava Administratsii Prezydenta Ukrainy Ye.Kushnarov [Head of the Administration of the President of Ukraine E. Kushnaryov]. 4 lystopada. *Ofits. sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [November 4, Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/mhSa58f> [in Ukrainian].

32. Ukraintsi ochyma poliakiv: molodshi pravoslavni braty [Ukrainians through the eyes of Poles: younger Orthodox brothers].

Analitychnyi zhurnal: Alter Idea [Analytical Journal: Alter Idea]. Retrieved from <http://alter-idea.info/?p=36141> [in Ukrainian].

33. Khartiia pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru (1997). [Charter on a special partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]. «*Holos Ukrainy*» [Voice of Ukraine]. 11 lypnia. 127 (1627) [in Ukrainian].

34. Khakhula, L.I. (2015). Derzhavotvorchi ta natsionalno-demokratychni protsesy v Ukraini 1991-2014: polskyi suspilno-politychnyi diskurs [State-building and national-democratic processes in Ukraine 1991–2014: Polish socio-political discourse]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (1). 92-107 [in Ukrainian].

35. Khronolohiia vidnosyn Ukraina – NATO (2019). [Chronology of Ukraine-NATO relations]. *Ofits. sait. Ministerstva Zakordonnykh sprav Ukrainy*. 27 hrudnia [Offic. website of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. Retrieved from <https://cutt.ly/0hSspqj> [in Ukrainian].

36. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-108. Do pytannia zabezpechennia prav i svobod rosiian v Ukraini v konteksti ukraiinsko-rosiiskykh vidnosyn [On the issue of ensuring the rights and freedoms of Russians in Ukraine in the context of Ukrainian-Russian relations]. *Analitychna zapyska* [Analytical note]. 43-51 [in Ukrainian].

37. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-108. Pro podalshe rozghortannia v RF praktychnykh zakhodiv stosovno «zakhystu spivvitchyznykiv» za kordonom [About further deployment of practical measures in the Russian Federation, concerning «protection of compatriots» abroad]. 52-55 [in Ukrainian].

38. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-119. Upravlinnia sytuatyvnoho analizu ta informatsiinoho zabezpechennia. Na vykonannia doruchennia KMU №1534/4 vid 30 sichnia 1999 [Department of situational analysis and information support. In pursuance of the order of the Cabinet of Ministers №1534 / 4 of January 30, 1999]. *Analitychna dovidka shchodo nedopushchennia*

porushen zakonodavstva Ukrainy z pytan zadovolennia i rozvytku natsionalno-kulturnykh potreb moldovskoi menshyny v Odeskii oblasti [Analytical information on prevention of violations of the legislation of Ukraine on the issues of satisfaction and development of national and cultural needs of the Moldovan minority in Odesa region]. 32-36 [in Ukrainian].

39. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-16. I-yi Z'izd Federatsii Orhanizatsii Polskykh v Ukraini [1st Congress of the Federation of Polish Organizations in Ukraine]. *Ukhvala Prohramova* [Approval of the Program]. 82 [in Ukrainian].

40. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-18. (1993). Vitse-prem'ier-ministru Ukrainy Zhulynskomu M.H. Pro premiiuvannia kerivnytstva Ministerstva Ukrainy u spravakh natsionalnosti ta mihratsii [Vice Prime Minister of Ukraine M.G. Zhulinsky On awarding the leadership of the Ministry of Ukraine of Nationalities and Migration]. 30.09. №12-276/2. 198-200 [in Ukrainian].

41. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-35. Ark. 117-133. 25.03.94. 10-137/1. Prezydentovi Ukrainy L.M. Kravchuku [To the President of Ukraine L.M. Kravchuk]. 117-133 [in Ukrainian].

42. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-52. 9-599/2, 3.11.95 (1995). Vitse-prem'ier-ministrovi Ukrainy I.F. Kurasu [To the Vice Prime Minister of Ukraine I.F. Kuras]. 26-27 zhovtnia. 2-4 [in Ukrainian].

43. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-54. HLAVA ADMINISTRATsII PREZYDENTA UKRAINY 12.05.95 № 1-15/1009 Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy, Ministerstvo Ukrainy u spravakh natsionalnosti, mihratsii i kultiv, Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [HEAD OF ADMINISTRATION OF THE PRESIDENT OF UKRAINE 12.05.95 № 1-15 / 1009 Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Ministry of Ukraine for Nationalities, Migration and Cults, Ministry of Economy of Ukraine]. 221 a [in Ukrainian].

44. TsDAVO, F.5252, Op-1, OD.ZB-73. DOVIDKA Pro politychne rusynstvo [REFERENCE On political Rusynism]. 30-38.

45. TsDAHO, F.1, Op. 32, Spr. 2770. Pro deiaki aspekty roboty z rumunskym naseleнням u Chernivetskii oblasti [On some aspects

of working with the Romanian population in the Chernivtsi region]. 42-49 [in Ukrainian].

46. TsDAHO, F.1, Op. 32, Spr. 2921. Verkhovnomu Sovetu SSSR, Verkhovnomu Sovetu USSR, Verkhovnomu Sovetu Respublyky Moldova [The Supreme Soviet of the USSR, the Supreme Soviet of the USSR, the Supreme Soviet of the Republic of Moldova]. *Zaiavlenye* [Statement]. 31-33 [in Ukrainian].

47. TsDAHO, F.1, Op. 32, Spr. 2921. Komunistychna partiia Radianskoho Soiuzu [Communist Party of the Soviet Union]. Izmailskyi komitet Kompartii Ukrainy [Izmail Committee of the Communist Party of Ukraine]. №152, 31 lypnia 1991. *Tsentrlnui komytet Kompartyy Ukraynu* [Central Committee of the Communist Party of Ukraine]. 30 [in Ukrainian].

48. Tsentr informatsii ta dokumentatsii NATO [NATO Information and Documentation Center]. *Ofits. sait tsentru* [Official. site of the center]. URL: <https://cutt.ly/dhSs2zK> [in Ukrainian].

49. Shandor, V. (2014). Pidkarpatska Rus vid vynyknennia ChSR do radianskoi aneksii (ochyma bezposerednoho uchasnyka podii) (M.I.Mushynka, Priashiv, Slovachchyna) [Subcarpathian Russia from the origin of the Czechoslovak Republic to the Soviet annexation (through the eyes of a direct participant in the events) (MI Mushynka, Presov, Slovakia)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (3). 205-212 [in Ukrainian].

50. Shulha, T.S. (2013). Ukrainska natsional-demokratiia ta krymske pytannia v pershii polovyni 1990-kh rr.: na rozdorizhzhizh mizh raison d'état i demokratychnym idealom [Ukrainian national democracy and the Crimean issue in the first half of the 1990s: at the crossroads between raison d'état and the democratic ideal]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. (4). 40-47 [in Ukrainian].

51. Shchodo zaiavy rumunskoho parlamentu «Pro pakt Ribbentropa – Molotova i yoho naslidky dlia Rumunii» (1991). [Regarding the statement of the Romanian Parliament «On the Ribbentrop-Molotov Pact and its consequences for Romania»]. *Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR* [Statement of the

Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR]. Kyiv, 5 lyupnia. N 1304-XII. Retrieved from <https://cutt.ly/0hZlais> [in Ukrainian].

52. Yanush Onyshkevych, eks-ministr natsionalnoi oborony Polshchi: Potribno zberehty politychnyi konsensus v Ukraini shchodo zblyzhennia z NATO (2019). [Janusz Onyszkiewicz, former Minister of National Defense of Poland: We need to preserve the political consensus in Ukraine on rapprochement with NATO]. *Ukrinform. Yurii Banakhevych* [Ukrinform. Yuri Banakhevich]. Varshava. Retrieved from <https://cutt.ly/LhSs4RM> [in Ukrainian].

53. Communiqué des Nordatlantikrats auf Aussenministerebene (1996). Treffen des Nordatlantikrats auf Ebene der Aussenminister. Brüssel, 10. Dez. *Ofits. sait NATO*. Retrieved from <https://www.nato.int/docu/pr/1996/p96-165d.htm>.

АНОТАЦІЯ

В даній статті розкриваються особливості становлення та характер відносин між новоствореною Українською державою та блоком НАТО в умовах перебудови глобальної політичної картини світу напередодні та після розпаду Радянського союзу. Проаналізовано нормативно-правові документи, що впливали та характеризували зовнішньополітичне становище та курс у зовнішній політиці останнього десятиріччя ХХ ст., прийняті як Українською стороною, так і низкою країн-сусідів: Польщею, Російською Федерацією, Туреччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою та Словаччиною. Вказані особливості та вектори зовнішньої політики сусідніх країн у питаннях національних меншин в Україні, проаналізовані рішення, документи, заяви та дії організацій та агентів впливу даних країн. Проведено аналіз впливу внутрішньо та зовнішньополітичних чинників на динаміку відносин між Україною та НАТО у 1990-х роках. Особливу увагу в даному дослідженні приділено зовнішньому впливу Російської Федерації на політичні сили в Україні, лобіюванню за їх допомогою власних інтересів щодо співпраці між Україною та НАТО. На основі аналізу вищезазначених факторів, автором розроблене та обґрунтоване власне

бачення ситуації, що розвивалася щодо побудови відносин між Україною та НАТО у останньому десятиріччі ХХ ст., вказано на недоліки та переваги того формату відносин, що склався на кінець сторіччя.

Ключові слова: *Україна, НАТО, співпраця, міжнародні відносини, національні меншини, етнічні конфлікти.*

АННОТАЦІЯ

В статтє раскрываються особенности становления и характер отношений между вновь созданным украинским государством и блоком НАТО в условиях перестройки глобальной политической картины мира накануне и после распада Советского Союза. Проанализированы нормативно-правовые документы, которые влияли и характеризовали внешнеполитическое положение и курс во внешней политике последнего десятилетия ХХ в., принятые как украинской стороной, так и рядом стран-соседей: Польшей, Российской Федерацией, Турцией, Венгрией, Румынией, Молдовой и Словакией. Указанные особенности и векторы внешней политики соседних стран в вопросах национальных меньшинств в Украине, проанализированы решения, документы, заявления и действия организаций и агентов влияния данных стран. Проведен анализ влияния внутри и внешнеполитических факторов на динамику отношений между Украиной и НАТО в 1990-х годах. Особое внимание в данном исследовании уделено внешнему влиянию Российской Федерации на политические силы в Украине, лоббированию с их помощью собственных интересов относительно сотрудничества между Украиной и НАТО. На основе анализа вышеупомянутых факторов, автором разработано и обосновано свое видение ситуации, которая развивалась по построению отношений между Украиной и НАТО в последнем десятилетии ХХ в., отмечаются недостатки и преимущества формата отношений, сложившегося на конец столетия.

Ключевые слова: *Украина, НАТО, сотрудничество, международные отношения, национальные меньшинства, этнические конфликты.*

УДК 930.2:069.1:32.019.51

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-392-422>

**THE INFORMATION POTENTIAL OF THE OFFICIAL
MUSEUM SITES IN NUMISMATIC RESEARCHES AND
POPULARIZATION OF MUSEUM INSTITUTIONS**

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОФІЦІЙНИХ САЙТІВ
МУЗЕЇВ У НУМІЗМАТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ТА
ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЙНИХ
УСТАНОВ**

**ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
ОФИЦИАЛЬНЫХ САЙТОВ МУЗЕЕВ В
НУМИЗМАТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И
ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУЗЕЙНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ**

Василь Орлик,

доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної
справи)

ORCID: 0000-0002-7947-9557

Researcher ID: C-1025-2019

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,

пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

Vasyl Orlyk,

PhD hab. (History), Professor
Head of Department of History,
Archeology, Informational and
Archival Affairs

ORCID: 0000-0002-7947-9557

Researcher ID: C-1025-2019

Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006.

Світлана Орлик,

доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної
справи
e-mail:

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,

пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

Svitlana Orlyk,

PhD hab. (History), Professor,
Professor of Department of
History, Archeology,
Informational and Archival
Affairs
e-mail:

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID:0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetskyi,

Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006.

Анна Лузанова,

здобувач ступеня магістра з
«Інформаційної, бібліотечної
та архівної справи»

ORCID: 0000-0003-1405-3798

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,

пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006.

Anna Luzanova,

Applicant for a Master's Degree
in «Information, Library and
Archival Affairs»

ORCID: 0000-0003-1405-3798

Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetskyi,

Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006.

ABSTRACT

In the last ten years of rapid development, there has been an increase in informatization of the society, and the Internet has become not only an integral part of a social life, as the main source of information, but also a necessary tool for science investigations. The problem of using Web-resources in scientific, in particular,

numismatic researches, has been actively studied in recent decades. It is clear that such an important information resource as the Internet contains a diverse information from various areas of research, including numismatics. This information is contained in various domestic and foreign sites. There are a huge number of numismatic sites today, which differ qualitatively in their information capabilities. On the one hand, it is part of amateur websites, and on the other – the websites of numismatic societies, numismatic shops and auctions, including online. Numismatic pages are even available on social networks.

The sites of Ukrainian museums, which were investigated by us, contain photo reports, announcements, and photo materials from the field-oriented exhibitions that are regularly organized for visitors. Some sites place a «Exhibit of the Week» section on their pages, which often displays rare medals, banknotes or orders. Regarding the official website of the British Museum, it can be concluded that it contains significant information potential for researchers of the history of money circulation around the world, and the page of the Department of Coins and Medals is the most valuable for researchers of numismatics and bonistics. Thanks to the digitized information available on the museum's online page, we have the opportunity to immerse ourselves in the study of numismatic collections without leaving home.

In general, high-quality official websites of museum institutions have a significant information potential for scientists and facilitate the promotion of both the museum institutions themselves and the activities of museums, including numismatics.

Keywords: *WEB-resources, Official sites of Museums, numismatics, National Museum of the History of Ukraine, Odessa Archeological Museum, Kharkiv Historical Museum, British Museum, the popularization of museum activities.*

Постановка проблеми. В останні десятиріччя стрімкого розвитку набула інформатизація суспільства, а мережа Інтернет стала невід'ємною частиною не лише суспільного життя як основне джерело інформації, а й обов'язковим інструментом

для наукових досліджень. Адже «поширення сучасних інформаційних технологій вплинуло на всі сфери суспільного життя, стало глобальним фактором цивілізаційного розвитку» (Головацька, 2009: 23). Учені, користуючись Web-ресурсами знаходять необхідну літературу, вивчають результати наукових досліджень своїх колег з усього світу. Онлайн музеї в наш час займають важливе місце, особливо в період світових катаклізмів. Завдяки онлайн музеям науковці мають можливість проводити дослідження, а студенти та просто бажаючі мають можливість поповнювати свої знання, навіть не виходячи з дому. Важливо, що на онлайн сторінці музею є зображення, повна характеристика, детальний опис монет із різних колекцій, завдяки чому можна здійснювати наукові дослідження. У статті для порівняльного дослідження взято офіційні веб-сайти Національного музею історії України, Одеського археологічного музею НАН України, Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова та Британського музею.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема використання Web-ресурсів в наукових, зокрема нумізматичних дослідженнях, активно вивчається протягом останніх десятиліть (Коцур, 2013: 3-8; Лузанова, 2020: 144146; Нечитайло, 2019: 77-87; Орлик, 2013: 129-133; Орлик, Орлик, 2019: 5-27; Хромова, 2013: 203-207; Швець, 2015: 15-18; Шевчук, 2019: 320-335; Шпортун, 2016: 174-179: 23-26 та ін.), а самі Web-ресурси стали важливою частиною джерельної бази нумізматичних досліджень (Kotsur, 2016: 7-9; Mielczarek, Orlyk, 2019: 33-39; Myzgin, 2017; Orlyk, 2016: 93-97; Бойко-Гагарін, 2017; Крижанівський, 2019: 67-76; Кулешов, 2018: 43-51; Мойсеєнко, 2018: 32-42; Орлик, 2017: 37-74; Орлик, Бойко-Гагарін, 2017: 143-164; Орлик, 2018: 81-93 та ін.).

Метою статті є аналіз інформаційного потенціалу офіційних Web-ресурсів музейних установ та роль цих сайтів у популяризації музеїв та напрямків їхньої діяльності, у тому числі й нумізматики.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що такий важливий інформаційний ресурс як Інтернет, містить різнопланову інформацію з різних напрямків наукових досліджень, у тому числі й з нумізматики. Ця інформація міститься на різноманітних вітчизняних та зарубіжних сайтах, адже «на сьогодні існує величезна кількість нумізматичних сайтів, які якісно різняться своїми інформаційними можливостями. З одного боку, це частина любительських сайтів, а з іншого, – сайти нумізматичних товариств, нумізматичних магазинів та аукціонів, у тому числі й online. Нумізматичні сторінки є навіть у соціальних мережах... Саме тому пошукові системи не завжди дають списки сайтів, корисних для наукових досліджень» (Орлик, 2013: 129).

Необхідно зазначити, що в суспільстві сформувалися два розуміння нумізматики. Одне – «наукове, яке розглядає нумізматику як спеціальну галузь історичної науки, яка входить до комплексу історичних наук, спирається на свої специфічні джерела (перш за все монети і монетні скарби), має свій специфічний понятійно-категоріальний апарат і термінологію, здатну вирішувати складні питання, особливо в галузі економіки минулого» (Потин, 1986: 74).

Друге розуміння нумізматики «склалося у сфері музейній та колекціонерській. У цьому сенсі нумізматика – галузь історичних знань, що має справу не тільки з монетами, а й з іншими монетовидними предметами (медалями, жетонами, орденами, знаками), а також товаро-грошима і паперовими грошима» (Потин, 1986: 74).

Зупинимося більш детально на музейних Web-ресурсах, на яких представлені різні нумізматичні джерела та нумізматичні дослідження. Попередньо зазначимо, що нумізматичні джерела вчені поділяють на дві групи: основні нумізматичні джерела, що є одночасно нумізматичними пам'ятниками (монети, монетні скарби, предмети пов'язані з виробництвом монет і їх обігом), і допоміжні нумізматичні джерела (так звані примітивні гроші, або товаро-гроші; медалі, жетони, нагородні знаки; печатки; паперові грошові знаки та

безперечно письмові джерела), тобто ті історичні джерела, які дозволяють доповнити наші знання й уточнити висновки, отримані при дослідженні основних нумізматичних джерел (Потин, 1986: 72). У мережі Інтернет зустрічаються практично всі види згаданих вище нумізматичних джерел, проте найбільш репрезентовані «перші два джерела – власне монети та інформація про монетні знахідки» (Орлик, 2013: 129).

У наш час, особливо в період світових катаклізмів, онлайн музеї займають важливе місце. Завдяки онлайн музеям науковці мають можливість проводити дослідження, а студенти та просто бажаючі мають можливість поповнювати свої знання, навіть не виходячи з дому. Важливо, що на онлайн сторінці музею має бути зображення, повна характеристика, детальний опис монет із різних колекцій, завдяки чому можна здійснювати наукові дослідження.

Відповідно до сучасного уявлення музейних маркетологів та PR-менеджерів, офіційна Інтернет-сторінка або сайт музею повинні містити інформацію для відвідувача із зазначенням локалізації та назви музею, опис того, якими колекціями володіє музей та які на поточний момент наявні послуги відвідувачу. Інформація з офіційного сайту часто дублюється повністю або частково на сторінках музею в соціальних мережах. У маркетинговому дослідженні музейної діяльності А. Бойко-Гагарін наводить скрін-шот з офіційного сайту Національного музею історії України в якості прикладу анонсу виставки «Ярослав Мудрий: два образи (до 1000-річчя княжіння в Києві)» із зображенням залученої до виставки сучасної обігової монети України номіналом 2 гривні 2018 року із зображенням портрета великого князя Ярослава Мудрого (Бойко-Гагарін, 2020: 104–105).

Зупинимося детальніше на аналізі нумізматичних матеріалів, розміщених на WEB-ресурсах деяких вітчизняних та зарубіжних музеїв. Для порівняльного дослідження візьмемо офіційні веб-сайти Національного музею історії України (далі – НМІУ), Одеського археологічного музею НАН України (далі – ОАМ), Харківського історичного музею імені

М. Ф. Сумцова (далі – ХІМ) та Британського музею (далі – БМ).

Найбільша в Україні нумізматична колекція зберігається в НМІУ. На офіційній сторінці цього провідного музею України розміщено інформацію про історію створення музею, його колекції та основні послуги, які команда закладу пропонує відвідувачу (Національний музей історії України. Офіційна сторінка). Показово, що сторінка виконана в сучасному стилі із зручною навігацією та наповнена якісним контекстом, зокрема дизайнерськими фото, креативними рішеннями тощо. Так, з метою запросити відвідувача обрати екскурсію, на головній сторінці гортаються фотоколажі з предметами, про які екскурсовод розповість відвідувачеві, серед них пропонується також замовити екскурсію з історії грошового обігу (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Виставка з історії грошового обігу), під час показу якої демонструється златник великого князя Володимира Святославича й наводиться інформація про виставку та її розташування. Певні застороги викликає теза про те, що серед репрезентованих на цій виставці «близько 3 тисяч грошових монет та банкнот, які охоплюють період від III тис. до н.е., коли в племенах трипільської культури виникає регулярний обмін товарами, до грошової системи незалежної України» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Виставка з історії грошового обігу). Адже товарообмінні операції часів трипільської культури та грошовий обіг є явно не зовсім суміжними поняттями.

На сторінці музею, у підрозділі «Фонди національного музею історії України», міститься функціональний напрямок «Нумізматика» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фонди національного музею історії України). На Інтернет-сторінці розміщено інформацію, підготовлену завідувачкою сектору нумізматики, фалеристики, медальєрики та боністики З. Зразок про основні фондові групи зберігання із зазначенням історії формування впродовж XIX–XX ст. нумізматичної колекції, яка сьогодні «налічує близько 120 тис.

монет, медалей, орденів, паперових грошей, знаків та значків» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. Нумізматика), надано фото деяких одиниць зберігання та цілком слушно наголошено, що «нумізматична колекція НМІУ є важливим науковим джерелом вивчення історії України та її грошового обігу від найдавніших часів до сьогодення» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. Нумізматика). Сторінка «Нумізматика» має вісім функціональних напрямків «Монети Греції, Риму та Сходу», «Від давньої Русі до 1917», «Монети СРСР та пострадянські», «Монети Західної Європи та ін.», «Паперові грошові знаки», «Медальєрика», «Фалеристика», «Сфрагістика». На сторінці кожного з цих функціональних напрямків міститься короткий опис відповідного підрозділу колекції та наводяться фотографії монет.

Зупинимося детальніше на сторінці кожного функціонального напрямку. Так, сторінка «Монети Греції, Риму та Сходу» інформує про те, що «колекція НМІУ монет Давньої Греції, Риму, Візантії та Сходу є однією з найбільших на пострадянському просторі й налічує понад 10 тис. од. зб.» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. Нумізматика. Монети Греції, Риму та Сходу). На даній Інтернет-сторінці, окрім короткої характеристики цього підрозділу нумізматичної колекції музею, містяться й зображення деяких монет, проте без детального опису, що практично унеможливує їх використання в наукових дослідженнях без безпосередньої роботи в цьому фонді НМІУ. Для якої, до речі, необхідно отримати відповідний дозвіл від керівництва музею, який при попередній директорці Т. Сосновській був досить обмеженим навіть для вчених, а не лише для дослідників-початківців. Сподіваємось, що з приходом на посаду генерального директора доктора історичних наук Ф. Андрощука ситуація зміниться в позитивний бік і НМІУ стане доступним для наукових досліджень, а не закритою установою як це, на жаль, мало місце протягом лютого 2015 – березня 2020 рр.

Сторінка функціонального напрямку «Від давньої Русі до 1917», при переході на яку спостерігаємо дещо іншу назву – «Монети Київської Русі, Червоної Русі (львівські монети), Київського князівства (Володимира Ольгердовича), удільних князівств північно-східної Русі, московського царства, російської імперії» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. Нумізматика. Монети Київської Русі, Червоної Русі (львівські монети), Київського князівства (Володимира Ольгердовича), удільних князівств північно-східної Русі, Московського царства, Російської імперії). На сторінці цього функціонального напрямку офіційного сайту НМІУ, як і на попередній, містяться зображення деяких монет, зокрема аверсу златника Володимира Великого; аверсу та реверсу срібляника I типу, а також аверсу срібляника III типу цього правителя; аверсу та реверсу срібляника Святополка; зображення монетних гривень київського, новгородського та чернігівського типів; аверсу та реверсу монети (денарія?) київського князя Володимира Ольгердовича; аверсу та реверсу гроша галицько-руського Людвіга Угорського та ін.

На Інтернет-сторінці функціонального напрямку «Монети СРСР та пострадянські» вказується, що до цієї групи зберігання НМІУ віднесені й монети України. Зокрема, «зберігається унікальна підбірка перших обігових монет незалежної України, карбованих на Луганському верстатобудівному заводі (1992–1996). Це пробні екземпляри 1992 р. номіналом 10, 25 та 50 коп.; 2 коп. 1993 р.; 2, 10, 25 та 50 коп. 1994 р. (лише пробний варіант); 50 коп. та 1 гривня 1995 р.; всі номінали 1996 р. та пробна монета 50 шагів 1992 р.» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. Нумізматика. Монети СРСР та пострадянських країн).

При переході за функціональним напрямком «Монети Західної Європи та ін.» відкривається сторінка «Монети Західної Європи, Америки та Австралії». Дана складова нумізматичної колекції систематизована за історико-

географічним принципом, вона складається з колекційної та скарбової частин і охоплює близько 40 000 одиниць зберігання, у тому числі й «понад 50 знахідок XIV ст. – поч. XX ст., виявлених під час земляних робіт або у складі скарбів» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. НумізMATика. Монети Західної Європи, Америки та Австралії). Щодо зображення монет на сторінці цього функціонального напрямку офіційного сайту НМІУ, то не можна залишити поза увагою, фотографії донативів* королів Речі Посполитої, зокрема, аверсу і реверсу 10-ти дукатів – Сигізмунда III Вази, карбованої у м. Гданськ 1614 року, 3-х дукатів Яна II Казимира, карбованої у м. Торунь 1659 року, а також зображення скарбу західноєвропейських і московських монет XV–XVII ст., знайденого у 2000 р. на березі р. Ворона, поблизу с. Лелюхівка, Новосанжарського району Полтавської області.

Допоміжні нумізMATичні джерела, репрезентовані на сторінках функціональних напрямків «Паперові грошові знаки», «Медальєрика», «Фалеристика» та «Сфрагістика», за структурою наповнення аналогічні проаналізованим вище сторінкам функціональних напрямків розділу «НумізMATика».

Аналіз сторінки «НумізMATика» на офіційному сайті НМІУ та її функціональних напрямків вказує на наявні методологічні помилки при структуруванні колекції, які, ймовірно, були закладені через радянські ідеологеми та на відповідне спотворення історичного минулого після повернення колекції з евакуації після Другої світової війни. Так, зокрема, до розділу колекції античних монет безпідставно віднесені монети Візантійської імперії та Сходу. А функціональний напрямок «Від давньої Русі до 1917», котрий при переході на його сторінку отримує дещо іншу назву – «Монети Київської Русі, Червоної Русі (львівські монети),

---

* Донатива – нумізMATична пам'ятка, що випускалася для подарунків привілейованим особам, зокрема в Польщі в 1582 – 1685 рр. на монетних дворах Гданська і Торуні... Ознакою, що наближає донативу до монети, є те, що вона карбувалася відповідно до кратної ваги дуката (від 1½ до 20), що й було визначено на деяких з них. (Зварич, 1980: 68).

Київського князівства (Володимира Ольгердовича), удільних князівств північно-східної Русі, московського царства, російської імперії», має не лише граматичні помилки в назві, зокрема написання назв держав з малої літери, а й суттєві методологічні огріхи. Це, перш за все, поєднання, як і в попередньому функціональному напрямку, непокінчених понять. Дана складова нумізматичної колекції НМІУ сформована в контексті російської імперської та радянської ідеологем про спадкоємність державності від Русі до Російської імперії і, відповідно, руської та російської нумізматики. Незважаючи на трансформацію назви сторінки з «Від давньої Русі до 1917» на «Монети Київської Русі, Червоної Русі (львівські монети), Київського князівства (Володимира Ольгердовича), удільних князівств північно-східної Русі, московського царства, російської імперії», наявність у розділі колекції монет Московського царства та Російської імперії лише підтверджують це. Досить примітним у цьому плані є те, що певні емісії українських земель доби середньовіччя і, які б мали входити до даного підрозділу нумізматичного зібрання НМІУ, віднесені до підрозділу «Монети Греції, Риму та Сходу». Так, зокрема, на сторінці даного функціонального напрямку офіційного сайту НМІУ вказується, що в «колекції зберігаються також два скарби, важливі для вивчення історії грошового обігу в Україні в XIV ст. – із с. Василиці Черкаської обл., знайдений у 1925 р., та із с. Борщів Київської обл., виявлений у 1948 р. У складі цих монетних депозитів серед монет Золотої Орди знаходилися невідомі нумізматичній науці монети – т. зв. «київські» наслідування дензі Джанібєка, що, ймовірно, карбувалися в Києві в 1354–1363 рр., та наслідування ординських монет хана Мухамеда, яке дослідники ототожнюють з карбуванням Новгород-Сіверського князівства часів правління Дмитра-Корибута (1381–1404). Дослідження й атрибуція цих монет відкрили для науки нові центри монетного виробництва на території України в XIV ст.» (Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. Нумізматика. Монети Греції, Риму та Сходу). А про групу зберігання «Монети України, РСФРР, СРСР та пострадянських

країн» необхідно зазначити, що якщо попередні підрозділи нумізматичного зібрання Національного музею історії України структурувалися в повоєнний період, то додавання монет України до групи зберігання радянських і пострадянських монет – це нонсенс. На наше переконання, співробітники музею, хоча б до 30-річчя Незалежності України мають усунути дані негаразди, а не відбутися організацією чергової виставки у «кращих радянських традиціях». Зрозуміло, що дану проблему практично нереально розв'язати лише силами сектору нумізматики, фалеристики, медальєрики та боністики через надзвичайну забюрократизованість фондової роботи, проте вона є вкрай необхідною для надання принципу історизму як важливої методологічної парадигми найбільшій в Україні нумізматичній колекції – колекції НМІУ.

Можемо стверджувати, що офіційний Інтернет-сайт НМІУ має значний інформаційний потенціал у плані популяризації роботи музею, але, на жаль, мінімальний для науковців.

ОАМ володіє другою за величиною колекцією нумізматики в Україні. В музеї нумізматична колекція представлена не лише окремими екземплярами монет по всіх залах експозиції, а й зібранням «Золота кладова», яка є перлиною серед усіх залів, доступних відвідувачам музею.

У розділі сайту ОАМ НАН України «Структура музею» міститься покликання на сторінку відділу нумізматики і торевтики. Дана сторінка розподілена за такими функціональними напрямками: антична нумізматика (Греція, Рим); нумізматика Західної Європи; медалі, ордени, знаки, сфрагістика; російська нумізматика.

Щодо інформаційного потенціалу вказаних напрямків аналізованої сторінки сайту ОАМ НАН України, то необхідно зазначити, що всі вони мають окремі сторінки не поділені на функціональні напрямки і містять коротку інформацію стосовно сторінки та відповідні ілюстрації. Так, зокрема, на сторінці «Антична нумізматика» зазначається, що колекція давньогрецьких монет ОАМ НАН України «охоплює

тисячолітній період – з VI століття до н.е. по V століття н.е.» (Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. Антична нумізматика (Греція, Рим)). На цьому функціональному напрямку сайту вказується, що у фондах музею «представлені відомі декадрахми м. Сіракузи, монети великих правителів давнини – царя Персії Дарія, македонських царів Пилипа II і Олександра Великого, держави Селевкідів, Понтійського царства, Парфії, фракійських царів, Карфагена і античних полісів Північного Причорномор'я» (Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. Антична нумізматика (Греція, Рим)). Також на даній сторінці офіційного сайту ОАМ розміщено 6 ілюстрацій. Розробниками сайту була порушена хронологія монетних випусків під час розміщення зображень, адже ілюстрації розміщені таким чином: аверси соліда імператора Валентиніана I, денарій імператора Септімія Севера, золотий статер царя Лісімаха, ольвійський срібний статер, тетрадрахма Афін, а також аверси і реверси трьох електрових монет кізікінів із орловського скарбу.

Щодо нумізматики Західної Європи, то на відповідній сторінці офіційного сайту ОАМ вказується, що даний розділ музейної колекції нараховує більше чотирьох тисяч одиниць зберігання, це монети, які карбувалися на теренах Західної Європи протягом середньовіччя та нового часу. Стосовно формування даної колекції вказується, що «початок зібрання відноситься до моменту створення Мюнцкабінету Одеського Товариства історії та старожитностей, велику роль у створенні якого зіграв засновник Товариства М. М. Мурзакевич» (Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. Нумізматика Західної Європи).

Певні методологічні зауваги є щодо сторінки «Російська нумізматика». Так, зокрема, на сайті вказується, що в ОАМ НАН України «зберігаються також монети, час випуску яких охоплює кінець X – середину XX століття. Це монети домонгольської Русі, платіжні зливки безмонетного періоду

(гривні), монети періоду феодальної роздробленості Київської Русі, епохи Російської централізованої держави, імператорського періоду і монети радянського чекану» (Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики). Як бачимо, короткий опис цієї частини музейної колекції містить ряд методологічних та фактологічних помилок, зокрема, до групи зберігання «Російські монети», безпідставно віднесені монети, які карбувалися до створення держави, у назві якої була офіційно закріплена назва «Росія», а ототожнення монет Київської Русі із російськими взагалі неприпустимо. Ця методологічна помилка характерна для музеїв на пострадянському просторі, й, на жаль, музейники через заформалізованість фондової документації не спішать її виправляти. Необхідно також зазначити, що сайт не розрахований на дистанційну науково-дослідну роботу, а лише для інформування користувачів та популяризації музею.

Значну за обсягами колекцію нумізматики в Україні зберігає ХІМ. Перша вкладка офіційного сайту цього музею інформує відвідувача про всі умови здійснення відвідин музею, включаючи детальний опис локації із шляхами досягнення до неї громадським транспортом, графік роботи музею, ціни на квитки, а також перелік послуг. Серед новин на головній сторінці музею розмішено статті співробітників музею, у тому числі й нумізматичного спрямування. Наприклад, публікацію О. Желтобородової про наявну в нумізматичному зібранні музею зливу-гривні Київського типу межі XI–XII століття, доповнено детальною історією побутування цих грошових знаків, а також надано якісні фото даної одиниці зберігання (Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова. Офіційна сторінка. Інші статті. Гривні-зливки з колекції музею). Іншою статтею в зазначеному розділі привертає увагу допис Юлії Стаднік про великоформатні монети у вигляді металевих кованих плит, що були поширеними у XVII–XVIII столітті. Але варто зауважити, що з високим ступенем імовірності

представлені в замітці музейні предмети можуть бути новоробленими монетами XIX століття або неавтентичними копіями, виготовленими спеціально для музейного експонування за відсутності автентичних подібних зразків дуже цікавих для відвідувача монет (Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова. Офіційна сторінка. Інші статті. Монети-плати XVIII ст.). Значну увагу наповнювачами офіційної інтернет-сторінки музею приділено опису всіх наявних колекцій, в тому числі й нумізматичної. У вкладці надано детальний опис структури нумізматичної колекції, яка «налічує майже 25000 монет, відображає економічний розвиток і товарно-грошовий обіг майже 50 країн світу», та наголошується, що нумізматична колекція музею формувалася «складалася протягом багатьох років, була започаткована на поч. XX ст. і продовжує поповнюватися новими надходженнями. За типами монет вона досить різноманітна: до її складу входять знаки оплати домонетного періоду, монети регулярного державного карбування, монети ювілейні, пам'ятні, пробні, новороби, монети спецвипусків, великовагові монети-плати тощо. Також у колекції зберігаються двадцять вісім скарбів різного наповнення» (Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова. Офіційна сторінка. Колекція. Нумізматика). Серед загальної інформації про дане зібрання міститься опис деяких монет різних історичних періодів та емітентів, дублюється із згаданих вище статей інформація про монетно-вагові зливки гривні та великоформатні мідні монети. На даній сторінці сайту досить інформативним для дослідників нумізматики та історії грошового обігу є контент щодо скарбів, які зберігаються в музеї: «Скарби, у тому числі монетні, є найцікавішою комплексною знахідкою і здебільшого несуть в собі історичну та археологічну цінність. Переважна частина скарбів колекції ХІМ була знайдена на території Харківської області протягом 50–60-х рр. XX ст. До їх складу належать як мідні, так і срібні російські, польські та литовські монети

періоду XVII–XVIII ст., а також монети 11 ханів Золотої Орди, датовані XIV ст.» (Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова. Офіційна сторінка. Колекція. Нумізматика).

На жаль, на офіційному сайті ХІМу немає можливості для дистанційного ознайомлення з нумізматичною колекцією, як до речі, із іншими колекціями цього музею, тому для науковців він може бути корисним лише для отримання попередньої інформації щодо предметів, які зберігаються в ХІМ, перед безпосередньою роботою у фондах.

Стосовно зарубіжних, зокрема європейських музейних установ, зупинимося на аналізі офіційного сайту Британського музею (далі – БМ.), який, безперечно, містить значний інформаційний потенціал для дослідників історії грошового обігу в усьому світі (Лузанова, 2020: 144-146). Найбільш цінним для дослідників нумізматики і боністики на даному сайті є сторінка Кафедри монет і медалей (Department of Coins and Medals). Сайт є зручним для науковців, адже передбачає дистанційну роботу з джерелами, що традиційно для європейських музейних та архівних установ. Щоб переглядати предмети із колекції Монети та медалі в навчальному кабінеті, потрібно заповнити заявку на навчальний кабінет та надіслати її електронною поштою: coins@britishmuseum.org. (Department of Coins and Medals).

Проведемо порівняння офіційних веб-сайтів НМІУ, ОАМ НАН України, ХІМ ім. М. Ф. Сумцова та БМ.

Усі вищезазначені сайти, за винятком НМІУ, є багатомовними, однак перелік підтримуваних мов доволі незначний (2 – 3). Також слід зауважити, що переклад на сайті <http://museum.kh.ua> є неповним: по суті для іноземних користувачів зроблена окрема сторінка сайту з перекладом англійською, тоді як інформація на інших сторінках, головне меню, логотип з назвою тощо завжди залишаються українською мовою.

На трьох із чотирьох досліджуваних сайтів (крім ОАМ) присутні посилання на соціальні мережі, що дозволяє їм застосовувати заходи SMM-маркетингу (Social Media Marketing), спрямованих на пізнаваність бренду, роботу з цільовою аудиторією, підвищення рівня лояльності та налаштування зворотного зв'язку з користувачами.

Як видно з базового url-префіксу, українські веб-сайти музеїв використовують незахищений протокол передачі даних http. Коли підключення до сайту незахищене, браузер, особливо від Google, будуть показувати користувачам повідомлення про те, що на сайті незахищене з'єднання і що вони можуть стати жертвою шахраїв. Існує також ризик підміни інформації на самому сайті (наприклад, підміни реклами власника на рекламу зловмисника). Зазначені фактори можуть значно знизити конверсію, адже мало хто захоче залишати дані на сайті, з якого їх можуть викрасти. Захищене з'єднання є обов'язковим для тих сайтів, де користувачі вводять і передають конфіденційну інформацію (особисті дані, деталі доступу, реквізити платіжних карт) – загалом на будь-яких сайтах з авторизацією, взаємодією з платіжними системами, поштовими сервісами. Оскільки на веб-ресурсах українських музеїв немає сервісів реєстрації/авторизації користувачів та будь-яких послуг з продажу послуг/продукції, то для них на сьогоднішній день це необов'язкова умова використання захищеного протоколу https. Разом з тим Google наполегливо рекомендує приділяти більше уваги рівню безпеки сайту та довіри не тільки з боку користувачів, але й пошукової системи.

Офіційний веб-сайт БМ, хоча і не містить сервісів, де користувачі можуть вводити й передавати особисту чи конфіденційну інформацію, проте має безпечне з'єднання, більш високий індекс швидкодії (категорія В – дуже добре), значно кращі показники відвідуваності (основні відвідувачі – представники Великобританії (35,4%), США (22,3%), Китаю

(3,5%), Італії (3,1%) (Market intelligence platform), окрему сторінку з детальною картою закладу. На жаль, веб-сайти українських музеїв відсутні в базі даних SimilarWeb, що не дозволяє нам аналізувати географію їх відвідувачів.

Час завантаження головної сторінки на <https://www.britishmuseum.org/> дещо більший за українські (трохи більше 2 секунд на десктоп-пристроях), однак тут слід враховувати значно більший обсяг представленого на ній контенту. Для надання комерційних послуг функціонує окремий веб-сайт <https://www.britishmuseumshoponline.org/>, те саме стосується іншомовної версії сайту (переклад зроблено лиш китайською мовою) – табл. 1. Сьогодні пошукові системи «звертають увагу на такі показники, як швидкодія сервера, час завантаження сторінок, ефективне кодування зображень, коректне відображення контенту на мобільних пристроях, валідний веб-код та ін.» (В. Крашенінін). Проте, як видно з табл. 1, суттєвим недоліком сайтів українських музеїв є їх низька швидкодія, проблеми з адаптивністю (відображенням на мобільних пристроях), некоректний код, не належним чином налаштований веб-сервер тощо, що не тільки зменшує довіру до них пошукових систем, але й відштовхує відвідувачів, для яких важлива не лише якість контенту, але і юзабіліті, адаптивність, кросбраузерність. Так, згідно з даними моніторингового порталу <https://gtmetrix.com> ранг досліджуваних вітчизняних сайтів знаходиться в межах F–D (тобто, нижчий за середній), тоді як гарним показником можна вважати B, а відмінним – A.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика офіційних веб-сайтів
 Національного музею історії України, Одеського
 археологічного музею НАН України, Харківського
 історичного музею імені М. Ф. Сумцова та
 Британського музею

Показник	Національний музей історії України	Одеський археологічний музей НАН України	Харківський історичний музей ім. М. Ф. Сумцова	The British Museum
Сторінка у Вікіпедії	+	+	+	+
Кількість мов (назви)	1	3 (ukr, rus, en)	2 (ukr, en)	2 (en, chinese)*
Переходів на сайт (в місяць, за даними Google)	556	189	906	3590
Індекс швидкодії сайту (більше – краще)**	F (16%)	D (62%)	F (48%)	B (81%)
Підключення сайту	Безпечне (захищений протокол передачі)	Небезпечне (незахищений протокол передачі)	Небезпечне (незахищений протокол передачі)	Безпечне (захищений протокол передачі)
Авторизація користувачів	-	-	-	+ / -***
Інтернет-магазин	- / +****	-	-	+ / -****
Сервіси онлайн-оплати	- / +****	-	-	+ / -****
Наявність favicon (графічний логотип)	-	-	+	+
Карта музею	-	-	-	+
Контактна інформація	+	+	+	+
Посилання на соціальні мережі	+ (facebook, youtube, instagram)	-	+ (facebook, youtube, instagram)	+ (facebook, twitter, youtube, instagram)

* функціонує окремий сайт <http://britishmuseum.org.cn/>

** дані моніторингового порталу <https://gtmetrix.com>

*** для сервісів розроблена окрема версія сайту за посиланням <https://www.britishmuseumshoponline.org/>

**** сервіси реалізовані на сторінці <https://nmiu.kontramarka.ua/>, яка не відноситься до досліджуваного сайту

Наявність сторінки, присвяченої нумізматиці	+	+	+	+
Час завантаження сторінки нумізматики (менше – краще)**	2,9 с	1,0 с	1,3 с	2,1 с

Висновки. Аналіз нумізматичних сторінок на офіційних сайтах НМІУ й ОАМ та їхніх функціональних напрямків вказує на ряд методологічних помилок, допущених під час структурування колекції, які, ймовірно, були закладені через радянські ідеологеми та на відповідне спотворення історичного минулого. Перш за все, віднесення до російської нумізматики монет Київської Русі та руських земель в період пізнього середньовіччя та раннього нового часу. Можемо стверджувати, що проаналізовані в статті офіційні Інтернет-сайти ряду українських музеїв мають значний інформаційний потенціал у плані популяризації роботи музею, але, на жаль, мінімальний для науковців. Прикро, що на офіційних сайтах Національного музею історії України, Одеського археологічного музею НАН України та Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова немає можливості для дистанційного ознайомлення з нумізматичною колекцією, як до речі, з іншими колекціями цих музеїв, тому для науковців дані Інтернет-ресурси можуть бути корисними лише для отримання попередньої інформації щодо предметів, які зберігаються в музейних установах, перед безпосередньою роботою у фондах. Власне, ці музейні Інтернет-ресурси спрямовані, переважно, на популяризацію та PR музейних установ і радше виконують функції зв'язків із громадськістю, а не є базою для наукових досліджень. Водночас офіційний сайт Британського музею зручний для науковців, адже передбачає дистанційну роботу з джерелами, що традиційно для європейських музейних та архівних установ.

Також необхідно зазначити, що суттєвим недоліком сайтів українських музеїв є їх низька швидкодія, проблеми з адаптивністю (відображенням на мобільних пристроях), некоректний код, не належним чином налаштований веб-сервер тощо, що не лише зменшує довіру до них пошукових систем, але й відштовхує відвідувачів, для яких важлива не лише якість контенту, а й юзабіліті, адаптивність, кросбраузерність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко-Гагарін А.С. (2020). Музей, що заробляє. Manual для маркетолога. Київ: Логос. 200 с.

2. Бойко-Гагарін А. (2017). Фальшивомонетництво у Центральній та Східній Європі в добу Середньовіччя та раннього Нового часу. Київ. 549 с.

3. Головацька І. (2009) Особливості використання Інтернет-ресурсів бібліотеками Галичини. *Вісник Книжкової палати*. № 4. С.23–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2009_4_10 (Дата звернення: 22.10.2020).

4. Зварич В.В. Нумизматический словарь. Львов: Издательское объединение «Вища школа». 338 с.

5. Коцур В.П. (2013). Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. *Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей*. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький. С.3– 8.

6. Kotsur V. (2016). Methodological issues of modern numismatic research: materials of «black» archeology and scientific research. *Forum Numizmatyczne: Peniadz i mennice*. №1. С.7-9.

7. Крашенінін В. У чому полягає технічний SEO аудит сайту? URL: <https://cutt.ly/khZl85h>.

8. Крижанівський А. (2019). Визначення ступенів рідкості при складанні каталогу на прикладі монет Галицької Русі XIV-XV ст. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 3. С. 67–76. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-67-76>.

9. Кулешов С. (2018). Три фальшиві середньовічні західноєвропейські денарії, знайдені в Рівненській області. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.2. С. 43–51. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-43-51>.

10. Лузанова А. (2020). Нумізматика на сайті Британського музею. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ. С.144-146

11. Mielczarek, M. and Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Східноєвропейський історичний вісник*. №13, С. 33–39. doi: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.13.190763>

12. Myzgin K. (2017). Roman Republican Coins and Their Imitations from the Territory of Ukraine and Belarus. Warszawa.

13. Мойсеєнко М. (2018). Хронологія знахідок в Україні срібляників типу IV Володимира Святославича. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.2. С.32-42.

14. Нечитайло В.В. (2019). Інформаційний потенціал Інтернет-ресурсів у вивченні проблем грошового обігу України-Гетьманщини. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей*. Серія «Історичні науки». Вип. 7. С. 77-87.

15. Орлик В.М. (2013). Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «*Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі*». м. Київ, 14 берез. 2013 р., Київ, 2013. С. 129-133.

16. Орлик В.М. (2017). Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях). *Український нумізматичний щорічник*. Вип.1. 2017 С.37-74.

17. Орлик В.М., Орлик С.В. (2019). Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України.

Універсум історії та археології. Том. 2 (27). Вип 2. С. 5-27. doi 10.15421/26190201

18. Орлик С.В., Бойко-Гагарін А.С. (2017). Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник*. № 1. С.143-164.

19. Орлик В. (2018). До питання ідентифікації монет Банату Северин із зображенням чоловічої фігури та хреста у щиті під короною. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.2. С. 81-93. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-81-93> (Дата звернення: 22.10.2020).

20. Orlyk V. (2016). A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Kuchmeister von Sternberg Found in Chernihivschyna. *Acta Archaeologica Lodziensia*. №62. P. 93-97.

21. Потин В.М. (1986). Введение в нумизматику. *Труды Государственного Ордена Ленина Эрмитажа*. Ленинград: Искусство. Т. 26. С.69-160.

22. Хромова І. (2013). Нумізматика в музейних Інтернет-ресурсах України. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* : Зб. наук. пр. Ч. 21: Електронні інформаційні ресурси. С. 203-207.

23. Швець О. (2015). Використання інформаційних ресурсів у нумізматичних дослідженнях. Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики в системі допоміжних історичних дисциплін», 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2015. С.15-18.

24. Шевчук О. (2019). Інформаційні можливості сайту Національного Банку України в дослідженні проблем історії грошового обігу в Україні. Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки. Вип.8. С. 320-335. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-320-335.

25. Шпортун О. (2016). Нумізматичні веб-сайти України. *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice Studia I Materialy*. № 1. Bialystok. С. 174-179.

Інтернет-ресурси

26. Department of Coins and Medals. URL: <https://cutt.ly/9hZlxjn>.

27. Львівський історичний музей. Офіційна сторінка. URL: <https://cutt.ly/XhZlvVV>.

28. Market intelligence platform. URL: <https://www.similarweb.com>.

29. Музей грошей Національного Банку України. Офіційна сторінка. URL: <https://museum.bank.gov.ua/museum/>.

30. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. URL: <https://nmiu.org/>.

31. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Виставка з історії грошового обігу. URL: <https://cutt.ly/FhZlmM9>.

32. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фонди національного музею історії України. URL: <https://cutt.ly/xhZIWTo>.

33. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. НумізMATика. URL: <https://cutt.ly/MhZIELH>.

34. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. НумізMATика. Монети Греції, Риму та Сходу. URL: <https://cutt.ly/8hZIR8f>.

35. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. НумізMATика. Монети Київської Русі, Червоної Русі (львівські монети), Київського князівства (Володимира Ольгердовича), удільних князівств північно-східної Русі, Московського царства, Російської імперії. URL: <https://cutt.ly/0hZlYkx>.

36. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. НумізMATика. Монети СРСР та пострадянських країн. URL: <https://cutt.ly/nhZlUxn>.

37. Національний музей історії України. Офіційна сторінка. Фондові колекції. НумізMATика. Монети Західної Європи, Америки та Австралії. URL: <https://cutt.ly/LhZlIIM>.

38. Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. URL: <http://www.archaeology.odessa.ua/>.

39. Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. URL: <https://cutt.ly/IhZlPlb>.

40. Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. Антична нумізматика (Греція, Рим) URL: <https://cutt.ly/9hZlSZy>.

41. Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. Нумізматика Західної Європи. URL: <https://cutt.ly/NhZlGaP>.

42. Одеський археологічний музей. Офіційна сторінка. Відділ нумізматики. Російська нумізматика. URL: <https://cutt.ly/khZlJSt>.

43. Харківський історичний музей ім. М.Ф. Сумцова. Офіційна сторінка. URL: <http://museum.kh.ua/>.

44. Харківський історичний музей ім. М.Ф. Сумцова. Офіційна сторінка. Колекції. Нумізматика. URL: <https://cutt.ly/ehZlXr4GTmetrix>. Website Speed and Performance Optimization. URL: <https://gtmetrix.com>.

REFERENCES

1. Boyko-Naharin, A.S. (2020). *Muzey, shcho zaroblyaye. Manual dlya marketoloha* [Earning museum. Manual for the marketer]. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].

2. Boiko-Naharin, A. (2017). *Falshyvomonetnytstvo u Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi v dobu Serednovichchia ta rannoho Novoho chasu* [Counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle Ages and Early Modern Times]. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Holovatska, I. (2009) *Osoblyvosti vykorystannia Internet-resursiv bibliotekamy Halychyny*[Features of the use of Internet resources by libraries in Galicia]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 4. 23-26. [in Ukrainian].

4. Zvarych V.V. (1980) *Numizmaticheskii slovar'*. [Numismatic Dictionary]. Lvov. [in Russian].

5. Kotsur, V.P. (2013). *Aktualni napriamy ta orhanizatsiini*

zasady suchasnykh doslidzhen serednovichnoi numizmatyky v Ukraini. [Current trends and organizational principles of modern studies of medieval numismatics in Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – The scientific notes of the Ukrainian history*. (33). 3-8. [in Ukrainian].

6. Kotsur, V. (2016). Methodological issues of modern numismatic research: materials of «black» archeology and scientific research. *Forum Numizmatyczne: Peniadz i mennice*, 1. 7-9. [in English].

7. Krasheninina, V. U chomu polyahaye tekhnichnyy SEO audyt saytu? [What is a technical SEO audit of the site?]. Retrieved from <https://cutt.ly/khZl85h> [in Ukrainian].

8. Kryzhanivskyi, A. (2019). Vyznachennya stupeniv ridskynosti pry skladanni katalogu na prykladi monet Halyts'koyi Rusy XIV-XV st. [Determination of the degree of rarity in the compilation of the catalog on the example of coins of Galician Rus' in XIV-XV centuries]. *Ukrayins'kyi numizmatychnyy shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, (3), 67-76. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-67-76> [in Ukrainian].

9. Kuleshov, S. (2018). Try falshyvi serednovichni zakhidnoevropeyski denarii, znaideni v Rivnenskkii oblasti [Three fake western european deniers find in Rivne region]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, (2), 43-51. Retrieved from <https://cutt.ly/6hZzxUX> [in Ukrainian].

10. Luzanova, A. (2020). Numizmatyka na sayti Brytans'koho muzeyu []. *Istoriya, arkhelohiya, informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktual'ni problemy nauky ta osvity*. I Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, 13 travnya 2020 r. Kropyvnyts'kyy: TsNTU. 144-146. [in Ukrainian].

11. Mielczarek, M. and Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoevropeys'kyi istorychnyy visnyk– Eastern European Historical Bulletin*, 13, 33-39. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.13.190763> [in English].

12. Myzgin, K. (2017). Roman Republican Coins and Their Imitations from the Territory of Ukraine and Belarus. Warszawa. [in English].

13. Moiseenko, N. (2018). Khronolohiya znakhidok v Ukrayini sriblyanykiv typu IV Volodymyra Svyatoslavycha [Chronology of the finds of the srebreniks of Vladimir's Svyatoslavich type IV]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*. (2). 32-42. [in Ukrainian].

14. Nechytailo, V.V. (2019). Informatsiyni potentsial Internet-resursiv u vyvchenni problem hroshovoho obihu Ukrainy-Hetmanshchyny [Information potential of Internet resources in studying the problems of money circulation of Ukraine-Hetmanate]. *Sotsium. Document. Communication. – Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh statei*. Seriia «Istorychni nauky». (7). 77-87. [in Ukrainian].

15. Orlyk, V.M. (2013). Informatsiyni potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv) [Information potential of WEB-resources in numismatic research (on the example of coins of the Crusaders)]. *Materialy naukovoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan: problemy vzaiemodii na suchasnomu etapi»*, 14 bereznia 2013 r., m. Kyiv. 129-133. [in Ukrainian].

16. Orlyk, V.M. (2017). Topohrafiia znakhidok v Ukraini monet derzhavy Tevtonskoho ordenu v Prussii ta yii Livonskoho viddilennia (zvedeni vidomosti po oblastiakh) [Topography of finds in Ukraine of coins of the Teutonic Order in Prussia and its Livonian branch (summary information by region)]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*. (1). 37-74. [in Ukrainian].

17. Orlyk, V. M. & Orlyk, S. V. (2019) Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkeolohii – Universum of history and archeology*. 2 (27). 2, 5-27. [in Ukrainian].

18. Orlyk, S. V. & Boiko-Haharin, A. S. (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Money counterfeiting in Ukraine during the WWI]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*. (1). 143-164. [in Ukrainian].

19. Orlyk, V. (2018). Do pytannia identyfikatsii monet Banatu Severyn iz zobrazhenniam cholovichoï fihury ta khresta u shchyti pid koronoïu [To the issue of the identification of the coins of the Banate of Severin with the image of the man's figure and a cross in the shield under the crown]. *The Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*. (2). 81-93. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-81-93> [in Ukrainian].

20. Orlyk, V. (2016). A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Kùchmeister von Sternberg Found in Chernihivschyna. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 62. 93-97 [in English].

21. Potin, V.M. (1986). Vvedenie v numizmatiku [Introduction to numismatics]. *Trudy Gosudarstvennogo Ordena Lenina Ermitazha – Proceedings of the State Order of Lenin Hermitage*. Leningrad: Iskusstvo. (26). 69-160 [in Russian].

22. Khromova, I. (2013). Numizmatyka v muzeinykh Internet-resursakh Ukrainy [Numismatics in museum Internet resources of Ukraine]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky – Special historical disciplines: questions of theory and methodology*. (21). 203-207 [in Ukrainian].

23. Shvets, O. (2015). Vykorystannia informatsiinykh resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh [Use of information resources in numismatic research]. *Tezy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni problemy numizmatyky v systemi dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin»*, 5-6 lystopada 2015 r. Kirovohrad–Kyiv–Pereiaslav–Khmelnyskyi. 15-18 [in Ukrainian].

24. Shevchuk, O. (2019). *Informatsiini mozhlyvosti сайту Natsionalnoho Banku Ukrainy v doslidzhenni problem istorii*

hroshovoho obihu v Ukraini. [Informational possibilities of the National Bank of Ukraine Web -site in research of the history problems of monetary circulation in Ukraine]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. - Society. Document. Communication. (8). 320-335 DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-320-335. [in Ukrainian].

25. Shportun, O. (2016). Numizmatychni veb-sayty Ukrayiny [Numismatic websites of Ukraine]. *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice Studia I Materialy*. 1. 174-179 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В останні десятиріччя стрімкого розвитку набула інформатизація суспільства, а мережа Інтернет стала невід'ємною частиною не лише суспільного життя як основне джерело інформації, а й обов'язковим інструментом для наукових досліджень. Проблема використання Web-ресурсів у наукових, зокрема нумізматичних дослідженнях, активно вивчається протягом останніх десятиліть. Зрозуміло, що такий важливий інформаційний ресурс як Інтернет, містить різнопланову інформацію з різних напрямків наукових досліджень, у тому числі й з нумізматики. Ця інформація міститься на різноманітних вітчизняних та зарубіжних сайтах.

На жаль, українські музейні Інтернет-ресурси спрямовані переважно на популяризацію та PR музейних установ і радше виконують функції зв'язків із громадськістю, а не є базою для наукових досліджень. Водночас офіційний сайт Британського музею є зручним для науковців, адже передбачає дистанційну роботу з джерелами, що традиційно для європейських музейних та архівних установ.

Також необхідно зазначити, що суттєвим недоліком сайтів українських музеїв є їх низька швидкодія, проблеми з адаптивністю (відображенням на мобільних пристроях), некоректний код, не належним чином налаштований веб-сервер тощо, що не лише зменшує довіру до них пошукових систем, але й відштовхує відвідувачів, для яких важлива не

лише якiсть контенту, а i юзабілітi, адаптивнiсть, кросбраузернiсть.

Ключові слова: WEB-ресурси, офіційні сайти музеїв, нумізматика, Національний музей історії України, Одеський археологічний музей, Харківський історичний музей, Британський музей, популяризація музейної діяльності.

АННОТАЦІЯ

В последние десятилетия стремительное развитие приобрела информатизация общества, а сеть Интернет стала неотъемлемой частью не только общественной жизни, как основной источник информации, но и обязательным инструментом для научных исследований. Проблема использования Web-ресурсов в научных, в частности, нумизматических исследованиях, активно изучается в течение последних десятилетий. Понятно, что такой важный информационный ресурс как Интернет, содержит разноплановую информацию по различным направлениям научных исследований, в том числе и по нумизматике. Эта информация содержится на различных отечественных и зарубежных сайтах.

К сожалению, украинские музейные Интернет-ресурсы направлены преимущественно на популяризацию и PR музейных учреждений, и скорее выполняют функции связей с общественностью, а не базы для научных исследований. В то же время официальный сайт Британского музея является удобным для ученых, ведь предполагает удаленную работу с источниками, что кстати, является традиционным для европейских музейных и архивных учреждений.

Также необходимо отметить, что существенным недостатком сайтов украинских музеев является их низкое быстроедействие, проблемы с адаптивностью (отображением на мобильных устройствах), некорректный код, не должным образом настроен веб-сервер, не только уменьшает доверие к ним поисковых систем, но и отталкивает посетителей, для

которых важно не только качество контента, но и юзабилити, адаптивность, кроссбраузерность.

Ключевые слова: *WEB-ресурсы, официальные сайты музеев, нумизматика, Национальный музей истории Украины, Одесский археологический музей, Харьковский исторический музей, Британский музей, популяризация музейной деятельности.*

УДК 930=161.2(043)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-423-439>

NEWS WEB-SITES AS THE SOURCE FOR STUDY OF COUNTERFEITING IN UKRAINE

САЙТИ НОВИН ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА В УКРАЇНІ

САЙТЫ НОВОСТЕЙ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЧЕСТВА В УКРАИНЕ

Олексій Шевчук,

кандидат юридичних наук,
військовослужбовець
Alex2365480@gmail.com
ORCID 0000-0002-2449-6894
Researcher ID: AAE 5861-2019

Oleksiy Shevchuk,

PhD in Law Sciences,
the military serviceman
Alex2365480@gmail.com
ORCID 0000-0002-2449-6894
Researcher ID: AAE 5861-2019

Андрій Бойко-Гагарін,

кандидат історичних наук,
старший зберігач фондів
boiko.gagarin@ukr.net
ORCID 0000-0003-4610-3665
Національний Банк України.
вул. Інститутська, 9, м. Київ,
01601, Україна

Andrii Boiko-Gagarin,

Ph.D. in Historical science,
the senior treasurer
boiko.gagarin@ukr.net
ORCID 0000-0003-4610-3665
National Bank of Ukraine
Instytutska str. 9, Kyiv, 01601,
Ukraine

ABSTRACT

Counterfeiting of money made by criminals with the purpose of making illegal profits and deceiving the population dates back to the appearance of the first coin in human history. Of those under the counterfeiting of money occurs in parallel with the development of monetary affairs. Counterfeiting of Ukrainian money began with the appearance of the first credit notes printed in 1917 in Kyiv. In

modern scientific historiography is paid a quite sporadic attention over the issue of counterfeiting money in independent Ukraine. The main trends and features of counterfeiting money in our time are investigated in this paper by analyzing the reports of counterfeit money or their producers according to the news sites in the Internet. The most popular are reports of the common prototypes of counterfeits, as well as statistics related to the number of detected counterfeits in the country. The information agency's data is often based on official reports of the National Bank of Ukraine or statements by a spokesman of the National Police of Ukraine.

The highest concentration of detection of counterfeit money today is recorded in the Western Ukraine and Odessa region. In the process of state counteraction against counterfeiting, there have been unusual cases: attempts to prove the solvency with gambling money when crossing the state border; making money transfers through the services of a logistics company etc. Users of payment terminals and ATMs have not been protected yet from receiving a counterfeit money.

Technologically, the most counterfeits are made using inkjet printers, the most popular prototypes for counterfeiters are banknotes of 500 hryvnia and 100 US dollars, meanwhile euro and Russian rubles are losing their appeal. Attempts to pay for goods and services with the souvenir money became common in Ukraine. It is noteworthy that among the information sources we have processed any cases about the detection of the counterfeit coins.

Keywords: *WEB-resources, news sites, counterfeiting, fraud, hryvnia, National Bank of Ukraine, Ukrainian national Police.*

Постановка проблеми. У всі часи влада будь-якої держави всіляко намагалась підвищувати ефективність ведення боротьби із фальшивомонетництвом (Коцур; Бойко-Гагарін, 2019: 108-124). Незаконне виготовлення грошей не лише завдавало шкоди добробуту населення, а й підривало довіру платників податків до держави, її фінансової системи. Дослідження історії фальшування грошей в добу

Середньовіччя академіком В. Коцуром віднесено до актуальних напрямків наукових пошуків в системі спеціальних галузей історичної науки (Коцур, 2013: 3-8), що не втрачає значимості в дослідженні вказаного напрямку в незалежній Україні. Вивчення історії фальшування грошей в Україні вимагає залучення широкого комплексу різнопланових джерел (Орлик; Орлик, 2019: 5-27; Бойко-Гагарін, 2019: 55-75), серед яких – сайти новин в мережі Інтернет, що досліджуються в наведеному контексті вперше.

Метою статті є аналіз інформації про фальшиві гроші в Україні, опублікованої на Інтернет-сайтах новин у різних регіонах, з метою виявлення закономірностей та особливостей інформування населення про випадки виявлення фальшивих грошей на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. У різні часи в Україні застосовували дієві методи для попередження розповсюдження фальшивих грошей: в добу Середньовіччя використовували друковані брошури із описами поширених на ринку монет (Бойко-Гагарін, 2017: 19), в імперський період мешканці радились між собою та з особами, які найчастіше мали справу із готівковими коштами (Бойко-Гагарін, 2020-а: 25-32), забезпечували централізоване державне інформування фінансових структур та органів поліції про виявлення фальшивих грошей (Kotsur; Boiko-Gagarin, 2019: 66-77). Також населення могло отримати цінну інформацію про небезпеку, пов'язану із фальшивими грошима, через найпоширеніший на той час інструмент комунікації – газети (Бойко-Гагарін, 2018-а: 132-149). Сьогодні газети як вид інформаційного джерела поступово відходять на другорядний план, перевага надається Інтернет-сторінкам.

Підробка українських грошей почалася із появою в Українській Народній Республіці найпершого кредитового білету в 100 карбованців у 1917 році (Бойко-Гагарін, Родіонова, 2018: 22-25) та популярних пізніше розмінних марок шагів (Орлик, Бойко-Гагарін, 2017: 143-164), а продовжилася в

незалежній Україні підrobкою купонів, карбованців багаторазового використання, та українських карбованців 1991-1994 років, гривень, а також іноземної валюти (Бойко-Гагарін, Шевчук, 2019: 91-94). Винятком не стали навіть інвестиційні та комеморативні монети Національного Банку України (Бойко-Гагарін, 2018-b: 4-5).

Ми повністю підтримуємо висновки професора В. Орлика про вагоме значення та високий інформаційний потенціал Інтернет-джерел (Орлик, 2013: 129-133), які дозволяють також вводити в науковий обіг раніше не відомі різновиди давніх монет за матеріалами повідомлень на платформах для спілкування колекціонерів та любителів старовини (Нечитайло, 2019), з використанням відомостей електронних архівів нумізматичних аукціонів (Бойко-Гагарін, 2020-b: 195-205). Офіційна сторінка Національного Банку України має вагомий інформаційний потенціал у вивченні сучасного стану грошового обігу в Україні (Шевчук, 2019: 320-335), на дані цієї сторінки нерідко посилаються портали новин, повідомляючи про фальшивомонетництво. Наприклад, редакція інформаційного порталу «Точка Доступу» поширює дані НБУ про відсоткові співвідношення номіналів виявлених підроблених грошей у національній валюті, вказуючи на лідерство (61%) серед вилучених підробок фальшивих грошей банкнот 500 гривень зразка 2006 року, а також наводить динаміку зростання та зменшення кількості виявлених підробок за номіналами. В публікації також подано дані про частку фальшивих банкнот у відношенні до загальної кількості готівки на рівні 0,00036% (тобто на 1 мільйон банкнот припадає 3,6 шт. фальшивих), наведене порівняння вітчизняної статистики виявлення фальшивих грошей із даними країн ЄС та США, що дозволяє констатувати наявність в Україні значно нижчого показника (Нацбанк оприлюднив вражаючі дані про фальшиві гроші в Україні, 2018).

Інформація прес-служби НБУ про те, що найчастіше з-поміж підробок трапляються банкноти номіналом саме 500

гривень, поширюється також іншими порталами новин – 16 березня 2018 року про це повідомляє львівський портал 0372.ua, підкреслюючи при цьому факт виготовлення підробок із застосуванням копіювальної та комп'ютерної техніки, а зокрема й лазерних та струменевих принтерів, а відтак значно менша частка підробок виготовлена типографським поліграфічним способом. Автори допису на порталі також припускають, що громадяни – жертви отримання фальшивих грошей – рідко звертаються в поліцію із заявами про злочин (В Україні найчастіше підробляють саме найвищий номінал – 500 гривень, 2018).

Список «лідерів» серед прототипів фальшування іноземних банкнот популярний портал «Ліга. Фінанси» наводить в повідомленні на своєму сайті від 27 квітня 2018 року (Топ-5 валютних фальшивок, 2018). У виданні констатують тенденцію зміни орієнтирів фальшивомонетників, які поступово переходять з фальшування американського долара, виявляючи підвищений інтерес до гривні, натомість різко зникає зацікавленість у фальшуванні євро та російських рублів. Інформатор вважає найпопулярнішою для фальшування банкнотою саме американські 100 доларів, далі за рівнем популярності – 200 та 50 євро, найменшою є кількість підробок дороговартісних банкнот – 5000 російських рублів та 100 євро.

Засоби масової інформації також посилаються на дані й інших достовірних джерел, зокрема, 18 лютого 2018 року портал «Народна Правда» цитує інтерв'ю газети «Сьогодні» з речницею Департаменту захисту економіки Національної поліції України – Наталією Калиновською, яка зазначає, що фальшиві банкноти найвищого номіналу із банкнотного ряду в 500, 200 та 100 гривень наразі можна отримати навіть в банкоматах, технічне обладнання яких часто неспроможне виявити підроблені банкноти, оскільки їх виявлення можливе лише за умови огляду експертом в оснащеній спеціальній лабораторії. Речниця також згадала про часті випадки шахрайства та обману із використанням сувенірних грошей, які

зловмисники намагаються видати за справжні, а також назвала регіони найбільшого поширення підробок – Західні області України (Україну заповнили фальшиві гроші, 2018).

Дійсно, матеріали сайтів багатьох інших інформаційних агенств містять свідчення про виявлення фальшивих грошей на Заході України. Так, портал 24tv.ua цитує повідомлення начальника відділу протидії злочинам у фінансовій, банківській сферах та зовнішньоекономічній діяльності Департаменту захисту економіки Національної поліції України Руслана Стрембіцького, який назвав області найчастішого виявлення підробок, серед яких Одеська, Закарпатська, Львівська та Волинська. Службовець також коротко окреслив основні відмінні риси фальшивих банкнот: відсутність частини водяних знаків, невідповідність фактури паперу та різниця відчуттів при дотику (У поліції розповіли, у яких областях України найчастіше виявляють підроблені гроші, 2018).

10 травня 2018 року «ЗІК» повідомляє про зафіксований випадок збуту фальшивомонетником підроблених банкнот у платіжні термінали у Яворівському районі Львівщини (На Львівщині чоловік збував фальшиві гроші через платіжні термінали, 2018).

Спроба збуту фальшивих грошей була зафіксована прикордонниками на державному кордоні України із Польщею. Інформаційний портал «vlasno.info» інформує, що 7 лютого 2018 року о 8:50 троє громадян України під час перетину кордону у пункті пропуску Щегині-Медика пред'явили польським прикордонникам купюри із настільної гри з метою доказу своєї платоспроможності, як це часто вимагається при перетині кордону країн Шенгенської зони. За пред'явлення ігрових грошей, подібних до 50, 100 та 500 євро, винні понесли покарання у вигляді 4 місяців позбавлення волі із заборонаю в'їзду на територію Польщі на невідомий термін (Українці підсунули польським прикордонникам фальшиві купюри, 2018).

13 лютого 2018 року інформаційний портал «Uzhorod.net.ua» повідомляє про масове виявлення фальшивих гривень в банкоматах, що перетворює Закарпатську область у лідируючу за кількістю випадків виявлення фальшивих грошей (На Закарпатті почастишали виявлення фальшивих грошей у банкоматах, 2018). Популярність на шпальтах одразу декількох порталів новин Закарпаття здобув мешканець Волині, який намагався збути фальшиві гроші в Мукачеві. Правоохоронцям стало відомо, що у лютому 2018 року двоє мешканців міста Ківерці Волинської області збувають у різних обмінних пунктах міста фальшиві швейцарські франки (Волинянин у Мукачеві обмінював фальшиві гроші, 2018), виготовлені за допомогою струменевого принтера, загальна сума збитків оцінена в 156 тисяч гривень (У Мукачеві чоловік з Волині намагався збути підроблені гроші, 2018).

Якщо приїжджих збувальників (мовою слідчих – «гастролерів»), мешканців Волині, затримано на Закарпатті, то на території Волині стали відомими збувальники підробок із Дніпропетровщини (На Волині судили фальшивомонетників із Дніпропетровщини, 2018), які збували фальшиві 500-гривневі банкноти на автомобільних заправках у Любомльському районі області, під час затримання мали із собою 12500 фальшивих гривень зазначеними банкнотами. Затримані отримали покарання у вигляді позбавлення волі строком на 7 років 6 місяців для раніше судимого ініціатора збуту та строком на 6 років для його напарника (На Волині засудили фальшивомонетників, 2018). Жертвою збуту фальшивих грошей став депутат селищної ради с. Іваничі, Роман Чипинюк, який отримав фальшиві 100 гривень переказом в логістичній компанії «Нова Пошта» (Волинському депутату на «Новій Пошті» дали грошовий переказ із фальшивою банкнотою, 2018).

Фігуруванням у справах значних сум підроблених грошей та досить великих партій фальшивих банкнот характеризується діяльність фальшивомонетників української столиці. 30 січня

2018 року у Києві службою безпеки ПриватБанку затримано чоловіка, який намагався внести в касу банку 300.000 фальшивих гривень у розрахунок за придбаний автомобіль. Керівником служби безпеки ПриватБанку Сергієм Болотиним зазначено, що отримані клієнтом банку при обміні у нелегального мініяйли паперові вироби (11000 доларів США) скоріше є сувенірними грошима, тому збувальнику загрожує звинувачення лише у шахрайстві (У Києві служба безпеки ПриватБанку вилучила велику партію фальшивої гривні, 2018). Із більшим розмахом намагався діяти 25-річний киянин, який, домовившись із власником обмінного пункту через Інтернет, намагався збути 11000 фальшивих доларів США, запакувавши їх в упаковку, подібну до банківської, причому частина грошей була справжньою (Мешканець Кисва намагався здати в обміннику 11 тис. фальшивих доларів, 2018).

Висновки. Проблема підробки грошей відома людству з моменту виникнення перших грошей, аналогічно і в Україні – підробка паперових грошових знаків відома ще з часів появи найперших українських кредитових білетів. Серед джерел, які можуть бути ефективно застосовані в процесі вивчення процесів фальшування грошей в сучасній Україні, вперше проаналізовано та використано публікації сайтів новин в мережі Інтернет. Проаналізувавши матеріали публікацій новин, ми встановили, що найбільшій популярності набувають повідомлення про поширені прототипи підробок, а також статистичні дані про кількість виявлених фальсифікатів. В якості джерела інформації агенства новин найчастіше спираються на офіційні повідомлення Національного Банку України, заяви речника Національної поліції України.

Регіонами найбільшої концентрації виявлення фальшивих грошей сьогодні є Західна Україна та Одещина. В процесі затримання осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням фальшивих грошей, зафіксовано і нестандартні випадки: спроби підтвердити ігровими грошима свою платоспроможність під час перетину кордону, оформлення

грошових переказів через сервіси логістичної компанії. Незахищеними від отримання фальшивих грошей стали також користувачі банківського готівкового обладнання – платіжних терміналів та банкоматів.

Більшість підробок виготовлено за допомогою струменевих принтерів, найбільш популярними прототипами для фальшивомонетників є банкноти номіналом 500 гривень та 100 доларів США, на Закарпатті зафіксований випадок спроби збуту швейцарських франків, натомість євро та російські рублі зустрічають привабливість для зловмисників.

Значного поширення в Україні набуває такий вид шахрайства, як спроби розрахунку сувенірними грошима. Показово, що серед опрацьованих нами інформаційних джерел не зафіксовано випадків виявлення в Україні фальшивих монет.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Інтернет-ресурси

1. В Україні найчастіше підробляють саме найвищий номінал – 500 гривень. Суспільство. 16 березня 2018 року. URL: <https://www.0372.ua/news/1982976>.
2. Волинському депутату на «Новій Пошті» дали грошовий переказ із фальшивою банкнотою. URL: <https://cutt.ly/qhZvSS8>
3. Волинянин у Мукачеві обмінював фальшиві гроші. URL: <https://cutt.ly/UhZvD62>.
4. Мешканець Києва намагався здати в обміннику 11 тис. фальшивих доларів. URL: <https://cutt.ly/YhZvG0g>.
5. На Волині засудили фальшивомонетників. URL: <https://cutt.ly/VhZvJqM>
6. На Волині судили фальшивомонетників із Дніпропетровщини. URL: <https://cutt.ly/mhZvKpJ>.
7. На Закарпатті почастішали виявлення фальшивих грошей у банкоматах. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/121273>.
8. На Львівщині чоловік збував фальшиві гроші через платіжні термінали. URL: <https://cutt.ly/KhZvZuX>.

9. Нацбанк оприлюднив вражаючі дані про фальшиві гроші в Україні (ІНФОГРАФІКА). Точка доступу. 5 березня 2018 року. URL: <https://cutt.ly/0hZvXkJ>.

10. Топ-5 валютних фальшивок. Какие банкноты подделывают чаще всего. Лига. Финансы. URL: <https://cutt.ly/1hZvX8V>.

11. У Києві служба безпеки ПриватБанку вилучила велику партію фальшивої гривні. URL: <https://cutt.ly/1hZvVTU>.

12. У Мукачеві чоловік з Волині намагався збути підроблені гроші. URL: <https://cutt.ly/khZvBjn>.

13. У поліції розповіли, у яких областях України найчастіше виявляють підроблені гроші. URL: <https://cutt.ly/FhZvNne>.

14. Україну заповнили фальшиві гроші. Народна правда. URL: <https://cutt.ly/1hZvMAF>.

15. Українці підсунули польським прикордонникам фальшиві купюри. URL: <https://cutt.ly/uhZv0Hr>.

Література

16. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddnpiarianshchyna (over Dnipro land). East European historical bulletin. Issue 11. Drohobych, 2019. P. 66-77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701.

17. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.

18. Бойко-Гагарин А., Родіонова О. Тогочасні підробки 100 карбованців 1917 року у колекції НМІУ. Нумізматика і фалеристика. № 3. Київ, 2018. С. 22-25.

19. Бойко-Гагарин А., Шевчук О. Фальшиві банкноти на грошовому ринку України (1990-2000 рр.). Тези доповідей. XIII міжнародна наукова конференція. Історія торгівлі, податків і мита. м. Дніпро, 24-25 жовтня 2019 р. Київ: Інститут історії України, 2019. С. 91-94.

20. Бойко-Гагарін А.С. Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет та банкнот в кінці XIX – початку XX століття. Український нумізматичний щорічник. № 2. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 132-149. DOI: 10.31470/2616-6275-2018-2.

21. Бойко-Гагарін А.С. Репліки інвестиційних монет України – потреба колекційного ринку чи фальшивомонетництво? Нумізматика і фалеристика. № 4. Київ, 2018. С. 4-5.

22. Бойко-Гагарін А.С. Самостійна перевірка справжності грошей населенням України у XIX – поч. XX ст. Часопис української історії. Вип. 42. Київ, 2020. С. 25-32. DOI: 10.17721/2522-4111.2020.42.3.

23. Бойко-Гагарін А.С. Точасні підробки монет та банкнот Російської імперії у продажах на нумізматичних аукціонах. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne»*. № 4. Białystok, 2020. S. 195-205.

24. Бойко-Гагарін А.С. Характеристика джерел вивчення фальшивих монет та банкнот в грошовому обігу України в імперську добу (1795-1917). Соціум. Документ. Комунікація. № 8. Серія: Історичні науки. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М. 2019. С. 55-75. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-55-75.

25. Коцур В.П. Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 3-8.

26. Коцур В.П., Бойко-Гагарін А.С. Державна політика протидії фальшивомонетництву в Російській імперії у кін. XIX – поч. XX ст. *Universum Historiae et Archeologiae*. Vol. 2 (27). Issue 2. Дніпро, 2019. С. 108-124. DOI: 10.15421/26190208.

27. Нечитайло В. Грошовий обіг на території Гетьманщини (1648-1764 рр.). Автореф. дис....канд. іст. наук: 07.00.06. Переяслав-Хмельницький, 2019. 15 с.

28. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю. Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. 14 березня 2013 р. Київ, 2013. С. 129-133.

29. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. Універсум історії та археології. 2019. Том. 2 (27). Вип 2. Дніпро. С. 5-27.

30. Орлик С.В., Бойко-Гагарін А.С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. Український нумізматичний щорічник. Переяслав-Хмельницький, 2017. № 1. С. 143-164.

31. Шевчук О. Інформаційні можливості сайту Національного Банку України в дослідженні проблем історії грошового обігу в Україні. Соціум. Документ. Комунікація. № 8. Серія: Історичні науки. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М. 2019. С. 320-335. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-320-335

REFERENCES

1. Boiko-Naharin, A. & Rodionova, O. (2018) *Tohochasni pidrobky 100 karbovantsiv 1917 roku u kolektsii NMIU*. [Old forgeries of the 100 Ukrainian karbovanets of 1917 in the NMUH collection]. *Numizmatyka i falerystyka*. 3. 22-25 [in Ukrainian].
2. Boiko-Naharin, A. & Shevchuk, O. (2019). *Falshyvi banknoty na hroshovomu rynku Ukrainy (1990–2000 rr.)*. [Counterfeit banknotes on the money market of Ukraine (1990-2000)]. Abstract of papers. *XIII mizhnarodna naukova konferentsiia. Istoriiia torhivli, podatkov i myta*. [XIII International Scientific Conference. History of trade, taxes and duties]. 91-94 [in Ukrainian].
3. Boiko-Naharin, A. S. (2018) *Hazetna periodyky yak dzherelo vyychennia protsesiv falshuvannia monet ta banknot v kintsy XIX – pochatku XX stolittia*. [The newspapers periodicals as the source of

study of the process of counterfeiting coins and banknotes during the late XIX – the early XX centuries]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*. 2. 132-149 [in Ukrainian].

4. Boiko-Haharin, A. S. (2018). *Repliki investytsiinykh monet Ukrainy – potreba kolektsiinoho rynku chy falshyvomonetnytstvo? [Replicas of investment coins of Ukraine – the need of the collection market or counterfeiting?]*. *Numizmatyka i falerystyka [Numismatics and faleristics]*. (4). 4-5 [in Ukrainian].

5. Boiko-Haharin, A. S. (2019) *Kharakterystyka dzherel vvychennia falshyvyykh monet ta banknot v hroshovomu obihu Ukrainy v impersku dobu (1795-1917)*. [The characteristics of the sources of study of the counterfeit coins and banknotes in the monetary circulation of Ukraine during the imperial era (1795-1917)]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Seriia: Istorychni nauky*. 8. 55-75. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-55-75 [in Ukrainian].

6. Boiko-Haharin, A. S. (2020). *Samostiina perevirka spravzhnosti hroshei naseleнням Ukrainy u XIX – poch. XX st.* [Self verification of the authenticity of money by the population of Ukraine in the XIX – beginning XX cent.]. *Chasopys ukrainskoi istorii*. [Journal of Ukrainian history]. (42). 25-32. DOI: 10.17721/2522-4111.2020.42.3.

7. Boiko-Haharin, A. S. (2020). *Tohochasni pidrobky monet ta banknot Rosiiskoi imperii u prodazhakh na numizmatychnykh auktsionakh*. [The counterfeits of coins and banknotes of the Russian empire in the numismatic auctions sale]. Abstract of papers: *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*. 4. 195-205 [in Polish].

8. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Fal'shivomonetnichestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v jepohu Srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni* [The coin counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle age and early Modern time]. Kiev: *Ukrainskaja konfederacija zhurnalistov* [in Russian].

9. Kotsur, V. P. & Boiko-Gagarin, A. S. (2019) Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. (11). 66-77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701 [in English].

10. Kotsur, V. P. & Boiko-Haharin, A. S. (2019). *Derzhavna polityka protydii falshyvomonetnytstvu v Rosiiskii imperii u kin. XIX – poch. XX st.* [State policy against counterfeiting in the Russian Empire in the late XIX – the early XX century]. *Universum Historiae et Archeologiae*. 2 (27). Ed. 2. 108-124. DOI: 10.15421/26190208 [in Ukrainian].
11. Kotsur, V. P. (2013). *Aktualni napriamy ta orhanizatsiini zasady suchasnykh doslidzhen serednovichnoi numizmatyky v Ukraini*. [Current trends and organizational principles of modern studies of medieval numismatics in Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii* [The scientific notes of the Ukrainian history]. (33). 3-8 [in Ukrainian].
12. Nechytailo, V.V. (2019). *Hroshovyi obih na terytorii Hetmanshchyny (1648-1764 rr.)*. [Money circulation in the territory of the Hetman State (1648-1764)]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). 15 [in Ukrainian].
13. Orlyk, S. V. & Boiko-Haharin, A. S. (2017) *Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny* [Money counterfeiting in Ukraine during the WWI]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk* [The Ukrainian Numismatic Annual]. (1). 143-164 [in Ukrainian].
14. Orlyk, V. M. & Orlyk, S. V. (2019) *Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy*. [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkheolohii*. [Universum of history and archeology]. Vol. 2 (27). Ed. 2. Dnipro. 5-27 [in Ukrainian].
15. Orlyk, V. M. (2013). *Informatsiyni potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv)* [The informational potential of the WEB-resources (on example of coins of the Crusader States)]. *Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan: problemy vzaiemodii na suchasnomu etapi* [Archival and source knowledge sciences: problems of interaction at the present stage]. 129-133 [in Ukrainian].

16. Shevchuk, O. (2019). *Informatsiini mozhlyvosti сайту Natsionalnoho Banku Ukrainy v doslidzhenni problem istorii hroshovoho obihu v Ukraini*. [Informational possibilities of the National Bank of Ukraine Web-site in research of the history problems of monetary circulation in Ukraine]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*. [Society. Document. Communication]. (8). 320-335. DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-320-335 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Підробки грошей, виготовлені злочинцями з метою отримання незаконного прибутку та обману населення, виникли з часів появи найпершої монети в історії людства. З тих під фальшування грошей відбувається паралельно із розвитком грошової справи. Фальшування власне українських грошей розпочалось ще з часів появи найперших кредитових білетів, друкованих 1917 року в Києві. У сучасній науковій історіографії питанню фальшування грошей в незалежній Україні приділено увагу досить спорадично. Основні тенденції та особливості фальшування грошей в наш час у цій роботі досліджено шляхом аналізу повідомлень про виявлення підроблених грошей чи їх виробників за даними сайтів новин в мережі Інтернет. Найбільшій популярності набувають повідомлення про особливо поширені прототипи підробок, а також статистичні дані, пов'язані із кількістю виявлених в країні фальсифікатів. Інформаційні агентства найчастіше спираються на офіційні повідомлення Національного Банку України або заяви речника Національної поліції України.

Найбільша концентрація виявлення фальшивих грошей була зафіксована у Західних регіонах України та в Одеській області. У процесі державної протидії фальшивомонетництву відзначено нестандартні випадки: спроби підтвердити ігровими грошима свою платоспроможність під час перетину кордону, оформлення грошових переказів через сервіси логістичної компанії. Незахищеними від отримання фальшивих грошей стали користувачі платіжних терміналів та банкоматів.

Технологічно більшість підробок виготовлена за допомогою струменевих принтерів, найбільш популярними прототипами для фальшивомонетників є банкноти номіналом 500 гривень та 100 доларів США, причому євро та російські рублі втрачають свою привабливість. Поширеними в Україні є спроби розрахунку сувенірними грошима. Показово, що в опрацьованих нами інформаційних джерелах не зафіксовано випадків виявлення фальшивих монет.

Ключові слова: WEB-ресурси, сайти новин, підробка грошей, фальшивомонетництво, гривня, Національний Банк України, Національна поліція України.

АННОТАЦІЯ

Подделки денег, изготовленные преступниками с целью получения незаконной прибыли и обмана населения, возникли со времен появления самой первой монеты в истории человечества. С тех пор под фальсификации денег происходит параллельно с развитием денежного дела. Подделка украинских денег началась уже с появлением первых кредитных билетов, напечатанных в 1917 году в Киеве. В современной научной историографии проблеме фальсификации денег в независимой Украине уделяется довольно мало внимания. Основные тенденции и особенности фальсификации денег в наше время исследованы в этой статье путем анализа сообщений сайтов новостей в Интернете. Наиболее популярными являются отчеты о прототипах подделок, а также статистика, связанная с количеством обнаруженных подделок в стране. Свои данные информагентства часто основывают на официальных отчетах Национального банка Украины, либо же заявлениях представителя Национальной полиции Украины.

Наибольшая концентрация выявления фальшивых денег сегодня зафиксирована в Западной Украине и Одесской области. В процессе государственного противодействия фальшивомонетничеству наблюдались и необычные случаи:

попытки доказать свою платежеспособность игровыми деньгами при пересечении государственной границы, а также осуществление денежных переводов через услуги логистической компании и т.п. Пользователи платежных терминалов и банкоматов теперь уже не защищены от получения фальшивых денег.

Технологически больше всего подделок производится при помощи струйных принтеров, наиболее популярными прототипами для фальсификаторов являются банкноты номиналом 500 гривен и 100 долларов США, а евро и российские рубли теряют свою привлекательность. Попытки оплатить товары и услуги сувенирными деньгами в Украине стали весьма частым явлением. Примечательно, что среди источников информации нами не обнаружено сведений о выявлении поддельных монет.

Ключевые слова: WEB-ресурсы, сайты новостей, подделка денег, фальшивомонетничество, гривна, Национальный Банк Украины, Национальная полиция Украины.

УДК 314/316:321.7]:329.733

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-440-466>

**CIVIL CONTEXT OF UKRAINIAN SOCIETY
CONSOLIDATION**

**ГРОМАДЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ КОНСОЛІДАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ**

**ГРАЖДАНСКИЙ КОНТЕКСТ КОНСОЛИДАЦИИ
УКРАИНСКОГО СОЦИУМА**

Людмила Шимченко,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри
документознавства та
методики навчання

ShymchenkoL@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2165-1377

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький ДПУ імені

Григорія Сковороди», вул.

Сухомлинського, 30, м.

Переяслав-Хмельницький,

Київська обл., Україна, 08401

Ljudmila Shimchenko,

Candidate of Philosophical
Science, Associate Professor of
Document Sciences and
Teaching Methodology

Department

ShymchenkoL@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2165-1377

SHEE «Pereaslav-Khmelnyskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical Universitu», 30,

Sukhomlynskyi Street,

Pereaslav-Khmelnyskyi, Kyiv

region, Ukraine, 08400

ABSTRACT

The world community as societies of every country of the world need consolidation for resistance to those threats that directly affect the basis of entity – life, health, procreation, security, property, well-being. Not only COVID-19 can be referred to such threats, the confrontation in a struggle for world leadership, but also a number of local wars which scale has increased over millennia and have a tend to increase. Six years of military actions,

annexed Crimea, millions of migrants, and total impoverishment of the population do not make a complete list of threats that Ukraine is experiencing.

Countering threats is possible only through consolidation of the society to achieve a goal everyone supports – a sovereign, independent, democratic, legal and social state; working people living well; popularly supported government; birth rate prevailing over mortality. Consolidation has become the necessity that everyone, both the government and society, must work on to ensure. Therefore, topic we chose for research is one of elements of looking for a way to consolidate the society in Ukraine, and therefore is relevant.

So accordingly, the purpose of the article is to explore a civic factor as one of elements of Ukrainian society consolidation.

The article analyzes a factor of religion as a powerful lever of influence on a humanitarian sphere of life being able to adjust mentality, promote awareness of ideals and bring united around the most important of them. But the main emphasis is put on civic identification and civil society built upon it as more powerful factors in the consolidation of society. Also it analyzed a factor of freedom as a value, without which all other values lose their sense, and its presence expands a space of human possibilities in relation to oneself as an active participant in social processes, as domination over oneself.

Freedom of independent choice becomes a basis of civic identification of a person and ensures formation of a new quality – civil consciousness. All this is possible in a democratic state, where a citizen is assigned with a role of that axis around which all life should revolve and all this should be a kind of national idea for Ukraine in the future.

The article pays great attention to the factor of civic identification as a specific mechanism of socialization of an individual, essence of which is conscious identification of own fate with a fate of a country. Particular attention is paid to «civil consciousness» as a qualitative feature of a citizen who is ready

and able to permanently and effectively participate in solving public problems – to wit, an active participant in a civil society.

Civic identification is able and will be able to find a new collective and personal identity through a culture of citizenship, which, associated with the idea of democracy and democratic values such as freedom, political equality, social justice, tolerance, will lead citizens to consolidation, certainty about the national idea.

Keywords: *society, consolidation, freedom, democracy, civic identification, civil consciousness, civil society.*

Постановка проблеми. Вагомими умовами органічного входження України до Європейського простору, до світової спільноти є: віднайдення продуктивного, гармонійного, збалансованого синтезу власних цивілізаційних засад і передового світового досвіду; забезпечення ефективного взаємозв'язку процесу самоорганізації, самореалізації нації з національними культурними цінностями, духовною й природною спадщиною; визначення ефективної державної моделі поряд із формуванням впливового громадянського суспільства; досягнення макроекономічної стабільності як гаранта поступального суспільного розвитку; подальша розбудова демократичних засад життєдіяльності українського суспільства через механізми забезпечення конституційних прав і свобод громадян та ін.

В такому контексті доречним є звернення поглядів політиків, громадян і науковців до питань пошуку нових форм консолідації українського соціуму, які б гарантували безпеку економічно-політичного розвитку, стабільність суспільних процесів, успішність подальшого державотворення та укріплення віри в правильності вибраного вектору поступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами консолідації суспільства опікуються державні органи влади. Теоретичним дослідженням проблеми займаються: Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса

НАН України, Центр Разумкова та ін. Серед науковців, що докладають зусиль по наданню пропозицій по консолідації українського суспільства варто відмітити С. І. Пирожкова (Пирожков, 2017, 7), Ю. П. Богуцького (Богуцький: 2017, 7), Е. М. Лібанову (Лібанова: 2017, 7), О.М.Майбороду (Майборода: 2017, 7), О. О.Рафальського (Рафальський: 2018, 5), М. Т. Степико (Степико: 2019, 6) та ін.

Метою статті, відповідно, постає: дослідити громадянський чинник як один із елементів консолідації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні спостерігається фрагментація соціуму через ідеологічне протистояння цілком полярних політичних сил, що по-різному пропонують розбудовувати країну. Така протилежність поглядів коштувала Україні тисячі загиблих, десятки тисяч зламаних доль, втрату території Криму. Кому необхідністю постає консолідувати соціум і така консолідація повинна відбуватися на цілком гуманістичних, демократичних принципах.

Історія знає стабільно внутрішню силу, що в певні часи консолідувала українське суспільство – це релігію як таку, щодо якої важко назвати часи, коли вона не визначала спільні духовні засади людського роду, які впливають із загальних основ соціального життя соціуму (Бенеш, 1993: 112). Саме релігія має потужні важелі впливу на гуманітарну сферу життя соціуму так як здатна коригувати менталітет, сприяти усвідомленню ідеалів та згуртовувати навколо найістотніших з них, спонукати спадкоємність творчої діяльності поколінь – тобто забезпечувати життєдіяльність соціуму. Тому доречним є осмислення релігії як такої, що має сприяти соціальній консолідації соціуму з метою досягнення соціальної злагоди в трансформаційний період, насичений аномаліями, цивілізаційною некомпетентністю, синдромом недовіри, колективним почуттям сорому, кризою ідентичності та легітимності, дистанціюванням від державних чи політичних

інститутів, що себе скомпрометували; відторгненням нав'язуваних світоглядних і поведінкових стереотипів, зануренням в міжособистісні відносини, зниженням рівня довіри до середовища свого існування.

Відповідно до українських зтяжних та обтяжених війною кризових умов, так як «природа не визнає порожнеч» і відбувається актуалізація релігії, знову затребуваними стають такі цінності як Бог, нація, сім'я. Адаптивні можливості українських громадян виявилися невідповідними темпам соціодинаміки, що й спонукало частину соціуму звернутися до одвічних начал, намагаючись знайти свої корені-сили. Потреба мати орієнтири в усіх сферах буття, відповідати часу, бути активним учасником світобудування, втілюючи в собі, наскільки це є можливим, повноту буття, й привело велику частину українців до релігії.

Але, на наш погляд, релігія в Україні не лише не консолідувала соціум, а в певній мірі, з допомогою політичних сил, привела до своєрідного розколу, розділивши віруючих на прихильників Московського чи Київського патріархатів. Крім того, зважаючи на те, що Україна є світською державою, що тривалий час, перебуваючи в складі СРСР, знаходилась в зоні атеїстичного впливу на рівні офіційної політики держави, навряд чи можна стверджувати про домінантність релігійних цінностей і визначальну роль Церкви. Тому взяти на себе основну відповідальність за консолідацію суспільства в Україні релігія в даний час не зможе.

Політичні партії в Україні, як основа формування нині державних органів влади всіх рівнів, є настільки ідеологічно нестійкими, часто непослідовними в своїх діях, кишеньковими за формуванням та бізнесовими за намірами, що забезпечити консолідацію українського соціуму їм навряд чи вдасться.

Пропонована науковцями національна ідея, під якою до дев'яностих років ХХ століття вважали – досягнення незалежності, то нині такою ідеєю може бути – консолідація соціуму для збереження і розвитку України як повноцінної

держави, гідної зайняти і в Європі, і в світі належне рівноправне місце.

Отже, залишається основною консолідуючою силою людина з її прагненням до кращого майбутнього, з наміром керувати процесом, щоб не допустити гіршого, без наміру шукати інших «хлібів» на чужині, а тому – готова діяти тут і сьогодні. В цьому випадку ми маємо справу з людиною, що ідентифікує себе, через офіційне визнання – громадянство, з державою Україною і готовою використати всі важелі громадянства для більш успішного поступу країни. В певній мірі ми зацентрували увагу на громадянській ідентифікації, так як інші ідентифікації (релігійна, політична, етнічна) знецінені настільки, що консолідувати суспільство не можуть в цей складний трансформаційний період. Громадянська ідентифікація, на наш погляд, здатна і зможе віднайти нову колективну й персональну ідентичність: першу – у формі громадянського суспільства; другу – у формі громадянськості. Спробуємо це розкрити.

Погоджуючись з тим, що ідентичність є винаходом модерну і, що пов'язують її з підйомом індивідуалізму в плані самоконструювання не лише в річищі економічної суверенності чи культурної романтизації *ego*, а особливо в політичній площині – у конструюванні інституту громадянства державинації, бажанням постає виокремити громадянську ідентифікацію, де індивідуальна і колективна ідентичності стали занадто близькими завдяки відповідальності за суспільний результат.

З'ясування сутнісних ознак громадянської ідентифікації ми розпочнемо з питання встановлення демократії, адже демократичний лад у країні є необхідною передумовою формування повноцінної громадянської ідентичності в її населення. Хоча взаємозв'язок між цими двома явищами не такий простий, він двобічний: процес громадянської ідентифікації не може повноцінно перебігати в країні з недемократичним устроєм так само, як і демократія не може

бути встановлена там, де ідентичності особистостей не доросли до рівня громадських.

Прихильники учасницької (партисипаторної) демократії: Б.Барбер, К.Пейтмен, М.Вольцер мають рацію, коли говорять, що активний характер соціального буття передбачає втягування громадян у клопіт і турботи, небезпеки, стреси і негаразди, пов'язані з управлінням суспільними справами. Вони наголошують на єдності соціальних і політичних аспектів демократії, на значенні громадянської залученості й громадянської добротності (Бенеш, 1993: 102-103).

По-справжньому демократичне громадянство виявляє себе в самоорганізації і самоврядуванні на всіх рівнях життя, формуючи громадянське суспільство. У такому соціумі громадянин стає режисером власного життя, але це не означає, що він може залишити напризволяще сферу суспільного життя – хоч би якою клопітливо-багатоманітною і складною вона була. Цілком на добровільній основі громадяни формують громадські інститути, які діють на самоврядних засадах у межах законів, поступово перебирають на себе повноваження з контролю над сферами соціальної життєдіяльності, вільніше реалізуючи при цьому свої права і свободи. На даному етапі відбувається остаточне самовизначення індивіда – якщо діяльність громадських інститутів і участь в них громадян задовольняє як соціально так і морально, відбувається процес громадянської ідентифікації, який і сприяє успіхам консолідації соціуму та державній розбудові.

Свідома активна участь в громадських інститутах передбачає високу компетентність громадян у суспільних справах, але й при мало підготовленості громадянина не слід усувати його від участі у суспільних процесах, необхідно навчити його суспільній діяльності і переконати жити за принципом, запропонованим російським письменником А.Платоновим: «без мене народ неповний». При цьому не забувати слова Е.Бенеша: «Передусім демократія означає працю, працю велику, головним чином малопомітну, працю

систематичну, наполегливу, постійну і напружену» (Грабовець & Яковенко, 2001: 107).

Для консолідації українського соціуму важливим є його громадянська компетентність, тобто його знання про можливість і способи відстоювання прав, свобод, інтересів. Такі знання і їх використання є цінністю, яка забезпечує життєздатність і стійкість демократичного ладу. Якщо особа із знанням справи починає діяти, використовувати права і свободи, виникає необхідність в усвідомленій відповідальності за прийняті рішення і вчинені дії. У компетенцію громадянина входить увесь спектр його суспільного існування, усе те, що творить мережу соціальних відносин. Компетентність громадянина проявляється в обізнаності щодо тих справ, які можуть вимагати його безпосереднього втручання. Глибина обізнаності повинна полягати в знанні законів, механізмів, процедур через які можна впливати на владні структури, на приватних власників при економічних чи право-соціальних порушеннях. Обізнаність дає змогу висловити суспільні, політичні чи економічні погляди на соціально-державні відносини, підтримати владні перетворення чи, навпаки, опротестувати певні дії. Обізнаність єднає соціум в напрямку досягнення поставлених цілей, забезпечує правові можливості, надає гарантію на подолання перешкод у суспільному поступі.

Для підтримання постійної компетентності громадяни повинні бути зацікавленими у власній освіченості, постійній поінформованості, особистому учасництві в суспільних справах, пильності щодо ставлення інших громадян до надбань і цінностей демократії. Тому навчання протягом життя є ще одним вагомим елементом консолідації соціуму.

До таких же важливих елементів консолідації соціуму слід віднести свободу, під якою розуміється, з одного боку, уникнення від гноблення, від втручання інших в особисті справи людини, з іншого, – як свобода панування над самим собою, самостійність вибору за власним уподобанням та свідоме самовиявлення. В контексті консолідації даний елемент є особливо важливим.

Щоправда, розрізняють негативну й позитивну свободу. Перша досягається звільненням від гноблення, рабства і залежності та забезпечується наданням формально юридичних прав. Друга для свого прояву потребує певних соціально-економічних, політичних і культурних умов, а використовується для розвитку особистих здібностей, реалізації прагнень. Між собою ці два вияви свободи є суперечливими. З негативною свободою пов'язуються такі поняття як автономність, індивідуалізм, нерівність, при цьому відбувається ігнорування проблем бідності, частина громадян не може скористатися своїми правами через матеріальні нестатки. Отже, негативізм свободи полягає у незабезпеченості дотримання принципу однакової свободи для всіх.

Позитивна свобода підтримує соціальність, комунітаризм і більшу соціальну рівність, що теж є не зовсім позитивною якістю через загрозу індивідуальній свободі. При цьому звернути увагу потрібно ще на один факт негативізму, на якому наголошував Гегель у «Філософії права», а досвід західноєвропейської цивілізації підтвердив ці прояви – кожного разу, як тільки суспільство посилювало систему соціального захисту й бралось регулювати суспільні зв'язки, одночасно зменшувалися стимули до праці й сповільнювалися темпи розвитку суспільного виробництва, зростали можливості ухилитися від суспільно корисної праці й зростав соціальний паразитизм.

Як бачимо, людина має соціальний простір особистості, де певним сегментом є простір свободи, в якому індивід належить лише собі і може приймати будь-які рішення стосовно себе. Величина цього простору, на наш погляд, залежить від рівня почуття людиною себе як частини суспільного цілого; від міри усвідомлення своїх можливостей; від глибини загальної освіченості і вміння використати її; від міри власної моральності; від зовнішніх чинників, головним з яких є суб'єкт, суб'єктивна сторона та міра обмеженості. Для системи консолідації соціуму варто, зваживши на такі

особливості «свободи», врахувати можливі її негативні прояви, щоб своєчасно запропонувати інший шлях поступу, врахувавши, що сучасна цивілізаційна орієнтація пов'язана з виділенням громадянину ролі тої вісі, навколо якої обертається в державних суспільствах все життя. Це і є та основна серединна спрямованість використання свободи, яку громадяни мають як основу в своєму єднанні для досягнення поставленої мети.

Ось чому обмеженість свободи одного громадянина є мінімально необхідною в міру потреб захисту свободи іншого громадянина. При порушенні встановленої межі в дію вступає закон для відновлення порушення свободи. Таким чином, свобода є ключовою цінністю, без якої всі інші втрачають сенс, але при цьому на варті свободи повинні стояти самі громадяни, які ідентифікують себе з цим соціумом, державою і використовують свободу для самовираження.

Отже, в залежності від рівня користування свободою, громадянство, за Т. Г. Маршалом, може бути пасивним і активним. Пасивне громадянство ґрунтується на тому, що ліберально-демократичні держави гарантують для своїх підданих сукупність політичних, громадянських і соціальних прав, перетворюючи їх при цьому на громадян. Концепція активного громадянства передбачає здатність людини користуватися наданими їй правами та виконувати свої обов'язки перед демократичною державою. Активність має пов'язуватись із творенням матеріальних і духовних благ, із залученістю в загальносуспільну діяльність, зі здатністю до самоврядування – тобто, із культурою громадянськості – якісною ознакою громадянина – усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо суспільства, громади, інших громадян (Енциклопедія, 2000: 104).

Якісна ознака своєю суттю повинна передбачати глибину громадянського усвідомлення через використання громадянських прав у задоволенні власних потреб і примноженні особистих надбань, через можливість

усвідомленого відношення до збільшення суспільних надбань в ім'я суспільного блага. Глибина громадянського усвідомлення, у свою чергу, пов'язана з почуттям соціальної солідарності. Проявом солідарності, найчастіше, є усвідомлена активність. Продемонстрований процес є нічим іншим, як процесом формування громадянськості, що і є основою консолідації громадянського суспільства.

Громадянськість, як морально-психологічна характеристика взаємодії особи з державою та іншими співгромадянами, передбачає визнання/не визнання легітимності існуючого порядку, проявляється в системі цінностей, установок, поглядів, ставлення до інших людей. Якщо в системі цінностей переважатимуть відчуття потреби в належності до політичної спільноти як своєрідного уособлення батьківщини і вся активність в загальному громадянському житті спрямовуватиметься на досягнення колективних ідей, тоді й відбуватиметься процес громадянської консолідації. У цілому, використання поняття «громадянськість» сприяє більш глибокому розумінню громадянського суспільства, дає можливість для поглибленого вивчення проблем зародження та становлення громадянської ідентифікації особистості, під якою, крім сприйняття і згоди із законодавством держави, громадянином якої є особа, потрібно ще й розуміти здатність володіти потрібними якостями для використання «спонтанних правил». Громадянська ідентифікація, таким чином, повинна проявлятися через «громадянськість», як якісну ознаку громадянина, здатного визнавати, підтримувати, дотримуватись державних правових норм, виконувати обов'язки та вміти користуватись своїми правами в ім'я задоволення власних і суспільних потреб.

При цьому знову не оминати питання про культуру громадянськості, яка забезпечує постійну й ефективну участь громадян у вирішенні загальносуспільних справ. З культурою громадянськості пов'язуються такі чесноти, як законослухняність та лояльність, патріотизм, тобто проявом

громадянськості є шанобливе ставлення та підтримка існуючих у соціумі норм життя, цінностей; готовність до самообмеження власної свободи в ім'я чинного законодавства; беззаперечність у дотриманні обов'язків; глибинні почуття любові до рідного краю; готовність служити соціуму.

Висновки. Таким чином, зважаючи на складні реалії сьогодення для України, найважливішим та найскладнішим залишається процес формування культури громадянськості, що будучи пов'язаною з підтримкою ідеї демократії та демократичних цінностей, як от свобода, політична рівність, соціальна справедливість, толерантність, спрямовує громадян до консолідації та громадянської ідентифікації, як усвідомлення необхідності участі у суспільних справах з вірою у власну спроможність змінювати, втручаючись у політичний процес. За рахунок громадянської ідентифікації забезпечується можливість консолідації соціуму, вибудовується національна ідея як дороговказ, а громадянське суспільство, на основі культури громадянськості, забезпечить досягнення цієї національної ідеї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бенеш Э. Демократия сегодня и завтра. *Вопросы истории*, 1993. № 1. С. 107-111.
2. Грабовець О., Яковенко Ю. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2001. № 3. С. 111-122.
3. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д.Міллера та ін. / Пер. з англ. Київ : Дух і Ліра, 2000. 472 с.
4. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 року. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>
5. Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

6. Степико М.Т. Проблеми реалізації консолідаційного потенціалу української нації. URL: <https://cutt.ly/ShTHdZQ>

7. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.

8. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.

REFERENCES

1. Benesh, E. (1993). *Demokratiia segodnia i zavtra* [Democracy today and tomorrow]. *Voprosy istorii*, no. 1. 107-111 [in Russian].

2. Hrabovets, O., Yakovenko, Yu., (2001). *Relihiia yak sotsialna tekhnolohiia konsolidatsii sotsiumu* [Religion as a social technology of society consolidation]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. 3. 111-122 [in Ukrainian].

3. *Entsyklopediia politychnoi dumky* (2000). [Encyclopedia of Political Thought]. D.Millera ta in. (Eds). Kyiv: Dukh i Lira. 472 [in Ukrainian].

4. *Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: shliakhy, vyklyky, perspektyvy* [Consolidation of Ukrainian society: ways, challenges, prospects]. *Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi dyskusii 16 hrudnia 2016 roku*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>. [in Ukrainian].

5. Rafalskyi, O. O. (2018). *Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: etnopolitychnyi vymir* [Consolidation of Ukrainian society: ethno-political dimension]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 400 [in Ukrainian].

6. Stepyko, M. T. (2019). *Problemy realizatsii konsolidatsiinoho potentsialu ukrainskoi natsii* [Problems of realization of consolidation potential of the Ukrainian nation]. Retrieved from <https://cutt.ly/ShTHdZQ> [in Ukrainian].

7. Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: natsionalna dopovid (2017). [Ukraine: the way to social consolidation: a national report]. S. I. Pyrozhhov, Yu.P. Bohutskiy, E. M. Libanova, O. M. Maiboroda ta in. (Eds.); Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv: NAN Ukrainy. 336 [in Ukrainian].

8. Tsvykh, V. F. (2002). Profspilky u hromadianskomu suspilstvi: teoriia, metodolohiia, praktyka [Trade unions in civil society: theory, methodology, practice]. Monograph. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». 376 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Світова спільнота, як і суспільства кожної з світових країн, потребують консолідації в протистоянні тим загрозам, які безпосередньо посягають на основу буття – життя, здоров'я, продовження роду, безпеку, власність, добробут. До таких загроз відносимо не лише COVID-19, протистояння в боротьбі за світове лідерство, а й ту кількість локальних війн, масштабність яких зростає на межі тисячоліть та має тенденцію до збільшення. Шість років військових дій, анексований Крим, мільйони мігруючого населення, тотальне збідніння населення – це далеко не повний перелік загроз, що характерними є для України.

Протистояти загрозам можливо лише консолідуючи суспільство для досягнення всіма підтриманої мети – суверенна, незалежна, демократична, правова та соціальна держава; працюючий, у достатку проживаючий народ; всенародно підтримувана влада; переважаюча народжуваність над смертністю. Консолідація стала тою необхідністю, над забезпеченням якої повинні працювати всі – і влада, і суспільство. Тому обрана нами тема для дослідження є одним із елементів пошуку шляху консолідації суспільства в Україні, а отже – актуальною.

Метою статті, відповідно, постає: дослідити громадянський чинник як один із елементів консолідації українського суспільства.

У статті проаналізовано фактор релігії, як потужний важіль впливу на гуманітарну сферу життя з можливістю коригувати менталітет, сприяти усвідомленню ідеалів та згуртувати навколо найістотніших із них. Але переважно акцентовано увагу на тому, що більш потужним фактором консолідації нинішнього суспільства постає громадянська ідентифікація та вибудоване на її основі громадянське суспільство.

Проаналізовано також фактор свободи як цінності, без якої всі інші цінності втрачають сенс, а за її наявності – розширюється простір можливостей людини щодо себе як активного учасника суспільних процесів, як панування над собою.

Свобода самостійного вибору стає основою громадянської ідентифікації особи та забезпечує формування нової якості – громадянськості. Все це є можливим в демократичній державі, де громадянину відводиться роль тої вісі, навколо якої повинне обертатися все життя і все це повинно бути для України своєрідною національною ідеєю на перспективу.

У статті велику увагу приділено фактору громадянської ідентифікації як специфічному механізму соціалізації особистості, сутністю якого є усвідомлене ототожнення своєї долі з долею країни. Особливу увагу звернуто на «громадянськість» як якісну ознаку громадянина, готового й здатного на постійну й ефективну участь у вирішенні загальносуспільних проблем – тобто активного учасника громадянського суспільства.

Громадянська ідентифікація здатна і зможе віднайти нову колективну й персональну ідентичність за рахунок культури громадянськості, що будучи пов'язаною з підтримкою ідеї демократії та демократичних цінностей, як от свобода, політична рівність, соціальна справедливість, толерантність, спрямує громадян до консолідації, визначеності щодо національної ідеї.

Ключові слова: суспільство, консолідація, свобода, демократія, громадянська ідентифікація, громадянськість, громадянське суспільство.

АННОТАЦІЯ

Мировое сообщество, как и общества каждой из мировых стран, требуют консолидации в противостоянии тем угрозам, которые непосредственно посягают на основу бытия – жизнь, здоровье, продолжение рода, безопасность, собственность, благополучие. К таким угрозам относим не только COVID-19, противостояние в борьбе за мировое лидерство, но и то количество локальных войн, масштабность которых выросла на рубеже тысячелетий и имеет тенденцию к увеличению. Шесть лет военных действий, аннексирован Крым, миллионы мигрирующего населения, тотальное обнищание населения – это далеко не полный перечень угроз, характерных для Украины.

Противостоять угрозам возможно только консолидируя общество для достижения всеми поддержанной цели – суверенное, независимое, демократическое, правовое и социальное государство; работающий, в избытке проживающий народ, всенародно поддерживаемая власть; преобладающая рождаемость над смертностью. Консолидация стала той необходимостью, над обеспечением которой должны работать все – и власть, и общество. Поэтому выбранная нами тема для исследования является одним из элементов поиска пути консолидации общества в Украине, а следовательно – актуальной.

Целью статьи, соответственно, возникает: исследовать гражданский фактор как один из элементов консолидации украинского общества.

В статье проанализированы фактор религии, как мощный рычаг влияния на гуманитарную сферу жизни с возможностью корректировать менталитет, способствовать осознанию идеалов и сплотить вокруг

существенных из них. Но в основном акцентировано внимание на том, что более мощным фактором консолидации общества возникает гражданская идентификация и выстроенное на ее основе гражданское общество. Проанализированы также фактор свободы как ценности, без которой все остальные ценности теряют смысл, а при ее наличии – расширяется пространство возможностей человека о себе как активного участника общественных процессов, как господство над собой.

Свобода самостоятельного выбора становится основой гражданской идентификации личности и обеспечивает формирование нового качества – гражданственности. Все это возможно в демократическом государстве, где гражданину отводится роль той оси, вокруг которой должно вращаться всю жизнь и все это должно быть для Украины своеобразной национальной идеей на перспективу.

В статье большое внимание уделено фактора гражданской идентификации как специфическом механизма социализации личности, сущностью которого является осознанное отождествление своей судьбы с судьбой страны. Особое внимание обращено на «гражданственность» как качественный признак гражданина, готового и способного на постоянную и эффективную участие в решении социальных проблем – то есть активного участника гражданского общества.

Гражданская идентификация способна и сможет найти новую коллективную и персональную идентичность за счет культуры гражданственности, что будучи связанной с поддержкой идеи демократии и демократических ценностей, как вот свобода, политическое равенство, социальная справедливость, толерантность, направит граждан к консолидации, определенности относительно национальной идеи.

Ключевые слова: общество, консолидация, свобода, демократия, гражданская идентификация, гражданственность, гражданское общество.

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University accepts economic articles for printing in the scientific collection «Society. Document. Communication»

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your submissions, you must log in to the website <https://sdc-journal.com> or register.

Requirements for design of the publication

The article is submitted in the original language (Ukrainian, Russian or English).

If the article is written in English, it is necessary to submit a translation (in Ukrainian or Russian) to the Editorial Board!

The main body of the article (*without annotations and literature*) should be at least 10 pages long. The total volume of the article should not exceed 25 pages.

Manuscripts undergo mandatory «blind» review.

Technical requirements for the article:

Margins: lower, upper – 2 sm; right – 1.5 sm; left – 3 sm.

Editor: MS Word.

Headset: Times New Roman, *pins (size) 14, spacing – 1.*

The text is typed without hyphenation.

Regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «», a dash is a short dash: «–». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function.

Tables in the text should be executed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word should be grouped together and be a single graphic object. All illustrations must be in black and white or in grayscale, you can use other fill modes (pattern).

The scientific article should contain the following necessary elements:

- statement of the problem in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- analysis of the latest research and publications in which the problem is solved and which the author relies on, the selection

of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;

- formulating the goals (goals) of the article, setting the task;
- presentation of the main research material with full justification of the scientific results;
- conclusions and prospects for further exploration in this direction.

The article is formulated as follows:

In the upper left corner: UDC code;

In the middle:

- title of the article (in English, capital letters, bold);
- title of the article (in Ukrainian, capital letters, bold);
- article title (in Russian, capital letters, bold);

In two columns:

On the left (in Ukrainian or Russian):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

On the right (in English):

- ***name, surname of the author (authors) (italics, bold);***
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

Width alignment:

Abstract of the article (in English, *italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in English, *italics*, 6-8 words)

Article text in original language (as required).

SOURCES AND LITERATURE (title in center, bold)

1. ...
2. ...

REFERENCES (title in center, bold)

1. ....
2. ...

Abstract of the article in Ukrainian (*italics*, volume – not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Ukrainian, *italics*, 6-8 words);

Abstract in Russian (*italics*, volume – not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Russian, *italics*, 6-8 words).

Citation and in-text references to literary sources are made in the **APA** style, for example (Petrenko, 2008); if the source page is specified, it is given through a colon, for example (Petrenko, 2008: 125).

Literature design

The literature is designed in accordance with the requirements of «DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly», of July 1, 2016)

References are made according to the APA standard

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

for transliteration of Russian text using the free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by a review of Ph.D., Doctor in the field of publication **or an extract from the protocol of the meeting of the department** on the recommendation of the article for publication. The review or extract from the protocol is submitted in the original or in scanned form by e-mail.

Tel.: (097) 923-16-08

Website of the collection of scientific works: <https://sdc-journal.com>

E-mail: sdc_redkolegia@ukr.net

Editorial Board

До авторів збірника Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» приймає до друку у науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://sdc-journal.com> або зареєструватись.

Вимоги до оформлення публікації

Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською або англійською).

Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно представити до редакції її переклад (українською або російською мовами)!

Обсяг основного тексту статті (*без анотацій та літератури*) має становити не менше 10 стор. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Рукописи проходять обов'язкове «сліпе» рецензування.

Технічні вимоги: Поля: *нижнє, верхнє* – 2 см; *праве* – 1,5 см; *ліве* – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: Times New Roman, *кегель* (розмір) 14, *інтервал* – 1.

Текст набирається без переносів.

Щодо символів: у тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «», тире – це коротке тире: «–». Не

потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також у них. Для запобігання цього потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Малюнки, виконані у Word, мають бути згруповані і являти собою один графічний об'єкт. Усі ілюстрації треба подавати в чорно-білому варіанті або у градаціях сірого кольору, можна використовувати інші способи заливки (узор).

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; актуальність теми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор (**обов'язково з покликаннями на праці цих авторів і внесенням їх до загального списку літератури!**), виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей (мети) статті, постановка завдання;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття повинна мати таку структуру:

У верхньому лівому кутку: Шифр УДК;

По центру:

- назва статті (англ. мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);
- назва статті (українською мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);
- назва статті (російською мовою, великими літерами, **напівжирним** шрифтом);

У двох колонках:

З лівого боку (українською або російською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, **напівжирним** шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де прає автор (автори).

З правого боку (англійською мовою):

- **ім'я, прізвище автора (авторів)** (курсивом, **напівжирним** шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де прає автор (автори).

Вирівнювання по ширині:

Анотація статті (англійською мовою, *курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)). **Ключові слова** (англійською мовою, *курсивом*, 6-8 слів)

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА (назва по центру, **напівжирним** шрифтом)

1. ...
2. ...

REFERENCES (назва по центру, **напівжирним** шрифтом)

1. ....
2. ...

Анотація статті українською мовою (*курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (українською мовою, *курсивом*, 6-8 слів);

Анотація російською мовою (*курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (російською мовою, *курсивом*, 6-8 слів).

Цитування та внутрішньотекстове покликання на літературні джерела здійснюються за стилем АРА, наприклад (Петренко, 2008); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2008: 125).

Оформлення літератури

Література оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016)

References оформлюється згідно стандарту АРА

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*);

для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

Довідки за телефоном: (097) 923-16-08

Сайт збірника наукових праць: <https://sdc-journal.com>

Електронна адреса: sdc_redkolegia@ukr.net

Редакційна колегія

***К авторам сборника
Уважаемые авторы!***

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Социум. Документ. Коммуникация» статьи по актуальным вопросам исторической науки, археологии, историографии, источниковедения и специальных исторических дисциплин (оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях), теории и практики исследований в области современных учебно-методических технологий подготовки специалистов.

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих публикаций, необходимо войти на сайт <https://sdc-journal.com> или зарегистрироваться.

Требования к оформлению публикации

Статья подается на языке оригинала (украинском, русском или английском).

Если статья написана на английском языке, необходимо представить в редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

Объем основного текста статьи (*без аннотаций и литературы*) должен составлять не менее 10 стр. Общий объем статьи не должен превышать 25 страниц.

Рукописи проходят обязательное «слепое» рецензирование.

Технические требования:

Поля: *нижнее, верхнее* – 2 см; *правое* – 1,5 см; *левое* – 3 см.

Редактор: MS Word. Гарнитура: Times New Roman, кегль (размер) 14, интервал – 1.

Текст набирается без переносов.

Относительно символов: в тексте необходимо использовать кавычки только такого образца: «», тире – это короткое тире «–». Не нужно ставить лишние пробелы, особенно перед квадратными или круглыми скобками, а также в них. Для предотвращения этого нужно использовать функцию «Непечатные знаки».

Таблицы в тексте должны быть выполнены в Excel или Word без заливки. Рисунки, выполненные в Word, должны быть сгруппированы и представлять собой один графический объект. Все иллюстрации надо подавать в черно-белом варианте или в градациях серого цвета, можно использовать другие способы заливки (узор).

Научная статья должна содержать следующие элементы:

- постановка проблемы в общем виде и связь с важными научными и практическими задачами; актуальность темы;
- анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор (**обязательно с ссылками на труды этих авторов и внесением их в общий список литературы!**), выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья;
- формулирование целей (цели) статьи, постановка задачи;
- изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.

Статья оформляется по следующей структуре:

В верхнем левом углу: Шифр УДК

По центру:

- название статьи (на англ. языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)
- название статьи (на украинском языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)
- название статьи (на русском языке, большими буквами, **полужирным** шрифтом)

В двух колонках:

С левой стороны (на украинском или русском языке):

- **имя, фамилия автора (авторов)** (курсивом, полужирным шрифтом)
- ученое звание, ученая степень, должность;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- место работы;
- почтовый адрес учреждения, где работает автор (авторы).

С правой стороны (на английском языке):

- **имя, фамилия автора (авторов)** (курсивом, полужирным шрифтом)
- ученое звание, ученая степень, должность;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- место работы;
- почтовый адрес учреждения, где работает автор (авторы).

Выравнивание по ширине:

Аннотация статьи (на английском языке, курсивом, объем – не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)).

Ключевые слова (на английском языке, курсивом, 6-8 слов)

Текст статьи на языке оригинала (в соответствии с требованиями).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА (название по центру, полужирным шрифтом)

1. ...
2. ...

REFERENCES (название по центру, полужирным шрифтом)

1. ....
2. ...

Аннотация статьи на украинском языке (курсивом, объем – не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)).

Ключевые слова (на украинском языке, курсивом, 6-8 слов);

Аннотация на русском языке (курсивом, объем – не менее 1800 знаков без пробелов (230-250 слов)). **Ключевые слова** (на русском языке, курсивом, 6-8 слов).

Цитирование и внутритекстовые ссылки на литературные источники осуществляются по стилю **АРА**, например (Петренко, 2008); если отмечается страница источника, то она подается через двоеточие, например (Петренко, 2008: 125).

Оформление литературы

Литература оформляется в соответствии с требованиями «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в действие 01.07.2016. References оформляется согласно стандарта АРА

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант американская);

для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Статьи, авторы которых не имеют ученой степени, дополнительно сопровождаются рецензией кандидата, доктора наук по специальности публикации или выпиской из протокола заседания кафедры (отдела) о рекомендации статьи к печати. Рецензия или выписка из протокола подается в оригинале или по электронной почте.

Справки по телефону: (097) 923-16-08

Сайт сборника научных трудов: <https://sdc-journal.com>

Электронный адрес: sdc_redkolegia@ukr.net

Редакционная коллегия

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Збірник наукових статей

Випуск 10

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів**.

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове**.

Підписано до друку 14.12.2020 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.
Зам. № 283. Ум. друк. арк. 17,8.

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавців
ДК № 6366 від 22.08.2018 р.
08055, Київська обл., Макарівський р-он., с. Вільне,
e-mail: devis519@ukr.net